

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

4'2024

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстрований у Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстрований Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. (Свідоцтво: серія КВ № 2065) та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. (Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР). Перереєстрований Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. (Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року

Президією Вищої атестаційної комісії України включений до наукових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3. Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включений до Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б» в галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. Ю. Бальцій

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

К. А. Возняковська

Н. В. Волкова

С. П. Кравченко

А. Р. Крусян

С. В. Мазуренко

В. П. Пилипенко

Б. А. Пережняк

О. І. Сафончик

(заст. голов. редактора)

О. В. Степаненко

Г. І. Чанишева

І. О. Шаповалова

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, опублікованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 16.09.2024 р., протокол № 1

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 29.08.2024.
Підписано до друку 18.09.2024.
Формат 70×108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 22,4.
Тираж 100 прим.

Наукове видання
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 4'2024
Укр., англ. мовами

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, які цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською або англійською мовами та повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме та має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи та посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коригування матеріалів та уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Л. Ніколенко

Особливості принципу соціальної
справедливості в сучасний період.....7

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

С. Бережний

Питання допустимості доказів
у теорії кримінального процесу
та в судовій практиці..... 14

М. Бліхар

Адміністративно-правові засади
державного нагляду і контролю
у сфері господарської діяльності
в умовах протистояння викликає
війни росії проти України.....22

О. Дяковський, А. Габрелян

Основні засади та принципи
протидії дезінформації..... 30

І. Задоя

Нормативні підстави
адміністративної відповідальності
за порушення законодавства
про тишу.....37

В. Кабанов

Щодо перспектив удосконалення
національного законодавства
у сфері виконання судових рішень ... 46

А. Кожевников

Удосконалення правових
та організаційних засад визначення
підвідомчості при розгляді
публічно-правових спорів
адміністративними судами.....54

О. Курепіна

Деякі аспекти державної підтримки
інвестиційних проєктів із значними
інвестиціями в Україні як складової
стимулюючого правового режиму
господарювання..... 62

О. Маслова

Суб'єктивні ознаки терористичного
акту: характеристика складу
кримінального правопорушення.....70

В. Мащенко

Система принципів
адміністративної діяльності
національної поліції України.....79

І. Патерило

Проблеми та перспективи
гармонізації національного
законодавства України
з міжнародними
стандартами
у сфері банкрутства..... 88

М. Пижова, О. Пижов

Стаж наукової роботи:
проблема визначення..... 95

Ю. Пустовіт

Суб'єкти адміністративно-
правового забезпечення
продовольчої безпеки..... 102

В. Свердліченко

Щодо характеристики
віртуальної землі
як цифрової речі.....112

А. Толстих

Малозначність справ
в господарському процесі:
проблематика критерію.....119

Ю. Шовкун

Обмеження щодо сумісництва
та суміщення з іншими видами
діяльності в сфері публічної служби:
правове регулювання
та специфіка його реалізації.....127

І. Шумейко

Загальнотеоретична
характеристика складу
правопорушення,
яке є підставою фінансової
відповідальності..... 135

М. Ясинок, М. Хомініч

Процесуальні строки
у правозастосовчій практиці
судів загальної юрисдикції при
вирішенні земельно-майнових
спорів.....146

УКРАЇНА І СВІТ

А. Барабаш

Особливості колізійно-правового
регулювання міжнародних
приватних відносин в фрн.....155

В. Гансецька

Адвокатське самоврядування
Англії та України:
порівняльно-правовий аспект.....161

А. Куликович Зарубіжний досвід дослідження динаміки культу та кримінальної трансформації.....	проти основ національної безпеки України.....	167	203
А. Мустафаєва Кримінально-правова охорона ембріону людини <i>in vitro</i> в польщі: порівняльно-правові аспекти.....	І. Вахліс Ефективна участь прокурора у досудовому кримінальному провадженні, крізь призму його окремих повноважень.....	174	211
О. Овсяннікова Порівняльно-правовий аналіз гарантій незалежності суддів (на прикладі України, Грузії та Республіки Молдова).....	В. Гладир Державне регулювання мінімальних норм і гарантій в оплаті праці.....	181	219
О. Пустовіт, О. Піддубний, Міждержавні угоди та їх вплив на експорт сільськогосподарської продукції України.....	Д. Ковтун Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України.....	191	225
О. Сафончик, К. Глиняна Договір позики за римським приватним правом та його рецепція в Україні.....	К. Ламах Визначення статусу учасників негласної процесуальної діяльності в кримінальному провадженні.....	196	235
Трибуна Молодого Вченого			
Б. Бондар, Генезис кримінального законодавства щодо злочинів	Т. Шеховцова Права людини в умовах воєнних конфліктів: глобалізаційні трансформації.....		245

CONTENTS

METHODOLOGY OF THEORY AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE

Nikolenko L.
*Peculiarities of the principle
of social justice
in the modern period.....*7

PROBLEMS AND JUDGMENTS

Berezhnyi S.
*The question of admissibility
of evidence in the theory
of the criminal process
and in judicial practice.....*14

Blikhar M.
*Administrative and legal principles
of state supervision and control
in the field of economic activity
in the conditions of confronting
the challenges of Russia's war against
Ukraine.....*22

Diakovskiy O., Habrelian A.
*Basic principles and principles
of countering disinformation.....*30

Zadoia I.
*Legal grounds of administrative
liability for violation of legislation
about silence.....*37

Kabanov V.
*On the prospects for improving
national legislation in the field
of enforcement of court decisions.....*46

Kozhevnykov A.
*Improvement of the legal
and organizational basis
for determining jurisdiction
in the consideration of public law
disputes by administrative courts.....*54

Kurepina O.
*Some aspects of state support
for investment projects with
significant investments
in Ukraine as a component
of the legal regime stimulating
economic activities.....*62

Maslova O.
*Subjective elements of a terrorist act:
characteristics of the criminal
offense.....*70

Mashchenko V.
*The system of principles
of administrative activity
of the National Police of Ukraine.....*79

Paterylo I.
*Problems and prospects
for harmonization of Ukraine's
national legislation with
international standards
in the field of bankruptcy.....*88

Pyzhova M., Pyzhov O.
*Length of scientific work:
the problem of definition.....*95

Pustovit Yu.
*Subjects of administrative law
support of food security.....*102

Sverdlichenko V.
*The characteri-zation of virtual
land as a digital thing.....*112

Tolstykh A.
*Insignificance of cases
in the economic process:
the problem of the criterion.....*119

Shovkun Yu.
*Restrictions on overlapping
and dual jobholding with other types
of activities in the field of public service:
legal regulation and specifics
of its implementation.....*127

Shumeiko I.
*General theoretical characteristics of
corpus delicti that is the basis
for financial liability.....*135

Yasynok M., Khominich M.
*Procedural terms in the law
enforcement practice of courts
of general jurisdiction when
resolving land and property disputes.....*146

UKRAINE AND THE WORLD

Barabash A.
*Particularities of conflict-of-laws
regulation of international private
relations in Germany.....*155

Hansetska V.
*Bar Self-Government in England
and Ukraine: Comparative
Legal Aspect.....*161

Kulykovych A. <i>Foreign experience in studying the dynamics of cult and criminal transformation.....</i>	167	<i>of national security of Ukraine.....</i>	209
Mustafaeva A. <i>Criminal and legal protection of human in vitro embryos in Poland: comparative and legal aspects.....</i>	174	Vakhlis I. <i>Effective participation of the prosecutor in pre-trial criminal proceedings, through the prism of his/her authority.....</i>	211
Ovsiannikova O. <i>Comparative legal analysis of guarantees of independence of judges (on the example of Ukraine, Georgia and the Republic of Moldova).....</i>	181	Gladyr V. <i>State regulation of minimum standards and guarantees in labor remuneration.....</i>	219
Pustovit O., Piddubnyi O. <i>Interstate agreements and their impact on the export of agricultural products of ukraine.....</i>	191	Kovtun D. <i>The concept of ecosystem services and the formation of legal bases for the monetization of services provided by forest ecosystems in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.....</i>	225
Safonchyk O., Hlyniana K. <i>Loan agreement under Roman private law and its reception in Ukraine.....</i>	196	Lamakh K. <i>Determining the status of participants in secret procedural activities in criminal proceedings.....</i>	235
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST		Shekhovtsova T. <i>Human Rights in Armed Conflicts: Globalization Transformations.....</i>	245
Bondar B. <i>The genesis of the criminal legislation regarding crimes against the bacics</i>			

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 341.01+342

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.1>

Л. Ніколенко,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень
проблем економічної безпеки
Державної установи
«Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»

ОСОБЛИВОСТІ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Постановка проблеми. Принцип соціальної справедливості належить до найважливіших принципів на підставі яких здійснюється розвиток соціально справедливого суспільства та правової держави. Потреба соціальної справедливості загострюється в умовах економічних, політичних, соціальних, правових реформ та кризи, що відбувається у державі. Реформи, що проводяться в сучасний період ставлять, як одне із актуальних завдань, оновлення законодавства на підставі принципу соціальної справедливості.

Необхідність дослідження принципу соціальної справедливості також пов'язано зі зростанням військових конфліктів у світі, з падінням якості та рівня життя населення, зростанням бідності, зниженням доходів, зменшенням соціальних виплат, зростанням загрози міжнародного тероризму. Отже, позитивних та ефективних результатів можна досягти лише за умови, що всі відповідні реформи будуть здійснюватися при дотриманні принципу справедливості.

З 2009 року, за ініціативою ООН, 20 лютого у всьому світі відзначається Всесвітній день соціальної справедливості (World Day of Social Justice), що підкреслює значення соціальної

справедливості для всіх країн, як показника досягнення високого рівня розвитку держави, де головним критерієм є забезпечення прав особи на свободу та діяльність у всіх сферах життя та захист законних інтересів. У той же час, активізувалися дискусії щодо змісту цього принципу. З однієї сторони, тлумачення принципу соціальної справедливості є зрозумілим та прозорим, але, кожна держава визначає свій шлях дотримання та розвитку принципу соціальної справедливості.

У міжнародних правових актах неодноразово підкреслювалося, що справедливість і розвиток суспільства є взаємопов'язаними явищами. Стаття 2 Декларації соціального прогресу та розвитку 1969 року зазначає, що соціальний прогрес та розвиток забезпечують дотримання прав людини та соціальної справедливості, а швидке збільшення національного доходу, багатства та їх справедливий розподіл серед усіх членів суспільства лежать в основі будь-якого соціального прогресу (ст. 7) [1].

В соціальну справедливість можна вкладати різний сенс: філософський, правовий, соціальний, економічний та інший, але всі вони набувають полі-

тичного характеру та опосередковуються політикою держави. Тому, цікавим є дослідження особливостей принципу соціальної справедливості в різних державах в сучасний період.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання принципу соціальної справедливості розглядалися в працях таких вчених-юристів, як: І. Бахновська, Т. Гудіма, Р. Джабраїлов, М. Козюбра, О. Комарова, К. Легких, В. Малолітнева, Н. Мозоль, В. Опришко, Т. Прохоренко, В. Сокурченко, В. Устименко, В. Шаповал, Н. Шелевер, Ю. Шемшученко та інших поважних вчених. Але додаткової уваги потребує дослідження принципу справедливості в сучасний період в різних країнах.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження особливостей принципу соціальної справедливості в сучасний період.

Результати дослідження. Тлумачення принципу соціальної справедливості здійснювалося в залежності від умов та часу розвитку держави та суспільства. Спочатку враховувалися такі питання, як розподіл капіталу, власності та багатства. В сучасний період акцентується увага на правах людини, поліпшенні рівня життя маргіналізованих груп та виділяються п'ять основних універсальних критеріїв на яких базується принцип соціальної справедливості, а саме: доступ до ресурсів, рівність, участь у суспільному житті, різноманітність культур та права людини.

Доступ до ресурсів, в розумінні принципу соціальної справедливості, означає, що кожному надаються рівні можливості в різних сферах. Наприклад, житло, освіта, здоров'я, праця, відпочинок тощо.

Рівність означає, що кожний має рівні права, обов'язки та можливості для досягнення аналогічних результатів.

Під участю у суспільному житті розуміється, що кожен має, наприклад, право голосу, можливість

висловлювати свою думку, приймати участь в ухваленні рішень, що впливають на його життя тощо.

Різноманіття культур підкреслює відмінності між різними соціальними групами, але в той же час, дозволяє кожному розвиватися з врахуванням своїх культурних особливостей. Також підтримання різноманіття культур спрямовано на подолання дискримінації.

Кожна людина може здійснювати свої громадянські, економічні, політичні, культурні та інші права за своїм бажанням. Права людини захищаються не тільки на національному рівні, а й міжнародному (Міжнародний кримінальний суд, Рада ООН з прав людини, Європейський суд з прав людини).

Розвиненні держави будують свою політику на підставі принципу соціальної справедливості визначаючи його як показник досягнення високого рівня розвитку суспільства, де головним критерієм є забезпечення прав особи на свободу та діяльність у всіх сферах життя, а також захист прав та законних інтересів.

Принцип соціальної справедливості формується на підставі міжнародних нормативних актів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Європейський соціальний статут 1961 р., Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих – мігрантів і членів їх сімей 1990 р., Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. та ін.) і конституцій держав, які враховують не тільки універсальні стандарти, визначені світовою спільнотою, а й особливості національної ідентичності. Кожна держава тлумачить принцип соціальної справедливості з врахуванням своїх особливостей.

У Китаї концепція соціальної справедливості досліджується і розумі-

ється через призму як марксистської теорії, так і сучасних соціальних та економічних підходів. Китайські вчені розглядають соціальну справедливість як ключовий елемент у досягненні гармонійного суспільства, що відповідає цілям уряду щодо зниження соціальної нерівності та покращення добробуту громадян [2].

При тлумаченні принципу соціальної справедливості акцент робиться на колективні права та суспільний добробут, на відміну від західного підходу, орієнтованого на індивідуальні права. Це пояснюється впливом китайської соціалістичної системи на розуміння справедливості, важливістю перерозподілу ресурсів та забезпеченням рівного доступу до соціальних благ, таких як освіта, охорона здоров'я та житло. У той же час, на розвиток принципу справедливості впливають глобалізаційні процеси. Тому, китайські вчені все частіше звертаються до міжнародного досвіду, інтегруючи західні концепції соціальної справедливості з китайською реальністю з виокремленням особливої ролі держави у забезпеченні рівності та справедливості у суспільстві [3].

Отже, в соціальну справедливість в Китайській Народній Республіці розглядають як багатогранну концепцію, що сприяє створенню унікального підходу, який враховує як національні особливості з акцентом на державу, так і глобальні світові тенденції.

Щодо розуміння соціальної справедливості в європейських країнах, то наприклад, в Італії, як й в інших країнах, принцип соціальної справедливості визначається як концепція, яка спрямована на реалізацію прав людини, забезпечення рівності та доступу до основних соціальних та економічних благ. Значний вплив на впровадження принципу соціальної справедливості здійснило католицьке соціальне вчення, зокрема принцип субсидіарності, який виступає за соціальну справедливість шляхом розширення можливостей менших спіль-

нот, таких як сім'ї та місцеві групи, а не встановлення рішень вищими органами влади, в тому числі державою [4].

Конституція Італії містить статтю 3, яка зазначає, що всі громадяни мають рівний соціальний статус і є рівними перед законом, незалежно від статі, раси, мови, релігії, політичних поглядів, особистих чи соціальних умов. Обов'язком держави є усунення всіх економічних і соціальних перешкод, які, обмежуючи свободу і рівність громадян, перешкоджають повному розвитку особистості та участі всіх працівників у політичній, економічній і соціальній організації країни [5].

В італійському контексті вчені приділяють особливу увагу наступним аспектам:

– економічна рівність, а саме: можливість працевлаштування, справедлива оплата праці, розподіл різних благ і боротьба з бідністю, що особливо актуалізується в умовах глобалізації та економічних криз;

– соціальна інклюзія, а саме: інтеграція у суспільство вразливих груп (мігранти, люди з обмеженими можливостями). Міграційні процеси в Італії грають значну роль та впливають не тільки на економіку Італії, а й взагалі на розвиток держави [6];

– гендерна рівність спрямована на забезпечення рівного доступу до будь-яких можливостей незалежно від статі та віку;

– регіональна рівність. Кожен регіон Італії повинен рівномірно розвиватися в економічному та соціальному аспекті;

– екологічний та економічний баланс. В Італії, як і в інших країнах ЄС, обговорюються питання екологічної справедливості. Вчені досліджують, як екологічні та економічні рішення можуть бути справедливими для всіх верств суспільства, особливо в умовах кліматичних змін [7].

Соціальна справедливість в Італії включає не лише формальну рівність перед законом, а й фактичну рівність

можливостей, що вимагає активних заходів щодо усунення структурних бар'єрів та соціальної несправедливості.

Підхід до принципу соціальної справедливості у Франції глибоко укорінений в історичних цінностях Французької революції: свободі, рівності та братерстві. Вплив ініціатив соціальної справедливості на французьку політику та законодавство був значним. Були проведені реформи у різних секторах, включаючи освіту, охорону здоров'я та зайнятість. Законодавство, спрямоване на просування соціальної справедливості, часто призводило до змін у національній політиці, таких як введення заходів щодо захисту прав трудящих, покращення доступу до охорони здоров'я та підтримки соціально незахищених груп. Такі реформи також вплинули на міжнародну позицію Франції з прав людини та соціальної справедливості, оскільки країна прагне відстоювати ці принципи як усередині країни, так і на глобальному рівні [8].

Сучасна концепція розвитку принципу соціальної справедливості у Франції ґрунтується не тільки на ідеї дотримання прав людини, а й що це засіб досягнення сталого розвитку. Тому, свою політику в межах принципу соціальної справедливості французький уряд будує так, щоб жодний із фінансованих проектів та програм не порушував права людини, і щоб у всіх секторах вони були спрямовані на досягнення максимальної кількості позитивних ефектів для дотримання прав людини. Ключові питання соціальної справедливості сьогодні зосереджені навколо нерівності доходів, расової та етнічної дискримінації, гендерної нерівності, доступу до охорони здоров'я та імміграційних проблем. Екологічна справедливість також займає особливе місце, особливо в тому, як зміна клімату впливає на розвиток суспільства [9].

Слід підкреслити, що ініціативи щодо соціальної справедливості

можуть бути реалізовані через різні державні програми, в тому числі, спрямовані на перерозподіл багатства, державні субсидії, визначений механізм зайнятості населення, навіть узаконену дискримінацію привілейованих груп за допомогою штрафів та податків [10]. Таким чином, соціальна справедливість включає політичні, культурні, релігійні та сексуальні свободи і спрямована на звільнення суспільства від усіх несправедливих соціальних, політичних та ідеологічних обмежень [11].

Цікавим є досвід Японії щодо принципу соціальної справедливості, який формується під впливом як історичних, так і сучасних факторів, поєднуючи традиції з інноваційними підходами.

Вчені підкреслюють, що принцип соціальної справедливості повністю реалізується в системі соціального забезпечення. Японія має одну з найефективніших систем соціального забезпечення у світі, яка включає доступну систему охорони здоров'я, пенсій та соціальної допомоги. Система соціального забезпечення спрямована на забезпечення базових потреб громадян та зменшення соціальної нерівності [12].

Заслужують на увагу законодавчі норми спрямовані на забезпечення рівних можливостей працевлаштування, рівну оплату праці, заборону дискримінації на робочому місці, покращення умов праці для жінок та іноземців, що пов'язано з потребою у трудових ресурсах.

Японська культура, орієнтована колективізм і гармонію, сприяє підтримці принципу соціальної справедливості через неформальні і традиції. Важливим аспектом є прагнення до соціальної гармонії та запобігання конфліктам, що проявляється у системі рішень та відносин на всіх рівнях суспільства [13].

Підхід до визначення та розуміння принципу соціальної справедливості в Японії відрізняється від традиційного європейського: японці більше

прагнуть чуттєвої справедливості, ніж раціонального розуміння справедливості.

Взагалі, принцип соціальної справедливості у Японії реалізується через комплекс заходів, спрямованих на зниження соціальної нерівності, підтримку вразливих груп населення і забезпечення рівних можливостей всім громадянам. Ця система, хоч і стикається з викликами, такими як старіння населення та гендерна нерівність, залишається однією з найстійкіших та найефективніших у світі.

Висновки. З аналізу особливостей принципу соціальної справедливості в різних державах в сучасний період, можна визначити, що кожна з них формує свій шлях розвитку вказаного принципу, але в той же час, вони мають загальні особливості. Економічні, правові та політичні реформи в сучасних державах та формування на їх підставі таких соціальних інститутів, як толерантне громадянське суспільство та розвинена правова держава безпосередньо пов'язані з необхідністю дотримання принципу соціальної справедливості. Мета принципу соціальної справедливості не в зрівнянні всіх членів суспільства, а в наданні можливостей для досягнення аналогічних результатів. Принцип соціальної справедливості можна розглядати як аксіологічний принцип на якому базується розвиток сучасної держави.

Отже, можна зробити висновок, що принцип соціальної справедливості тісно пов'язаний з державною політикою, рівнем законодавства, типом та рівнем розвитку суспільства, панівною культурою та ментальністю населення, з тими цілями та завданнями, що визначає держава у своєму соціальному розвитку. Він пов'язаний не тільки з рівністю, а й вимогами вільного вибору щодо реалізації прав та гідного життя, що забезпечується законодавчим визначенням прав та свобод людини зумовлених економічним та політичним устроєм.

У статті досліджуються особливості принципу соціальної справедливості в сучасний період. Підкреслено, що кожна держава визначає свій шлях дотримання та розвитку принципу соціальної справедливості. Проаналізовано та виявлено особливості принципу соціальної справедливості в таких державах, як Китай, Японія, Італія, Франції. Тлумачення принципу соціальної справедливості здійснювалося в залежності від умов та часу розвитку держави та суспільства. Спочатку враховувалися такі питання, як розподіл капіталу, власності та багатства. В сучасний період акцентується увага на правах людини, поліпшенні рівня життя маргіналізованих груп.

Виокремлено п'ять основних універсальних критеріїв на яких базується принцип соціальної справедливості, а саме: доступ до ресурсів, рівність, участь у суспільному житті, різноманітність культур та права людини.

Зазначено, що розвинені держави будують свою політику на підставі принципу соціальної справедливості визначаючи його як показник досягнення високого рівня розвитку суспільства, де головним критерієм є забезпечення прав людини на свободу та діяльність у всіх сферах життя, а також захист прав та законних інтересів.

Принцип соціальної справедливості формується на підставі міжнародних нормативних актів і конституцій держав, які враховують не тільки універсальні стандарти, визначені світовою спільнотою, а й особливості національної ідентичності. Кожна держава тлумачить принцип соціальної справедливості з врахуванням своїх особливостей.

Підкреслено, що економічні, правові та політичні реформи в сучасних державах та формування на їх

підставі таких соціальних інститутів, як толерантне громадянське суспільство та розвинена правова держава безпосередньо пов'язані з необхідністю дотримання принципу соціальної справедливості.

Обґрунтовано, що принцип соціальної справедливості тісно пов'язаний з державною політикою, рівнем законодавства, типом та рівнем розвитку суспільства, панівною культурою та ментальністю населення, з тими цілями та завданнями, що визначає держава у своєму соціальному розвитку. Принцип соціальної справедливості можна розглядати як аксіологічний принцип на якому базується розвиток сучасної держави.

Ключові слова: принцип соціальної справедливості, міжнародний досвід, рівність прав, принципи права, справедливість.

Nikolenko L. Peculiarities of the principle of social justice in the modern period

The article examines the peculiarities of the principle of social justice in the modern period. It is emphasized that each state determines its own way of observing and developing the principle of social justice. The peculiarities of the principle of social justice in countries such as China, Japan, Italy, and France were analyzed and revealed. The interpretation of the principle of social justice was carried out depending on the conditions and time of development of the state and society. At first, such issues as the distribution of capital, property and wealth were taken into account. In the modern period, attention is focused on human rights, improving the standard of living of marginalized groups.

Five main universal criteria on which the principle of social justice is based are singled out, namely: access to resources, equality, participation in

public life, diversity of cultures and human rights.

It is noted that developed states build their policies on the basis of the principle of social justice, defining it as an indicator of achieving a high level of social development, where the main criterion is the provision of human rights to freedom and activity in all spheres of life, as well as the protection of rights and legitimate interests.

The principle of social justice is formed on the basis of international normative acts and state constitutions, which take into account not only the universal standards defined by the world community, but also the peculiarities of national identity. Each state interprets the principle of social justice taking into account its own characteristics.

It is emphasized that economic, legal and political reforms in modern states and the formation of social institutions based on them, such as a tolerant civil society and a developed legal state, are directly related to the need to observe the principle of social justice.

It is substantiated that the principle of social justice is closely related to state policy, the level of legislation, the type and level of development of society, the dominant culture and mentality of the population, with those goals and tasks that the state defines in its social development. The principle of social justice can be considered as an axiological principle on which the development of the modern state is based.

Key words: the principle of social justice, international experience, equal rights, principles of law, justice.

Література

1. Декларація соціального прогресу та розвитку: ухвалений 24-ю сесією ООН 11.11.1969 року. Liga Zakon. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU69001D?an=23&ed=1969_12_11

2. Li (李军), J., & Jha, G. Improving Education for a More Equitable World:

- Social Justice Perspectives*. *ECNU Review of Education*. 2024. № 7(2). P. 209–213.
3. Ma, B., Tan, Q. & Du, P. *Public Opinion and Social Justice in China*. *J OF CHIN POLIT SCI*. 2022. № 27. P. 619–636.
4. Thomas Patrick Burke. *The Origins of Social Justice: Taparelli d'Azeglio*. *Intercollegiate*. 2014. URL: <https://isi.org/intercollegiate-review/the-origins-of-social-justice-taparelli-dazeglio/>
5. *Constitution of Italy від 22 грудня 1947*. Refworld. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1947/en/13703>
6. Ghirotto L. *Social Justice Education in Italy: A Qualitative Study of Migrant Students from a Capability Approach Perspective*. *Encyclopaideia*. 2012. XVI (34). P. 57–73. URL: https://www.researchgate.net/publication/254864468_Social_Justice_Education_in_Italy_A_qualitative_study_of_migrant_students_from_a_Capability_Approach_perspective
7. *The Five Principles of Social Justice*. July 30, 2020. *Kent State Online*. URL: <https://onlinedegrees.kent.edu/blog/five-principles-of-social-justice>
8. *French Social Justice*. Vaia. URL: <https://www.vaia.com/en-us/explanations/french/french-social-issues/french-social-justice/>
9. Coolsaet B., Deldruve V. *Exploring environmental justice in France: evidence, movements, and ideas*. *Environmental politics*. 2024. Vol. 33/ №. 5. P. 757–777.
10. *Social Justice*. CFI. 2022. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/esg/social-justice/>
11. Kathleen Maas Weigert. *Social Justice: Historical and Theoretical Considerations*. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/304183964_Social_Justice_Historical_and_Theoretical_Considerations
12. Sugimoto Yoshio. *An Introduction to Japanese Society*. Cambridge University Press, 2010. 359 p.
13. Kingston Jeff. *Contemporary Japan: History, Politics, and Social Change since the 1980s*. John Wiley & Sons, 2013. 328 p.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 343:133.3

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.2>**С. Бережний,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
суддя апеляційного суду у відставці

**ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ
У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
ТА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ**

Вступ. Одним з важливіших завдань кримінального провадження є застосування належної правової процедури до кожного його учасника. Цей обов'язок передбачений вимогами ст.2 КПК. (Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 року №4651-VI (далі КПК) [1].

Питаннями допустимості доказів у кримінальному процесі займалися відомі вітчизняні науковці: О.О. Бондаренко, Г.І. Глобенко, О.М. Горбань, Т.М. Добровольська, О.М. Дроздов, О.В. Литвин, Л.М. Лобойко, В.В. Романюк, В.Т. Савицький, О. Толочко, О.Г. Шило та інші. Однак це питання було і залишається актуальним про що свідчить аналіз судової практики. Значна кількість проблем, які виникають на практиці в питанні допустимості доказів є не вирішеними і потребують подальшого наукового дослідження. Теорія доказів, як окрема галузь науки кримінального процесу, вивчає процес доказування під час досудового розслідування, судового розгляду та повноважень учасників кримінального провадження в процесі збирання доказів. Законодавець у Главі 4 КПК (докази і доказування) окреслив критерії оцінки доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних

доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття процесуального рішення.

Відповідно до приписів ст. 84 КПК, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отриманні у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

До процесуальних джерел доказів законодавець відніс : показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Як вбачається зі змісту цієї статті законодавець зазначив обов'язкові вимоги визнання фактичних даних доказами: отримання їх у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлює факти та обставини що мають правове значення та підлягають доказуванню.

Належність доказів – це їх здатність установлювати наявність чи відсутність обставин, які є предметом доказування в кримінальному провадженні та мають значення для правильного його вирішення. Належність як ознаку доказів закріплено в ст. 85 КПК України: «Належними

є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів». Зазначаючи критерій допустимості доказів законодавець у ч. 1 ст. 86 КПК наголосив, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку встановленому цим Кодексом.

Тобто законодавець чітко зазначив, що питання допустимості чи недопустимості доказів знаходиться в площині дотримання приписів кримінально процесуального закону. Не дотримання цих вимог під час кримінального провадження робить неможливим використання цих фактичних даних (доказів) при прийнятті процесуальних рішень органами досудового розслідування та судом. Приписами ст. 94 КПК обов'язок оцінювати кожний доказ на предмет належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, законодавець поклав на слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 17 КПК підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах отриманих незаконним шляхом. Критерії законності отримання фактичних даних, які можуть бути визнанні в подальшому, доказами у кримінальному провадженні, мають важливе значення для органів досудового розслідування та суду.

В науці кримінального процесу більшість науковців, які досліджували це питання, визначають критерії (умови) допустимості доказів, як правило, через їх перелік.

На думку Л.М. Лобойко умовами допустимості доказів є: 1) одержання фактичних даних із належного процесуального джерела; 2) одер-

жання фактичних даних належним суб'єктом; 3) одержання фактичних даних у належному процесуальному порядку; 4) належне оформлення джерела фактичних даних [2, с. 132].

О. Толочко допустимість доказу визначає за критеріями: 1) доказ повинен бути отриманий належним суб'єктом; 2) доказ повинен бути отриманий із належного джерела; 3) доказ повинен бути отриманий із дотриманням належної правової процедури; 4) доказ не повинен бути отриманий на підставі неприпустимого доказу; 5) доказ повинен містити дані, походження яких відомо і які можуть бути перевірені; 6) силу доказу, який перевіряється, не повинна перевищувати небезпеку несправедливого упередження [3, с. 187–196]. О.М. Горбань до основних критеріїв (умов, правил) допустимості доказів, відносить: 1) одержання доказів тільки суб'єктами, які уповноважені на це законодавством; 2) одержання доказів із належного джерела; 3) законний спосіб збирання доказів, додержання належної процедури отримання доказів [4, с. 482–483]. На переконання О.О. Бондаренка, Г.І. Глобенка, В.В. Романюка доказ повинен бути отриманий: 1) належним суб'єктом (слідчим суддею, судом, суддею, стороною, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження); 2) із джерела, передбаченого законом (ч. 2 ст. 84 КПК України); 3) у спосіб, який передбачено законом (ст. 93 КПК України); 4) у належному процесуальному порядку [5, с. 22].

Аналіз наведених думок, свідчить, що вищезазначені науковці не суперечать, а доповнюють один одного.

Як свідчить судова практика, питання оцінки доказів на предмет допустимості, з врахуванням різноманітності ситуацій та фактичних обставин та даних кожної справи, вирішується на підставі аналізу та оцінки доказів конкретного кримінального провадження за критеріями

ст. 94 КПК в умовах дії засади змагальності.

Засада змагальності надає реальну можливість самостійно обстоювати стороною обвинувачення і стороною захисту своїх правових позицій, прав, свобод, законних інтересів і у доведенні перед судом їх переконливості. Змагальність між сторонами провадження, на практиці, можна порівняти з «інтелектуальним двобоєм», пізнавально-практичною та логічно-розумовою діяльністю учасників судового провадження в якому кожна зі сторін намагається представити слідчому судді на стадії досудового розслідування та суду на стадії судового розгляду свої аргументи, доводи і докази та переконати у їх допустимості, достовірності, належності задля досягнення бажаного для них результату судового розгляду.

Весь процес кримінального провадження на всіх його стадіях має відповідати установленим КПК правилам. Це включає в себе: і початок досудового розслідування, і огляд місця події вчинення та виявлення кримінального правопорушення, і дотримання строків розслідування, і проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій тощо. Ці способи та методи отримання доказів формалізовані та зазначені в КПК. Наприклад у ст. 223 КПК зазначені загальні вимоги щодо проведення слідчих (розшукових) дій. Статті 224–232 КПК містять норми щодо умов і процесуального порядку проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит, пред'явлення особи для впізнання, пред'явлення речей (трупа) для впізнання, проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування, обшуку, огляду, залучення експерта та проведення експертизи. У випадку порушення кримінально процесуального закону, такий доказ може бути визнано недопустимим. Тобто законодавець зазначив обов'язкове правило – докази мають

бути зібрані, оформлені та збережені таким процесуальним способом, щоб вони в подальшому могли використовуватись як докази в суді. Відповідно, наявність помилок та порушення процесуальної процедури може бути підставою визнання доказів недопустимими.

Конституційний Суд у п. 3.2 рішення № 12-рп/2011 від 20 жовтня 2011 року у справі за № 1-31/2011[6] навів умови визнання доказів допустимими:

– визнаватися допустимим і використовуватись як доказ у кримінальній справі можуть тільки: фактичні дані, одержані відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі;

– обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо. Законодавець у главі 21 КПК встановив порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Обов'язковим елементом порядку отримання доказів у результаті негласної слідчої (розшукової) дії є попередній дозвіл уповноважених суб'єктів (слідчого судді, прокурора, слідчого) на їх проведення. Сторона захисту вправі мати інформацію про всі елементи процесуального порядку отримання стороною обвинувачення доказів, які остання має намір використати проти неї в суді. Інакше від самого початку судового розгляду сторона захисту перебуватиме зі стороною обвинувачення в нерівних умовах.

Здійснення перевірки доказів на їх допустимість, якщо сторона захисту

ставити їх під сумнів, є обов'язком суду, з чого випливає й необхідність дослідження дозволів на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, рішення про необхідність розсекречування яких, відповідно до ч. 1 ст. 255 КПК України та п. 5.9 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5, затвердженої спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України, приймає прокурор.

Якщо ці процесуальні документи не відкриті іншій стороні відповідно до положень ст. 290 КПК суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази. Прикладом чого є постанова Верховного Суду від 1 вересня 2021 року у справі № 148/734/14-к [7].

Як зазначив Верховний Суд, оскільки сторона обвинувачення при виконанні вимог ст. 290 КПК не відкрила стороні захисту процесуальні документи, а саме: клопотання, ухвали слідчого судді, постанови прокурора, які були правовою підставою для проведення НСРД та зазначені документи не було додано до матеріалів кримінального провадження, а суд апеляційної інстанції не перевіряв доводи засудженого про це – судові рішення підлягають скасуванню.

Розглядаючи іншу умову допустимості доказів як одержання їх належним суб'єктом, нашу увагу привернула Постанова Об'єднаної палати ККС ВС від 04 жовтня 2021 року у справі № 724/86/20 (провадження № 51-1353кмо21) [8], яка у своєму висновку зазначила, що за приписами статей 39, 110, ч. 1 ст. 214 КПК рішення про при-

значення (визначення) групи слідчих, які здійснюватимуть досудове розслідування, визначення старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих, обов'язково приймається у формі, яка повинна відповідати визначеним кримінальним процесуальним законом вимогам до процесуального рішення у формі постанови. Відсутність такого процесуального рішення в матеріалах кримінального провадження обумовлює недопустимість доказів, зібраних під час досудового розслідування, як таких, що зібрані не уповноваженою на те особою. Наслідком недотримання належної правової процедури як складового елементу принципу верховенства права є визнання доказів, одержаних в ході досудового розслідування недопустимими на підставі ст. 86, п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК як таких, що зібрані (отримані) не уповноваженими особами (органом) у конкретному кримінальному провадженні, з порушенням установленого законом порядку. Постанова Об'єднаної палати ККС ВС від 24 травня 2021 року у справі № 640/5023/19 [9].

Разом з тим слід зазначити, що згідно з правовою позицією, сформульованою Верховним судом у постанові від 14 лютого 2022 року у справі № 477/426/17 [10], постанови керівника органу досудового розслідування, які визначають повноваження слідчого здійснювати досудове розслідування, можуть бути надані прокурором під час судового розгляду у випадку, якщо під час дослідження доказів учасники провадження висловлять сумнів щодо цієї обставини. На наш погляд, цей підхід перевірки допустимості доказів, шляхом надання відповідних документів під час судового розгляду є правильним, оскільки дає можливість учасникам провадження виправити ситуацію, яка склалася внаслідок не своєчасного ознайомлення іншої сторони з матеріалами провадження. Приписи ст. 290 КПК забезпечують

реалізацію одного з елементів права на справедливий суд, а саме права на достатній час і можливості для підготовки своєї позиції під час судового розгляду. Це право передбачає, крім іншого, можливість отримати доступ до матеріалів, які сторона має намір використати в суді. Крім того, сторона захисту має право на доступ також до матеріалів, які сторона обвинувачення не має наміру використовувати, що дасть можливість використати їх стороні захисту для обґрунтування своїх доводів. Для цього стаття 290 КПК передбачає відповідну процедуру відкриття матеріалів після завершення досудового розслідування, а також на наступних етапах.

Згідно правової позиції Верховного Суду висловленої у постановках: від 21 червня 2022 року, у справі № 631/246/19 та від 03.10.2023 року у справі №758/15672/15-к [11]. Права сторони буде порушено не стільки у випадку, якщо якісь матеріали не були або були не в повному обсязі відкриті на стадії завершення досудового розслідування, скільки тоді, коли суд, обізнаний із порушенням права сторони на своєчасне ознайомлення з матеріалами іншої сторони, не вжив належних заходів для виправлення ситуації, а тому сторона не отримала доступу до таких матеріалів або не мала достатнього часу і можливостей підготуватися до їх використання або надання відповідних заперечень. Коли сторона вимагає скасування або зміни судового рішення, посиляючись на порушення, допущене під час кримінального провадження, вона має обґрунтувати не лише наявність такого порушення, але й навести доводи того, що воно істотно позначилося на можливостях сторони відстоювати свою позицію у справі і не було виправлено в ході кримінального провадження. Якщо процесуальні документи, які стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, розсекречені під час судового розгляду і сто-

рона захисту в змагальному процесі могла представити суду свої аргументи щодо допустимості доказів, отриманих в результаті негласних слідчих (розшукових) дій, у сукупності з оцінкою правової підстави для їх проведення, суд повинен оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість. Тобто Верховний Суд звернув увагу у своїй постановках, що питання допустимості доказів вирішуються не тільки щодо матеріалів які були відкриті при закінченні досудового розслідування, а і матеріалів які були відкриті іншої стороні під час часу судового розгляду. На нашу думку, цей підхід повинен застосовуватись не тільки в суді першої інстанції, а і при апеляційному розгляді кримінального провадження. Оскільки в судових засіданнях судів першої та апеляційної інстанції встановлюються та перевіряються фактичні обставини кримінального провадження та дається оцінка кожному доказу на підставі ст. 94 КПК. Суди цих інстанцій є «судами факту». В свою чергу Верховний Суд як суд касаційної інстанції є «судом права» і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені у оскарженому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу. Таким чином касаційна інстанція перевіряє дотримання судам першої та апеляційної інстанції норм права, а саме застосування, тлумачення правових норм у межах та у спосіб передбачений статтею 443 КПК. В судових рішеннях, ухвалених «судом факту» переважно використовується дедуктивне мислення, коли суд обґрунтовуючи своє рішення через загальне правило аналізує конкретну ситуацію. Індуктивне міркування, що більшою мірою притаманне рішенням, ухваленим «судом права», характеризується тим, що воно «здійснюється згідно з принципом узагальнень практики відповідних справ для того, щоб з'ясувати правові питання. У цьому

випадку на підставі передумов виводиться загальний висновок із відповідними підсумками» [12, с. 39–40].

У нормі, передбаченій у ч. 1 ст. 87 КПК, закріплено як загальну підставу визнання доказів недопустимими – їх отримання внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, так і підставу, яку в доктрині кримінального процесу називають правилом про «плоди отруєного дерева», – здобуття інших доказів завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Разом з тим для визнання недопустимим кожний доказ має бути оцінений як окремо, так і в сукупності з іншими. При визнанні доказу недопустимим за правилом «плодів отруєного дерева», повинно бути доведено похідний характер інформації, яка стала фактичною підставою для відповідної слідчої (розшукової) дії, від дій, якими були саме істотно порушені права та свободи людини. При цьому слід ретельно перевіряти самостійні підстави та мету проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій. Наприклад, постанови про проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, відповідно до вимог ст. 271 КПК та протоколу про результати аудіо, – відео контролю особи, відповідно до якого в ході проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії встановлений слідчий вчинення злочину.

Підсумовуючи наведені теоретичні положення допустимості доказів та їх практичне застосування слід зробити висновок, що єдиної, сталої практики визнання фактичних даних допустимими доказами в судовій практиці не має. Що пояснюється чисельними різноманітними ситуаціями, які мають місце при дослідженні фактичних обставин кримінальних проваджень на практиці. Разом з тим, останнім часом, судова практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у цьому питанні зазнала змін. Прикладом цього є висновки

викладені у постановвах, зазначених нами вище, в яких Верховний Суд зайняв позицію «що коли сторона провадження вимагає скасування або зміни судового рішення, посиляючись на порушення, допущене під час кримінального провадження, вона має обґрунтувати не лише наявність такого порушення, але й навести доводи того, що воно істотно позначилося на можливостях сторони відстоювати свою позицію у справі і не було виправлено в ході кримінального провадження». Такий підхід до визнання доказів допустимими або не допустимими на практиці диференціює прийняття судом законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні.

Доведено, що єдність правозастосовної практики є передумовою забезпечення верховенства права та панування законності в державі. Визначено, що єдність системи судової структури забезпечується, у тому числі, єдністю судової практики. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 року Верховною Радою України запровадив критеріїв оцінки доказів при прийнятті процесуальних рішень з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку. Визначено, що наука кримінального процесу виділяє в окрему галузь та приділяє велику увагу теорії доказів, яка ґрунтується на різноманітності підходів до визначення поняття доказів, доказування. На сучасному етапі розвитку науки вітчизняного кримінального процесу зумовлює необхідність дослідження наукових поглядів щодо понять кримінального процесуального доказування. Значення доказування полягає у тому, що лише за його допомогою стає можливим досягнення завдань кримінального судочинства.

ства. Встановлено, що допустимість доказів у кримінальному провадженні є важливою гарантією забезпечення прав і свобод людини, громадянина та ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого рішення, а порушення таких гарантій дають можливість для констатації як недосконалого законодавчого врегулювання так і порушення права людини на справедливий суд. Водночас сама по собі наявність відповідних правових норм в КПК, які регламентують порядок визнання доказів допустимими ще не свідчить про їх ефективність, визначаючи яку можна послуговуватися різними критеріями, які достатньо повно розглянуті та охарактеризовані в науковій літературі. Досліджено судову практику, з якої убачається, що кількість проблем, які виникають при вирішенні питань допустимості доказів до нині є не вирішеними і тому на нашу думку потребують подальшого наукового дослідження.

Ключові слова: кримінальне процесуальне право, оцінка доказів, допустимість доказів, судова практика.

Berezhnyi S. The question of admissibility of evidence in the theory of the criminal process and in judicial practice

It has been proven that the unity of law enforcement practice is a prerequisite for ensuring the rule of law and the rule of law in the state. It was determined that the unity of the judicial system is ensured, including, by the unity of judicial practice. The Criminal Procedure Code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on April 13, 2012, introduced criteria for evaluating evidence when making procedural decisions from the point of view of propriety, admissibility, credibility, and the totality of collected evidence – from the point of view of sufficiency and intercon-

nection. It was determined that the science of the criminal process separates into a separate branch and pays great attention to the theory of evidence, which is based on a variety of approaches to defining the concept of evidence, proof. At the current stage of the development of the science of the domestic criminal process, it is necessary to study scientific views on the concepts of criminal procedural evidence. The importance of proof lies in the fact that only with its help it becomes possible to achieve the objectives of criminal justice. It has been established that the admissibility of evidence in criminal proceedings is an important guarantee of ensuring the rights and freedoms of a person, a citizen and the adoption of a legal, well-founded and fair decision, and the violation of such guarantees provides an opportunity to establish both an imperfect legislative regulation and a violation of the human right to a fair trial. At the same time, the presence of relevant legal norms in the Criminal Procedure Code, which regulate the procedure for recognizing evidence as admissible, does not in itself prove their effectiveness, which can be determined using various criteria that are sufficiently fully considered and characterized in the scientific literature. The judicial practice has been studied, from which it can be seen that the number of problems that arise when solving issues of admissibility of evidence are still not solved and therefore, in our opinion, require further scientific research.

Key words: criminal procedural law, evaluation of evidence, admissibility of evidence, jurisprudence.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n478>.

2. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

3. Толочко О. Гуманізація доказування у кримінальному провадженні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 4, 196 с. URL: <http://www.chasopysnapi.gr.gov.ua/ua/pdf/4-2015/tolochko.pdf> (дата звернення: 18.11.2023).
4. Горбань О.М. Актуальні питання визнання доказів допустимими в кримінальному процесі. Наукові перспективи № 12(42) 2023 с. 478–486
5. Доказування у кримінальному провадженні: Курс лекцій / [О.О. Бондаренко, Г.І., Глобенко В.В. Романюк та інші] за заг. ред. д-ра юрид. наук проф. О.О. Юхно. Харків ХНУ ВС 2018. – 156 с.
6. Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2011 від 20 жовтня 2011 року у справі N 1-31/2011 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text>.
7. Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2021 року у справі № 148/734/14к <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556353>.
8. Постанова Верховного Суду від 04 жовтня 2021 року у справі № 724/86/20, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109232>.
9. Постанова Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі № 640/5023/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>.
10. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2022 року у справі № 477/426/17, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103525190>.
11. Постанови Верховного Суду : від 21 червня 2022 року у справі № 631/246/19; від 03.10.2023 року у справі № 758/15672/15-к <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104922011>; <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114086734>.
12. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.3>**М. Бліхар,**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРОТИСТОЯННЯ ВИКЛИКАМ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Вступ. Повномасштабне вторгнення росії на територію України та ведення активних бойових дій спричинили виникнення безпрецедентних викликів існуванню демократичної держави в цілому та функціонуванню сфери господарської діяльності зокрема, поставивши у надскладні умови підприємницькі й бізнесові структури та спричинивши безпрецедентну кризу адміністративно-правового регулювання їх державного нагляду і контролю. Очевидно, що в надскладних умовах функціонування значна частка підприємств припинила свою діяльність, окремі релокалізувалися із зони ведення бойових дій на відносно безпечні території, а доля тих, що розмішувалися на тимчасово окупованих територіях невідома через відсутність доступу до них української сторони. Тому, існуючі механізми адміністративно-правового регулювання державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності виявляються неефективними та потребують перегляду й удосконалення із урахуванням дестабілізуючих чинників сучасності та існуючих умов здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання. Зазначене актуалізує тематику дослідження та потребує поглибленого вивчення.

Метою дослідження є аналіз адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності та виявлення їх проблемних аспектів в умовах протистояння викликам війни росії проти України.

Проблематика дослідження адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах протистояння викликам війни росії проти України впродовж тривалого часу активно обговорюється в наукових колах, а методи та шляхи її вирішення апробуються в практиці діяльності органів державного нагляду і контролю. Однак, вирішити суперечності досі не вдалося, а запровадження спеціального правового режиму воєнного стану в Україні ще більше поглибило існуючу ситуацію.

Виходячи із визначення державного нагляду і контролю, як адміністративно-правової категорії, державний нагляд і контроль здійснюється в рамках чинного законодавства країни та визначається організаційно-правовими засадами, принципами й порядком його здійснення у сфері господарської діяльності. Як зазначає Л. Сорока [1, с. 174] державний нагляд і контроль являє собою комплекс організаційно-правових,

інформаційно-інспекційних заходів, що здійснюються спеціально уповноваженими органами державної влади з метою виявлення, встановлення, припинення та запобігання порушень правил здійснення господарської діяльності економічними агентами, забезпечення якісної, безпечної та стабільної діяльності, а також захисту інтересів держави і суспільства.

У законодавстві України, зокрема в Законі «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [2], подана адміністративно-правова характеристика державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності, відповідно до якої він визначається як діяльність законодавчо уповноважених центральних органів виконавчої влади, а також їх територіальних підрозділів, державних колегіальних органів, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим в межах тих повноважень, що їм надані Законом, щодо виявлення, запобігання та попередження порушень вимог законодавства суб'єктами господарської діяльності, а також щодо забезпечення інтересів суспільства в належній якості продукції, робіт і послуг, а також безпеки їх використання населенням. Крім того, Законом регламентовано перелік заходів державного нагляду і контролю, що реалізуються у плановому та позаплановому порядку у формі проведення ревізій, перевірок, обстежень та оглядів.

Очевидно, що в період нестабільності та невизначеності діяльність суб'єктів господарювання піддається вагомим ризикам і загрозам, тому, основні заходи державного нагляду і контролю є доречними та необхідними. О. Ярема [3, с. 48] стверджує, що державний нагляд і контроль в умовах війни повинен ґрунтуватися на чіткому дотриманні принципів, які, водночас, виявляються контроль-но-наглядовою функцією органів вико-

навчої влади, що реалізуються в правових нормах державного контролю та ґрунтуються на правових принципах, які є особливими ланками структури права в межах юридичних норм. Іншими словами можна сказати, що сфера державного нагляду і контролю є соціальним утворенням, яке за допомогою правових норм регулювання відносин у сфері, що контролюється, реалізовує державну контроль-но-наглядову політику.

Безумовним фактом виявляється й те, що сфера регулювання правовідносин, пов'язаних із реалізацією функцій державної контроль-но-наглядової діяльності, є надзвичайно ваговою та важливою, а в період війни потребує особливої уваги зі сторони адміністративного права, адже, як зазначає О. Пунда [4, с. 116], предмет його правового регулювання зорієнтований на унормування усіх аспектів щодо визначення статусу, повноважень, взаємовідносин та функцій органів державної влади, посадових осіб, що пов'язані із наданням адміністративних послуг, здійсненням державного контролю та забезпеченням дотримання правил і норм, а також на врегулювання відносин між ними та фізичними й юридичними особами, інституціями громадянського суспільства та територіальними громадами. При цьому, науковець наголошує, що виклики й небезпеки сучасності зумовили суттєві зміни в розумінні предмету адміністративного права та зміщення його основних векторів із регулювання діяльності публічних органів та встановлення правил взаємодії між органами державної влади, громадянами та іншими суб'єктами на захист прав і свобод громадян при їх взаємодії із державними органами.

Однак, С. Бевз [5, с. 109–110] акцентує увагу на необхідності чіткого розмежування принципів адміністративного права та принципів державного управління, адже, вони є різними явищами та не можуть підмінятися, оскільки принципи адміні-

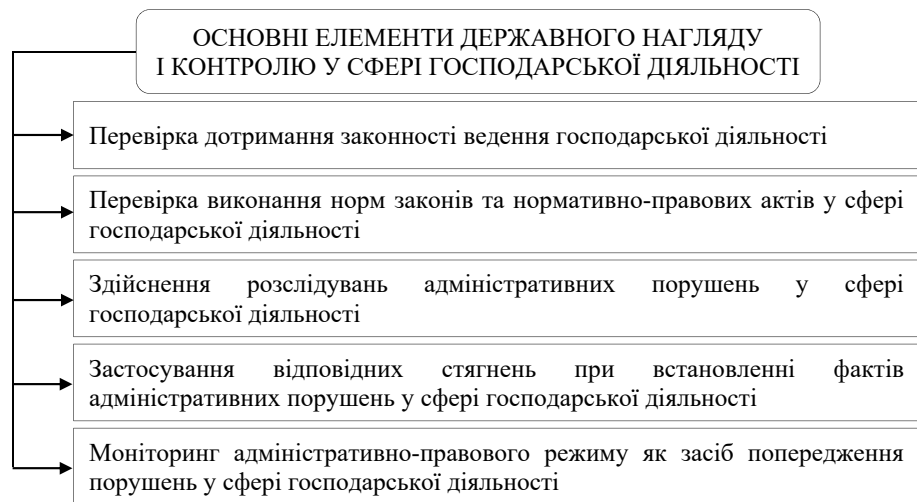

стративного права характеризують механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, а принципи державного управління проявляються через основні ідеї щодо визначення порядку організації процесів здійснення управлінської діяльності.

К. Бортняк, О. Мердова, В. Цомра, Н. Драганова та Р. Михайлов [6, с. 289–290] відзначають особливості адміністративно-правового регулювання державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах протистояння викликам війни росії проти України та в період посилення процесів євроінтеграції, а також стверджують, що в країні одним із пріоритетних напрямів модернізації контрольної-наглядової діяльності є формування нової політики на основі перегляду адміністративно-правових норм та їх удосконаленні в частині зниження рівня релятивності та неузгодженостей між суб'єктами господарювання, бізнесовими структурами та державою, а також приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.

Проблемні аспекти дослідження адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах протистояння викликам війни росії проти України досі залишаються невирішеними та потребують поглиблення наукових розвідок в напрямку окреслення основних засад його удосконалення в нестійких умовах ведення війни.

Адміністративно-правові засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах війни росії проти України істотно змінюються під впливом тих проблем, які пов'язані із веденням активних бойових дій на значних територіях та неспроможністю правової системи вчасно протидіяти ризикам і небезпекам, які виникають у воєнний час. Контроль за таких обставин залишається надійним інструментом забезпечення реалізації принципу законності, тому адміністративно-правовий нагляд і контроль трансформується у спосіб забезпечення законності у сфері господарської діяльності. При цьому, виокремлюється декілька основних елементів державного наг-

Рис. 1. Перелік елементів державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності України

Джерело: власна авторська розробка

ляду і контролю у сфері господарської діяльності, найбільш вагомі із яких систематизуємо на рис. 1.

Водночас, зазначимо, що державний нагляд і контроль у сфері господарської діяльності України передбачає здійснення постійного та систематичного контролю за діяльністю суб'єктів шляхом перевірки підконтрольного об'єкта на виконання ним покладених обов'язків та дотримання норм і вимог законодавства. Тому, встановлення меж адміністративного права у сфері господарської діяльності є надзвичайно важливим завданням, реалізувати яке в умовах запровадження спеціального правового режиму воєнного стану вкрай важко.

Адміністративно-правові засади державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах протистояння викликам війни росії проти України, як уже зазначалося, значно видозмінилися та мають певні особливості. Зокрема, в умовах війни регіони України мають різні умови функціонування, відповідно, й забезпечення державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності реалізуються із урахуванням існуючих викликів. В даному контексті, К. Бортняк, О. Мердова, В. Цомра, Н. Драганова та Р. Михайлов [6, с. 292] зазначають, що особливостями державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в Україні є:

1) державний нагляд і контроль у сфері господарської діяльності має незалежну мету та забезпечується комплаєнс органів державної влади різних рівнів та суб'єктів господарювання, діяльність яких регулюється чинним законодавством та визначаються чіткі обов'язки й умови взаємодії;

2) об'єкт державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності враховує особливості статусу та умов функціонування певної території України;

3) реалізація державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності здійснюється на декількох рівнях, зокрема: (1) на державному, (2) державний нагляд і незалежний контроль на місцевому рівні, (3) громадський контроль і нагляд.

Погоджуючись із науковцями, можна констатувати, що державний нагляд і контроль у сфері господарської діяльності здійснюється на трьох рівнях. Однак, ми схильні їх виокремлювати наступним чином:

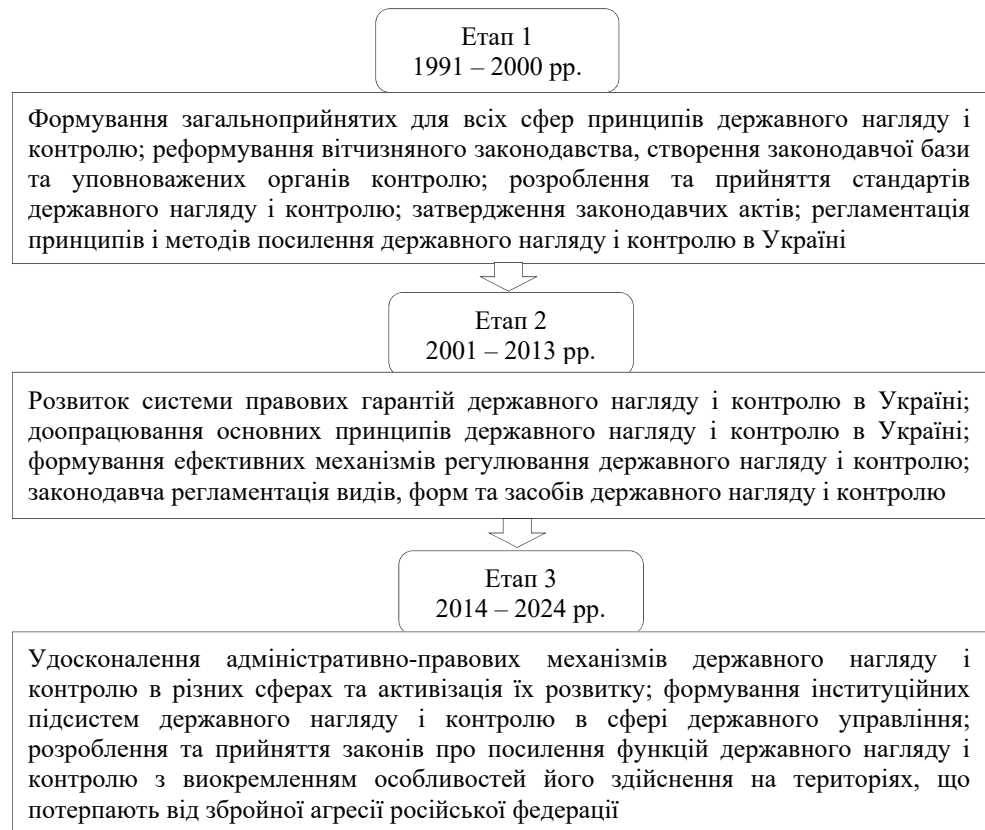
1) на макрорівні – здійснення державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності та їх регулювання на рівні держави;

2) на мезорівні – здійснення адміністративно-правового забезпечення державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності на місцевому рівні;

3) на мікрорівні – здійснення державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності на підставі дотримання нормативно-правових актів, що регулюють відносини у конкретній сфері.

При цьому, варто звернути увагу на те, що формування адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в період російсько-української війни виокремлюється в окремий етап розвитку його адміністративно-правового забезпечення. Більше того, на нашу думку, сучасний етап припадає на період не лише повномасштабного військового вторгнення росії на територію України, а співпадає із початком гібридної війни та розпочався ще у 2014 р. На рис. 2 відобразимо основні етапи формування адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності України.

Як засвідчують дані, систематизовані на рисунку 2, формування адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в Україні

Рис. 2. Основні етапи формування адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в Україні

Джерело: власна авторська розробка

відбувається впродовж усього періоду державотворення. Проте, варто констатувати, що й на сучасному етапі існують певні невідповідності щодо адміністративно-правового регулювання сфери господарської діяльності, які потребують поглибленого контролю, оскільки в умовах війни неможливо забезпечити рівні та справедливі умови ведення бізнесу на усіх територіях. Водночас, надмірний адміністративний тиск обумовлює активізацію процесів ведення господарської діяльності поза офіційним сектором економіки, внаслідок чого зростає чисельність випадків ухилення від сплати податків. За таких обставин виникає необхідність удосконалення

політики державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності та законодавчого врегулювання проблемних питань ліцензування та надання дозволів на здійснення господарської діяльності, зокрема, для тих суб'єктів, що релокалізувалися із зони ведення бойових дій. Однак, досягнення позитивного ефекту потребує консолідації зусиль не лише органів виконавчої влади, а й громадськості та бізнесових структур, механізми врегулювання чого також потребують перегляду.

Отже, основні вектори удосконалення адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності

в Україні варто спрямувати в наступному керунку:

1) забезпечити прозорість та високий рівень керованості державної політики у сфері державного нагляду і контролю господарської діяльності з акцентом на формування сприятливого бізнес-клімату;

2) здійснити активну дерегуляцію господарської діяльності та сформулювати ефективні адміністративно-правові механізми зниження регуляторного навантаження на суб'єкти господарювання, зокрема, зі сторони органів державного нагляду і контролю;

3) удосконалити організаційно-правові механізми здійснення дозвільних процедур та системи ліцензування в напрямку їх спрощення.

Таким чином, проведені дослідження адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах протистояння викликам війни росії проти України дозволяють зробити висновок про те, що ризики й небезпеки сучасності спровокували істотні зміни адміністративно-правового забезпечення державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в Україні. На підставі аналізу наукового доробку вітчизняних та зарубіжних вчених встановлено, що під адміністративно-правовими засадами державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності розуміється система законодавчих та нормативно-правових актів, які містять адміністративно-правові норми, на підставі яких здійснюється регулювання відносин між органами державної влади, їх посадовими особами та суб'єктами господарської діяльності. Проведені дослідження дозволили виявити, що державний нагляд і контролю у сфері господарської діяльності здійснюється на макrorівні, на мезорівні та на мікрорівні. Доведено необхідність посилення державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах

посилення небезпек війни росії проти України. Запропоновано основні вектори удосконалення адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в Україні.

У статті здійснено ґрунтовні дослідження адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах протистояння викликам війни російської федерації проти України. В дослідженні наголошується на наявності вагомих дестабілізуючих чинників та проблем адміністративно-правового регулювання основних механізмів державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності, які особливо загострили свою негативну дію в період війни росії проти України. Встановлено, що сутність адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності розкривається через наявність та ефективне функціонування системи законодавчих та нормативно-правових актів, які містять адміністративно-правові норми, спрямовані на здійснюється регулюючого впливу на відносини між органами державної влади, їх посадовими особами, суб'єктами господарської діяльності та представниками громадськості й бізнесу. На підставі результатів проведеного дослідження виявлено, що адміністративно-правове забезпечення державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в Україні зазнало вагомих змін під впливом російсько-української війни, внаслідок чого основні акценти змістилися із регулювання діяльності публічних органів та встановлення правил взаємодії між органами державної влади, громадянами та іншими суб'єктами на захист прав і свобод громадян при їх взаємодії із державними

органами. Обґрунтовано потребу у посиленні державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності, зокрема, на тих територіях, що потерпають від активних бойових дій та постійних обстрілів. Окреслено основні вектори удосконалення адміністративно-правових засад державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в Україні та запропоновано їх основні напрямки у стратегічній перспективі.

Ключові слова: державний нагляд, фінансово-контрольне право, сфера господарської діяльності, спеціально уповноважені органи, адміністративно-правові заходи.

Blikhar M. Administrative and legal principles of state supervision and control in the field of economic activity in the conditions of confronting the challenges of Russia's war against Ukraine

The article carries out a thorough study of the administrative and legal foundations of state supervision and control in the field of economic activity in the conditions of confronting the challenges of the war of the Russian Federation against Ukraine. The study emphasizes the presence of significant destabilizing factors and problems of administrative and legal regulation of the main mechanisms of state supervision and control in the field of economic activity, which especially intensified their negative effect during the war between Russia and Ukraine. It has been established that the essence of the administrative-legal basis of state supervision and control in the field of economic activity is revealed through the presence and effective functioning of the system of legislative and normative-legal acts, which contain administrative-legal norms aimed at exerting a regulatory influence on relations between state authorities, their officials, subjects of

economic activity and representatives of the public and business. Based on the results of the research, it was found that the administrative and legal provision of state supervision and control in the field of economic activity in Ukraine underwent significant changes under the influence of the Russian-Ukrainian war, as a result of which the main emphasis shifted from regulating the activities of public bodies and establishing rules of interaction between state authorities, citizens and other subjects to protect the rights and freedoms of citizens in their interaction with state bodies. The need to strengthen state supervision and control in the field of economic activity, in particular, in those territories suffering from active hostilities and constant shelling, is substantiated. The main vectors of improving the administrative and legal foundations of state supervision and control in the sphere of economic activity in Ukraine are outlined and their main directions in the strategic perspective are proposed.

Key words: state supervision, financial control law, sphere of economic activity, specially authorized bodies, administrative and legal measures.

Література

1. Сорока Л.В. Державний нагляд і контроль як основа адміністративно-правового забезпечення та реалізації державних гарантій. Вчені записки ТНУ і. В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. Т. 34(70). № 4. С. 173–177. URL: DOI <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/28>.

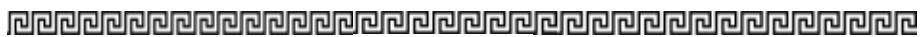
2. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>.

3. Ярема О.Г. Принципи державного контролю (нагляду) в контексті процесуальної діяльності контрольних органів. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 11. С. 548–551. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/142>.

4. Пунда О.О. Здійснення адміністративно-правового нагляду та контролю у сфері корпоративних та трудових відносин. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 115–119. URL: DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.16>.
5. Бевз С.І. *Поняття та система принципів адміністративно-правового регулювання державного управління у сфері господарської діяльності. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 108–111. URL: DOI <https://doi.org/10.15421/391923>.
6. Bortniak K., Merdova O., Tsomra V., Daraganova N., Mykhailov R. *Experience of administrative and legal support for control and supervision*. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12(63). P. 289–298. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.63.03.27>.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.4>**О. Дяковський,**

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
докторант кафедри публічного права
Державного податкового університету

А. Габрелян,

кандидат юридичних наук,
докторант
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
старший партнер
Адвокатського бюро «Олега Пилипченка»

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

Постановка проблеми. Поширення цифрових мереж по всьому світу загалом спрощує швидке і цілеспрямоване розповсюдження дезінформації та в деяких випадках також недостовірної інформації. Наприклад, маніпуляція інформацією або її виривання з контексту відбувається з різних міркувань та для впливу на громадські обговорення. Завдяки принципу функціонування соціальних мереж, що базується на простому поширенні повідомлень, неправдива і оманлива інформація може швидко поширюватися, охоплюючи широку аудиторію. Важливу роль у цьому процесі відіграють користувачі, які активно розповсюджують таку інформацію. Ба більше, існує багато «фальшивих акаунтів», з яких неправдива інформація розповсюджується на різних платформах. Часто це відбувається автоматично за допомогою так званих «ботів».

Відповідно, комплексне розуміння специфіки функціонування інформаційного простору, а саме дезінформації є ключовим в ході пошуку оптимальних способів реагування та створення фактично безпечного середовища, що є оптимальним з точки

зору свободи вираження поглядів, гарантованої ст. 10 Європейської конвенції з прав людини [1].

Аналогічна позиція прослідковується в контексті аналізу наукових робіт таких вчених як В.Т. Бондар, який опрацьовує кращі іноземні практики щодо протидії онлайн дезінформації [2]; Б. Гривнак, І. Лопушинський, І. Сапіжак, які здійснюють дослідження дезінформації [3]. Цінними вважаємо напрацювання В.І. Маляренко, де аналізуються поняття фейків та дезінформації, пропонуються авторські способи протидії дезінформації в Україні [4].

Метою статті є розкриття основних засад та принципів протидії дезінформації, дослідивши ефективні стратегії та методи, що використовуються для виявлення, аналізу та нейтралізації «фальшивої інформації» в цифровому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Досягнення оптимального балансу між свободою слова, закріпленою у ст. 34 Конституції України [5] та забезпечення національної безпеки у інформаційному полі – теоретично і практично складне завдання. Відповідно, в Україні діє ціла низка нор-

мативно-правових актів, які встановлюють обмеження і заборону на поширення певної категорії інформації. До прикладу, у ст. 123 Закону України «Про медіа» міститься пряма заборона поширення аудіовізуальних медіа-сервісів на замовлення та сервісів провайдерів аудіовізуальних сервісів держави-агресора на території України [6]. Водночас слід зазначити, що цей відносно новий закон слугував одним із ключових способів реагування на виклики у формі зовнішньої агресії. На виконання ст. 126 цього ж Закону, Міністерством культури та інформаційної політики України на підставі звернень Ради національної безпеки і оборони України, Служби безпеки України, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення створено Перелік осіб, які створюють загрозу національній безпеці [7].

Передбачуваним стало внесення змін та доповнень й в інші нормативно-правові акти, стосовно заборони розповсюджувати та демонструвати фільми, які популяризують органи держави-агресора або радянські органи держбезпеки (ст. 15-1 Закону України «Про кінематографію» [8]), ст.ст. 28 і 28-1 Закону України «Про видавничу справу» забороняє поширювати продукцію ідентичної тематики та передбачає дозвільний режим на ввезення видавничої продукції із території держави-агресора відповідно [9]. На противагу всім переліченим табу, слід наголосити на тому, що Україна декларує та намагається дотримуватись заборони цензури, регламентованої ч. 3 ст. 15 Конституції України [5], ч. 3 ст. 4 Закону України «Про медіа» [6], ч. 1 ст. 24 Закону України «Про інформацію» [10]. Згідно перелічених Законів, під цензурою, яка забороняється, розуміється будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її

поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації. Разом з тим, така заборона не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації [10].

Отже, ми можемо сміливо констатувати, що держава наділена окремими механізмами впливу як на суб'єктів поширення дезінформації, так і на власне самі неправдиві (спотворені) відомості, проте в умовах масштабів та швидкості її розповсюдження залучені ресурси є недостатньо дієвими. Подібні дії є реактивними та ситуативними, обмеженими законодавчими змінами без потужної організаційної роботи. Зокрема, це стосується прикладів, які зводяться до продовженого активного споживання українцями іноземного контенту. Так, за результатами опитування, проведеного центром Разумкова у 2023 році, ставлення українців до культури російського контенту бойкоту розділилося: масово таку ідею підтримало лише 39,4%. Решта, до прикладу 13,9% цілком підтримують проведення заходів із росіянами у тому випадку, якщо останні засудили дії агресора, а 14,4% дотримуються думки, що українці не мають уникати участі у подіях, в яких беруть участь представники країни-агресора [11].

Окрім органів державної влади, відчутною є потреба у більш активній діяльності громадських організацій, зареєстрованих відповідно до вимог Закону України «Про громадські об'єднання» [12], що беруть участь у діяльності з підвищення достовірності інформації за рахунок освітніх кампаній інформації та опікуються підвищенням медіа грамотності громадян. Кампанії з підвищення медіа- та інформаційної грамотності та заходи з розвитку у громадян навичок відповідального споживання масової інформації (особливо в цифрових сфе-

рах) стали популярною стратегією боротьби з дезінформацією.

Варто зазначити, що оброблення великої кількості інформації нерозривно пов'язано з обігом персональних даних, адже будь – яка інформація містить в своїй сукупності персональні дані котрі можуть ідентифікувати фізичну особу за різними критеріями, тому дотримання законодавства у сфері персональних даних може зменшити випадки дезінформації або запобігти порушенням у даній сфері.

Зважаючи на вищевказане, дослідження питання виокремлення принципів протидії дезінформації передбачає комплексний аналіз способів дезінформування, якими оперують зацікавлені особи. Вибір конкретного методу на пряму залежить від оперативної обстановки та поставлених цілей. У сучасних наукових дослідженнях розрізняють шість ключових принципів:

– «класифікатори» – підхід до розподілу дезінформаційних повідомлень таким чином та у спосіб, що ґрунтується на заздалегідь визначених подібностях;

– «сітка» – принцип, який діє переважно у роботі каналів, створених в месенджерах (Telegram, Viber, Facebook). Зокрема, мова йде про єдиний центр управління, який просуває ідеї та концепції через різні канали розповсюдження дезінформації. Наголосимо, що із початком повномасштабних військових дій на території України зросла кількість цифрових мереж, яка активно публікує неперевірені політичні та військові інсайди. Відповідно, подібного роду публікації переповнені суб'єктивним баченням стосовно відносин України із США, Європою, Росією, що безсумнівно мають дезінформаційні наративи. Канали-інфотерористи об'єднуються у мережі задля оперативного поширення неправдивих (необ'єктивних) даних з-поміж більшої кількості аудиторії;

– «риторичне питання» як принцип та окрема техніка у дезінформації, котра зводиться до застосування (на перший погляд) безапеляційних спотворених фактів шляхом підведення до запитання, яке не потребує відповіді;

– «принцип психологічного шоку». Мова йде про новину, що орієнтовно має викликати яскраву і бурхливу реакцію, яка здатна зруйнувати майже всі рівні психологічного захисту. За тим, слідує активне насадження тез і думок, які початково були виокремлені як ключові;

– «принцип контрасту» є логічним доповненням до попереднього принципу. Особливо виправдано її застосовують за умови, що тактика прямого нападу й звинувачень є відверто грубою. У такий спосіб надається очевидно негативна інформація. Пропагандистські структури оперують даним принципом тоді, коли слід відвернути увагу від поразки в сторону інших, досить часто не таких значних за масштабами подій;

– перекладання відповідальності – по праву вважається найпростішим способом уникнення потенційно негативних наслідків [3, с. 59].

Відповідно, якщо мова йде про чіткі механізми ідентифікації та реагування на дезінформацію, держава має взяти на себе обов'язок забезпечення прозорості даного процесу. Так, на даному етапі розвитку законодавства в Україні передбачено цивільно-правову, кримінальну та адміністративну відповідальність. У випадку із останньою можемо зазначити, що вона настає за поширювання неправдивих чуток, які здатні викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, і тягне за собою накладення штрафу від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти процентів заробітку (ст. 173-1 КУпАП) [13]. Зі свого боку кримінальне законодавство не орієн-

товане на оцінку факту достовірності інформації, а більшою мірою визначає ступінь загрози, яку вона в собі несе для суспільства (ст. 109, 110, 258-2, 295, 299 КК України) [14]. Саме тому, при виборі легальних та дієвих способів боротьби з дезінформацією в першу чергу слід керуватися відповідними принципами. Значні напрацювання в контексті аналізованого нами питання вийшли із-під егіди Європейської Комісії. Вони актуальні не лише на території ЄС, але являють собою бенчмаркові орієнтири у формуванні та реалізації інформаційної політики України [2, с. 5].

Принципи протидії дезінформації – це сукупність основоположних засад, методів та стратегій, спрямованих на виявлення, запобігання, зменшення впливу та нейтралізацію неправдивої або маніпулятивної інформації. Європейська Комісія вважає, що слід керуватися наступними:

Дотримання прав людини. В останні роки, коли проблемою поширення дезінформації стали займатися більше національних урядів, інтенсифікується ймовірність вжиття заходів реагування у вигляді правил, що порушують основні права людини. Законодавство, спрямоване на припинення дезінформації, може використовуватися як спосіб протидії, щоб заглушити голоси урядових опонентів, активістів, журналістів тощо. Розмиті, неясні юридичні трактування того, що слід вважати дезінформацією, можуть обернутися забороною на цілком законні висловлювання.

Партнерські зв'язки та співпраця. Боротьба з дезінформацією як з новою проблемою глобального значення, що стосується безлічі зацікавлених осіб і діячів, – завдання складне і може бути реалізоване тільки шляхом створення сильних партнерських зв'язків на всіх рівнях, підтримання духу відкритого співробітництва, обміну передовими методами, результатами досліджень та інноваціями.

Сюди включаємо заходи від взаємодії з глобальними платформами і форумами стосовно надання допомоги організаціям громадянського суспільства, що акумулюють важливий досвід, знання та рішення на місцевому рівні.

Наукова обґрунтованість. До останнього часу дослідження стосовно способів виявлення й протидії дезінформації обмежувалися в основному напрацюваннями вчених із США та Європи. Підтримка спеціальних наукових розвідок у місцевих умовах формування інформаційної екосистеми – важливий крок у розробці ефективних заходів реагування та залученні відповідних дійових осіб.

Всебічні заходи, що масштабують реагування. Оскільки фундаментальні причини поширення неправдивої інформації численні та різноманітні, ефективні заходи реагування на рівні програм і правил мають також бути всебічними, спрямованими на впровадження змін на кількох рівнях. Заходи реагування здатні поєднувати як онлайн-, так і офлайн-складові, і слід визнати, що проблеми, пов'язані з Інтернетом, можуть потребувати офлайн-рішень. Масштабованість вимагає залучення від самого початку партнерів з безлічі секторів, здатних співпрацювати з метою виявлення і подолання перешкод до масового вжиття ефективних заходів реагування.

Гендерна рівність. Вплив, який дезінформація здійснює, до прикладу, на жінок, та їхню потенційну роль як борців за недоторканність, необхідно також вивчати та враховувати при будь-яких ініціативах. Гендерно-диференційоване інформаційне забруднення здійснює особливо підступний вплив на представництво і сприйняття політиків, керівників та активістів жіночої статі. Такого роду динаміку необхідно чітко відслідковувати та вживати у її відношенні заходів.

Врахування факторупоточних конфліктів. Дезінформація нерідко

використовується для поглиблення наявних соціальних і політичних розбіжностей, здійснення політичного впливу. Слід притримуватися кредо «не нашкодъ», уникаючи, щоб заходи реагування випадково призвели до посилення напруженості та ще більшого роздроблення або створення загроз для громадян. Ідентичний аналіз необхідно систематично проводити як до початку програмного циклу, так і в процесі його реалізації.

Дезінформація служить масштабнішим політичним цілям та амбіціям. Динаміка сил, що стоять за інформаційним забрудненням, може також перешкоджати зусиллям із розв'язання цієї проблеми. Як мінімум, обізнаність в окресленій сфері дасть змогу забезпечити, щоб заходи реагування були реалістичними з позиції дійсних очікувань від їх впровадження.

Не слід ототожнювати поняття «принципів» із способами протидії дезінформації, де під останніми розуміють конкретні дії, методи та технології, які використовуються для виявлення, запобігання та нейтралізації поширення неправдивої або маніпулятивної інформації. Як правило, з-поміж способів розрізнять: спростування хибних заяв до того, як вони встигнуть закріпитися у громадській думці; підхід «контрзвинувачень», де намагаються виправити невірні уявлення після того, як вони вже встановилися; підхід «контр-бренд», коли основна увага приділяється викриттю неправомірних дій дезінформатора і таким чином дискредитуються його неправдиві заяви тощо.

Висновки. Боротьба з дезінформацією неминуче створює ризик компрометації багатьох позитивних якостей нових технологій та інновацій в інформаційному середовищі, які продовжують відігравати важливу роль у підтримці залученості, інформованості та спілкування. Основні права на доступ до інформації, на свободу думок та їх вільне вираження,

а також на свободу преси потребують захисту. Зазначене ставить певні завдання у сфері технічних розробок, протидії дезінформації, законодавчого регулювання і вимагає, щоб будь-які заходи реагування вибудовувалися навколо прав людини. Норми, щодо ефективного створення системи заходів, в основі яких лежали б права людини, все ще перебувають на стадії опрацювання.

Відзначимо, що серед принципів боротьби з дезінформацією ключовими залишаються дотримання прав людини; партнерські зв'язки та співпраця; наукова обґрунтованість; всебічні заходи, що масштабують реагування; гендерна рівність; врахування фактору поточних конфліктів. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у вивченні кращих практик міжнародного співробітництва у сфері протидії дезінформації.

Стаття присвячена вивченню ключових засад та принципів протидії дезінформації. Мета роботи – розкриття способів мінімізації дезінформації, дослідивши ефективні стратегії та методи, що використовуються для виявлення, аналізу та нейтралізації недостовірної інформації в цифровому середовищі. З'ясовано, що інформація – це джерело влади і демократичні системи здатні розподіляти цю владу. В цьому відношенні можливість громадян відкрито поширювати, отримувати і порівнювати інформацію сприяє свободі, оскільки це, фактично, є використанням фундаментальних прав: свободи слова, зборів та об'єднання. Аргументовано, що достовірність інформації життєво необхідна для розвитку демократії.

Зазначено, що маніпуляція інформацією не є чимось новим для демократичних суспільств, але цифрові технології збільшили масштаб проблеми через те, що зловмисники отримали можливість анонімно впливати на громадську думку,

чим власне становлять загрозу достовірності інформації. Соціальні мережі посилюють наслідки через відносно низьку вартість та високу швидкість донесення інформації до великої аудиторії. Процесу часто сприяють автоматизовані системи, наприклад боти, які просувають матеріали користувачам згідно з даними про їхні особисті вподобання.

Наголошено, що держава наділена окремими механізмами впливу як на суб'єктів поширення дезінформації, так і на власне самі неправдиві (спотворені) відомості, проте в умовах масштабів та швидкості її розповсюдження залучені ресурси є недостатньо дієвими. Подібні дії є реактивними та ситуативними, обмеженими законодавчими змінами без потужної організаційної роботи, котрої дійсно бракує. Серед принципів боротьби з дезінформацією ключовими залишаються дотримання прав людини; партнерські зв'язки та співпраця; наукова обґрунтованість; всебічні заходи, що масштабують реагування; гендерна рівність; врахування фактору поточних конфліктів.

Ключові слова: дезінформація, цифрові ресурси, принципи, протидія, персональні дані, обіг даних, ідентифікація, дані фізичної особи, інформація, використання даних, обробка персональних даних.

Diakovskiy O., Habrelian A. Basic principles and principles of countering disinformation

The article is devoted to the study of the key principles and principles of combating disinformation. The purpose of the work is to reveal ways to minimize misinformation by investigating effective strategies and methods used to identify, analyze and neutralize false information in the digital environment. It was found that information is a source of power

and democratic systems are able to distribute this power. In this regard, the ability of citizens to openly share, receive and compare information promotes freedom, as it is, in fact, an exercise of fundamental rights: freedom of speech, assembly and association. It is argued that the reliability of information is vital for the development of democracy.

It is noted that the manipulation of information is not something new for democratic societies, but digital technologies have increased the scale of the problem due to the fact that criminals have gained the opportunity to anonymously influence public opinion, which actually poses a threat to the reliability of information. Social networks amplify the effects due to the relatively low cost and high speed of delivering information to a large audience. The process is often aided by automated systems, such as bots that promote content to users based on data about their personal preferences.

It is emphasized that the state is endowed with separate mechanisms of influence both on the subjects of disinformation dissemination and on the actual false (distorted) information itself, however, in terms of the scale and speed of its dissemination, the resources involved are insufficiently effective. Such actions are reactive and situational, limited to legislative changes without strong organizational work, which is really lacking. Among the principles of combating disinformation, the observance of human rights remains key; partnerships and cooperation; scientific validity; comprehensive measures scaling up the response; gender equality; taking into account the factor of current conflict.

Key words: disinformation, digital resources, principles, counteraction, personal data, data circulation, identification, data of a natural person, infor-

mation, use of data, processing of personal data.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.08.2024)

2. Бондар В. Т. Особливості інформаційної політики Євросоюзу з протидії онлайн дезінформації: досвід для України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, 2023. Вип. 9. С. 1–5.

3. Гривнак Б., Лопушинський І., Сapiжак І. Дезінформація як загроза національній безпеці України в умовах неоголошеної російсько-української війни. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування», 2024. Вип. 1. С. 53–63.

4. Маляренко В. І. Крайці практики зарубіжного досвіду боротьби з фейками та дезінформацією. Інформація і право, 2021. № 3 (38). С. 21–27.

5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. № 30. Ст. 141

6. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2023. №№ 47-50. Ст. 120.

7. Перелік осіб, які створюють загрозу національній безпеці: офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України, 2024. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/5903.html> (дата звернення: 07.08.2024)

8. Про кінематографію: Закон України від 13.01.1998 р. № 9/98-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998. № 22. Ст. 114.

9. Про видавничу справу: Закон України від 05.06.1997 р. № 318/97-ВР. Відомості

Верховної Ради України (ВВР), 1997. № 32. Ст. 206.

10. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. № 48. Ст. 650.

11. Культура бойкоту: скільки українців підтримують бойкотування росіян та російського контенту. VisitUkraine.today. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1971/boycott-culture-how-many-ukrainians-support-boycotting-russians-and-russian-content> (дата звернення: 07.08.2024)

12. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013. № 1. Ст. 1

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР), 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. № 25-26. Ст. 131.

15. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності в ході проведення досудового розслідування. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право», 2024. Випуск 81(1). С. 168–179.

16. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності під час судового розгляду. Аналітично-порівняльне правознавство, 2024. Випуск 2. С. 719–731.

17. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Організаційні проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2024. № 1. С. 328–340.

18. Kreminskyi O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskiyi O. Legal regime of virtual currency in ukraine: current state, problems and prospects of regulation. Revista Relazes Internacionais do Mundo Atual, 2024. Vol. 1. № 43. P. 21–24.

І. Задоя,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»

НОРМАТИВНІ ПІДСТАВИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ТИШУ

Постановка проблеми. Конституцією України (п. 22 ч. 1 ст. 92) серед видів юридичної відповідальності передбачено адміністративну відповідальність та закріплено, що лише законами України визначаються діяння, які є адміністративними правопорушеннями [1].

Адміністративна відповідальність, порівняно з іншими видами відповідальності, є особливою, оскільки охоплює майже всі сфери життєдіяльності людини та забезпечує охорону прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина та гарантує їх реалізацію.

Крім того, адміністративна відповідальність є реакцією держави на скоєне адміністративне правопорушення та знаходить свій прояв у реалізації компетентним державним органом (посадовою особою) права висунути обвинувачення певній особі, піддати протиправне діяння офіційній оцінці та, у випадку негативної оцінки, застосувати до неї адміністративне стягнення [2, с. 13–14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи важливість адміністративної відповідальності для побудови і функціонування правової держави та громадянського суспільства, науковцями достатньо уваги приділяється саме їй. Серед них, зокрема В.Б. Авер'янов, О.А. Банчук, Л.Р. Біла-Тіунова, І.В. Гаврущенко, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Н.В. Гришина, А.В. Гуржій, Н.М. Зіль-

ник, С.В. Ківалов, О.І. Миколенко та ін. Разом з тим, питання адміністративної відповідальності за порушення законодавства про тишу потребує окремого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження нормативних підстав притягнення осіб до адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях; з'ясування випадків, що не є підставами для притягнення до адміністративної відповідальності за вказане правопорушення; аналіз видів адміністративної відповідальності за зазначене правопорушення: їх достатності та ефективності для підтримання правопорядку в суспільстві та державі; визначення кола осіб, що є суб'єктами вчинення цього правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачає адміністративну відповідальність за досить значну кількість проступків, що стосуються майже всіх сфер життєдіяльності, що, на наш погляд, є позитивним, оскільки люди та юридичні особи не завжди поводять себе належним чином, а це негативно впливає на громадський порядок і громадську безпеку та якість життя інших людей і тому, потребує правового регулювання.

Серед адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, особливе місце посідає порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях (ст. 182 КУпАП).

В ст. 7 КУпАП наголошується: «Ніхто не може бути підданий заходу впливу в зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше, як на підставах, встановлених законом» [3].

Отже, адміністративна відповідальність настає за наявності певних підстав. Але, на жаль, такі підстави законодавчо не визначені, хоча вчені-адміністративісти ведуть про них мову і наводять класифікації.

Досить вдалою вбачається класифікація підстав на:

1) *нормативні (юридичні) підстави* утворюють норми за якими діяння визнається адміністративним проступком (правопорушенням), визначаються заходи примусу за виконання складу проступку, суб'єкти відповідальності і юрисдикції, правила, за якими накладаються і виконуються стягнення, забезпечується законність, права учасників провадження тощо;

2) *фактичні підстави* це факт вчинення проступку і факт застосування заходів відповідальності, крім того, до них відносяться факти затримання, огляду, подання звернень, визнання доказами фактичних даних тощо;

3) *процесуальні (документальні) підстави* – це наявність процесуальних норм, які забезпечують притягнення винної особи до адміністративної відповідальності та документів, оформлених відповідно до встановлених вимог та за визначеною законодавством процедурою, в першу чергу, це протокол про адміністративне правопорушення і постанова по справі про адміністративне правопорушення, а також сюди відносяться

акти, довідки, звернення, облікові документи тощо [4].

Для початку з'ясуємо, що таке шум і чому треба захищати населення від його шкідливого впливу. Шум – це будь-який небажаний звук, що сприймається негативно через те, що він заважає слуховому сприйняттю, переробці, передачі (речова комунікація) корисної інформації, порушує сон та відпочинок і тим самим завдає шкоди здоров'ю людини і знижує її працездатність [5].

Справа в тому, що шум належить до загальнофізіологічних подразників, які, за певних обставин, можуть впливати на більшість органів та систем організму людини, що може спричинити настання негативних наслідків для її здоров'я. Так, за даними медиків, вплив шуму може спричинити нервові, серцево-судинні захворювання, виразкову хворобу, порушення обмінних процесів та функціонування органів слуху тощо [6].

Загалом, шум негативно впливає на людину: завдає шкоди її здоров'ю, знижує працездатність, заважає слуховому сприйняттю, переробці, передачі (речової комунікації) інформації, порушує сон та відпочинок [7].

Саме тому рівень та тривалість шуму регулюється законодавством. А на органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадян, при здійсненні будь-яких видів діяльності з метою відвернення і зменшення шкідливого впливу шуму на здоров'я населення, покладається обов'язок здійснення відповідних організаційних, господарських, технічних, технологічних, архітектурно-будівельних та інших заходів щодо попередження утворення та зниження шуму до рівнів, встановлених санітарними нормами, а також забезпечення під час роботи закладів громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування, розважального та грального бізнесу, культури, при проведенні концертів, дискотек, масових свят-

кових і розважальних заходів тощо рівнів звучання звуковідтворювальної апаратури та музичних інструментів у приміщеннях і на відкритих площадках, а також рівнів шуму в прилеглих до них жилих і громадських будівлях, що не перевищують рівнів, установлених санітарними нормами.

Особливого захисту з боку органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян потребують так звані «захищені об'єкти»: 1) жилі будинки і прибудинкові території; 2) лікувальні, санаторно-курортні заклади, будинки-інтернати, заклади освіти, культури; 3) готелі і гуртожитки; 4) заклади громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування, розважального та грального бізнесу, розташовані у межах населених пунктів; 5) інші будівлі і споруди, у яких постійно чи тимчасово перебувають люди; 6) парки, сквери, зони відпочинку, розташовані на території мікрорайонів і груп житлових будинків [8].

Законодавчий захист «захищених об'єктів» цілком виправданий, оскільки має на меті забезпечення спокійної обстановки суспільного життя, створення сприятливих умов для спілкування людей у громадських місцях, належних умов для праці і відпочинку людей, для діяльності державних органів, а також підприємств, установ та організацій та запобігання погіршенню умов середовища життєдіяльності населення [9].

Особливе місце серед «захищених об'єктів» посідають житлові будинки (приміщення), оскільки саме в своїх оселях люди проводять найбільше часу: відпочиваючи, задовольняючи свої потреби, працюючи і тому в них має бути створено умови, що не зашкодять їхньому фізичному та психічному здоров'ю. Саме з метою забезпечення безпечних і нешкідливих умов проживання, законодавець визначив вимоги, яким мають відповідати житлові приміщення,

в тому числі за рівнями шуму, що закріплені державними медико-санітарними нормативами та правилами. А також зобов'язав органи державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері здійснювати контроль за додержанням суб'єктами господарювання, а також громадянами правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях, порядку та правил, передбачених законодавством, щодо виробництва, зберігання, перевезення, торгівлі та використання піротехнічних виробів, інших нормативно-правових актів у сфері захисту населення від шкідливого впливу шуму.

Шум на «захищених об'єктах» під час здійснення будь-яких видів діяльності не повинен перевищувати рівні, встановлені державними медико-санітарними нормативами для відповідного часу доби [8]. Так, Державними санітарними нормами допустимих рівнів шуму в приміщеннях житлових та громадських будинків і на території житлової забудови, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я від 22 лютого 2019 року № 463 передбачено допустимі рівні шуму, який проникає в приміщення житлових і громадських будинків від зовнішніх та внутрішніх джерел, і допустимі рівні шуму на території житлової забудови. Так, у житлових приміщеннях житла I категорії та житлових приміщеннях будинків відпочинку, пансіонатів, будинків-інтернатів для людей похилого віку та інвалідів допустимий рівень шуму вдень – 40 дБА, а вночі – 30 дБА. При цьому, на зазначених об'єктах, допустимі максимальні рівні звуку можуть бути збільшені на 15 дБА та становитимуть: 55 дБА – вдень, 45 дБА – вночі [5].

Крім того, у нічний час: з 22.00 до 8.00 на «захищених об'єктах» забороняється гучний спів і викрики, користування звуковідтворювальною апаратурою та іншими джерелами побутового шуму, проведення салю-

тів, феєрверків, використання піротехнічних засобів.

Також на «захищених об'єктах» регулюється час здійснення ремонтних робіт, що супроводжуються шумом: забороняється у робочі дні з 21.00 до 8.00, а у святкові та неробочі дні – цілодобово. Проте із зазначеного правила є виключення: у разі отримання згоди мешканців усіх прилеглих квартир ремонтні та будівельні роботи можуть проводитися у святкові та неробочі дні [5]. Вбачається, що таке правове регулювання потребує внесення змін, оскільки, зазвичай, шум від ремонтних та будівельних робіт поширюється не лише на території прилеглих квартир, а й за їхні межі. У будь-якому випадку, власник, користувач або орендар приміщень, у яких передбачається проведення ремонтних робіт, зобов'язаний повідомити мешканців прилеглих квартир про початок зазначених робіт. Загалом шум, що утворюється під час проведення будівельних робіт, не повинен перевищувати санітарних норм цілодобово.

Необхідно зазначити, що вказані законодавчі обмеження щодо користування житловими приміщеннями (одноквартирними будинками, квартирами у багатоквартирних будинках, житловими приміщеннями у гуртожитках та ін.) є обов'язковими, як для власників житлових приміщень і членів їхніх сімей, так і для користувачів (наймачів, орендарів) житлових приміщень, а також для гостей та інших осіб, які тимчасово перебувають в житлових приміщеннях. Таким чином, суб'єктом адміністративної відповідальності за порушення законодавства про тишу може бути будь-хто з перелічених осіб, які на момент вчинення правопорушення досягли 16 років, а також посадові особи та громадяни – суб'єкти господарської діяльності.

Крім загальних, законодавчо встановлених положень щодо захисту населення від шкідливого впливу

шуму, органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради уповноважені затверджувати правила додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях, якими з урахуванням особливостей окремих територій (зокрема курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних, заповідних тощо), встановлюється заборона та обмеження стосовно певних видів діяльності, що супроводжуються утворенням шуму, а також визначається порядок проведення салютів, феєрверків, інших заходів з використанням вибухових речовин та/або піротехнічних виробів [8].

Таким чином, місцем вчинення зазначеного правопорушення також можуть бути населені пункти та громадські місця. Населеними пунктами є міста, селища міського типу, населені пункти сільської місцевості.

Що стосується громадського місця, то його поняття опосередковано визначено у ст. 178 КУпАП: вулиці, закриті спортивні споруди, сквери, парки, усі види громадського транспорту (в т.ч. транспорт міжнародного сполучення) та інші [3].

Крім того, до громадського місця законодавець відносить частину (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна чи відкрита для населення вільно або за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, у тому числі під'їзди будівель і споруд, а також підземні переходи, стадіони, паркінги [10]; ліфти і таксофони; приміщення та території закладів охорони здоров'я, навчальних закладів, спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд та закладів фізичної культури і спорту; приміщення закладів ресторанного господарства, об'єктів культурного призначення, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших державних установ; дитячі майданчики; стаціонарно обладнані зупинки маршрутних транспортних засобів тощо [11]. Зазначений перелік громадських місць не є вичерпним

і може бути розширений за рішенням органів місцевої влади.

Отже, враховуючи важливість вищезазначених громадських місць для життя, праці та відпочинку людини, цілком виправданим є закріплення вимог щодо рівнів допустимого шуму в них.

Необхідно зазначити, що *не є підставою для притягнення до адміністративної* відповідальності за зазначене правопорушення: 1) здійснення в закритих приміщеннях будь-яких видів діяльності, що супроводжуються шумом, за умов, що виключають проникнення шуму за межі таких приміщень; 2) запобігання виникненню та/або ліквідації наслідків аварій, стихійного лиха, інших надзвичайних ситуацій; 3) надання невідкладної допомоги, запобігання або припинення правопорушень; 4) запобігання крадіжкам, пожежам, а також виконання завдань цивільної оборони; 5) проведення зборів, мітингів, демонстрацій, походів, інших масових заходів, про які завчасно сповіщено органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування; 6) робота обладнання і механізмів, що забезпечують життєдіяльність житлових і нежитлових громадських будівель, за умови вжиття вичерпних заходів для максимального обмеження проникнення шуму до прилеглих приміщень, у яких постійно чи тимчасово перебувають люди; 7) відзначення встановлених законом святкових і неробочих днів, дня міста, інших свят відповідно до рішення місцевої ради, проведення спортивних змагань; 8) проведення салютів, феєрверків, інших заходів з використанням вибухових речовин і піротехнічних засобів у заборонений час за погодженням з уповноваженим органом місцевого самоврядування в порядку, передбаченому правилами додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях [8].

З метою дотримання вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від

шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях КУпАП передбачено такі види адміністративних стягнень: *попередження* або накладення *штрафу* на громадян у розмірі від 5 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ), що становить від 85 грн до 255 грн.

Якщо правопорушення вчиняється суб'єктами господарювання, то стягненням буде штраф у розмірі від 15 до 30 НМДГ, що становить від 255 грн до 510 грн.

Як бачимо, розмір штрафу взагалі не є значним та таким, що стримує порушників та попереджає повторне вчинення ними правопорушення.

Хоча КУпАП трохи підсилює адміністративну відповідальність у разі повторно вчинення цього правопорушення протягом року: накладенням штрафу на громадян від 15 до 30 НМДГ із *конфіскацією звуковідтворювальної апаратури, піротехнічних засобів, інших предметів порушення тиші або без такої*, а на посадових осіб та громадян – суб'єктів господарської діяльності – від 50 до 150 НМДГ із *конфіскацією звуковідтворювальної апаратури, піротехнічних засобів, інших предметів порушення тиші* [3]. Отже, розмір штрафу збільшено, але, на жаль, питання про конфіскацію предметів порушення тиші у громадян, залишено на розсуд осіб, що притягають до адміністративної відповідальності.

Вбачається, що таке правове регулювання потребує внесення змін, оскільки суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність певного виду (наприклад, кафе, ресторани, дискотеки тощо), постійно (систематично) використовує звуковідтворювальну апаратуру, піротехнічні засоби, тощо. Тому, перш ніж розпочати займатись таким видом діяльності, суб'єкт господарювання зобов'язаний подбати про належну звукоізоляцію приміщень, в яких надаватимуться такі послуги: обрати

звукоізоляційні (звукопоглинаючі) матеріали належної якості, беручи до уваги їх акустичні властивості, а під час монтажу звукоізоляційних матеріалів, враховувати їхні технологічні особливості для досягнення кращого звукоізоляційного ефекту. У разі, якщо звукоізоляційний ефект не досягнутий, то вина повністю покладається на суб'єкта господарювання.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне обов'язкове посилення адміністративної відповідальності фізичних осіб та посадових осіб та громадян – суб'єктів господарської діяльності за зазначене правопорушення, шляхом внесення відповідних змін до ст. 182 КУпАП.

Крім того, необхідно розширити повноваження органів поліції щодо реагування на такі правопорушення та здійснення заходів щодо їх припинення, що стимулюватиме правомірну поведінку осіб у суспільстві.

Разом з тим, вважаємо за необхідне не лише підсилити відповідальність та розширити повноваження, а й вжити ефективних заходів задля попередження вчинення такого проступку:

1) розширити повноваження органів, які беруть участь у введенні об'єкта в експлуатацію, що стосуються перевірки дотримання забудовником будівельних та санітарно-гігієнічних норм;

2) внести зміни до Державних будівельних норм В.2.2-15:2019 «Житлові будинки. Основні положення», затв. наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 26 березня 2019 року № 87, щодо збільшення мінімальної товщини міжквартирного перекриття і стін для багатоповерхових будинків до 300 мм, а також використання звукоізолюючих будівельних матеріалів з необхідними акустичними властивостями, що дозволить зменшити рівень поширення шуму;

3) активізувати роботу Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужби), що спрямована на фіксацію факту вчинення порушення та встановлення джерела шуму, у тому числі і постійно діючого (вентилятора, кондиціонера), та складення акту про рівень шуму;

4) більш активно і відповідально здійснювати діяльність органам державної виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, спрямовану на відвернення і зниження рівня шуму, шляхом залучення до обслуговування малощумних машин і механізмів; удосконалення конструкції транспортних засобів; утримання в належному стані залізничних і трамвайних колій, автомобільних шляхів, вуличного покриття; розміщення підприємств, транспортних магістралей, аеродромів та інших об'єктів, що є джерелами шуму під час планування і забудови населених пунктів відповідно до встановлених законодавством санітарно-гігієнічних вимог, будівельних норм та карт шуму; запровадження раціональних схем і режимів руху транспорту у межах населених пунктів, тощо.

В свою чергу громадяни також зобов'язані дотримуватись вимог, що встановлені, з метою зниження побутового шуму у квартирах, а також у дворах жилих будинків, на вулицях, у місцях відпочинку та інших громадських місцях [12].

В ситуації, що, на жаль, склалась в Україні, і так достатня кількість подразників, тому зусилля громадян, суб'єктів господарської діяльності, органів державної влади та місцевого самоврядування мають бути спрямовані на зниження рівня шуму, що дозволить громадянам комфортно і безпечно проживати життя, працювати тощо.

Статтю присвячено дослідженню нормативних підстав притягнення особи до адміністратив-

ної відповідальності за порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях.

З'ясовано, що адміністративна відповідальність охоплює майже всі сфери життєдіяльності людини та забезпечує охорону прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина та гарантує їх реалізацію.

Встановлено, що адміністративна відповідальність настає за наявності певних підстав, які законодавчо не визначені. Проте аналіз праць вчених-адміністративістів свідчить, що такими підставами є: нормативні (юридичні) підстави, фактичні та процесуальні (документальні) підстави.

Встановлено, що шум належить до загальнофізіологічних подразників, які можуть впливати на більшість органів та систем організму людини, що може спричинити: 1) настання негативних наслідків для її здоров'я: нервові, серцево-судинні захворювання, виразкова хвороба, порушення обмінних процесів та функціонування органів слуху; 2) зниження працездатності; 3) створення перепон для слухового сприйняття, переробки та передачі інформації, 4) порушення якості та тривалості сну і відпочинку.

Наголошено, що особливого захисту з боку органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян потребують так звані «захищені об'єкти» та наведено їх перелік. Також з'ясовано, що шум на «захищених об'єктах» під час здійснення будь-яких видів діяльності не повинен перевищувати рівні, встановлені державними медико-санітарними нормативами для відповідного часу доби.

Досліджено поняття «громадське місце» та встановлено перелік громадських місць. Вказано, що зазначений перелік громадських місць не є вичерпним і може бути розширений за рішенням органів місцевої влади.

З'ясовано випадки, що не є підставою для притягнення до адміністративної відповідальності за зазначене правопорушення.

Визначено коло осіб, що є суб'єктами вчинення цього правопорушення: фізичні особи, які на момент вчинення правопорушення досягли 16 років, а також посадові особи та громадяни – суб'єкти господарської діяльності.

Проаналізовано види адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях: попередження та штраф, а у разі повторно вчинення цього правопорушення протягом року: накладення штрафу із конфіскацією звуковідтворювальної апаратури, піротехнічних засобів, інших предметів порушення тиші. Також вказано на недостатність та неефективність таких види адміністративної відповідальності для підтримання правопорядку в суспільстві та державі.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до законодавства, що стосуються підвищення рівня відповідальності порушників, розширення повноважень органів державної влади та поліції щодо реагування на таке порушення та здійснення заходів щодо їх припинення.

Вказано на необхідність здійснення більш активної діяльності органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямованої на відвернення і зниження рівня шуму в населених пунктах.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, підстави адміністративної відповідальності, адміністративне правопорушення (проступок), законодавство про тишу, шум, громадське місце.

Zadoia I. Legal grounds of administrative liability for violation of legislation about silence

The article is focused on the study of the regulatory grounds for bringing a person to administrative liability for violation of the requirements of legislative and other regulatory legal acts relating to protection of the population from the harmful effects of noise or the rules of silence in settlements and public places.

It is determined that administrative liability covers almost all areas of human life and ensures the protection of rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen and guarantees their implementation.

The article established that administrative liability arises upon certain grounds which are not defined by law. However, an analysis of the works of administrative law scientists shows that such grounds are: normative (legal) grounds, factual and procedural (documentary) grounds.

It is proved that noise belongs to general physiological irritants that can affect most organs and systems of the human body, which can cause: 1) negative consequences for health: nervous, cardiovascular diseases, peptic ulcer disease, metabolic disorders and disorders of the hearing organs; 2) reduced working capacity; 3) creation of barriers to auditory understanding, processing and transmission of information; 4) damage to the quality and duration of sleep and rest.

The article highlights that the so-called 'protected objects' require special protection by executive authorities, local governments, enter-

prises, institutions, organisations and citizens, and provides a list of such objects. It is also clarified that noise at 'protected facilities' during any type of activity should not exceed the levels established by the state health standards for the relevant time of day.

The definition of 'public place' is analysed and a list of public places is established. It is indicated that this list of public places is not exhaustive and may be extended by the decision of local authorities.

The cases that do not constitute grounds for bringing to administrative liability for the said offence are identified.

In addition, the author defines the circle of persons who are the subjects of this offence: individuals who have reached the age of 16 at the time of committing the offence, as well as officials and citizens who are entities.

The article analyses the types of administrative liability for violation of the requirements of legislative and other regulatory legal acts on protection of the population from the harmful effects of noise or rules of silence in populated areas and public places: a warning and a fine, and in case of repeated commission of the offence within a year: a fine with confiscation of sound reproduction equipment, pyrotechnics, and other items of noise disturbance. It is also pointed out that such types of administrative liability are insufficient and ineffective for maintaining law and order in society and the state.

The study formulates proposals for amendments to the legislation to increase the level of liability of violators, expand the powers of public authorities and the police to respond to such violations and take measures to stop them.

The author points out the need for more active activities of state executive authorities and local govern-

ments aimed at preventing and reducing the level of noise in settlements.

Key words: administrative liability, grounds for administrative liability, administrative offence (misdemeanour), legislation on silence, noise, public place.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ. 2004.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Мультимедійний навчальний посібник «Адміністративна відповідальність». URL: <https://art.naiu.kiev.ua/books/adm-vidrov/index.html>
5. Державні санітарні норми допустимих рівнів шуму в приміщеннях житлових та громадських будинків і на території житлової забудови, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України 22 лютого 2019 року № 463. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-19#4>
6. Третяков О.В. Охорона праці. Вплив шуму на організм людини. URL: <https://subj.ukr-lit.com/oxorona-pracitretiyakov-o-b-vpliv-shumu-na-organizm-ljudini/>
7. Державні будівельні норми В.2.2-15:2019 «Житлові будинки. Основні положення», затв. наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 26 березня 2019 року № 87. URL: <http://www.minregion.gov.ua>
8. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>
9. Прокопенко В.В. Науково-практичний коментар до ст. 182 Кодексу про адміністративні правопорушення України. URL: <http://www.jurists.org.ua/administrative-law/7121-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-182-kodeksu-pro-admnstrativn-pravoporushennya-ukrayini.html>
10. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22 вересня 2005 року №2899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>
11. Громадське місце: де необхідно носити маску: роз'яснення Міністерства охорони здоров'я України від 13 квітня 2020 року. URL: <https://www.kmi.gov.ua/news/gromadske-misce-de-neobhidnostonosi-masku>
12. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 року № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.6>**В. Кабанов,**

адвокат,

старший партнер

Адвокатського об'єднання «Юр.Іст.Вест»

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Виконання судових рішень в Україні є проблемою, яка не зникає із поля зору міжнародних та національних експертів. Перш за все, виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішенні суду, яке набрало законної сили, утверджує авторитет правової держави. Україна вже багато років доводить світові, що на її території діє принцип верховенства права, який впливає на рівень забезпечення правосуддя неможливою поза правовою державою.

Водночас статистика невиконаних судових рішень демонструє інше. Відповідно до інформації зі Звіту про роботу органів державної виконавчої служби щодо виконання судових рішень і рішень інших органів (крім рішень про стягнення періодичних платежів) у 2023 році підлягало примусовому виконанню 4 888 875 виконавчих документів, а завершено виконавчих проваджень у звітному періоді – 2 813 602 [1].

На методологічному рівні питання виконання судових рішень достатньо популярні серед молодих та вже досвідчених вчених. У науці адміністративного права дослідження окремих аспектів виконання судових рішень присвячені праці В. Авер'янова, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, Ю. Георгієвського, І. Голосніченка, В. Градового, Е. Демського, А. Зеленова, О. Ільницького, О. Констанція, Н. Литвина, Т. Мацелик, А. Руденка, Д. Смотрича, Е. Талапіної, В. Тильчика, В. Тимошука,

В. Шкарупи, С. Якимчук та інших.

Основною метою статті є дослідження перспектив удосконалення національного законодавства у сфері виконання судових рішень, зокрема в адміністративних справах.

Перш ніж розпочати аналіз положень зареєстрованих законопроектів про внесення змін у діючий порядок виконання судових рішень, необхідно дати визначення поняттям та категоріям, що вживаються у даному дослідженні.

Так, під виконанням судового рішення в адміністративних справах необхідно розуміти встановлений у законі комплекс дій щодо реалізації державно-владного розпорядження (акта реалізації судової влади) про застосування норм матеріального та процесуального адміністративного, фінансового, конституційного та інших галузей публічного права, що обумовлено юрисдикцією адміністративних судів, винесене на підставі Кодексу адміністративного судочинства України та відповідає його вимогам по формі та змісту, спрямоване на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави.

Саме ж судове рішення в адміністративній справі є актом-документом, що є результатом судового розгляду справи у адміністративному провадженні, прийнятим на підставі та відповідно до норм чинного законодавства у визначеному процесуаль-

ному порядку з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Правовою основою виконання судових рішень в адміністративних справах є Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, спеціальний кодифікований акт адміністративного судочинства – Кодекс адміністративного судочинства України, закони України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», «Про виконавче провадження», «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану», інші нормативно-правові акти.

Системний аналіз положень нормативно-правових актів щодо правового забезпечення виконання судового рішення у цілому демонструє наявність належних організаційно-правових засад для цього. Для адміністративного судочинства вважаємо перевагою наявність основних та додаткових процесуальних засобів, за допомогою яких забезпечується належне (своєчасне, точне, неухильне, повне) виконання судового рішення в адміністративній справі, яке набрало законної сили. Однак, не дивлячись на це, національне правове регулювання виконання судових рішень продовжує вимагати удосконалення. Сьогодні проблема загострюється через те, що невиконання судових рішень суттєво впливає на імідж України на міжнародній арені й авторитет судової влади в державі.

Необхідно пам'ятати, що застосування національними судами підходів

Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), сприяє реалізації права на справедливий суд, формує несуперечливу правозастосовну практику та забезпечує повагу до правосуддя тощо. ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує, що своєчасне виконання рішень суду відіграє важливу роль у захисті прав та свобод людини і громадянина, інакше відбувається порушення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – права на справедливий судовий розгляд. Право на виконання судового рішення є невід'ємною складовою цього права, саме ж виконання судового рішення є частиною судового розгляду [2]. «Якщо адміністративний (виконавчий) орган відмовляється виконувати, не виконує або затягує виконання судового рішення, то передбачені статтею 6 гарантії, які надаються сторонам на стадії судового розгляду справи, фактично втрачають сенс» – вказує ЄСПЛ у справі «Піалопус та інші проти Греції» [3, с. 285]. Аналогічна позиція ЄСПЛ є у справі «Горнсбі проти Греції» від 19.03.1997, у справі «Ромашов проти України» від 27.07.2004, у справі «Дубенко проти України» від 11.01.2005, у справі «Матківська проти України» від 12.03.2009, у справі «Воротнікова проти України» від 14.02.2008.

Україна як учасниця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визнала юрисдикцію ЄСПЛ щодо тлумачення і застосування положень відповідної Конвенції і протоколів до неї. І тому, як влучно підкреслює В. Кройтор, практика ЄСПЛ «знайшла своє законодавче відтворення у національному законодавстві, а саме згідно зі статтею 1 Закону «Про виконавче провадження» виконавче провадження визначається як завершальна стадія судового провадження та примусове виконання рішень інших органів (посадових осіб)» [4, с. 27–28]. Вчений наголошує на тому, що виконавче провадження може бути порушено і не у зв'язку із

судовим розглядом справи, оскільки закон доручає органам виконання виконувати і акти інших органів (адміністративних органів, нотаріату, третейських судів та ін.). У розумний строк розгляду справи включається період із надходження до суду заяви про закінчення виконання рішення суду.

Крім того, відповідно до рішення ЄСПЛ у справі «Бурдов проти Росії» від 07.05.2002 для держави є неприпустимим виправдання неможливості виконання судового рішення відсутністю належного фінансування. У зазначеній справі заявник не повинен був страждати від невиконання ухвалених на його користь судових рішень через фінансовий стан держави. На думку Суду, неможливість отримати заявником присуджені йому грошові виплати, є втручанням у його право на мирне володіння майном відповідно до змісту статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Не забезпечивши виконання судових рішень, уряд позбавив заявника можливості отримати кошти, які той очікував. Уряд не зміг обґрунтувати свою бездіяльність. Водночас, на думку Суду, відсутність коштів не може слугувати виправданням невиконання судових рішень [5].

У цілому визнання проблеми виконання судових рішень в Україні визнано на загальнодержавному рівні. Зокрема, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 1218-р затверджено Національну стратегію розв'язання проблеми виконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2025 року [6]. Даний концептуальний документ із змінами і доповненнями визначає законодавчі, інформаційні, фінансові, юридичні причини виникнення проблеми невиконання рішень судів. Реалізація цієї Стратегії здійснюється шляхом виконання відповідного плану заходів (розпорядження

Кабінету Міністрів України від 17.03.2021 № 210 в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.09.2023 № 824-р [7]). Для вирішення окреслених труднощів постало завдання розроблення законопроектів щодо: 1) механізму обліку і верифікації рішень судів для визначення загальної суми боргу та її погашення або компенсації; 2) внесення змін до відповідних законодавчих актів щодо поетапного скасування, перегляду мораторіїв, які перешкоджають виконанню рішень судів; 3) механізму удосконалення судового контролю та встановлення або зміни способу виконання судових рішень, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація.

У цілому законопроектів щодо удосконалення правового регулювання виконання судових рішень можна побачити у значній кількості на сайті Верховної Ради України. Серед них такі проекти Законів України: від 03.01.2024 № 10389 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення захисту прав і свобод людини і громадянина під час примусового виконання рішень», що має на меті удосконалення чинного законодавства та забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань перед Радою Європи в частині належного та своєчасного виконання рішень ЄСПЛ; від 05.06.2020 № 3609 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів», що пропонує вирішення проблемних питань, які виявлені в результаті проведення моніторингу ефективності реалізації чинних законів у цій сфері; від 25.03.2021 № 5310 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, щодо відновлення принципу справедливості під час здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах»,

що визначає заходи судового контролю та особливості їх застосування, підстави для відстрочення виконання рішень суду тощо; від 07.06.2023 № 9363 «Про внесення змін до деяких законів України щодо цифровізації виконавчого провадження», який змінює порядок звернення стягнення на кошти боржників на рахунках у банках, встановлює обов'язок підключення банків до системи автоматизованої системи виконавчого провадження, тощо, у той же час не охоплює питання цифровізації виконання судових рішень щодо віртуальних активів, які належать боржникам. Підготовлений документ позитивно оцінюється європейськими та національними експертами як такий, що підвищить ефективність виконання судових рішень та зробить Україну привабливою для потенційних кредиторів та інвесторів [8]. Безперечно, Україна має продовжувати здійснювати зусилля з діджиталізації судової системи з метою гарантування прозорості, ефективності та доступу до правосуддя в державі.

Як вказується у Звіті Європейської Комісії «Україна 2023» від 08.11.2023, Україні необхідно вжити системних заходів для просування реформи виконання судових рішень, включаючи виконання рішень ЄСПЛ. Україна має найбільшу кількість невиконаних його рішень серед країн-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, значний період часу очікують на виконання і потребують структурних реформ рішення ЄСПЛ, що стосуються невиконання рішень національних судів проти державних органів, необґрунтованої тривалості судових проваджень. Ці справи підлягають процедурі нагляду в Комітеті міністрів Ради Європи. Незважаючи на ряд викликів, пов'язаних із війною, протягом звітного періоду українська влада тісно співпрацювала з відповідними органами Ради Європи та доклала зусиль для виконання невикона-

них рішень ЄСПЛ [9].

Сьогодні особлива увага суспільства прикута до законопроекту від 06.07.2023 № 9462 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль» (далі – Законопроект № 9462), що спрямований на вдосконалення положень процесуального законодавства в аспекті посилення інституту судового контролю за виконанням судових рішень. Станом на сьогодні текст Законопроекту № 9462 дещо змінився порівняно з початковим викладом положень. У актуальному «драфті», зокрема, але не виключно, нововведення щодо виконання рішень в адміністративних справах такі:

1) під час ухвалення рішення суд вирішує чи є підстави для здійснення судового контролю;

2) заява про встановлення або зміну способу або порядку виконання, відстрочення чи розстрочення виконання судового рішення розглядається у 20 денний строк з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника;

3) невиконання боржником рішення суду про зобов'язання вчинити певні дії щодо майна стягувача або майна, присудженого на користь стягувача, протягом двох місяців з дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження, є самостійною підставою для зміни способу і порядку виконання такого судового рішення шляхом стягнення з боржника суми вартості відповідного майна;

4) суд зобов'язаний контролювати виконання судових рішень у певних категоріях справ (зокрема в адміністративних справах з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та

пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту та пільг);

5) судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах здійснює той суд, який ухвалив відповідне судове рішення;

6) якщо боржником є колегіальний орган, то суд може зобов'язати подати звіт про виконання судового рішення кожного з членів колегіального органу, до чиїх повноважень, завдань чи функцій належить забезпечення виконання такого судового рішення, а також накласти штраф на таких осіб, якщо за результатами розгляду звіту вони не забезпечили виконання судового рішення. У випадку неподання такими особами звіту у строк, встановлений судом, суд своєю ухвалою встановлює новий строк для подання звіту, а також накладає штраф на кожного з членів колегіального органу, які не подали зазначений звіт [10].

Вважаємо вказані нововведення раціональними і такими, що: 1) сприятимуть сумлінному виконанню посадовими особами покладених на них обов'язків; 2) підвищать ефективність виконання судових рішень.

Крім того, Законопроект № 9462 передбачає можливість суду зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення, за письмовою заявою особи на користь якої ухвалено судове рішення.

Науковці та практики висувають різного роду пропозиції щодо удосконалення положень про виконання судових рішень. Серед них такі як:

1) повна або часткова відмова від практики здійснення стягнення органом державного казначейства лише відповідно до кодів бюджетної класифікації та запровадження в Україні інституту астренту – грошової суми, яку присуджує суд за невиконання (несвоєчасне виконання) рішення

суду;

2) урахування органами державної влади усталеної судової практики щодо застосування норм права, що у перспективі дасть можливість уникнути надмірної кількості виконавчих проваджень;

3) удосконалення інституту відповідальності публічних службовців за ухвалення / не ухвалення управлінських рішень;

4) надати суду повноваження щодо заміни способу виконання судового рішення в разі неможливості такого виконання [11].

Належне функціонування механізму, який забезпечує виконання судових рішень, також залежить від судової практики. Необхідно звернути увагу на спори, які виникають у зв'язку з виконанням рішень ЄСПЛ. Верховний Суд у постанові від 17.03.2020 у справі № 820/4832/17 зазначив за яких умов рішення ЄСПЛ вважається виконаним. Зокрема мова йде про Рішення ЄСПЛ у справі «Віталій Іванович Кулик проти України та 191 інша заява» від 15.06.2017, яке буде виконане остаточно після сплати кожному заявникові 1 000 євро та виконання рішень національних судів, невиконання яких стало підставою для звернення до ЄСПЛ. Верховний Суд постановив, що вжиті державним виконавцем (відповідачем) заходи не призвели до виконання рішення ЄСПЛ в частині виконання рішень національних судів, оскільки кошти на підставі вказаних судових рішень на користь позивача не виплачені. Відповідач доводив, що рішення ЄСПЛ є виконаним у зв'язку з тим, що позивачеві проведено виплату відшкодування за цим рішенням. У свою чергу, Верховний Суд зазначив, що виконанням Рішення є не лише виплата заявникові відшкодування, а й вжиття додаткових заходів індивідуального характеру: а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції (restitutio

in integrum); б) інші заходи, передбачені у рішенні (стаття 1, частина друга статті 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») [13]. Вжиттям додаткових заходів індивідуального характеру на виконання рішень ЄСПЛ вважається, у тому числі, виконання рішень національних судів, невиконання яких стало підставою для звернення до ЄСПЛ.

Немаловажним є факт ухвалення Конституційним Судом України Рішення про визнання неконституційними пункту частини другої і частини третьої статті 321 Господарського процесуального кодексу України, оскільки вказані положення унеможливають: 1) подання заяв про перегляд судового рішення у зв'язку з ухваленням ЄСПЛ рішення після десяти років із дня набрання законної сили рішенням національного суду; 2) поновлення строку судом на подання заяви про перегляд рішення національного суду [12]. Актуальним є питання про поширення такого підходу на відповідні приписи Кодексу адміністративного судочинства України.

Таким чином, враховуючи проведені дослідження, можна зробити висновок про те, що удосконалення правового регулювання порядку виконання судових рішень наразі знаходиться в активній стадії. І теоретики, і практики сходяться в позиції, що неодмінне виконання судового рішення у сфері публічно-правових відносин є гарантією надійного захисту прав, свобод та законних інтересів осіб від порушень з боку органів державної влади та місцевого самоврядування. Це положення є одним з принципів адміністративного судочинства як основної, вихідної ідеї, що відображає його особливості та зміст.

Необхідно констатувати, що практика застосування судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах не є поши-

реним явищем через інтерпретацію його як права особи, що реалізується виключно на розсуд суддів. У зв'язку із цим, підтримуємо пропозицію нормативно закріпити можливість суду самостійно встановлювати судовий контроль, а також за письмовою заявою особи, на користь якої винесено судові рішення. У той же час, необхідно підкреслити те, що метою судового контролю є виконання судового рішення, а не контроль за його виконанням.

У публікації порушені питання актуальності проблеми удосконалення порядку виконання судових рішень в Україні, що обумовлено розвитком правової держави та громадянського суспільства в державі та її євроінтеграційному курсу. Автором здійснено характеристику діючих нормативних актів та положень зареєстрованих законопроектів у сфері забезпечення виконання судових рішень. Акцентовано увагу на особливостях належного та своєчасного виконання рішень Європейського суду з прав людини як міжнародного зобов'язання України перед Радою Європи. Також автором визначено поняття «виконання судових рішень» в адміністративних справах, детально розглянуто його ознаки, розкрито основні елементи.

Стаття містить аналіз зареєстрованих законопроектів щодо порядку виконання судових рішень та зроблено акцент на особливостях, передбачених в адміністративному процесі – витребування звіту про виконання судових рішень від суб'єкта владних повноважень, а також накладення штрафу у випадку невчинення останнім ефективних дій, спрямованих на таке виконання. На основі аналізу вказаних пропозицій, які є предметом дослідження, виявлено й окреслено проблемні аспекти ново-

введені.

Окрему увагу приділено прецедентній практиці ЄСПЛ щодо дотримання статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Наведено практику Верховного Суду у відповідних справах та встановлено умови, за яких рішення ЄСПЛ вважається остаточно виконаним.

Визначено позиції вчених, що сформувалися у правовій доктрині, та є перспективними для зростання статистики виконаних судових рішень. Викладено думку автора щодо перспектив удосконалення національного законодавства у сфері виконання судових рішень.

Ключові слова: виконання судових рішень, адміністративна справа, судовий контроль, суб'єкт владних повноважень, виконавча служба, законопроект.

Kabanov V. On the prospects for improving national legislation in the field of enforcement of court decisions

The publication raises the issue of the relevance of the problem of improving the procedure for the enforcement of court decisions in Ukraine, which is due to the development of the rule of law and civil society in the country and its European integration course. The author characterizes the current regulatory framework and provisions of the registered draft laws in the field of enforcement of court decisions. The author emphasizes the peculiarities of proper and timely execution of judgments of the European Court of Human Rights as an international obligation of Ukraine to the Council of Europe. The author also defines the concept of "enforcement of court judgments" in administrative cases, analyzes its features in detail, and reveals its main elements.

The article contains an analy-

sis of the registered draft laws on the procedure for the enforcement of court decisions and emphasizes the peculiarities provided for in the administrative process – demanding a report on the enforcement of court decisions from the subject of authority, as well as imposing a fine if the latter fails to take effective actions aimed at such enforcement. Based on the analysis of the above proposals which are the subject of the study, the author identifies and outlines the problematic aspects of the innovations.

Special attention is paid to the case law of the ECHR on compliance with Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. The author presents the case law of the Supreme Court in the relevant cases and establishes the conditions under which the ECHR judgment is considered to be finally executed.

The author identifies the positions of scholars which have been formed in the legal doctrine and which are promising for the growth of the statistics of executed judgments. The author expresses his opinion on the prospects for improving national legislation in the field of enforcement of judgments.

Key words: enforcement of court decisions, administrative case, judicial control, public authority, executive service, draft law.

Література

1. Агенція з питань виконання рішень. Статистика 2023. URL: <https://www.ae.org.ua/stat2023> (дата доступу 29.08.2024).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата доступу 29.08.2024).

3. Тлумачення та застосування Конвенції про захист людини й основоположних свобод Європейським

судом з прав людини та суддями України: навчальний посібник. Авт. кол.: М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

4. Кройтор В. А. Виконання судових рішень: встановлення нових дороговказів. Інститут приватних виконавців: актуальні проблеми практики: матеріали круглого столу, присвяченого сучасним питанням діяльності приватних виконавців в Україні (м. Харків, 15 червня 2021 р.) / за заг. ред. проф. К. В. Гусарова. Харків: ТОВ «Оберіг», 2021. 94 с. С. 26–29. Електронне наукове видання. URL: <https://library.nlu.edu.ua/> (дата доступу 29.08.2024).

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурдов проти Росії» від 07.05.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_045#Text (дата доступу 29.08.2024).

6. Національна стратегія розв'язання проблеми виконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2025 року: розпорядження КМУ від 30.09.2020 № 1218-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-%D1%80#Text> (дата доступу 29.08.2024).

7. План заходів щодо реалізації Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2025 року: розпорядження КМУ від

17.03.2021 № 210 в редакції розпорядження КМУ від 19.09.2023 № 824-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-2023-%D1%80#n10> (дата доступу 29.08.2024).

8. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законопроекти. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo> (дата доступу 29.08.2024).

9. Ukraine Report 2023. European Commission. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (дата доступу 29.08.2024).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль: проект Закону України від 06.07.2023 № 9462. URL: <https://itd.rada.gov.ua/dfa1916c-d9ee-4d19-b7f1-fe1b44d75832> (дата доступу 29.08.2024).

11. Проблеми й механізми виконання судових рішень обговорили під час засідання робочої групи членів Науково-консультативної ради при ВС. 18.03.2024. URL: <https://supreme.court.gov.ua> (дата доступу 29.08.2024).

12. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 14.02.2024 у справі № 3-41/2023(87/23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-24#Text> (дата доступу 29.08.2024).

13. Постанова Верховного Суду від 17.03.2020 у справі № 820/4832/17 (адміністративне провадження № К/9901/31717/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88245781> (дата доступу 29.08.2024).

УДК 347.998.85

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.7>

А. Кожевников,
адвокат

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ВИЗНАЧЕННЯ ПІДВІДОМЧОСТІ ПРИ РОЗГЛЯДІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ

Постановка проблеми. Для забезпечення повноцінної системи адміністративного судочинства в нашій країні необхідно провести масштабну реформу, яка включає формулювання загальної концепції, визначення обсягу адміністративної юрисдикції, розробку і прийняття комплексу законів, впровадження нових процедур та створення системи кваліфікованих судових кадрів. Цей процес не може обмежуватись одно-разовими заходами.

Інститут адміністративного судочинства має функціонувати як ефективний механізм судового контролю за діями і рішеннями виконавчої влади, включаючи органи державного управління, посадових осіб та державних службовців. Він повинен ефективно захищати права і свободи людини і громадянина, спираючись на передові європейські практики. Стаття присвячено розгляду можливих шляхів вдосконалення функціонування адміністративного судочинства в Україні.

При розгляді напрямків розвитку адміністративного судочинства варто зазначити, що, незважаючи на високу оцінку законодавчого впровадження та ефективного функціонування інституту адміністративної юстиції в Україні, а також здобутки судової практики, час від часу виникають питання щодо підвідомчості та належності певних категорій справ до юрисдикції адміністративних судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення організаційно-правових засад визначення підвідомчості адміністративних справ судами, як складова частина дослідження адміністративного судочинства, були частково розглянуті у працях провідних вчених-адміністративістів таких, як О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, Е. Ф. Демський, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, І. Б. Коліушко, В. П. Кононець, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіда, Т. П. Мінка, Р. В. Миронюк, Р. С. Мельник, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, О. П. Рябенко, М. І. Смокович, М. М. Тищенко та інші. Водночас в українській правовій системі продовжуються пошуки оптимальної моделі адміністративного судочинства, де проблема визначення підвідомчості займає одне з ключових місць, оскільки безпосередньо стосується доступності правосуддя.

Метою статті є дослідження та аналіз правових і організаційних засад визначення підвідомчості публічно-правових спорів при розгляді адміністративними судами, а також розробка рекомендацій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Кожен орган адміністративної юрисдикції діє у суворо визначених законом рамках та в межах своєї компетенції. Тому, при надходженні

конкретної юридичної справи, першочерговим завданням цього органу є встановлення наявності компетенції для її розгляду. У разі відсутності у органу адміністративної судової юрисдикції необхідної компетенції, прийняте ним рішення або вчинена дія не можуть визнаватися законними. Таким чином, питання компетенції є принципово важливим.

Статтею 19 Кодексу адміністративного судочинства визначено справи, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів:

«1. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема:

1) спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження;

1-1) спорах адміністратора за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;

2) спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;

3) спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;

4) спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;

5) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом;

6) спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму;

7) спорах фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;

8) спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;

9) спорах щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб;

10) спорах щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб;

11) спорах фізичних чи юридичних осіб щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності державного замовника у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про оборонні закупівлі», крім спорів, пов'язаних із укладенням державного контракту (договору) про закупівлю з переможцем спрощених торгів із застосуванням електронної системи закупівель, а також зміною, розірванням і виконанням державних контрактів (договорів) про закупівлю;

12) спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів охорони державного кордону у справах про правопорушення, передбачені Законом України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень»;

13) спорах щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»;

14) спорах із суб'єктами владних повноважень з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства;

15) спорах, що виникають у зв'язку з оголошенням, проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу;

16) спорах щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа» [1].

В теорії адміністративного процесуального права термін «компетенція» вживається у вузькому значенні, тобто у значенні кола основних повноважень. Відповідно, «компетентний суд» в адміністративному судочинстві – це суд, який має повноваження на розгляд визначених законом категорій юридичних справ, що виникають у сфері публічно-правових спорів [2].

Також, варто відзначити важливість забезпечення компетенції адміністративних судів, що є ключовим фактором для ефективного функціонування системи адміністративного судочинства. Визначення та дотримання меж компетенції сприяє належному вирішенню публічно-правових спорів і забезпечує захист прав та інтересів громадян.

Для удосконалення адміністративного судочинства в Україні необхідно розробити та впровадити комплекс заходів, спрямованих на чітко окреслення компетенцій адміністративних судів. Перш за все, важливо удосконалити законодавчу базу. Це передбачає розробку та прийняття нових нормативно-правових актів, які б чітко визначали межі компетенції адміністративних судів. Такі заходи допоможуть уникнути правових колізій та розбіжностей у судовій практиці.

Оптимізація судової практики є одним важливим кроком розбудови адміністративної юстиції. Впровадження єдиних стандартів та рекомендацій щодо розгляду адміністративних справ допоможе забезпечити єдність

судової практики та сприятиме справедливому розгляду справ. Зазначене дозволить уникнути суперечностей у судових рішеннях та підвищить рівень довіри до судової системи. Забезпечення доступності правосуддя також є ключовим елементом удосконалення адміністративного судочинства. Створення умов для швидкого та зручного доступу громадян до адміністративних судів, зокрема шляхом розвитку електронного судочинства та спрощення процедур подання позовів, зробить судову систему більш відкритою та доступною для всіх.

Нарешті, вивчення та впровадження найкращих європейських та світових практик у сфері адміністративного судочинства дозволить підвищити ефективність та прозорість діяльності адміністративних судів в Україні. Міжнародне співробітництво допоможе запозичити корисний досвід та адаптувати його до українських реалій, що сприятиме подальшому розвитку судової системи [3].

Таким чином, удосконалення системи адміністративного судочинства є багатограним процесом, що потребує скоординованих зусиль на законодавчому, судовому та практичному рівнях. Лише за умов комплексного підходу можна досягти високого рівня ефективності адміністративного правосуддя, що відповідатиме сучасним викликам та стандартам правової держави.

У певний момент у юридичній науці з'явилися дві основні точки зору на поняття «підвідомчість». Перша точка зору визначає підвідомчість як коло справ, які належать до відання певного органу. Друга точка зору розглядає підвідомчість як властивість справ, через яку вони підлягають розгляду конкретними органами [4].

Коло справ, яке віднесено законом до юрисдикції певного органу, інакше кажучи, профільні повноваження цього органу, визначає його компетенцію у вузькому сенсі. Відповідно, праві ті науковці, які вважають під-

відомчість властивістю юридичних справ. Ця властивість вимагає вирішення юридичної справи, що дозволяє віднести її до компетенції одного з органів адміністративної юрисдикції. Щодо судів, підвідомчість справи визначається як властивість, що потребує вирішення, і є необхідною для віднесення справи до компетенції конкретного суду [5, с. 12–17].

Підвідомчість конкретної юридичної справи визначається двома критеріями: суб'єктивним складом учасників правовідносин, з яких виникла справа, та сферою цих правовідносин. Підсудність, у свою чергу, розглядається як різновид підвідомчості, стосовно судів однієї судової системи. Якщо підвідомчість визначає, яка система судів має право розглядати справу, то підсудність конкретизує, який саме суд у цій системі є компетентним.

На жаль, часто трапляються випадки, коли місцеві загальні та адміністративні суди відмовляють позивачам у відкритті проваджень або закривають такі провадження, що фактично позбавляє їх права на судовий захист, гарантований Конституцією України. Ці ситуації викликають обурення як у суспільстві, так і в окремих осіб.

На нашу думку, Верховний Суд повинен підготувати та прийняти постанову, яка надасть детальні роз'яснення щодо питань підвідомчості та узагальнить відповідну судову практику. Це допоможе зменшити кількість випадків необґрунтованих відмов у відкритті проваджень та забезпечити більш ефективний судовий захист прав громадян [6, с. 438–454].

Таке роз'яснення від Верховного Суду має охоплювати кілька ключових аспектів. Насамперед, необхідно чітко визначити критерії підвідомчості та підсудності. Розробка однозначних критеріїв сприятиме уникненню правових колізій та забезпечить єдність правозастосування. Важливо також привести чинне законодавство у від-

повідність з новими роз'ясненнями, щоб уникнути суперечностей та дублювання норм.

Окрім цього, варто розробити типові ситуації та приклади, які допоможуть сторонам процесу і суддям правильно застосовувати правила підвідомчості та підсудності у практичній діяльності. Це стане своєрідним дороговказом у складних випадках та сприятиме підвищенню якості судових рішень.

Підвищення обізнаності суддів та адвокатів є ще одним важливим кроком. Проведення навчальних програм та семінарів з метою роз'яснення нових підходів до підвідомчості та підсудності сприятиме підвищенню професійного рівня і зниженню кількості помилкових рішень.

Також важливо використовувати інформаційні технології. Впровадження електронних систем для автоматичного визначення підвідомчості та підсудності справ на основі закладених критеріїв зменшить суб'єктивний фактор у прийнятті рішень. Це дозволить зробити процес визначення підсудності більш прозорим і ефективним. Регулярний моніторинг і аналіз судової практики допоможе виявляти проблемні аспекти та вдосконалювати рекомендації та роз'яснення. Це сприятиме підвищенню ефективності судової системи, забезпеченню справедливого розгляду справ та зміцненню довіри громадян до правосуддя.

Запровадження вищезазначених заходів забезпечить знизити навантаження на суди, усунути зайві затримки в розгляді справ та забезпечити своєчасний і якісний захист прав громадян. Відповідний підхід до питань підвідомчості та підсудності стане важливим кроком на шляху до вдосконалення судової системи України та підвищення її відповідності європейським стандартам правосуддя.

На сьогоднішній день система адміністративного судочинства в Україні стикається з низкою перешкод. Однією з них є надмірне наван-

таження на суддів адміністративних судів. Крім того, віддаленість адміністративних судів від певних груп населення створює додаткові труднощі. Також важливими факторами, що перешкоджають розвитку системи, є формалізм і висока вартість судових процесів [7, с. 200–202].

Проте існують і стимули, які можуть сприяти розвитку доступності адміністративного судочинства. Важливим є забезпечення права особи звертатися до адміністративного суду для відкриття провадження по справі. Територіально зважене розміщення органів адміністративного судочинства також сприятиме підвищенню доступності. Ліквідація матеріальних перешкод, таких як судові витрати та витрати на правову допомогу, є ще одним важливим кроком у цьому напрямку. Крім того, необхідно утверджувати судові процедури, що забезпечують можливості для безпосереднього здійснення особами своїх процесуальних прав у судовій інстанції. Це включає створення умов для особистої участі в судових засіданнях, надання перекладацьких послуг тощо.

Ще одним важливим чинником розвитку адміністративного судочинства в Україні є імплементація в процесуальне законодавство ключових засад Конституції України щодо судового захисту прав і свобод особи. Найголовніше – забезпечення ефективної реалізації цих положень. Ефективна реалізація державою принципу територіальності є важливим аспектом розвитку адміністративного судочинства. Цей принцип передбачає зручне розміщення адміністративних судів, щоб вони були доступними для населення. Водночас, особливістю адміністративного судочинства є необхідність захисту судів від впливу суб'єктів владних повноважень.

На сьогоднішній день система органів адміністративного судочинства в Україні має певні недоліки. Зокрема, у кожній області є лише один окружний адміністративний

суд, що обмежує доступ до правосуддя для осіб з віддалених районів. Тому система адміністративних судів потребує реформування, яке б передбачало їх максимальне територіальне наближення до населення.

Таке реформування дозволить забезпечити більш рівномірний доступ громадян до правосуддя та зменшити навантаження на існуючі суди, що, у свою чергу, підвищить ефективність та оперативність розгляду адміністративних справ. Окрім того, наближення судів до населення сприятиме зменшенню витрат на транспорт та час, що громадяни витрачають на подання позовів та участь у судових засіданнях.

Іншим важливим аспектом є створення умов для незалежності адміністративних судів. Захист суддів від впливу та тиску з боку суб'єктів владних повноважень є критично важливим для забезпечення об'єктивного та неупередженого правосуддя. Для цього необхідно вжити заходів, що забезпечать безпеку та автономію суддів, а також посилити відповідальність за спроби втручання у їх діяльність [8, с. 32–35].

Також слід звернути увагу на впровадження сучасних технологій в адміністративне судочинство. Розвиток електронного судочинства, включаючи можливість подання позовів та інших документів онлайн, проведення відеоконференцій та створення електронних баз даних, значно спростить процеси та зробить їх більш прозорими та доступними для громадян.

На завершення, комплексний підхід до реформування системи адміністративного судочинства, що включатиме територіальне наближення судів до населення, забезпечення їх незалежності та впровадження сучасних технологій, сприятиме покращенню якості та доступності правосуддя в Україні. Це допоможе не лише підвищити довіру громадян до судової системи, але й зміцнити правову державу в цілому.

Висновки. Удосконалення правових та організаційних засад підвідомчості публічно-правових спорів при розгляді адміністративними судами є критично важливим для підвищення ефективності та справедливості судочинства в Україні. Проведене дослідження дозволяє зробити кілька ключових висновків.

По-перше, необхідно забезпечити чітке та однозначне визначення підвідомчості публічно-правових спорів, що зменшить кількість правових колізій та забезпечить стабільність судової практики. Для цього слід удосконалити нормативно-правову базу, зокрема через розробку та прийняття нових законодавчих актів, які регламентуватимуть компетенцію адміністративних судів у цій сфері.

По-друге, важливим аспектом є підвищення кваліфікації суддів адміністративних судів. Регулярне проведення навчальних семінарів та тренінгів дозволить суддям бути обізнаними з новітніми змінами у законодавстві та кращими практиками розгляду публічно-правових спорів. Це сприятиме підвищенню професійного рівня суддів та якості прийнятих ними рішень.

По-третє, оптимізація судової практики через впровадження єдиних стандартів та рекомендацій щодо розгляду адміністративних справ допоможе забезпечити єдність та передбачуваність судових рішень. Це сприятиме підвищенню довіри громадян до судової системи та зміцненню правової держави.

По-четверте, створення умов для доступності правосуддя є невід'ємною складовою реформування системи адміністративного судочинства. Розвиток електронного судочинства, спрощення процедур подання позовів та забезпечення можливості для особистої участі громадян у судових процесах зробить правосуддя більш доступним та зручним для всіх верств населення.

Нарешті, інтеграція найкращих європейських та світових практик у сфері адміністративного судочинства, а також забезпечення захисту суддів від впливу суб'єктів владних повноважень є ключовими факторами, що сприятимуть розвитку системи адміністративного судочинства в Україні.

У цілому, комплексний підхід до удосконалення правових та організаційних засад підвідомчості публічно-правових спорів при розгляді адміністративними судами сприятиме підвищенню ефективності, доступності та справедливості правосуддя в Україні.

Наукова стаття присвячена дослідженню питання удосконалення правових та організаційних засад визначення підвідомчості при розгляді публічно-правових спорів адміністративними судами. У фокусі статті – аналіз існуючих правових положень та концепцій, щодо визначення підвідомчості адміністративних справ, а також ідентифікація основних проблем, що виникають у цій сфері. Стаття має на меті розробку рекомендацій щодо поліпшення правового регулювання та організаційних механізмів, які забезпечать більш ефективний та справедливий розгляд публічно-правових спорів.

У статті констатується, що нинішня система визначення підвідомчості публічно-правових спорів має низку суттєвих недоліків. Зокрема, існує значна кількість правових колізій та неузгодженостей, які ускладнюють процес судового розгляду та призводять до затягування справ. Також відзначається недостатня територіальна доступність адміністративних судів для громадян, особливо для тих, хто проживає у віддалених районах, що значно обмежує їхній доступ до правосуддя.

Обґрунтовується позиція, що для підвищення ефективності

адміністративного судочинства необхідно здійснити комплексні реформи. Вони мають включати чітке визначення підвідомчості публічно-правових спорів у законодавстві, що дозволить уникнути правових колізій. Крім того, важливо запровадити сучасні технології в судовий процес, зокрема електронне судочинство, що спростить доступ до правосуддя. Підвищення кваліфікації суддів через регулярні тренінги та семінари також є необхідним для забезпечення належного рівня професійної компетентності.

Робиться висновок, що удосконалення правових та організаційних засад визначення підвідомчості при розгляді публічно-правових спорів адміністративними судами сприятиме підвищенню ефективності та справедливості правосуддя в Україні. Зокрема, реформування нормативно-правової бази, оптимізація судової практики, а також покращення доступності правосуддя через розвиток електронного судочинства забезпечать більш якісний та оперативний розгляд справ. Це, в свою чергу, зміцнить довіру громадян до судової системи та сприятиме утвердженню правової держави.

Ключові слова: адміністративне судочинство, підвідомчість, публічно-правові спори, правові реформи, доступність правосуддя, адміністративний процес.

Kozhevnykov A. Improvement of the legal and organizational basis for determining jurisdiction in the consideration of public law disputes by administrative courts

The scientific article is devoted to the study of improving the legal and organizational basis for determining jurisdiction in the consideration of public law disputes by administrative courts. The article focuses on the analysis of existing legal provisions

and concepts for determining the jurisdiction of administrative cases, as well as identifying the main problems that arise in this area. The article aims to develop recommendations for improving legal regulation and organizational mechanisms that will ensure more effective and fair consideration of public law disputes.

The article states that the current system for determining the jurisdiction of public law disputes has a number of significant shortcomings. In particular, there are a significant number of legal conflicts and inconsistencies that complicate the judicial process and lead to delays in cases. There is also a lack of territorial accessibility of administrative courts for citizens, especially for those who live in remote areas, which significantly restricts their access to justice.

The article substantiates the position that comprehensive reforms should be implemented to improve the efficiency of administrative proceedings. They should include a clear definition of the jurisdiction of public law disputes in the legislation, which will avoid legal conflicts. In addition, it is important to introduce modern technologies in the judicial process, in particular electronic legal proceedings, which will simplify access to justice. Professional development of judges through regular trainings and seminars is also necessary to ensure an appropriate level of professional competence.

It is concluded that improving the legal and organizational basis for determining jurisdiction in the consideration of public law disputes by administrative courts will contribute to improving the efficiency and fairness of justice in Ukraine. In particular, the reform of the regulatory framework, optimization of judicial practice, as well as improving the availability of justice through the development of electronic legal proceedings will ensure better and faster

consideration of cases. This, in turn, will strengthen citizens' confidence in the judicial system and contribute to the establishment of the rule of law.

Key words: administrative proceedings, jurisdiction, public law disputes, legal reforms, accessibility of Justice, administrative process.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
2. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія. Харків: У справі, 2017. 488 с.
3. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія / за наук, ред. проф. М.М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
4. Адміністративне судочинство України: теорія та практика: монографія / кол. авт.: за заг. ред. О.М. Нечитайла. К. : ВАІТЕ, 2015. 288 с.
5. Кононець В. П. Аналіз суддівської практики щодо застосування технічних приладів та технічних засобів органами поліції в рамках адміністративних проваджень. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2018. № 1. С. 12–17.
6. Ilchenko O., Brusakova O., Burchenko Y., Yaroshenko A., Bagan Y. The role of a defence industry in the system of national security: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8. 438–454.
7. Бліхар М., Чубай А. Проблеми та основні напрями удосконалення діяльності адміністративних судів у системі державних органів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 200–202.
8. Кононець В. П. Роль Європейського Суду з Прав Людини у контролі за виконанням судових рішень органами публічної адміністрації в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 44. С. 32–35.

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.8>**О. Курепіна,**

кандидат юридичних наук, докторант

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова
Національної академії наук України»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ ІЗ ЗНАЧНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВОЇ СТИМУЛЮЮЧОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Постановка проблеми. Важливого значення для стимулювання економічного розвитку країни в умовах дії правового режиму воєнного стану та на період повоєнного відновлення набуває питання створення правових умов, за яких залучення інвестиційних коштів відбуватиметься на засадах паритетності у відносинах між державою та інвесторами, надання чітких гарантій захисту майнових прав інвесторів, що може бути забезпечено у разі дотримання принципу верховенства права та складових його елементів – правової визначеності, легітимних очікувань, «якості» закону тощо.

Невипадково у стратегічних правових актах та концептуальних документах програмної спрямованості значна увага приділяється проблемам та способам їх вирішення у інвестиційній сфері національної економіки.

Так, Розділом 3 «Архітектура інвестицій та відновлення» Плану України, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р, передбачається інтеграція принципу «краще, ніж було» в різні сектори економіки, зокрема, на засадах ефективності (вибір найбільш раціональних механізмів виконання інвестиційних проєктів з точки зору витрат і користі та досягнення запланованих резуль-

татів) та своєчасності (синхронізація рішень щодо виконання державних інвестиційних проєктів з бюджетним процесом) [1, с. 36]. Додатково наголошується на тому, що процес моніторингу інвестиційних проєктів та визначення ролей в управлінні на всіх етапах циклу публічних інвестицій є невід'ємною частиною рамки публічних інвестицій, який повинен бути реалізований Урядом на основі ухваленої Дорожньої карти управління публічними інвестиціями [1, с. 37].

Схвалена на засіданні Уряду 22.12.2023 протокольним рішенням Дорожня карта реформування системи управління публічними інвестиціями [2] передбачає формування контексту, бачення, основних принципів та напрямів побудови цілісної, стійкої та ефективної системи управління публічними інвестиціями, яка забезпечує планування інвестиційних проєктів на основі стратегічних пріоритетів та середньострокової бюджетної рамки, здійснення їх відбору відповідно до уніфікованих та прозорих процедур і чітких критеріїв та реалізацію в межах запланованих строків та фінансування. Загалом, Дорожня карта реформування системи управління публічними інвестиціями містить чіткі акценти на доцільність:

прийняття рішень про здійснення публічних інвестицій в рамках стратегічного та середньострокового бюджетного планування та створення Стратегічної інвестиційної ради;

поширення процедур управління публічними інвестиціями на всі інвестиційні проекти, пов'язані з відбудовою, відновленням та розвитком, через єдине визначення публічного інвестиційного проекту;

уніфікації підходів до оцінки та відбору публічних інвестиційних проектів, незалежно від джерел та механізмів фінансування, та створення єдиного проектного портфелю для забезпечення пріоритетизації та отримання доступу до фінансування;

оцінки Мінфіном фінансової сталості публічних інвестицій та посилення управління відповідними фіскальними ризиками;

створення на основі оновленої методологічної бази управління публічними інвестиціями єдиної ІТ-екосистеми;

розбудови спроможностей з управління публічними інвестиціями на центральному та місцевому рівні [2; 3].

Окремий розділ публічним інвестиційним проектам присвячено у Бюджетній декларації на 2025-2027 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 751, яка містить посилення на відповідні позиції Дорожньої карти реформування системи управління публічними інвестиціями. Зокрема, оцінка та пріоритетизація концепцій публічних інвестиційних проектів для формування єдиного проектного портфелю, як заплановано, здійснюватиметься за такими критеріями: стратегічна актуальність (відповідність стратегічним документам – План України в рамках інструменту підтримки Європейського Союзу на 2024–2027 роки Ukraine Facility, Меморандум про економічну та фінансову політику в рамках спільної з Міжнародним валютним

фондом програми Механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility), Державна стратегія регіонального розвитку тощо); соціально-економічна доцільність (соціальний вплив, охоплення населення, забезпечення захисту критичної інфраструктури, забезпечення безпеки населення, вплив на економіку шляхом підвищення продуктивності праці, створення робочих місць, експортної орієнтованості, забезпечення енергетичної стійкості держави); фінансова доцільність (вартість проекту на одного користувача послуги, наявність (доступність) джерел фінансування); технічна (інфраструктурна) здійсненність та інституційна спроможність (місце реалізації (безпечність), обґрунтованість попиту на інфраструктуру, операційна готовність, відповідність проекту містобудівній документації, енергоефективність, сталість природного навколишнього середовища, інклюзивність та безбар'єрність, спроможність реалізації проекту) [4].

Спираючись на візію зазначених вище документів та зважаючи на те, що досягненню цілей покращення інвестиційного клімату України покликані сприяти різні засоби правового регулювання стимулюючого характеру, серед яких на особливу увагу, з огляду на потенціал для фінансування великомасштабних проектів та дороговартісних програм відновлення економіки, заслуговують інвестиційні проекти із значними інвестиціями. Правову основу реалізації таких проектів складає Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» від 17.12.2020 [5].

Водночас, як зауважується у наукових джерелах та оцінках експертів Україна за період дії Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», який ще називають «Закон про інвестиційних нянь», його потенціал так і залишився не задіяним

у повному обсязі. Зокрема, В.В. Поєдинок, із посиланням на думку експертів, зазначає, що Міністерство економіки України отримало лише п'ять заявок від інвесторів: агрохолдингу «Астарт-Київ», виробника теплоізоляції ТОВ «ОБІО», підприємства «Інтерпайп Ніко Тьюб», гірсько-лижних курортів ТОВ «Буковель» та ТОВ «Славські» [6, с. 112; 7]. Вчена звертає увагу на те, що все вказані суб'єкти господарювання є вітчизняними інвесторами, хоч ідея Закону була спрямована на стимулювання надходжень іноземних інвестицій.

Відтак, актуалізується потреба у проведенні поглибленого аналізу положень Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» з метою виявлення окремих логіко-змістовних недоліків та обґрунтування пропозицій щодо їх усунення, що, як сподіваємося, може закласти підґрунтя для підвищення ефективності правового регулювання реалізації інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні. Вказаним обумовлюється науковий інтерес до окресленого кола проблем та доцільність виконання представленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблематика застосування правових засобів, що мають за мету створення сприятливих умов для здійснення господарської діяльності, знайшли вияв у працях Ю.Є. Атаманової, В.Е. Вакім, М.Д. Василенка, О.М. Вінник, С.І. Єршової, О.Р. Зельдіної, Л.В. Крупи, О.Е. Ліллемяє, Д.В. Лічак, А.В. Матвєєвої, Т.В. Некрасової, Я.В. Петруненка, О.П. Подцерковного, В.В. Поєдинок, С.В. Серебряка, Д.Ю. Сіюшова, Л.В. Таран, В.А. Устименка, І.М. Феофанової, В.В. Чайковської, В.С. Щербини та ін.

В той же час у запропонованому дослідженні приділяється увага недостатньо висвітленим у наукових

джерелах питанням правового регулювання реалізації інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні.

Метою статті є висвітлення деяких аспектів державної підтримки інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні як складової стимулюючого правового режиму господарювання та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у досліджуваній сфері відносин.

Результати дослідження.

Насамперед, слід зазначити, що досвід провідних країни світу переконує у тому, що досягти істотних позитивних зрушень у різних галузях економіки вдавалося у разі створення адаптованої до потреб держави правової бази, зокрема, представлені стимулюючим правовим режимом господарювання, який, у попередніх авторських розробках, запропоновано розглядати як систему правових норм, спрямованих на регулювання господарських відносин із використанням комплексу правових засобів стимулюючого характеру, які переслідують мету створення передумов для реалізації державної економічної політики за її пріоритетними напрямками у спосіб, який забезпечить сталий розвиток держави та суспільства [8].

Реалізація інвестиційних проектів із значними інвестиціями розглядається саме крізь призму інструментарію стимулюючого правового режиму господарювання, основу якого складають норми Розділу VIII «Спеціальні режими господарювання» Господарського кодексу України [9], а також спеціального Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні».

Вбачаємо за доцільне наголосити на тому, що на окремих недоліках та суперечливих положеннях Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», зумовлених

необґрунтованим виведенням відносин з надання інвестору ресурсів держави та/чи місцевих ресурсів з-під сфери дії Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 [10] із акцентом на важливість дотримання Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 від 17.06.2014 про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування статей 107 та 108 Договору (так званого Загального блоку виключень регулювання – аббревіатура англійською мовою GBER) [11], було сфокусовано дослідницьку увагу у попередніх авторських розвідках [12].

У цьому дослідженні будуть висвітлені інші не менш цікаві та практично затребувані аспекти Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні». Зокрема, особливості реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями, як засвідчує п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» від 17.12.2020, визначаються спеціальним інвестиційним договором, який визначається як укладений між Кабінетом Міністрів України, інвестором із значними інвестиціями, заявником (крім випадків, передбачених цим Законом) та органом місцевого самоврядування (у разі надання державної підтримки таким органом) договір, що визначає порядок та умови реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями [5].

Так, за спеціальним інвестиційним договором інвестор із значними інвестиціями та/або заявник зобов'язуються реалізувати інвестиційний проект із значними інвестиціями, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом, за рахунок власних та/або залучених коштів, а Кабінет Міністрів України та орган місцевого самоврядування (якщо він є стороною спеціального інвестиційного дого-

вору) зобов'язуються в межах своїх повноважень забезпечувати стабільність умов провадження інвестором із значними інвестиціями господарської діяльності для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями та надати державну підтримку у формі та на умовах, визначених цим Законом та спеціальним інвестиційним договором. Саме спеціальним інвестиційним договором визначаються форма та обсяг державної підтримки, що надається інвестору із значними інвестиціями для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями протягом строку дії спеціального інвестиційного договору (ч.ч. 1 та 3 ст. 10 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні»).

Водночас слід звернути увагу на певні казуїстичні підходи у визначенні суб'єктного складу спеціального інвестиційного договору, а саме викликають зауваження положення, які внаслідок недотримання засад техніки нормопроекування містять взаємовиключні положення.

Так, як наголошено у ст. 11 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», «Сторонами спеціального інвестиційного договору є держава Україна в особі Кабінету Міністрів України, територіальна громада в особі органу місцевого самоврядування (якщо державна підтримка надається таким органом для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями), *інвестор із значними інвестиціями та/або заявник* (якщо заявник не є зареєстрованою юридичною особою в Україні, що спеціально утворена для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями і господарська діяльність якої спрямовується виключно на реалізацію інвестиційного проекту із значними інвестиціями та виконання спеціального інвестиційного договору)» (курсив мій – ОК).

В той же час термін «інвестор із значними інвестиціями» визначається як зареєстрована в Україні юридична особа, яка спеціально утворена для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями, є стороною спеціального інвестиційного договору та господарська діяльність якої спрямовується виключно на реалізацію інвестиційного проекту із значними інвестиціями та виконання спеціального інвестиційного договору (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні»). Своєю чергою акцент на такій характеристиці правового статусу заявника як сторони спеціального інвестиційного договору відсутній, а саме «заявник» визначається як юридична особа, зареєстрована в Україні або в іноземній державі, або декілька таких юридичних осіб, яка (які) подала (подали) заявку (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні»).

І, відповідно, цілком логічним продовженням деталізації особливостей у правовому статусі «заявника» та «інвестора із значними інвестиціями» можна визнати норму ч. 1 ст. 12 згаданого вище Закону, згідно з якою *у разі якщо заявник є юридичною особою, зареєстрованою в Україні, що спеціально утворена для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями і відповідає всім вимогам та обмеженням, встановленим цим Законом, він стає стороною спеціального інвестиційного договору як інвестор із значними інвестиціями.*

Відповідно, можна дійти висновку, що одночасна участь у спеціальному інвестиційному договорі заявника та інвестора із значними інвестиціями не передбачається, що позбавляє сенсу у вживанні в ст. 11 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» єдиного сполучника

«та» через скісну ризик у словосполученні *«інвестор із значними інвестиціями та/або заявник»*. Вбачається за доцільне використати лише розділовий сполучник «або», а також виключити заперечну частку «не», яка використовується у реченні, наведеному у дужках, у частині уточнення статусу заявника, що дозволяє запропонувати нову редакцію ст. 11, яка складається з однієї частини, Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», а саме:

«Стаття 11. Сторони спеціального інвестиційного договору

1. Сторонами спеціального інвестиційного договору є держава України в особі Кабінету Міністрів України, територіальна громада в особі органу місцевого самоврядування (якщо державна підтримка надається таким органом для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями), інвестор із значними інвестиціями **або** заявник (якщо **заявник** є зареєстрованою юридичною особою в Україні, що спеціально утворена для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями і господарська діяльність якої спрямовується виключно на реалізацію інвестиційного проекту із значними інвестиціями та виконання спеціального інвестиційного договору).» (жирний шрифт мій – ОК).

У зв'язку з цим вбачається за доцільне запропонувати нову редакцію п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», а саме:

«7) спеціальний інвестиційний договір – укладений між Кабінетом Міністрів України, інвестором із значними інвестиціями **або** заявником (у випадках, передбачених цим Законом) та органом місцевого самоврядування (у разі надання державної підтримки таким органом) договір, що визначає порядок та умови реалізації інвестиційного проекту із

значними інвестиціями;» (жирний шрифт мій – ОК).

Висновки. За підсумками виконаного дослідження можна дійти наступних висновків:

досліджуючи особливості застосування правового режиму інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні, звертається увага на певні казуїстичні підходи у визначенні суб'єктного складу спеціального інвестиційного договору, що зумовлено наявністю взаємовиключних положень як наслідок недотримання засад техніки нормопроектування;

наголошується на різному правовому статусі таких учасників відносин з реалізації інвестиційних проєктів із значними інвестиціями як «заявник» та «інвестор із значними інвестиціями». У зв'язку з цим, пропонується визнати стороною спеціального інвестиційного договору на стороні приватного партнера лише інвестора із значними інвестиціями. Водночас, зважаючи на встановлену Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» можливість участі заявника у спеціальному інвестиційному договорі у якості інвестора із значними інвестиціями запропоновано редакційно уточнити положення окремих статей зазначеного Закону, а саме:

– які стосуються визначення поняття «спеціальний інвестиційний договір» шляхом викладення п. 7 ч. 1 ст. 1 у такій редакції:

«7) спеціальний інвестиційний договір – укладений між Кабінетом Міністрів України, інвестором із значними інвестиціями **або** заявником (у випадках, передбачених цим Законом) та органом місцевого самоврядування (у разі надання державної підтримки таким органом) договір, що визначає порядок та умови реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями;»;

– суб'єктного складу спеціального інвестиційного договору, виклавши ст. 11 у такій редакції:

«Стаття 11. Сторони спеціального інвестиційного договору

1. Сторонами спеціального інвестиційного договору є держава Україна в особі Кабінету Міністрів України, територіальна громада в особі органу місцевого самоврядування (якщо державна підтримка надається таким органом для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями), інвестор із значними інвестиціями **або** заявник (якщо **заявник** є зареєстрованою юридичною особою в Україні, що спеціально утворена для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями і господарська діяльність якої спрямовується виключно на реалізацію інвестиційного проєкту із значними інвестиціями та виконання спеціального інвестиційного договору)».

Висвітлюючи особливості застосування правового режиму інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні, у статті звертається увага на певні казуїстичні підходи у визначенні суб'єктного складу спеціального інвестиційного договору, що зумовлено наявністю взаємовиключних положень як наслідок недотримання засад техніки нормопроектування. Наголошується на різному правовому статусі таких учасників відносин з реалізації інвестиційних проєктів із значними інвестиціями як «заявник» та «інвестор із значними інвестиціями». У зв'язку з цим, пропонується визнати стороною спеціального інвестиційного договору на стороні приватного партнера лише інвестора із значними інвестиціями. Водночас, зважаючи на встановлену Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» можливість участі заявника у спеціальному інвестиційному договорі у якості інвестора із значними інвестиціями запропоновано редак-

ційно уточнити положення окремих статей зазначеного Закону. Наводиться висновок про те, що одночасна участь у спеціальному інвестиційному договорі заявника та інвестора із значними інвестиціями нормативно не передбачається, що позбавляє сенсу у вживанні в ст. 11 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» єднального сполучника «та» через скісну ризик у словосполученні «інвестор із значними інвестиціями та/або заявник». Обґрунтовано положення про доцільність використання лише розділового сполучника «або», а також виключення заперечної частки «не» у реченні, наведеному у ч. 1 ст. 11 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», щодо уточнення статусу заявника, що дозволило запропонувати нові редакції окремих положень цього Закону, які стосуються визначення поняття «спеціальний інвестиційний договір» (п. 7 ч. 1 ст. 1), суб'єктного складу спеціального інвестиційного договору (ст. 11).

Ключові слова: інвестиційні проекти із значними інвестиціями, стимулюючий правовий режим господарювання, державна підтримка, спеціальний інвестиційний договір, інвестор із значними інвестиціями.

Kurepina O. Some aspects of state support for investment projects with significant investments in Ukraine as a component of the legal regime stimulating economic activities

Highlighting the specifics of applying the legal regime for investment projects with significant investments in Ukraine, the article draws attention to certain casuistic approaches in defining the subject composition of the special

investment agreement, which arise due to mutually exclusive provisions resulting from non-compliance with legislative drafting techniques. The article emphasizes the different legal statuses of participants in relations involving the implementation of investment projects with significant investments, such as the «applicant» and the «investor with significant investments». In this regard, it is proposed to recognize only the investor with significant investments as the party to the special investment agreement on the private partner's side. At the same time, considering the possibility established by the Law of Ukraine «On State Support of Investment Projects with Significant Investments in Ukraine» for the applicant to participate in the special investment agreement as an investor with significant investments, it is suggested to clarify the wording of certain articles of this Law. It is concluded that the simultaneous participation of the applicant and the investor with significant investments in the special investment agreement is not provided for by law, rendering the use of the conjunction «and» in the phrase «investor with significant investments and/or applicant» in Article 11 of the Law of Ukraine «On State Support of Investment Projects with Significant Investments in Ukraine» unnecessary. It is proposed to use only the conjunction «or» and to exclude the negative particle «not» in the sentence presented in Part 1 of Article 11 of the Law of Ukraine «On State Support of Investment Projects with Significant Investments in Ukraine» regarding the clarification of the applicant's status. This allowed the proposal of new versions of certain provisions of this Law concerning the definition of the term «special investment agreement» (Clause 7, Part 1, Article 1) and the subject composition of the special investment agreement (Article 11).

Key words: investment projects with significant investments, legal regime stimulating economic activi-

ties, state support, special investment agreement, investor with significant investments.

Література

1. Про схвалення Плану України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text>.

2. Уряд схвалив Дорожню карту реформування управління публічними інвестиціями. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <https://www.kmi.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-dorozhniu-kartu-reformuvannia-upravlinnia-publichnyu-investytsiiamy>.

3. Дорожня карта реформування системи управління публічними інвестиціями. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/Дорожня_карта_УПІ.pdf.

4. Бюджетна декларація на 2025-2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 751. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2024-%D0%BF#Text>.

5. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>.

6. Поєдинок В. Спеціальні податкові режими як інструмент повоєнного відновлення. Другі наукові читання пам'яті професора Пронської Граціелли Василівни. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання правового регулювання. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції

(21 квітня 2023 р., м. Київ) / За заг. ред.: В.В. Поєдинок. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. С. 109–113.

7. Тарасовський Ю. За два роки «Інвестняня» не змогла залучити інвестицій. Мінекономіки отримало лише п'ять заявок. Forbes Ukraine. URL: <https://forbes.ua/news/za-dva-roki-investnyanya-ne-zmogla-zaluchiti-investitsiy-minekonomiki-otrimalo-lishepyat-zayavok-16022023-11768>.

8. Курепіна О.Ю. Стимулюючий правовий режим господарювання у системі господарського права: поняття та співвідношення зі спеціальним режимом господарювання. Економіка та право. 2023. № 3. С. 18–40. doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.018>.

9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

10. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.

11. Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty (Text with EEA relevance). Офіційний веб-сайт Eur-lex. Access to European Union Law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0651-20230701&qid=1699610699191>.

12. Курепіна О.Ю. Право ЄС та особливості його впливу на формування засад стимулюючого правового режиму господарювання в Україні. Вісник Національної академії правових наук України. 2023. Т. 30. № 4. С. 151–177. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-151>.

УДК 343.326

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.9>**О. Маслова,**кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ: ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Вступ. Сьогодні тероризм визнано найгострішою проблемою сучасності, що являє собою реальну загрозу будь-якій державі. Під впливом численних факторів в різних сферах діяльності суспільства рівень його суспільної небезпеки постійно зростає та набуває своїх крайніх проявів. Терористичний акт, як різновид тероризму, складне за своєю структурою явище, що є загрозою не тільки правам людини, верховенству права, демократії, але всій внутрішній і міжнародній безпеці. Правовий аспект дослідження терористичного акту вимагає аналізу всіх ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 258 Кримінального кодексу України (далі – КК України). У науці кримінального права питанням про терористичний акт та іншим аспектам щодо зазначеної проблематики присвятили свої дослідження такі вчені, як В. І. Борисов, Л. М. Демидова, В. П. Ємельянов, О. В. Кириченко, С. М. Мохончук, Р. С. Орловський, О. С. Попович, О. М. Чорний, О. В. Шамара та багато інших.

Загальновідомо, що підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності є не лише сам факт вчинення суспільно небезпечного діяння, а і наявність складу кримінального правопорушення передбаченого КК України. Так, у складі кримінального правопорушення виокремлюють чотири елементи: 1) об'єкт, 2) об'єктивна сторона, 3) суб'єкт,

4) суб'єктивна сторона. Матеріальним елементом підстави кримінальної відповідальності є наявність у діянні, яке вчинено особою усіх ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Тобто при наявності об'єктивних (об'єкт, суспільно небезпечне діяння особи, суспільно небезпечні наслідки цього діяння, причинний зв'язок між вчиненням особою діянням та його наслідками, а іноді, крім того, спосіб, засоби, знаряддя, обстановка, місце та час вчинення кримінального правопорушення) і суб'єктивних (суб'єкт кримінального правопорушення, вина, а також мета та мотив) ознак, які характеризують певне суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення, що утворює таке юридичне поняття, як склад кримінального правопорушення.

Постановка завдання. Вважаємо актуальні і доцільні дослідження саме суб'єктивних ознак терористичного акту, передбаченого ч. 1 ст. 258 КК України.

Результати дослідження. Аналіз суб'єктивних ознак терористичного акту необхідно розпочинати з пізнання суб'єкта зазначеного діяння. Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України). Цей елемент складу

кримінального правопорушення характеризує ознаки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Відсутність ознак суб'єкта кримінального правопорушення, встановлених кримінальним законом, свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення. Тобто кримінальний закон передбачає у суб'єкта терористичного акту наявність трьох обов'язкових ознак (фізична особа, осудність особи та вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність). Першою обов'язковою ознакою суб'єкта терористичного акту є фізична особа – людина. У статтях 6–8, 18 КК України закріплено, що кримінальній відповідальності можуть підлягати громадяни України, іноземці й особи без громадянства. Суб'єктом досліджуваного кримінального правопорушення (злочину) не можуть бути юридичні особи (підприємства, установи, організації, громадські об'єднання тощо). У кримінальному праві відповідальність завжди пов'язана з виною, а ця характеристика притаманна виключно особі фізичній, тобто людині. У випадку вчинення терористичного акту уповноваженою особою від імені юридичної особи то відповідно до положень КК України виникають підстави застосування наступних заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб: штраф, конфіскація майна, ліквідація (ст. 96-3, ст. 96-6 КК України). Заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, не можуть визнаватися кримінальною відповідальністю. Таким чином суб'єктом терористичного акту не може бути юридична особа [1, с. 185]. Другою обов'язковою ознакою суб'єкта терористичного акту є те що, це саме осудна особа. Фізична особа може бути суб'єктом кримінального правопорушення, коли поєднує в собі певну сукупність біологічних умов, володіє здатністю бути осудною. Осудність – це здатність особи регулювати свою пове-

дінку при вчиненні терористичного акту, усвідомлювати факт порушення суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, тобто володіти у зв'язку з цим певними психічними властивостями особистості: бути спроможною усвідомлювати свої дії і керувати ними [2, с. 25, 27]. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення. Із ч. 1 ст. 19 КК України випливає, що осудною є особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) – *характеризується інтелектуальна ознака осудності* і могла керувати своїми діями або бездіяльністю – *їдеться про вольову ознаку осудності*. Наявність можливості усвідомлення своїх дій (бездіяльності) повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками, що становить так звану «формулу осудності». Свідомість і воля є взаємозалежними і лише в сукупності виступають передумовою для визнання особи винною. Стан психічного здоров'я є одним з компонентів осудності. Осудними визнаються не тільки особи, у яких відсутні недоліки психічного характеру, а й ті особи у яких констатуються психічні аномалії. Наявність психічних аномалій ще не свідчить про їх сприяння вчиненню кримінального правопорушення. Психічні порушення не можуть розглядатися як фактор, що за будь-яких обставин підвищує суспільну небезпеку індивідууму, який на них страждає [2, с. 28, 31]. Тому здатність особи правильно оцінювати суспільно небезпечний характер вчиненого діяння, його суспільно небезпечні наслідки та керувати своїми діями (бездіяльністю) з'ясовується саме на момент вчинення кримінального правопорушення. Особа, яка має психічний розлад, визнається осудною якщо буде встановлено, що під час вчинення кримінального правопорушення цей

розлад не здійснив на свідомість і волю особи такого впливу, щоб ставити питання про наявність ознак обмеженої осудності або неосудності. Осудною може бути тільки людина, яка досягла певного віку і під час вчинення кримінального правопорушення володіє сукупністю таких психічних властивостей, щоб дане кримінальне правопорушення могло бути їй поставлене за вину. Третью обов'язковою ознакою суб'єкта терористичного акту є вік, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. У ч. 1 ст. 22 КК України встановлений загальний мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність – шістьнадцять років. У ч. 2 ст. 22 КК України передбачений перелік тих кримінальних правопорушень, відповідальність за які може наставати з чотирнадцяти років. Встановлення в законодавстві мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, ґрунтується на тому, що необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності є вольовий характер вчинку особи. Прояв волі можливий тільки за наявності усвідомлення фактичної та юридичної сторін діяння. Такі інтелектуальні можливості в людини з'являються не відразу після народження, а тільки по досягненні певного віку [3, с. 273]. Свідомий характер вчинків людини обумовлює її відповідальність за вчинюване нею. Від того, з якого віку особа володіє необхідними соціальними рисами осудної особи, встановлюється й вік кримінальної відповідальності. Останнього часу набула значного поширення дитяча кримінально-протиправна діяльність. Згідно з статистичними даними неповнолітні у віці до чотирнадцяти років вчиняють в декілька разів більше кримінальних правопорушень порівняно з неповнолітніми у віці від чотирнадцяти до шістьнадцяти років. Крім того, урбанізація, бурхливий розвиток інформаційних технологій, освоєння

комп'ютерної техніки у дитячому віці, що стало масовим явищем, та деякі інші соціально-економічні процеси призводять до акселерації, тобто до прискорення фізичного та психічного дозрівання підлітків. У зв'язку з цим згідно оцінок багатьох психологів, фізіологів та правознавців можливість повністю усвідомлювати соціальний характер свого вчинку з'являється у особи ще до досягнення нею чотирнадцятирічного віку. Тому в науковій літературі зустрічаються пропозиції понизити вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, до тринадцяти років або навіть нижче [3, с. 278]. Аналізуючи неповнолітніх як суб'єктів кримінальної відповідальності, Т. О. Гончар дійшла висновку, що законодавець при визначенні переліку кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, керувався насамперед соціально-психологічною оцінкою особи неповнолітнього. Він врахував можливість неповнолітніх, які досягли чотирнадцяти років, засвоювати суспільно небезпечний характер норм-заборон, які передбачені у ч. 2 ст. 22 КК України. Засвоєння цих положень кримінального закону починається із засвоєння моральних норм: «неприпустимо вбивати, наносити тілесні ушкодження», «не допустимо грабувати, красти» тощо [4, с. 112]. Особи, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 258 КК України, підлягають кримінальній відповідальності з чотирнадцяти років (ч. 2 ст. 22 КК України). Цього віку особа має досягти до моменту вчинення кримінального правопорушення. Особа вважається такою, що досягла певного віку з 00:00 годин наступної доби після дати народження. Враховуючи суспільну небезпечність терористичного акту та рівень усвідомлення неповнолітніми суспільної небезпеки цього діяння, законодавець встановив кримінально-правову заборону за вчинення терористичного акту з чотирнадцяти років. Ознаки

суб'єкта терористичного акту, вчиненого в об'єктивній дійсності, і як елемента складу цього кримінального правопорушення ми проаналізували. Переходимо до аналізу наступного обов'язкового елемента складу терористичного акту – суб'єктивної сторони зазначеного кримінального правопорушення. Загально визнаним у теорії кримінального права є те, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка охоплює психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного кримінально протиправного діяння та до його наслідків. Констатація всіх ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення – це завершальний етап у встановленні складу кримінального правопорушення як єдиної підстави кримінальної відповідальності [5, с. 142–143].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення як один із елементів складу терористичного акту характеризується обов'язковою і факультативними ознаками. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є вина, дефініцію якої закріплено у ст. 23 КК України – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [6]. Умисел і необережність характеризуються поєднанням свідомості (інтелектуальний момент) і волі (вольовий момент) особи. Зазначені форми вини відрізняються різним ставленням та усвідомленням особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння й передбачення його наслідків, а також змістом і спрямованістю волі суб'єкта кримінального правопорушення. Мислення – це психічний процес, завдяки якому свідомість людини відображає предмети і явища дійсності в їх суттєвих ознаках і розкриває різноманітні зв'язки, що існують у них чи

між ними. Воля у свою чергу являє собою відображення практичної сторони свідомості та полягає в регулюванні практичної діяльності людини. Вольове регулювання поведінки – це усвідомлене спрямування розумових і фізичних зусиль на досягнення мети [7, с. 86–87].

Суб'єктивна сторона терористичного акту характеризується прямим умислом. Прямий умисел має місце коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України). Усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру свого діяння означає, що він усвідомлює всі фактичні обставини вчиненого діяння, які відповідають ознакам складу інкримінованого кримінального правопорушення, та одночасно розуміє, що вчинене ним діяння є соціально-осуджуваним, шкідливим для суспільства. Передбачення є адекватним розумовим уявленням особи про неминучість чи можливість конкретних результатів своєї дії (бездіяльності). Бажання полягає у прагненні досягти чітко визначеної мети і спрямованості волі на її досягнення. Тобто винний усвідомлює, що вчиняє загальнонебезпечні дії, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, або погрозу вчинення зазначених дій і бажав їх вчинення.

При вчиненні терористичного акту інтелектуальна ознака прямого умислу віддзеркалює усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру свого діяння з передбаченням настання суспільно небезпечних наслідків, тобто свідомість винного повинна осягнути усі ознаки об'єктивної сторони своєї поведінки. Вольова ознака прямого умислу при вчиненні терористичного акту полягає в тому, що особа бажає настання передбачуваних наслідків свого діяння.

Слід зазначити, що в усіх випадках терористичні акти вчиняються за наявності умислу, який заздалегідь обдуманий, тобто умисел виникає до безпосереднього вчинення кримінального правопорушення. При цьому суб'єкт завчасно готується до його вчинення, розробляє способи здійснення, забезпечує алібі тощо. Факультативними ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є мета і мотив. Вони не є характерними для суб'єктивної сторони всіх кримінальних правопорушень, що передбачені в Особливій частині КК України. Але там, де вони прямо передбачені в диспозиції статті Особливої частини КК України або впливають із сутності вчинюваного кримінального правопорушення, їх встановлення є обов'язковим. Мета і мотив можуть бути ознаками суб'єктивної сторони тільки умисних кримінальних правопорушень, при цьому мета – тільки тих, які вчиняються з прямим умислом [8, с. 76–77]. Аналіз кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за терористичний акт, дає підстави стверджувати, що обов'язковою ознакою терористичного акту є спеціальна мета. Мета кримінального правопорушення – це уявлення особи про бажаний результат вчинення кримінального правопорушення, тобто те, заради досягнення чого особа вчиняє кримінальне правопорушення. Кримінальний кодекс України чітко деталізує мету терористичного акту, яка може бути альтернативною, а саме: порушення громадської безпеки; залякування населення; провокація воєнного конфлікту; провокація міжнародного ускладнення; вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями; привернення уваги громадськості до певних політичних,

релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Розглянемо детальніше кожен різновид мети терористичного акту. Порушення громадської безпеки виражається у руйнуванні в конкретному населеному пункті, районі, регіоні суспільного мікроклімату, що загалом склався, з яким громадяни пов'язують своє спокійне існування, в зміні балансу психологічної рівноваги і стійкості на користь насильницьких методів вирішення соціальних конфліктів, дестабілізації ситуації тощо [9, с. 274]. Складно не погодитися з твердженням Л. М. Демидової та О. С. Попович, якщо громадська безпека є визначальною частиною родового й основного безпосереднього об'єктів терористичного акту, то вказівка на такий вид мети є зайвою, оскільки порушення громадської безпеки, як результат дій суб'єкта кримінального правопорушення, має місце й за наявності інших різновидів мети терористичного акту (приміром, залякування населення, провокації воєнного конфлікту). Об'єкту кримінального правопорушення завжди заподіюється шкода або створюється реальна загроза заподіяння шкоди від кримінального протиправного діяння, саме тому він і ставиться під охорону кримінального закону. Отож зазначати об'єкт терористичного акту серед різновидів мети недоцільно [1, с. 195–196]. Залякування населення пов'язане з створенням нової соціально-психологічної атмосфери суспільного неспокою, коли основною психологічною домінантою стає страх, невпевненість громадян в безпеці свого життя і здоров'я, захищеності прав і свобод, невіра в ефективну роботу правоохоронних органів тощо [9, с. 275]. Зазначимо, що вчинення терористичного акту з метою залякування населення викликає неабияку дискусію серед науковців, яка полягає в тому, що вчинення саме небезпечних насильницьких дій викликає стан страху серед населення. Тому природною властивістю терористичного акту

є породження страху й паніки. Фахівці в галузі протидії тероризму звертають увагу на недосконалість кримінально-правової норми щодо визначення мети вчинення терористичного акту. Так, А. М. Лисенко зазначає, що диспозиція ст. 258 КК України містить суттєві недоліки, скажімо неабиякий сумнів становить обґрунтованість віднесення порушення громадської безпеки і залякування населення до цілей тероризму, оскільки порушення такої безпеки та залякування населення виконує роль інструменту для досягнення цілей тероризму і є наслідками вчинення самого терористичного акту, а не його цілями [10, с. 97]. Провокація воєнного конфлікту – це вчинення дій, спрямованих на спонукання до початку бойових дій між збройними силами різних держав. Провокація міжнародного ускладнення – дії, спрямовані на породження (виникнення) конфлікту (протиріч) між державами, народами, національними і соціальними групами без переходу до застосування засобів збройної боротьби [9, с. 275]. Необхідно зазначити, що провокація воєнного конфлікту або міжнародного ускладнення – це підбурювання до настання таких дій. Якщо дії передбачені ст. 258 КК України, вчинені з метою ослаблення держави, то відповідальність настає за диверсію (ст. 113 КК України). Спеціальна мета диверсії націлена на ослаблення держави, тобто заповідання шкоди її економічній системі, обороноздатності, внутрішній безпеці [10, с. 98]. Вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями виражається у підштовхуванні відповідних суб'єктів до здійснення дій, потрібних і вигідних для терористів, у створенні такої ситуації, коли органи влади вимушені ухвалювати незаконні рішення задля забез-

печення безпеки громадян і суспільства. Конкретні рішення можуть бути різними: надання незалежності або автономії певної території, звільнення ув'язнених, майнове збагачення і т. п. Щодо привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), то це діяльність, спрямована на поширення, розголос, нагадування інформації серед невизначеного кола осіб про погляди винного (терориста) [9, с. 275]. На відміну від мети, мотиви, якими керуються винні особи, не є конститутивними ознаками терористичного акту. Але цей факт не зменшує тієї ролі, яку можуть відігравати мотиви терориста, що будуть встановлені під час досудового розслідування. Як зазначає професорка О. В. Ус мотивом кримінального правопорушення визнається внутрішнє спонукання особи, яким вона керується при вчиненні кримінального правопорушення (яке викликає в особи рішучість, бажання вчинити кримінальне правопорушення). Загально визнано, що будь-яка свідомо і вольова діяльність людини є мотивованою і цілеспрямованою. Саме тому, встановлення й аналіз усього спектру мотивів, якими керуються суб'єкти та цілей, які вони переслідують, дозволить встановити причини виникнення умислу на вчинення кримінального правопорушення, і, нарешті, уяснити причини вчинення кримінального правопорушення [11, с. 187]. Дослідженням мотивів вчинення терористичних актів займалися чимало науковців. Висунуто й обґрунтовано багато мотивів, які можна об'єднати у дві групи – особисті та ідеологічні мотиви. Серед особистих мотивів тероризму виділяються такі: емоційні; психологічні (здобути популярність, прославитися, залишити слід в історії); етичні (досягнення «справедливості»); прагнення самоутверджуватися; потреба «приналежності до групи». Ідеологічні мотиви розрізняються за такими видами: соціально-політичні

(захоплення влади, зміна суспільного устрою); націоналістично-сепаратистські; релігійні (відстоювання чистоти своєї віри) [9, с. 61–62]. Загалом особи, які вдаються до терористичних актів, почуваються відчуженими від суспільства, ображеними на нього або розцінюють себе як жертву несправедливості. Їхні мотиви акумулюються у двох напрямках: прагнення до реалізації своїх задумів і намірів, пов'язаних із цілями діяння, та задоволення потреби в насильстві, які є невід'ємними складниками агресії і жорстокості [12, с. 436]. Встановлення мотивів є важливим, оскільки їх кримінально-правове значення пов'язане з впливом на призначення покарання, відповідно до КК України вони можуть бути визнані або пом'якшуючими, або обтяжуючими обставинами і за наявності умов, вказаних у КК України, можуть істотно вплинути на вид або розмір покарання. Встановлення дійсних мотивів дозволяє визначити психологічне коріння тероризму, що необхідно як для розуміння суті цього діяння, так і для вироблення заходів превентивного характеру.

Висновки. Аналіз суб'єктивних ознак терористичного акту дає можливість зробити висновок, що суб'єкт терористичного акту характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна і яка досягла чотирнадцяти років до моменту вчинення терористичного акту. Осудна особа здатна регулювати свою поведінку при вчиненні терористичного акту, усвідомлювати факт порушення суспільних відносин охоронюваних кримінальним законом: бути в змозі усвідомлювати свої дії і керувати ними, що становить так звану «формулу осудності». Підтримуючи позицію законодавця зазначимо, що у ст. 258 КК України передбачено кримінальну відповідальність загального суб'єкта кримінального правопорушення зі зниженим віком кримінальної відповідальності. На підставі

проведеного дослідження погоджуємося з точкою зору науковців, які визнають, що немає потреби відносити порушення громадської безпеки та залякування населення до категорії цілей тероризму, оскільки порушення такої безпеки та залякування населення виконує роль інструменту для досягнення цілей тероризму та є наслідками вчинення терористичного акту, а не його цілями. Доцільним, на наш погляд, буде встановлення усього спектру мотивів, якими керується суб'єкт, що дозволить уявити причини вчинення терористичного акту, які важливі для розуміння суті цього діяння.

Статтю присвячено аналізу суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 258 КК України. Зазначається, що суб'єктом терористичного акту може бути виключно особа фізична, тобто людина, здатність якої правильно оцінювати суспільно небезпечний характер вчиненого діяння, його суспільно небезпечні наслідки та керувати своїми діями (бездіяльністю) з'ясовується саме на час вчинення терористичного акту. У статті підкреслюється, що особи, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 258 КК України підлягають кримінальній відповідальності з чотирнадцяти років. Зауважено, що в усіх випадках терористичні акти вчиняються за наявності прямого умислу, який заздалегідь обдуманий, тобто умисел виникає до безпосереднього вчинення кримінального правопорушення. Наголошується на тому, що неабиякий сумнів становить обґрунтованість віднесення порушення громадської безпеки та залякування населення до категорії цілей тероризму. Громадська безпека є визначальною частиною родового й основного безпосереднього об'єктів терористичного акту і вказівка на такий

вид мети є зайвою. Порушення громадської безпеки, як результат дій суб'єкта кримінального правопорушення, має місце й за наявності інших різновидів мети терористичного акту. Залякування населення виконує роль інструменту для досягнення цілей тероризму та є наслідком вчинення терористичного акту, а не його метою. Обгрунтовано, що незважаючи на факультативність мотиву як суб'єктивної ознаки терористичного акту його встановлення дозволяє визначити психологічне коріння тероризму, уявити причини вчинення кримінального правопорушення, що є важливим для розуміння суті цього діяння і для вироблення заходів превентивного характеру.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, терористичний акт, суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення.

Maslova O. Subjective elements of a terrorist act: characteristics of the criminal offense

The article analyzes the subjective elements of the criminal offense under Part 1 of Article 258 of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that the subject of a terrorist act may be only a natural person, i.e. a person whose ability to correctly assess the socially dangerous nature of the act committed, its socially dangerous consequences and to control his/her actions (inaction) is revealed at the time of the terrorist act. The article highlights that individuals who have committed a criminal offense under Article 258 of the Criminal Code of Ukraine are subject to criminal liability from the age of fourteen. It is noted that in all cases, terrorist acts are committed with direct intent, which is premeditated, that is, the intent aris-

es before the actual commission of a criminal offense. It is emphasized that the validity of classifying violations of public security and intimidation of the population as terrorist objectives is highly questionable. Public safety is an inherent and essential element of both the generic and specific direct objects of a terrorist act and thus, specifying this type of goal is redundant. Violation of public security as a result of the actions of the subject of a criminal offense also occurs in the presence of other types of terrorism. The intimidation of the population serves as a tool for achieving the goals of terrorism and is a consequence of a terrorist act, not its goal. It is substantiated that even though the motive is optional as a subjective feature of a terrorist act, its establishment allows determining the psychological roots of terrorism and clarifying the reasons for committing a criminal offense, which is important for understanding the essence of this act and developing preventive measures.

Key words: criminal law, criminal offense, terrorist act, subject of criminal offense, subjective side of criminal offense.

Література

1. Демидова Л. М., Попович О. С. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: терористичний акт : монографія. Харків : Право, 2021. 400 с.
2. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
3. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. Вісник Асоціації кримінального права України. 2024. № 1 (21). С. 255–281.
4. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт кримінальної відповідальності за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2004. 211 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова.

нова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n85> (дата звернення: 30.08.2024)

7. Вереша Р. В. Філософсько-правові аспекти вини у кримінальному праві. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 74–91.

8. Тютюгін В. І., Рубащенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів. Харків : Право, 2024. 250 с.

9. Тероризм : теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібник / за заг.

ред. В. К. Грищука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 328 с.

10. Кириченко О. В., Чорний О. М., Шамара О. В. Протидія терористичним актам в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монографія. Дніпро : Ліра, 2022. 181 с.

11. Ус О. В. Врахування мотиву та мети діяння співучасника при кваліфікації злочину. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали міжнар. наук-практ. конф., м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р. Херсон, 2014. С. 187–190.

12. Білевський П. С. Мотиви та мотивація терористичної діяльності. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 433–436.

В. Мащенко,викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Становлення та утвердження правової та демократичної держави в Україні потребує, того щоб громадяни і органи державної влади дотримувалися основних принципів суспільного функціонування та були прихильниками ідей демократизації суспільних відносин в контексті нульової толерантності до корупції та дотримання ключових законодавчих зобов'язань, встановлених державою для забезпечення правопорядку та захисту прав і свобод громадян. Водночас важливо розуміти, що належний розвиток суспільних відносин та ефективне функціонування державних інституцій, зокрема правоохоронних структур, залежать від якісного нормативного забезпечення їх діяльності та високої кваліфікації поліцейських, що має бути достатньою для вірного правозастосування норм чинного законодавства та розуміння й вміння вірного трактування принципів адміністративної діяльності поліції. Конституційна норма про відповідальність держави перед людиною за свою діяльність та про головний обов'язок держави у забезпеченні прав і свобод людини, відображається у діяльності державних органів, зокрема Національної поліції України (далі – НПУ), зазначене має бути ключовим при реалізації діяльності НПУ. Забезпечення та дотримання основоположних принципів функціонування НПУ регламентується чинним законодавством України. Зокрема, адміністра-

тивна діяльність НПУ, унормована положеннями Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до положень якого, діяльність НПУ спрямована на служіння суспільству шляхом захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинністю та підтримання громадського порядку [1]. Ця діяльність має ґрунтуватися на певних принципах, які є базовими засадами їх функціонування та розвитку, дотримання яких має важливе теоретичне та практичне значення.

Сьогодні законодавство, що регулює адміністративну діяльність НПУ, встановило низку базових положень, які мають сприяти утвердженню НПУ як правоохоронного органу європейського зразка, орієнтованого на надання сервісних послуг населенню. Водночас практика реалізації адміністративної діяльності НПУ вказує на необхідність перегляду та наукового осмислення принципів функціонування НПУ з урахуванням сучасного стану розвитку її структури та правового закріплення завдань і функцій поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики були об'єктом дослідження таких вчених як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Галунько, В. Гарашук, О. Гетьманець, І. Голосніченко, С. Денисюк, О. Дрозд, В. Заросило, О. Кобзар, Н. Коваленко, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Миколенко, Л. Миськів, О. Музичук, В. Оксінь,

О. Остапенко, О. Проневич, О. Рябченко, О. Салманова, О. Синявська, А. Собакар, Є. Соболю, В. Сокурченко, Л. Сорока, В. Чумак, Р. Шаповал, К. Шкарупа, Х. Ярмакі та інші.

Метою статті є аналіз основних доктринальних підходів та положень діючого національного законодавства та практики його правозастосування з метою визначення сутнісного розуміння сучасних принципів адміністративної діяльності НПУ та їх нормативного закріплення й практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу.

Системний аналіз та удосконалення законодавчих і нормативних актів, що регулюють діяльність Національної поліції України. Це забезпечить відповідність нормативної бази сучасним викликам та потребам суспільства, сприятиме підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів і зміцненню довіри громадян до поліції. Одним із ключових аспектів в контексті розбудови сучасного правоохоронного органу є забезпечення прозорості та відкритості його діяльності, що, в контексті дослідження, включає доступ громадян до інформації про роботу поліції, механізми контролю та нагляду за її діяльністю. Це, на нашу думку, сприятиме не лише підвищенню рівня довіри населення до поліції, але й забезпечить зворотний зв'язок між громадянами та правоохоронними органами, що є невід'ємною складовою демократичного суспільства.

Також важливим є забезпечення належного рівня професійної підготовки співробітників поліції, що включає як теоретичну підготовку, так і практичні навички. Це дозволить забезпечити ефективну реалізацію покладених на поліцію завдань та підвищити рівень професіоналізму серед правоохоронців. Окрім того, особливої уваги потребує питання не лише дотримання прав людини в діяльності НПУ, а і розуміння поліцейськими що саме входить до таких прав, розуміння

їх суті, змісту та обсягів. Всі заходи, що здійснюються поліцією, повинні відповідати міжнародним стандартам у сфері прав людини та відповідним стандартам ЄС, що передбачає неухильне дотримання прав і свобод громадян, зокрема під час проведення оперативно-розшукових заходів, розслідування злочинів та підтримання громадського порядку й у процесі реалізації інших повноважень поліції.

Важливо також враховувати, що ефективність діяльності НПУ значною мірою залежить від взаємодії з іншими державними органами, громадськими організаціями та міжнародними інституціями. Співпраця з цими суб'єктами дозволить більш ефективно вирішувати актуальні проблеми у сфері правопорядку та безпеки, забезпечувати захист прав і свобод громадян та підвищувати рівень довіри до поліції. Переконані, що для забезпечення належного функціонування НПУ необхідно постійно удосконалювати нормативно-правову базу, підвищувати рівень професійної підготовки співробітників, забезпечувати прозорість та відкритість у діяльності поліції, дотримання прав людини, а також розвивати співпрацю з іншими державними та громадськими структурами. Це сприятиме зміцненню правопорядку, забезпеченню захисту прав і свобод громадян та розвитку демократичного суспільства в Україні.

Очевидно, адміністративну діяльність слід розглядати як підзаконну, виконавчо-розпорядчу діяльність органу виконавчої влади, спрямовану на організацію та виконання покладених на нього завдань і функцій у відповідній сфері [2, с. 172]. В. Заросило зазначає, що зміст адміністративної діяльності органів внутрішніх справ включає адміністративно-управлінські, адміністративно-наглядові, адміністративно-розпорядчі та адміністративно-юрисдикційні аспекти [3, с. 13]. З точки зору Ю. Кунєва, адміністративна діяльність НПУ являє собою

спрямовану практичну діяльність уповноважених суб'єктів, що полягає в упорядкуванні та узгодженні соціальних систем і процесів, використовуючи засоби, методи та способи, характерні для владної діяльності [4, с. 43]. Разом із тим, Л. Коваль вважає, що головною складовою адміністративної діяльності є видання нормативних та індивідуальних актів [5, с. 69]. М. Корнієнко визначає адміністративну діяльність органів внутрішніх справ як специфічну виконавчо-розпорядчу, підзаконну, державновладну діяльність, спрямовану на організацію та здійснення охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, запобігання та припинення злочинів і правопорушень [6, с. 8]. Подібну думку висловлює й О. Остапенко [7, с. 8].

Крім того, окремі науковці виділяють поняття адміністративної діяльності органів внутрішніх справ [8, с. 3], однак, на нашу думку, в контексті дослідження, НПУ є лише частиною структури органів системи МВС України, тому поняття адміністративної діяльності органів МВС України є ширшим, а ніж поняття адміністративної діяльності НПУ, хоча за своєю суттю, на нашу думку, дані поняття є подібними.

На думку О. Калюка, С. Константинова, В. Кулікова, адміністративна діяльність НПУ є виконавчо-розпорядчою, підзаконною, державно-владною діяльністю, яка здійснюється з метою забезпечення публічної безпеки та порядку, попередження і припинення злочинів та інших правопорушень, а також надання публічних послуг фізичним і юридичним особам адміністративно-правовими засобами [9, с. 67; 10, с. 9].

З урахуванням викладеного вище, пропонуємо під поняттям адміністративної діяльності НПУ визначати як адміністративно-розпорядчу діяльність, спрямовану на організацію роботи підпорядкованих НПУ служб та підрозділів, управління поліцей-

ськими та практичне здійснення адміністративно-правових заходів для охорони громадського та публічного порядку та забезпечення громадської та публічної безпеки.

Адміністративна діяльність органів та підрозділів Національної поліції України здійснюється на основі системи принципів, які представляють собою базові, вихідні положення та правила поведінки. Дотримання цих принципів є необхідним для досягнення та реалізації поставлених цілей. Найменше відхилення від дотримання принципів адміністративної діяльності Національної поліції України може призвести до небажаних або незапланованих результатів, підризу стабільності в державі та зниження авторитету Національної поліції України.

Сучасна національна правова доктрина визначає категорію принципів організації та функціонування органів державної влади як законодавчі основи, фундаментальні засади, ідеї та положення, що слугують підґрунтям для створення, організації та функціонування органів публічної влади [11, с. 66]. Саме тому переконані, що НПУ має враховувати під час своєї діяльності не лише норми права, а й фундаментальні засади, ідеї та положення, що слугують підґрунтям для створення, організації та функціонування органів публічної влади, на що має звертатися увага в тому числі і при підготовці кадрів для служби в органах НПУ, крім того, поліцейські мають володіти навиками та достатнім рівнем професійної кваліфікації для розуміння зазначених підходів та здатності їх реалізовувати в практичній роботі.

З суто наукової точки зору, поняття «принцип» походить від французького слова «*principe*» та латинського «*principium*» [12, с. 60] та за своїм змістом ці терміни є ідентичними та означають «початок чогось; те, що лежить в основі певної сукупності фактів або знань, зберігаючи первісний відтінок» або разом із викладе-

ним вище – «правило, що є основою діяльності будь-якої організації або товариства» [13, с. 941].

Разом із тим, П. Рабінович підкреслює, що принципи права – це керівні засади, які обумовлюються об'єктивними закономірностями існування та розвитку людини і суспільства, визначаючи зміст та спрямованість правового регулювання [14, с. 82]. Наведене вище дозволяє зробити висновок про те, що суть поняття принципу з юридичної точки зору й у контексті адміністративної діяльності НПУ у тому числі може бути реалізовано як: керівна ідея, загальне правило або стандарт, як сукупність моральних та етичних стандартів, як політика або спосіб роботи, як якісний елемент, що визначає внутрішню структуру чогось, а у контексті дослідження це стосується адміністративної діяльності НПУ.

Система принципів адміністративної діяльності НПУ закріплена в чинних нормативно-правових актах, які, на нашу думку, доцільно представити наступним чином.

Конституційні принципи, тобто ті, що закріплені в Конституції України, до таких принципів доцільно відносити принцип верховенства права (ст. 8), принцип рівності перед законом (ст. 24), принцип об'єктивного та неупередженого становлення до людини та громадянина (ст. 34), принцип гарантування прав і свобод людини (ст. 3), принцип поваги честі та гідності (ст. 28) [15].

Іншою групою є принципи закріплені в міжнародно-правових актах, що регулюють діяльність правоохоронних органів. Серед зазначених актів, на нашу думку, окреме місце займає Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку ООН, прийнятий Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р., який серед іншого встановлює, що посадові особи, відповідальні за правопорядок, повинні постійно виконувати

свої законні обов'язки, служачи громаді та захищаючи осіб від правопорушень, відповідно до високих стандартів професійної відповідальності. Поліцейські та інші посадові особи з охорони правопорядку зобов'язані поважати людську гідність і захищати права людини в будь-якій ситуації. Використання сили дозволено лише у крайньому випадку та в межах необхідних для виконання обов'язків. Конфіденційна інформація має зберігатися в таємниці, за винятком випадків, коли розголошення є необхідним для виконання обов'язків або вимог правосуддя. Ніхто з представників правопорядку не має права заохочувати чи допустити тортури, жорстоке чи нелюдське поводження, а також не може виправдовувати такі дії розпорядженнями вищих осіб або надзвичайними обставинами. Вони повинні забезпечувати здоров'я затриманих, включаючи надання медичної допомоги при потребі. Корупція категорично заборонена, і посадові особи повинні протидіяти їй. Вони повинні дотримуватися закону та Кодексу, запобігати і протидіяти порушенням. У разі підозри на порушення Кодексу, необхідно повідомляти вищі та відповідні органи контролю [16].

Крім того, у даному контексті цікавим є Декларація про поліцію, прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи. Декларація окреслила основні принципи адміністративної діяльності поліції: поліцейські зобов'язані виконувати законні обов'язки з захисту громадян і суспільства від правопорушень, демонструючи чесність, неупередженість і гідність, забороняючи корупцію; заборонено застосування тортур, жорстокого або принижуючого поводження, а також виконання незаконних наказів; поліцейські мають дотримуватися вказівок вищого начальства, але не виконувати незаконні розпорядження; вжиття всіх заходів для запобігання серйозним правопорушенням та доповідати про ситуацію начальству,

включаючи вищестояще керівництво; відмова від виконання незаконного наказу не повинна каратися кримінально чи дисциплінарно; поліцейські не можуть брати участь у переслідуванні осіб через їх расову, релігійну чи політичну приналежність; поліцейські несуть відповідальність за власні дії та за дії, здійснені за їх вказівкою; має бути чітка структура командування, з можливістю визначення відповідальних осіб; законодавство повинно забезпечувати правові гарантії для захисту від можливих зловживань з боку поліції; поліцейські повинні застосовувати силу лише в межах розумного, слідуючи чітким вказівкам щодо застосування зброї; поліцейські повинні зберігати конфіденційність інформації, якщо інше не передбачено законом [17].

Крім того, на нашу думку необхідно виділяти і європейські стандарти принципів адміністративної діяльності поліції, до числа яких можемо віднести Європейський кодекс поліцейської етики, який за своєю суттю є квінтесенцією правової думки пануючої в ЄС з питань етичних стандартів діяльності поліції. При аналізі зазначеного документу вбачається, що основним завданням поліції в демократичному суспільстві є забезпечення верховенства права, яке виражається в охороні і дотриманні прав і свобод людини, як це визначено практикою Європейського суду з прав людини, при цьому поліція повинна здійснювати свої обов'язки об'єктивно, дотримуючись принципів неупередженості та недискримінації [18]. Водночас констатуємо, що аналізований документ містить ряд інших засад та положень, але як і в інших міжнародних документах, окремо їх перелік в документі чітко не наводиться.

Аналізуючи систему принципів адміністративної діяльності поліції, підкреслимо, що чинне національне спеціальне законодавство також є джерелом зазначених принципів.

Закон України «Про Національну поліцію» закріплює наступні принципи діяльності НПУ: верховенство права (ст. 6); дотримання прав і свобод людини (ст. 7); законність (ст. 8); відкритість та прозорість (ст. 9); політична нейтральність (ст. 10); взаємодія з населенням на засадах партнерства (ст. 11); та безперервність (ст. 12) [1]. Водночас вказаний закон, на нашу думку, не може вважатися єдиним нормативно-правовим актом, що визначає принципи адміністративної діяльності НПУ. Так, ефективній поліцейській діяльності, серед іншого, сприяють: Дисциплінарний статут Національної поліції України, який визначає норми та стандарти службової дисципліни, які базуються на створенні відповідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, об'єктивного і гідного виконання поліцейських обов'язків, повазі до честі і гідності відповідального, а також на вихованні відповідального ставлення до службових завдань через зважене використання методів переконання, заохочення і примусу [19]; Закон України «Про адміністративні послуги» [20]; та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання» [21]. Адміністративна діяльність НПУ, серед іншого, проявлена наданням адміністративних або поліцейських послуг. Як зазначає І. Биков, надання адміністративних послуг певною мірою знаходяться в рамках трансформаційного нормотворчого процесу та в умовах утвердження ідей цифровізації надання адміністративних послуг в контексті ідей налагодження співпраці суспільства та влади та гарантування кожній людині реального дотримання, захисту та реалізації їх прав та свобод [22].

Наступним елементом системи принципів адміністративної діяльно-

сті НПУ є принципи, що закріплені у відомчих нормативно-правових актах НПУ та МВС України. Відмітимо, що нині в нормативно-правовому полі відсутні закон України, який би регулював би діяльність МВС України, а його прийняття, на нашу думку, є актуальною вимогою сьогодення, зазначені відомчі нормативно-правові акти є важливими в аспекті дослідження. На нашу думку, ключовим є Правила етичної поведінки поліцейських», затверджені наказом МВС України від 9 листопада 2016 р. № 1179, який визначає те, що поліцейський у своїй діяльності має керуватися принципами верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності; справедливості, неупередженості та рівності [23].

Окремої уваги в процесі дослідження заслуговує питання функціонування та дотримання принципів адміністративної діяльності НПУ в умовах різних адміністративно-правових режимів, включаючи спеціальні та надзвичайні адміністративно-правові режими, правові режими воєнного стану, надзвичайного стану або надзвичайної екологічної ситуації [24, 364–374]. На нашу думку, адміністративна діяльність поліції в умовах різних адміністративно-правових режимів має бути акцентована з урахуванням особливостей таких режимів.

Висновки. Підсумовуючи, відмітимо, що до системи принципів адміністративної діяльності НПУ доцільно відносити наступні групи таких принципів: конституційні принципи, принципи закріплені в міжнародно-правових актах, що регулюють діяльність правоохоронних органів, європейські стандарти принципів адміністративної діяльності поліції, чинне національне спеціальне законодавство та відомчі норматив-

но-правові акти НПУ та МВС України. Зазначені принципи утворюють систему принципів адміністративної діяльності НПУ, яка, на нашу думку, є основою для подальшого реформування НПУ у точі числі в аспекті взаємодії з громадами та в аспектах приватно-публічного партнерства НПУ та взаємодії з громадянами та інституціями громадянського суспільства. Зазначені принципи доцільно розглядати в комплексі, тобто як єдину упорядковану систему принципів адміністративної діяльності НПУ, яку доцільно визначати, як синергічне поєднання принципів з ознакою їх якісної взаємодії. Саме тому, система принципів адміністративної діяльності НПУ є структурно визначена та впорядкована сукупність взаємопов'язаних принципів, які формують єдиний довершений стандарт відносин НПУ, як публічної адміністрації із іншими суб'єктами.

У статті досліджено систему принципів адміністративної діяльності Національної поліції України у контексті її правового забезпечення, сучасних викликів та практичної реалізації принципів правоохоронної діяльності. Стаття аналізує основні доктринальні підходи до функціонування принципів адміністративної діяльності НПУ, зокрема питання правозастосування та трактування адміністративної діяльності в контексті міжнародних і європейських стандартів.

Стаття акцентує увагу на важливості дотримання основоположних принципів, закріплених у Конституції України та міжнародних правових актах, таких як Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку ООН та Європейський кодекс поліцейської етики та інші. Зокрема, розглядаються принципи верховенства права, рівності перед законом, поваги до прав і свобод людини, а також забезпе-

чення прозорості та відкритості у діяльності НПУ.

Дослідження акцентує увагу на необхідності підвищення професійного рівня співробітників поліції, їх здатності до вірного правозастосування та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Особливу увагу приділено аналізу чинної нормативно-правової бази, яка регулює адміністративну діяльність НПУ, з метою її адаптації до сучасних вимог та викликів.

У статті також розглядаються питання взаємодії НПУ з іншими державними органами, громадськими організаціями та міжнародними інституціями, що є ключовим аспектом у забезпеченні правопорядку та підвищенні довіри громадян до поліції. Автор робить висновки про необхідність постійного удосконалення правового забезпечення та підвищення рівня професійної підготовки поліцейських для ефективного виконання їхніх обов'язків та зміцнення правопорядку в Україні.

Стаття присвячена аналізу адміністративної діяльності Національної поліції України (НПУ) в контексті розвитку правової та демократичної держави. Особлива увага приділена ролі НПУ у забезпеченні правопорядку та захисті прав і свобод громадян. Розглянуто ключові принципи, що лежать в основі адміністративної діяльності поліції, включаючи верховенство права, рівність перед законом, об'єктивність та неупередженість у ставленні до громадян. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування виявив необхідність вдосконалення нормативної бази для підвищення ефективності роботи правоохоронних органів.

Ключові слова: адміністративна діяльність поліції, принципи діяльності поліції, європейські стандарти

діяльності поліції, етичні засади діяльності поліції, міжнародні стандарти діяльності поліції, Національна поліція України, професійна підготовка поліцейських.

Mashchenko V. The system of principles of administrative activity of the National Police of Ukraine

The article examines the system of principles of administrative activity of the National Police of Ukraine in the context of its legal support, current challenges and practical implementation of the principles of law enforcement. The article analyses the main doctrinal approaches to the functioning of the principles of administrative activity of the NPU, in particular, the issues of law enforcement and interpretation of administrative activity in the context of international and European standards.

The article emphasizes the importance of adherence to the fundamental principles enshrined in the Constitution of Ukraine and international legal instruments, such as the UN Code of Conduct for Law Enforcement Officials and the European Code of Police Ethics, among others. In particular, the principles of the rule of law, equality before the law, respect for human rights and freedoms, as well as transparency and openness in the activities of the NPU are considered.

The study emphasises the need to improve the professional level of police officers, their ability to apply law correctly and to comply with international human rights standards. Particular attention is paid to the analysis of the current legal framework governing the administrative activities of the NPU in order to adapt it to modern requirements and challenges.

The article also examines the issues of interaction between the NPU and other state bodies, NGOs

and international institutions, which is a key aspect in ensuring law and order and increasing public trust in the police. The author concludes that there is a need to continuously improve the legal framework and professional training of police officers to ensure effective performance of their duties and strengthen law and order in Ukraine.

The article analyses the administrative activities of the National Police of Ukraine (NPU) in the context of development of a rule-of-law and democratic state. Particular attention is paid to the role of the NPU in ensuring law and order and protecting the rights and freedoms of citizens. The key principles underlying the administrative activities of the police, including the rule of law, equality before the law, objectivity and impartiality in relation to citizens, are considered. The analysis of the current legislation and its application practice has revealed the need to improve the regulatory framework to increase the efficiency of law enforcement agencies.

Key words: administrative activity of the police, principles of police activity, European standards of police activity, ethical principles of police activity, international standards of police activity, National Police of Ukraine, professional training of police officers.

Література

1. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
2. Маслов О. І. поняття, ознаки та значення принципів адміністративної діяльності Національної поліції України. *Юридична наука*. 2019. № 8. С. 171–177.
3. Заросило В. О. Порівняльний аналіз адміністративної діяльності міліції України та поліції зарубіжних країн (Великобританії, США, Канади та Франції) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 250 с.

4. Кунев Ю. Д. Публічно-адміністративна діяльність – об'єкт адміністративно-правової науки. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 40–48.

5. Коваль Л. В. Адміністративне право України : курс лекцій. Київ : Основи, 1994. 154 с.

6. Адміністративна діяльність. Частина особлива : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Ун-т внутр. справ ; Еспада, 2000. 368 с.

7. Новіков В. В., Ковалів М. В., Столбовий В. П. Адміністративна діяльність : навч. посіб. / за заг. ред. О. І. Остапенка. Львів : ЛІВС, 2002. 252 с.

8. Адміністративна діяльність міліції : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 448 с.

9. Комісаров С. А. Адміністративна діяльність Національної поліції України щодо запобігання проступкам у сфері публічного порядку в умовах АТО. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 66–71.

10. Константинов С. Ф. та ін. Адміністративна діяльність Національної поліції : навч. посіб. для підготовки до іспиту / за ред. В. А. Кулікова. Київ : Освіта України, 2016. 230 с.

11. Шатіло В. Принципи діяльності державної влади і методи їх здійснення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 1 (99). С. 66–70.

12. Грушевський В. А. Адміністративно-правовий статус регіональних управлінь державної фіскальної служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 212 с.

13. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1051 с.

14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

15. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

16. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» від 17.12.1979 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_282

17. Резолюція 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декла-

рація про поліцію». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159808___159808

18. Рекомендація Res (2001) 10 Комітету Міністрів державамучасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» (Ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів). URL: <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>

19. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України. Закон України; Статут від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

20. Про адміністративні послуги Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

21. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання. Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 04.06.2007 р. № 795.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF#Text>

22. Биков І.О. Надання адміністративних послуг в Україні: теоретичний аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2023. № 5. Том 34 (73) С. 109–112. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/19>

23. Про правила етичної поведінки поліцейських : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

24. Биков, І., Кузніченко, С. Адміністративно-правовий режим: поняття, ознаки та зміст. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні : навчальний посібник : у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. Гл. 6. Розділ 12. С. 364-377. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/items/7a02ec4a-e576-4fa2-8030-64ea6e5fc9e1>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.11>**І. Патерило,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ У СФЕРІ БАНКРУТСТВА

Постановка проблеми. Сучасний стан українського законодавства у сфері банкрутства потребує суттєвого вдосконалення для досягнення відповідності міжнародним стандартам, зокрема принципам Директиви ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію. Українська правова система на сьогодні не забезпечує ефективного механізму раннього виявлення неплатоспроможності та достатнього захисту інтересів кредиторів і боржників. Це, у свою чергу, негативно впливає на загальну економічну стабільність країни та її позиції у міжнародних рейтингах, таких як Doing Business. Необхідно розробити та впровадити нові нормативні акти, які б забезпечували прозорість і ефективність процедур банкрутства, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості та економічному зростанню України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації з цієї тематики вказують на кілька ключових напрямків, які потребують уваги. Зокрема, дослідження К.М. Агеевої, Б.В. Вольвача, Л.Т. Верховодової та інших вчених акцентують увагу на необхідності реформування національного законодавства у відповідності з міжнародними стандартами. В роботах В.В. Джуно та Д.В. Задихайло розглядаються питання ефективності правового регулювання банкрут-

ства в умовах економічної кризи. О.В. Коваленко, А.П. Коробова та Н.І. Матузов аналізують проблеми імплементації міжнародних норм у національне законодавство.

Метою є виявлення основних проблем та перспектив гармонізації національного законодавства України з міжнародними стандартами у сфері банкрутства. Для досягнення цієї мети буде проведено аналіз сучасного стану національного законодавства, порівняння його з міжнародними стандартами та оцінка можливих шляхів і перспектив гармонізації.

Виклад основного матеріалу. Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами є важливою складовою правової інтеграції України до світового економічного співтовариства. У сфері банкрутства це питання набуває особливої актуальності, оскільки ефективне регулювання банкрутства є ключовим елементом стабільності економічної системи та захисту прав кредиторів і боржників. Однією з основних проблем гармонізації національного законодавства у сфері банкрутства є необхідність адаптації існуючих правових норм до вимог міжнародних стандартів. Це вимагає глибокого аналізу та порівняння національних законодавчих актів з міжнародними угодами, директивами та рекомендаціями. Складність полягає також у забезпеченні ефективної імплементації цих

норм в умовах української правової та економічної системи.

Гармонізація національного законодавства України з міжнародними стандартами є важливим кроком для забезпечення ефективного правового регулювання процедур банкрутства. В умовах глобалізації та інтеграції в світову економіку, відповідність українського законодавства міжнародним стандартам стає необхідною умовою для залучення іноземних інвестицій та підвищення довіри до національної правової системи.

Міжнародні стандарти у сфері банкрутства включають рекомендації щодо правової регламентації банкрутства фізичних осіб, механізми вирішення суперечок між кредиторами та боржниками, а також процедури відновлення платоспроможності боржника. Важливою частиною міжнародних стандартів є також заходи щодо захисту прав боржників і кредиторів, запобігання шахрайству та забезпечення справедливого розподілу активів.

Світовий банк здійснює значну роботу з розробки та вдосконалення міжнародних стандартів у сфері банкрутства. Наприклад, у 2013 році було опубліковано звіт Світового банку, що містить аналіз існуючих систем банкрутства у 59 країнах світу. Автори звіту, такі як Джейсон Дж. Кілборн та Чарльз Д. Бут, надали порівняльний аналіз та рекомендації щодо впровадження найкращих практик у сфері банкрутства [1].

Законодавство України у сфері банкрутства потребує суттєвих змін для відповідності міжнародним стандартам. Поточні проблеми включають нерозвиненість механізмів захисту прав боржників, відсутність ефективних процедур відновлення платоспроможності та недостатню координацію між державними органами, відповідальними за регулювання банкрутства.

Однією з основних проблем є нерозвиненість ринку споживчого кредитування в Україні та недовіра

до судової системи. Крім того, економічна криза та випадки шахрайства створюють додаткові перешкоди для ефективного впровадження міжнародних стандартів. Важливим аспектом є також відсутність належної координації між різними органами державної влади та недоліки в інституційній системі.

Для успішної гармонізації законодавства України з міжнародними стандартами необхідно здійснити комплексний підхід, що включає реформування правової системи, вдосконалення механізмів захисту прав боржників та кредиторів, а також забезпечення прозорості та підзвітності процедур банкрутства [6]. Важливим кроком є також впровадження освітніх програм для підвищення фінансової грамотності населення та запобігання випадкам шахрайства.

У світлі необхідності підвищення позицій України у міжнародному рейтингу Doing Business, основною метою нового законодавства є оптимізація процесу повернення кредиторами своїх коштів, прискорення процедур банкрутства та забезпечення прозорості продажу майна. Кодекс значною мірою спрямований на захист інтересів кредиторів, що є позитивним аспектом, оскільки кредитори вже втратили свої кошти і потребують механізму для їх повернення.

У 2019 році в Україні в дію було введено Кодекс з процедур банкрутства [3], який значно спрощує процес входу боржника в процедуру банкрутства, дозволяючи кредитору ініціювати процедуру за наявності будь-якої суми боргу та без строкових обмежень щодо непогашення заборгованості. Це суттєво розширює коло осіб, які можуть стати учасниками процедури банкрутства. Проте, умови для банкрутства фізичних осіб в Україні залишаються доволі суворими: прострочені зобов'язання повинні перевищувати 30 розмірів мінімальної заробітної плати, припи-

нення погашення кредиту чи здійснення планових платежів у розмірі 50% місячних платежів по кожному договору, наявність постанови про виконавче провадження про відсутність майна, та підтвердження обставин, що боржник не зможе виконати грошові зобов'язання [2].

Американське законодавство щодо банкрутства більшою мірою захищає інтереси боржників. Відповідно до Кодексу про банкрутство США, боржником може бути лише особа, яка знаходиться під юрисдикцією США, з незабезпеченим боргом у розмірі 250 000 доларів США або забезпеченим боргом у розмірі 750 000 доларів США. Німеччина дозволяє банкрутство при відсутності ліквідності (нездатність сплатити 90% боргів) та у випадку надмірної заборгованості, коли обсяг зобов'язань перевищує обсяг активів підприємства [4, с. 12]. Для початку процедури банкрутства необхідний дворічний період негативної ліквідності.

У США процедура банкрутства регулюється не лише кодексом про банкрутство, а й кримінальним законодавством. Обидва документи чітко встановлюють відповідальність боржника за шахрайство перед кредиторами, що може призвести до конфіскації всього майна боржника. Якщо обман буде доведено, боржник може понести більш суворе покарання, включаючи позбавлення волі. В Україні, згідно з Кримінальним кодексом, передбачено притягнення до кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства, але на практиці справи часто закриваються через строк давності або недостатню доказову базу.

Норми українського законодавства посилюють відповідальність засновників юридичної особи та керівництва боржника за своєчасні розрахунки з кредиторами. Вони регламентують положення про субсидіарну та солідарну відповідальність. Кодекс також зобов'язує боржника у місяч-

ний строк звернутися до господарського суду з заявою про відкриття провадження, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів загрожує неплатоспроможністю щодо інших кредиторів. Кодекс встановлює місячний строк для подачі заяви та відповідальність за його невиконання: керівник боржника несе солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів.

У Німеччині, якщо боржник подає недостовірну інформацію або приховує дані щодо майна, його переслідують за кримінальним законодавством. Очікується, що в Україні також буде багато кримінальних справ щодо юридичних та фізичних осіб, хоча ефективність їхнього розгляду та винесення вироків залишається під питанням.

Для проведення процедури банкрутства фізичних осіб в США Міністерство юстиції створило спеціальний орган – Виконавче бюро, яке призначає федеральних керуючих для кожного випадку. В залежності від специфіки справи та її складності, це може бути одна особа або група осіб. Керівник від Виконавчого бюро керує всім процесом банкрутства, а справи про неспроможність розглядає місцевий суд, який займається питаннями банкрутства.

Нововведенням українського Кодексу стало створення Національної асоціації арбітражних керуючих України, членом якої автоматично стає кожен арбітражний керуючий з моменту внесення його до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України. Арбітражний керуючий призначається судом на стадії розпорядження майном юридичних осіб або для керування реструктуризацією фізичних осіб шляхом автоматизованого відбору із застосуванням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. У Німеччині, як і в Україні, арбітражним керуючим може бути юрист, сертифікований аудитор

або бухгалтер, з тією різницею, що в Німеччині кар'єра арбітражного керуючого починається з першого призначення у справі. В Україні ж керуючий має отримати відповідне свідоцтво. Німецький арбітражний керуючий отримує відсоток від продажу майна боржника, тоді як український – фіксовану винагороду та додаткові відсотки від сум, повернених у ліквідаційну масу.

Також важливим з Кодексу є продаж активів боржників виключно через онлайн-аукціони. У Німеччині більшість активів передається кредиторам як забезпечення боргу, в Україні ж запроваджена можливість продажу через аукціон лише для заставних кредиторів [5]. Практично всі країни допускають укладення мирової угоди в процедурі банкрутства, тоді як український законодавець виключив цю можливість. На відміну від багатьох країн, українське законодавство дозволяє кредиторам значно впливати на процес банкрутства, що може бути як перевагою, так і недоліком. З одного боку, це забезпечує кращий захист прав кредиторів, з іншого – створює додатковий тиск на боржників. В американській системі боржник має більше можливостей для захисту своїх інтересів, зокрема, можливість зберегти частину майна. Крім того, ініціювати процедуру банкрутства в США можуть як кредитори, так і сам боржник, що сприяє більшій гнучкості та справедливості процесу [7].

Україна, у рамках меморандуму з ЄС про макрофінансову допомогу на 2023 рік, взяла на себе зобов'язання вдосконалити процедури корпоративного банкрутства відповідно до принципів Директиви ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію. Проєкт ЄС «Право-Justice» аналізує практику впровадження цієї Директиви в сусідніх європейських країнах та сприяє діалогу з європейською спільнотою експертів у сфері банкрутства.

З огляду на складність Директиви, її впровадження є викликом для України. Проте це також відкриває можливості для дієздатного бізнесу, який переживає фінансові труднощі, отримати другий шанс. Часто буває, що підприємство не може своєчасно розрахуватися з кредиторами, хоча в короткостроковій перспективі це стане можливим. Саме для таких випадків має працювати превентивна реструктуризація.

Основні новели, які принесе Директива українському бізнесу, включають:

1. Держава має створити умови для виявлення ризиків неплатоспроможності на початкових етапах.

2. Для окремих випадків процедура реструктуризації повинна здійснюватися із обов'язковим залученням арбітражного керуючого для балансу між інтересами боржника та кредиторів.

3. Боржник повинен обґрунтувати, чому його бізнес є життєздатним та чому реструктуризація відповідає інтересам кредиторів.

4. Виконавчі дії можуть бути зупинені на строк не більше 12 місяців, а не на весь період досудової санації.

5. Фінансування та транзакції, пов'язані з реструктуризацією, мають бути захищені від визнання недійсними чи іншого оспорювання.

6. Забезпечення юридичного захисту осіб, які надають фінансування боржнику.

Проєкт ЄС «Право-Justice» сподівається, що імплементація принципів Директиви в національне законодавство сприятиме відновленню платоспроможності працюючих компаній, збереженню бізнесу та робочих місць. Проєкт «Право-Justice» продовжуватиме надавати експертну підтримку державним інституціям у процесі адаптації законодавства у сфері банкрутства до стандартів ЄС.

Впровадження Директиви ЄС 2019/1023 є стратегічно важливим кроком для України, адже це дозво-

лить покращити економічну стабільність та забезпечити ефективніші механізми захисту як для боржників, так і для кредиторів. Це також сприятиме залученню іноземних інвесторів, які бачитимуть в Україні надійну правову базу для здійснення бізнесу. Реалізація цих новел може значно підвищити конкурентоспроможність української економіки на міжнародному рівні та посилити довіру до правової системи країни.

Гармонізація національного законодавства України з міжнародними стандартами у сфері банкрутства є надзвичайно важливим завданням, що потребує комплексного підходу та узгоджених зусиль державних органів, юридичної спільноти та бізнесу. Впровадження Директиви ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію становить значний крок вперед на шляху до створення ефективної та прозорої системи банкрутства. По-перше, нові механізми раннього виявлення неплатоспроможності та залучення арбітражних керуючих допоможуть забезпечити баланс між інтересами боржників і кредиторів, що сприятиме збереженню працюючих підприємств та зменшенню фінансових втрат. Важливим нововведенням є обґрунтування життєздатності бізнесу в планах реструктуризації, що забезпечує інтереси кредиторів і знижує ризики зловживань. По-друге, обмеження виконавчих дій на строк не більше 12 місяців та захист фінансування й транзакцій від оспорювання створюють сприятливі умови для стабілізації фінансового стану боржників. Це дозволить компаніям, що зіткнулися з тимчасовими труднощами, отримати необхідну підтримку та відновити платоспроможність. По-третє, впровадження єдиної саморегулюючої організації – Національної асоціації арбітражних керуючих України – сприяє професійному розвитку арбітражних керуючих та підвищенню їхньої відповідальності. Автоматизований відбір

кандидатів на керуючого створює прозорий і справедливий механізм призначення. По-четверте, аналіз досвіду інших країн, таких як США, Німеччина, показує, що впровадження міжнародних стандартів у сфері банкрутства позитивно впливає на економіку та правову систему. Порівняльний аналіз демонструє, що Україна має всі шанси запозичити кращі практики та адаптувати їх до своїх умов. Проект ЄС “Право-Justice” надає вагому експертну підтримку у цьому процесі, що дозволяє Україні враховувати найкращі європейські практики та ефективно адаптувати їх до національного законодавства. Співпраця з європейською спільнотою провідних фахівців у сфері банкрутства сприятиме підвищенню якості правового регулювання в Україні. Впровадження нових норм у національне законодавство підвищить позиції України в міжнародних рейтингах, таких як Doing Business, забезпечить прозорість і ефективність процедур банкрутства, що є ключовим фактором для залучення іноземних інвестицій і зміцнення довіри до правової системи країни.

Таким чином, комплексне вдосконалення законодавства у сфері банкрутства відповідно до міжнародних стандартів сприятиме економічній стабільності, захисту прав кредиторів і боржників, та створенню сприятливого бізнес-клімату в Україні.

Стаття присвячена проблемам та перспективам гармонізації національного законодавства України з міжнародними стандартами у сфері банкрутства. У статті проаналізовано сучасний стан українського законодавства щодо банкрутства та розглянуто основні новели, що впроваджуються відповідно до Директиви ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію. Однією з головних цілей статті є дослідження впливу гармонізації законодавства на економічну стабільність та правовий

захист кредиторів і боржників. У процесі аналізу враховано досвід країн ЄС, які мають розвинуті системи правового регулювання у сфері банкрутства. Важливим аспектом статті є оцінка впровадження механізмів раннього виявлення неплатоспроможності та залучення арбітражних керуючих для забезпечення балансу інтересів усіх учасників процесу. У статті детально розглянуто нові норми українського законодавства, які передбачають обов'язок боржника звернутися до господарського суду у разі загрози неплатоспроможності, а також посилення відповідальності керівників юридичних осіб. Особливу увагу приділено впровадженню єдиної саморегулюючої організації – Національної асоціації арбітражних керуючих України, що сприятиме професійному розвитку арбітражних керуючих та підвищенню їхньої відповідальності. Аналізується практика впровадження Директиви в європейських юрисдикціях, а також роль проєкту ЄС “Право-Justice” у наданні експертної підтримки Україні на шляху адаптації законодавства до стандартів ЄС. Особливо зазначається, що впровадження нових норм українського законодавства сприятиме підвищенню позицій України в міжнародних рейтингах, забезпеченню прозорості та ефективності процедур банкрутства, що є ключовим фактором для залучення іноземних інвестицій. Загалом, стаття демонструє, що гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами створює нові можливості для стабілізації фінансового стану підприємств.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, арбітражні керуючі, правовий захист, міжнародні стандарти, процедура банкрутства.

Paterylo I. Problems and prospects for harmonization of Ukraine's national legislation with international standards in the field of bankruptcy

The article focuses on the problems and prospects of harmonization of Ukrainian national legislation with international standards in the field of bankruptcy. The article analyzes the current state of Ukrainian bankruptcy law and considers the main novelties introduced in accordance with EU Directive 2019/1023 on preventive restructuring. One of the main objectives of the article is to study the impact of legislative harmonization on economic stability and legal protection of creditors and debtors. The analysis takes into account the experience of EU countries with developed bankruptcy legal regulation systems. An important aspect of the article is an assessment of the introduction of mechanisms for early detection of insolvency and the involvement of insolvency receivers to ensure a balance of interests of all participants in the process. The article provides a detailed analysis of the new provisions of Ukrainian legislation that provide for the debtor's obligation to apply to the commercial court in case of threat of insolvency, as well as strengthening the liability of legal entities' directors. Particular attention is paid to the introduction of a single self-regulatory organization – the National Association of Insolvency Practitioners of Ukraine, which will facilitate the professional development of insolvency practitioners and increase their responsibility. The author analyzes the practice of implementing the Directive in European jurisdictions, as well as the role of the EU Pravo-Justice project in providing expert support to Ukraine on the path of adapting its legislation to EU standards. It is also noted that the introduction

of new norms of Ukrainian legislation will help to improve Ukraine's position in international rankings, ensure transparency and efficiency of bankruptcy procedures, which is a key factor in attracting foreign investment. In general, the article demonstrates that harmonization of national legislation with international standards creates new opportunities for stabilizing the financial condition of enterprises.

Key words: bankruptcy, insolvency, insolvency receivers, legal protection, international standards, bankruptcy procedure.

Література

1. Бірюков О.М. Транскордонні банкрутства в законодавстві України URL: https://uba.ua/documents/doc/oleksandr_biryukov_sudovu.pdf
2. Грабовий А. Новий порядок банкрутства в Україні на захисті кредиторів. Національна Асоціація Адвокатів України. 2020. 31 жовт. URL: <https://unba.org.ua/publications/4819-novij-poryadok-bankrutstva-v-ukraini-na-zahisti-kreditoriv.html>
3. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
4. Левшина Я. О. Відповідальність у процедурі банкрутства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донець. юрид. ін-т МВС України. Кривий Ріг, 2020. 20 с.
5. Погребняк В.Я. Проблемні питання застосування Кодексу України з процедур банкрутства. Практичне застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства: аналіз ефективності нових процедур», 31 січня 2020, м. Харків. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/tezy_Pogrebnyak.pdf
6. Порівняльний аналіз процедури банкрутства в Україні (Липень 2019 – Серпень 2020) URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5ff/c3b/b1d/5ffc3bb1d2c95028982223.pdf>
7. Яновицька А.В. Проблемні питання транскордонного банкрутства у Кодексі України з процедур банкрутства URL: http://ektair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16664/Yanovytska_Problemni_pytannia_transkordonnoho_bankrutstva_u_kodeksi_Ukrainy_z_protse_dur_bankrutstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y

М. Пижова,

доктор юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
Державного податкового університету

О. Пижов,

доктор філософії з права,
проректор з науково-педагогічної роботи та стратегічного розвитку
Національного університету фізичного виховання і спорту України

СТАЖ НАУКОВОЇ РОБОТИ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Вступ. Царина трудового права характеризується спеціальними суб'єктами трудових відносин, які мають особливості у правовому регулюванні трудових відносин. Ці особливості зумовлені або трудо-правовим статусом такого працівника, або специфічним правовим статусом місця роботи, або спеціальним нормативним законодавством, яке регулює правовий статус такого працівника, або інші обставини, які можуть виникнути в результаті розвитку суспільних відносин.

Останнім часом спостерігається доволі бурхливий розвиток освітнього законодавства. Пояснити це можна численними освітніми реформами, які зумовлені технічним прогресом, цифровізацією, суспільно-політичними змінами як на національному рівні, так і на міжнародній арені. Наприклад такі вчені як В. Боняк, [1], К. Романенко, [2], К. Богомаз, [3]) вважають, що галузь освітнього законодавства функціонує за відсутності відповідної галузі права, що у свою чергу обумовлено неоднорідністю суспільних відносин у галузі освіти.

Ми відстоюємо думку, що освітнє право слід розуміти як міжгалузевий правовий інститут, який регулює суспільні відносини реалізації конституційного права на освіту та пов'язані з ними відносини [4]. Як раз особливе

місце серед таких відносин займають трудові відносини, оскільки це взаємозв'язки, які виникають коли освітня вступають у трудові відносини. При чому це стосується як суб'єктів надання освітніх послуг, так і здобувачів освіти, оскільки певні особливості є у цих категорій працівників [5].

Важливо, що особливості трудових відносин освітян відображаються у спеціальних Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» та інших підзаконних нормативно-правових актах. Так, наприклад, частина п'ята статті 6 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» говорить про те, що прийняття на роботу наукових працівників здійснюється на конкурсних засадах.

Водночас, велика кількість освітніх нормативно-правових актів, які регулюють трудові відносини освітян зумовлює наявність колізій та відкритих питань щодо деяких особливостей правового регулювання трудо-правового статусу освітян.

Метою нашої статті є проаналізувати освітнє законодавство, яке регулює питання трудових відносин, зокрема стажу наукової роботи, науково-педагогічної та педагогічної роботи.

Виклад основного матеріалу.

Сьогодні існує достатня велика кількість термінів, які позначають періоди роботи, і проблема в тому, що між ними дуже тонка межа відмінності, а іноді навіть не межа, а відтінки, це провокує подвійні стандарти у правозастосуванні або навіть «правонерозуміння». Так, Закон України «Про пенсійне забезпечення» містить ряд статей (13, 54, 55) [6] містить поняття загальний стаж роботи. І ми можемо припустити, що це період офіційної трудової діяльності, який підтверджується записами у трудовій книжці або ж іншими підтверджувачими документами (якщо йде мова про сумісництво, яке не відображене у трудовій книжці). А в статті 56 згаданого закону міститься положення, що до стажу роботи зараховується робота, виконувана на підставі трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях і кооперативах, незалежно від використовуваних форм власності та господарювання, а також на підставі членства в колгоспах та інших кооперативах, незалежно від характеру й тривалості роботи і тривалості перерв.

Водночас, із появою статті 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», з'являється поняття «страховий стаж», який за визначення статті становить період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок [7]. Професор Н. Б. Болотіна зазначає, що «з часу набрання чинності відповідними законами про види соціального страхування трудовий стаж замінюється на страховий стаж, який згідно із законом визначається як період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено

законодавством», а «особливості обчислення страхового стажу з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються відповідними законами України» [8, с. 227]. В. Костюк вдало виокремив основні ознаки страхового стажу, серед яких: виступає ознакою ідентифікації застрахованої особи у соціальному страхуванні; виступає юридичним фактом, що посвідчує можливість реалізації застрахованими особами прав у соціальному забезпеченні; сприяє виникненню, зміні, припиненню правовідносин з соціального забезпечення; включає періоди трудової або іншої суспільно корисної діяльності особи; передбачає сплату застрахованою особою або за неї страхових внесків до фондів соціального страхування; може нараховуватися застрахованим особам на обов'язковій та добровільній основі; обчислюється за спеціальними формулами; допускає можливість виокремлення коефіцієнта страхового стажу; підтверджується уповноваженими органами соціального страхування; нараховується та обчислюється, як правило, у місяцях; включає трудовий стаж відповідно до закону; підлягає нагляду, контролю та юрисдикційному захисту [9].

Однак не все так просто як здається на перший погляд, що до 2004 року (до прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») був трудовий стаж, потім він трансформувався у страховий стаж. Хоча в своїх роз'ясненнях Пенсійний Фонд України і наголошує, що періоди трудової діяльності зараховуються до страхового стажу при обчисленні пенсії за періоди до 01.01.2004 згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення», а після 01.01.2004 – Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Водночас до страхового стажу прирівнюється весь трудовий стаж, набутий до 01.01.2004 [10].

Є ще таке поняття як пільговий стаж, цим терміном оперує і Державна служба з питань праці у своїх роз'ясненнях [11]. Можна це визначити, як період трудової діяльності в шкідливих, небезпечних або специфічних умовах. Для того, щоб це період вирахувати, є затверджений Кабінетом Міністрів України, перелік виробництв, робіт, професій, посад і показників, який визначає вид трудової діяльності, який може бути віднесений до пільгового стажу.

Окрім цього є така категорія як спеціальний стаж. Верховний Суд України у своїх позиціях (у постанові від 30.06.2015 у справі № 21-6601a15, у постанові від 16.03.2016 справі № 21-5449a15) говорить, що спеціальний стаж — це період роботи в певних умовах праці чи на посадах, з якими законодавець пов'язує пільгове (або за особливими правилами) пенсійне забезпечення. Вислуга років є видом спеціального стажу [15]. Це період виконання особливого роду трудової діяльності або державної служби, коли до особи, яка її здійснює, пред'являють особливі вікові, а також підвищені психічні та фізичні вимоги, при тривалому виконанні якої особа втрачає відповідну професійну працездатність. Так, освітнє законодавство оперує поняттями стаж наукової роботи, науково-педагогічного, педагогічного стажу. Окремо є поняття стаж на посадах науково-педагогічних працівників.

Детально проаналізуємо положення Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Стаття 35 зазначеного закону говорить, що до **стажу наукової роботи** зараховується: 1) час роботи на посадах наукових працівників, визначених статтею 31 зазначеного закону; 2) час роботи на посадах науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, визначених у Законі України «Про вищу освіту»; 3) час роботи осіб, які мають науковий ступінь, за спеціальністю відповідно до групи

спеціальностей галузі науки, за якою присуджено науковий ступінь, з дня зайняття посади за цією спеціальністю; 4) час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на посадах, зазначених у статті 118 Кодексу законів про працю України, якщо цій роботі безпосередньо передувала і після неї слідувала робота, передбачена пунктами 1–3 цієї частини; 5) час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі чи докторантурі за денною (очною) формою навчання випускникам аспірантури, ад'юнктури, докторантури; 6) час роботи на посадах науково-викладацького складу Національної школи суддів України; 7) час навчання в аспірантурі (докторські програми) третього рівня вищої освіти та наукової роботи за спеціальністю за кордоном, за умови збереження громадянства, сплати страхових внесків відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та перерви між завершенням навчання (роботи) за кордоном та відновленням навчання (роботи) в Україні не більше трьох місяців; 8) час наукового стажування, у тому числі в іноземній науковій установі (закладі вищої освіти), за умови сплати страхових внесків відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [12]. Таким чином, спеціальний закон оперує поняттям «стаж наукової роботи», а у підзаконному акті, зокрема, постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. № 257 «Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників установ, організацій, підприємств, вищих навчальних закладів, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» у пункті 1 вже міститься «науковий стаж»: «до нау-

кового стажу, який дає право на призначення пенсій та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», зараховується **час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на посадах...**. Таким чином, для призначення пенсії на пільгових умовах, не важливий характер роботи і стаж наукової роботи, а важлива посада і стаж на ній.

Теж стосується і пункту 3 частини першої статті 9, де з'являється поняття «стаж роботи на посадах», законодавець говорить, що кандидат на посаду керівника державної наукової установи має вільно володіти державною мовою, мати науковий ступінь доктора наук або доктора філософії і **стаж роботи на посадах наукових працівників та (або) науково-педагогічних працівників** не менш як 10 років. Тобто ми можемо констатувати, що окремо закон містить категорію «стаж наукової роботи», який по суті не може застосовуватися, а ні щоб обійняти посаду керівника наукової установи, а ні щоб отримати пенсію на пільгових умовах, оскільки в цих випадках необхідно мати «стаж на посадах».

На цьому варіативність стажу у сфері науки не закінчується, Порядок присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам, який затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 № 13, містить категорію «**період наукової роботи**» (пп. 4 п.2, пп. 2 п. 7). Виникає цілком логічне питання, чому не користуватися термінологією спеціального закону «стаж наукової роботи», а породжувати численну кількість категорій, які мають сумнівні відмінності. Це породжує не зрозумілість, а використання подвійних стандартів. А на практиці взагалі – хаос, і доля наукових працівників залежить або від працівника кадрової служби як він забажає визначити

стаж, або від посадової особи, яка забажає або не забажає зарахувати стаж для кар'єрного зростання наукового працівника.

Цікавий висновок міститься у роз'ясненні Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України від 05.12.2013 № 94 [13], в якому стверджується, що науково-педагогічний стаж входить до наукового стажу при обчисленні останнього, а науковий – до науково-педагогічного не входить. Водночас, це твердження наразі не містить законодавчого підтвердження.

Обов'язково маємо звернути увагу на те, що окрім зазначених вище варіацій стажу у науковій сфері, окремим питанням є науково-педагогічний стаж. У спеціальних законах (а ні в Законі України «Про освіту», а ні в Законі України «Про вищу освіту») відсутнє визначення «науково-педагогічного стажу». Натомість частина шоста статті 20 Закону України «Про вищу освіту» говорить, що час роботи у Національному агентстві із забезпечення якості вищої освіти зараховується відповідно до педагогічного, **науково-педагогічного або наукового стажу** відповідно до законодавства [14]. Цікаве питання, відповідно до якого законодавства?! А вже стаття 42 зазначеного закону, говорить про «**стаж роботи на посадах науково-педагогічних працівників**». Натомість абзац другий частини шостої статті 45 говорить, що педагогічним, науково-педагогічним та науковим працівникам, які переходять на роботу до спеціально уповноваженої державою установи (організації), яка проводить зовнішнє незалежне оцінювання, час роботи в цій установі (організації) зараховується до відповідного педагогічного, **науково-педагогічного або наукового стажу**. Аналізуючи наведені статті, виходить, що це різні категорії, визначення яких відсутнє в діючому законодавстві.

Висновки. Таким чином, ми можемо стверджувати, що на жаль, спеціальне освітнє законодавство, зокрема те, яке регулює питання стажу діяльності в науковій сфері, містить безліч схожих категорій, які мають «відтінки» різниці. Відсутня уніфікована термінологія, а кожен наступний підзаконний нормативно-правовий акт містить нове поняття, яке породжує не узгодженість і питання. Це провокує проблеми, при оформленні пенсій, подачі документів на конкурс на зайняття відповідних посад та отриманні наукових звань.

Ми переконанні, що існує нагальна потреба у наведенні порядку у зазначених вище категоріях, оскільки це нівелює певні права наукових працівників і науку в цілому, змушує доводити свої права та негативно впливає на права наукових працівників та стан науки загалом.

У статті досліджуються правові аспекти та проблеми, пов'язані з визначенням стажу наукової роботи в контексті трудового права. Зазначено, що освітнє право слід розуміти як міжгалузевий правовий інститут, який регулює суспільні відносини реалізації конституційного права на освіту та пов'язані з ними відносини

Авторами аналізуються різні правові терміни та категорії, які використовуються для позначення періодів наукової діяльності, такі як загальний стаж, страховий стаж, пільговий стаж, спеціальний стаж тощо. У статті звертається увага на законодавчі колізії та відсутність єдиної уніфікованої термінології, що призводить до непорозуміння та різного трактування правових норм, що регулюють стаж наукової роботи.

Автори підкреслюють, що наявність різних правових категорій і термінів у сфері наукової діяльності, зокрема у законодав-

стві про освіту та науково-технічну діяльність, створює правові труднощі, які можуть негативно впливати на права наукових працівників. Зокрема, це стосується питань, пов'язаних із призначенням пенсій, проведенням конкурсів на зайняття наукових посад та отриманням наукових звань.

У статті робиться висновок щодо необхідності удосконалення законодавства в цій сфері та уніфікації термінології, що забезпечило б більш чітку й однозначне правове регулювання питань стажу наукової роботи, а також сприяло б захисту прав наукових працівників і розвитку науки в цілому. Особлива увага приділяється пропозиціям щодо узгодження правових норм і термінів на рівні підзаконних актів та приведення їх у відповідність до основних законів, що регулюють наукову діяльність. Автори наголошують, що нерегульованість та подвійні підходи призводять до підриву певних прав наукових працівників і негативно позначається на стані науки загалом, змушуючи працівників відстоювати свої права.

Ключові слова: наукова діяльність, стаж наукової роботи, наукова установа, науковий працівник, суб'єкт трудового права, правовий статус, наукова посада, трудова функція, трудові відносини, трудовий договір, конкурс, робочий час

Pyzhova M., Pyzhov O. Length of scientific work: the problem of definition

The article examines the legal aspects and problems associated with determining the length of scientific work experience in the context of labour law. It is noted that educational law should be understood as an interdisciplinary legal institution which regulates social relations of the constitutional right to education and related relations

The authors analyse various legal terms and categories used to denote periods of scientific activity, such as general seniority, insurance seniority, preferential seniority, special seniority, etc. The article draws attention to legislative conflicts and the lack of a single unified terminology, which leads to misunderstandings and different interpretations of the legal provisions governing the length of scientific work.

The authors emphasise that the existence of different legal categories and terms in the field of scientific activity, in particular in the legislation on education and scientific and technical activities, creates legal difficulties that may negatively affect the rights of researchers. In particular, this applies to issues related to pensions, competitions for academic positions and academic titles.

The article concludes that there is a need to improve legislation in this area and unify terminology, which would ensure clearer and more unambiguous legal regulation of the issues of scientific work experience, and would also contribute to the protection of the rights of researchers and the development of science in general. Particular attention is paid to proposals for harmonising legal norms and terms at the level of bylaws and bringing them into line with the main laws regulating scientific activity. The authors emphasise that the lack of regulation and dual approaches lead to the undermining of certain rights of researchers and have a negative impact on the state of science in general, forcing researchers to defend their rights.

Key words: scientific activity, scientific work experience, scientific institution, scientific employee, subject of labour law, legal status, scientific position, labour function, labour relations, employment contract, competition, working time.

Література

1. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні / В.О. Боняк // Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. – Нац.акад. внутр. справ України. – К., 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05bvouzu.zip>

2. Романенко К.М. Особливості державного регулювання права на освіту в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 12. С. 18–24.

3. Богомаз К.Ю. Адаптація зарубіжного досвіду щодо впровадження освітнього права в системі вищої школи України / К.Ю. Богомаз, О.М. Шеломовська // Становлення освітнього права в Україні : прогр. та матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 4 жовт. 2010 р. – Х.: Вид-во НУА, 2010. – С. 23–27

4. Пижов О. М. Освіта в конституційній парадигмі XXI століття : дис. докт. філос. : 081 «Право» / Пижов Олександр Михайлович – Харків, 2023. – 174 с. URL: <https://reposit.uni-sport.edu.ua/bitstream/handle/787878787/5230/%D0%9F%D0%B8%D0%B6%D0%BE%D0%B2%20%D0%9E%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

5. Пижов О. М., Пижова М. О. Щодо питання зайнятості випускників закладів вищої освіти. Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2022. № 12. С. 229-232. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/51.pdf

6. Про пенсійне забезпечення: закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B5%D1%8C%D0%BD+%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B6+%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8#w1_1

7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n430>

8. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 663 с.

9. Костюк В. Л. Страховий стаж: поняття, ознаки, види й тенденції удосконалення. НАУКОВІ ЗАПИСКИ НаУКМА. 2017. Том 193. Юридичні науки. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ad32d9a2-1ba7-4adf-b6d1-050474eafdcf/content>

10. Роз'яснення ПФУ щодо зарахування періоду навчання до страхового стажу. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/roziasnennia-pfu-shchodo-zarakhuvannia-periodu-navchannia-do-strakhovoho-stazhu>

11. Роз'яснення щодо питань підтвердження пільгового стажу роботи за Списками № 1 та № 2. Південне міжрегіональне управління Державної служби з питань праці. 2020. URL: <https://pd.dsp.gov.ua/news/shchodo-pytan-pidtvverzhenia-pilhovoh/>

12. Про наукову і науково-технічну діяльність: закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

13. Роз'ясненні Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України від 05.12.2013 № 94. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/09/02_12_13.pdf

14. Про вищу освіту: закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

15. Яка трудова діяльність зараховується до спец стажу: роз'яснення ВСУ. URL: <https://vk24.ua/news/aka-trudova-dialnist-zarahovuetsa-do-specstazu-rozasnenna-usu>

УДК 342.922:338.439-049.5

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.13>**Ю. Пустовіт,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

У процесі впровадження нормативних положень у сфері продовольчої безпеки значущу роль відіграють державні органи та інші установи, оснащені відповідними управлінськими повноваженнями, характерними для публічно-правових відносин у цій сфері, на національному, регіональному, місцевому та галузевому рівнях.

Проблема продовольчої безпеки є багатогранною та має кілька рівнів, що вимагають розгляду та вирішення на різних взаємозалежних та узгоджених ієрархічних рівнях. Розподіл та класифікація цих рівнів можуть базуватися на специфічних інтересах різних груп суб'єктів, які відрізняються унікальними особливостями та підходами до забезпечення продовольчої безпеки. Кожен рівень має свої особливі завдання та методи їх вирішення, спрямовані на формування та виконання заходів забезпечення продовольчої безпеки.

На глобальному рівні забезпечення продовольчої безпеки здійснюється міжнародною спільнотою через діяльність міжнародних організацій. «Процес інтеграції національних економік у світову систему об'єктивно зумовлюється поєднанням специфічних для кожної країни чинників продовольчої безпеки, особливостями національних економічних інтересів та відмінностями різних країн у підходах до забезпечення продовольчої безпеки» [1].

Особливості національного забезпечення продовольчої безпеки обу-

мовлені відмінностями в економічних та політичних інтересах країн. З одного боку, існують країни з розвинутою агропромисловістю, які мають природні переваги для виробництва сільськогосподарських продуктів. З іншого боку, є країни з менш сприятливими природно-кліматичними умовами для агропромисловості, обмеженими ресурсами або ринками, що ще формуються, включаючи країни з перехідною економікою.

«Поняття продовольчої безпеки на рівні окремої держави, на відміну від загальносвітового рівня, тісно пов'язане з поняттям продовольчої незалежності (самозабезпечення), стану захищеності задоволення потреб у продовольстві за рахунок необхідного рівня власного виробництва» [2].

Суб'єктами, які забезпечують національну продовольчу безпеку в Україні, виступають Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони України, а також центральні органи виконавчої влади. Ці органи відповідають за розробку та виконання державної політики, забезпечують ефективну координацію між суб'єктами для стабільного економічного розвитку, підтримують необхідний стратегічний запас продовольства та регулюють попит та пропозицію на внутрішньому ринку.

На регіональному (місцевому) рівні суб'єктами забезпечення продовольчої безпеки є місцеві органи державної влади та органи місцевого

самоврядування. Вони втілюють на своїх територіях єдину державну політику у сфері продовольчої безпеки, враховуючи місцеві особливості, та проводять заходи у координації з центральними органами державної влади для забезпечення продовольчої безпеки.

Регіональна політика впливає як на місцевий, так і на національний рівні забезпечення продовольством. Відмінність регіонального рівня полягає в тому, що його основне завдання – це організація формування та розподілу продовольчих ресурсів на своїй території для всіх категорій населення, щоб забезпечити їх достатній рівень життєдіяльності та розвитку з урахуванням відповідної якості.

Місцеве самоврядування відіграє ключову роль у структурі організаційно-правового забезпечення продовольчої безпеки, базуючись на фундаментальних принципах, викладених у Всесвітній Декларації місцевого самоврядування, затвердженій Комітетом Міністрів Ради Європи у 1985 році та ратифікованій Україною 15 липня 1997 року, а також у Європейській хартії місцевого самоврядування, прийнятій Радою Європи 15 жовтня 1985 року і ратифікованій Верховною Радою України 15 липня 1997 року. Згідно з цими документами, принципи створення, сфера відповідальності та повноваження органів місцевого самоврядування в Україні визначені розділом IX Конституції України.

Цей ключовий законодавчий акт у сфері місцевого самоврядування є гнучким політико-правовим документом. Встановлюючи концептуальні засади місцевого самоврядування в Україні, Конституція України відкладає багато аспектів його створення та розвитку до окремих законів, таких як Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року та Закон України «Про Автономну Республіку Крим» від 17 березня 1995 року.

Місцеве самоврядування в Україні реалізується територіальними громадами сіл, селищ, міст безпосередньо, а також через їх сільські, селищні, міські ради та виконавчі органи, і доповнюється діяльністю районних та обласних рад, які представляють спільні інтереси цих громад. Згідно зі статтями 140 та 143 Конституції України, територіальні громади мають повноваження самостійно вирішувати питання місцевого значення відповідно до законодавства, керувати комунальним майном, об'єднувати кошти аграрних виробників із фінансами інших підприємств, установ і населення, а також з бюджетними коштами для спільного фінансування будівництва, реконструкції чи ремонту соціальної та виробничої інфраструктури, місцевих доріг, сховищ та переробних підприємств, які задовольняють потреби населення і торговельних організацій, таких як ринки чи ярмарки. Вони також вирішують інші важливі питання, що стосуються продовольчої безпеки країни.

Для глибшого дослідження всієї організаційно-правової системи, пов'язаної з продовольчою безпекою, важливо доповнити існуючий вертикальний критерій поділу суб'єктів їх класифікацією на основі правової природи, а саме на органи з загальною та спеціальною компетенцією.

До категорії державних органів загальної компетенції відносяться: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони України, а також місцеві органи виконавчої влади.

Давайте детально проаналізуємо кожен із цих державних органів, щоб визначити їхні повноваження, обов'язки та роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни.

Верховна Рада України виступає єдиним законодавчим органом, який в межах повноважень,

визначених статтею 85 Конституції України, «здійснює в сфері правового регулювання відносин з продовольчої безпеки: прийняття законів; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України».

Президент України «є главою держави (ст. 102 Конституції України), Головою Ради національної безпеки і оборони України, виступає гарантом державного суверенітету та додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Згідно з статтею 106 Конституції України Президент України забезпечує національну безпеку, складовою якої є продовольча безпека».

Кабінет Міністрів України «як вищий орган у системі органів виконавчої влади, відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року, здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, складовою якої є продовольча безпека».

Кабінет Міністрів України забезпечує:

«державний суверенітет та економічну самостійність України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України»;

«проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування»;

«розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм»;

«забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави»;

«організацію і забезпечення проведення зовнішньоекономічної діяльності, митної справи»;

«спрямування та координацію роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю»;

«контроль за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади та виконує інші повноваження, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки країни».

Відповідно до статті 20 вказаного закону Кабінет Міністрів України:

«забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки; забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку»;

«визначає доцільність розроблення державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечує їх виконання»;

«забезпечує здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;

«забезпечує захист та підтримку національного товаровиробника»;

«забезпечує захист прав споживачів та підвищення якості їх життя»;

«визначає обсяги продукції (робіт, послуг) для державних потреб, порядок формування та розміщення державного замовлення на її виробництво, вирішує відповідно до законодавства інші питання щодо задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах); утворює згідно із законом державні резервні фонди фінансових і матеріально-технічних ресурсів та приймає рішення про їх використання»;

«забезпечує проведення державної аграрної політики та продовольчу безпеку держави»;

«забезпечує проведення державної політики цін та здійснює державне регулювання ціноутворення»;

«забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України, здійснює в межах, визначених законом, регулювання зовнішньоекономічної діяльності»;

«організовує та забезпечує здійснення митної справи»;

«забезпечує проведення державної соціальної політики, вживає заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечує соціальний захист громадян»;

«забезпечує підготовку проектів законів щодо державних соціальних стандартів і соціальних гарантій»;

«забезпечує проведення державної політики у сферах охорони здоров'я, санітарно-епідемічного благополуччя, охорони материнства та дитинства, освіти»;

«забезпечує проведення державної політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки та природокористування».

Рада національної безпеки і оборони України, яка згідно зі статтею 107 Конституції України, є спеціалізованим органом державної влади. Вона координує та контролює діяльність виконавчих органів у сфері національної безпеки, включаючи продовольчу безпеку. Основні функції та компетенції цього органу визначені Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України», прийнятим 5 березня 1998 року.

Згідно з цим законодавчим актом, Раді національної безпеки і оборони України доручено виконувати такі завдання у сфері продовольчої безпеки: визначення стратегічних національних інтересів України, формулювання концептуальних підходів і напрямків її забезпечення; розробка проектів нормативних документів за відповідними питаннями; вдо-

сконалення системи забезпечення продовольчої безпеки, включаючи створення, реорганізацію та ліквідацію виконавчих органів у цій сфері; а також координація та контроль за діяльністю виконавчих органів, які займаються захистом населення, забезпеченням його життєдіяльності, охороною життя та здоров'я, конституційних прав, свобод та законних інтересів громадян.

Місцеві державні адміністрації, як органи місцевої виконавчої влади, також відіграють важливу роль у системі державних органів загальної компетенції в сфері забезпечення продовольчої безпеки.

Згідно зі статтею 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року, місцеві державні адміністрації відповідають за вирішення питань у сфері сільськогосподарства, включно з продовольчою безпекою країни, в межах та формах, які визначаються Конституцією і законами України.

Відповідно до статті 16 зазначеного закону, місцеві державні адміністрації на своїх територіях виконують державний контроль за дотриманням виробниками продукції таких стандартів: дотримання технічних умов, стандартів, та інших вимог до якості та сертифікації продукції; санітарних та ветеринарних правил; правил торгівлі та законодавства про захист прав споживачів.

Стаття 20 обговорюваного закону визначає повноваження місцевої державної адміністрації щодо забезпечення організації обслуговування населення підприємствами, установами та організаціями громадського харчування, незалежно від форми власності. Також до їх обов'язків входить організація процесів сертифікації продукції підприємств та організацій, що займаються торговельним обслуговуванням населення.

Згідно зі статтею 21 зазначеного закону, місцева державна адміністрація має право подавати пропозиції

про тимчасове призупинення діяльності підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності, у випадку порушення ними санітарних норм у порядку, встановленому законодавством.

На сьогоднішній день до списку спеціалізованих органів державної влади, які відповідають за формування та забезпечення продовольчої безпеки України, належать: Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. До цього списку також входять Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, а також Державне агентство резерву України. Ці установи відповідають за проведення єдиної державної політики в цій сфері та забезпечують координацію і контроль за діяльністю, пов'язаною з питаннями продовольчої безпеки.

У системі спеціалізованих центральних органів влади, що займаються питаннями продовольчої безпеки та державної аграрної політики, ключову роль відіграє Міністерство аграрної політики та продовольства України, яке далі в тексті згадується як Мінагрополітики.

Відповідно до Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124, «першим завданням Міністерства є формування та реалізація державної аграрної політики, державної політики у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, тваринництва, рос-

линництва, розвитку сільських територій, садівництва, виноградарства, виноробства, хмелярства, харчової і переробної промисловості, технічної політики у сфері агропромислового комплексу та машинобудування для агропромислового комплексу, сільського розвитку, розвитку фермерства, сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарської дорадчої діяльності, моніторингу та родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, насінництва та розсадництва» [3].

В доповнення до цього, було визначено декілька інших завдань Мінагрополітики, пов'язаних з різними аспектами забезпечення продовольчої безпеки:

«формування та реалізація державної політики у сферах рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, продовольчого забезпечення та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів»;

«формування та реалізація державної політики у сфері національної інфраструктури геопросторових даних»;

«формування державної політики у сфері нагляду (контролю) у системі інженерно-технічного забезпечення та інноваційного розвитку агропромислового комплексу»;

«формування та реалізація державної політики у сфері меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем»;

«формування та реалізація державної політики у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»;

«формування та реалізація державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин»;

«формування та реалізація державної політики у сфері ветеринарної медицини».

З урахуванням завдань та повноважень, що покладені на Міністерство аграрної політики та продовольства у сфері забезпечення населення країни якісним і безпечним продовольством, функції цього відомства можна поділити на такі категорії: організаційні, регулюючі, адміністративні, облікові, контрольні, планувальні, прогностичні, координаційні та інформаційні.

У процесі виконання своїх обов'язків Міністерство аграрної політики та продовольства України координує свою діяльність у встановленому порядку з іншими державними структурами, допоміжними та консультативними органами, які були створені Президентом України та Кабінетом Міністрів України. Також Мінагрополітики співпрацює з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками, організаціями роботодавців, а також з міжнародними організаціями та відповідними іноземними органами, підприємствами, установами і організаціями.

Міністерство аграрної політики та продовольства України, діючи в межах своїх законних повноважень, видає накази та забезпечує їх виконання на основі Конституції, законів України, актів Президента України, рішень Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Всі накази Мінагрополітики, які видаються в рамках наданих законом повноважень, є обов'язковими до виконання для центральних органів виконавчої

влади, їх територіальних підрозділів, місцевих державних адміністрацій, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, та громадян.

Міністерство аграрної політики та продовольства України включає кілька агентств та державних установ, які виконують регуляторні, контрольні та наглядові функції, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки в країні.

Зокрема, Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства, «реалізує державну політику у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, продовольчого забезпечення, меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем» [4]. Співпрацює з Комітетом рибного господарства продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, а також з органами влади іноземних держав та міжнародними організаціями, що займаються управлінням рибальством та аквакультурою. Співпраця зосереджена на питаннях запобігання забрудненню навколишнього середовища, охорони праці в рибному господарстві, а також на контролі якості та безпеки рибальської продукції та іншої харчової продукції на етапах її виробництва, зберігання, транспортування, реалізації, використання та утилізації.

Основне завдання агентства полягає у створенні системи сертифікації для рибницького виробництва та якості продукції, щоб підвищити

конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках. Це стає особливо актуальним у контексті вступу в дію Угоди про асоціацію з ЄС та зони вільної торгівлі. Важливо зазначити, що в українській аквакультури ще не впроваджено систему НАССР, а також не проводяться заходи щодо впровадження в українське законодавство відповідних норм ЄС у сферах ветеринарного та санітарного забезпечення, утримання та транспортування живої риби. Ці дії необхідно здійснювати негайно для успішного виходу української аквакультурної продукції на зовнішні ринки.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі по тексту Держпродспоживслужба) як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, «реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, державного

нагляду (контролю) у сферах охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері, за якістю зерна та продуктів його переробки, державного нагляду (контролю) за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, здійснення радіаційного контролю за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування» [5].

Територіальні органи Держпродспоживслужби підпорядковані центральному апарату, а перелік цих органів затверджує Кабінет Міністрів України. В структуру Головних Управлінь Держпродспоживслужби в областях входять міські та районні Управління Держпродспоживслужби, а також інші організації та установи, які входять до сфери їхньої компетенції і розташовані на території області.

Держпродспоживслужба готує звітність на основі інформації, отриманої від територіальних органів, яка публікується на офіційному вебсайті цього державного органу.

Взагалі, заходи державного управління у сфері безпеки та якості продуктів харчування можна класифікувати на дві категорії: 1) сервісні заходи, що включають видачу дозволів, ліцензій, квот та сертифікатів операторам ринку; 2) управлінські заходи, які охоплюють контроль, нагляд та введення адміністративних санкцій у цій сфері.

Проблемами та викликами, з якими стикаються суб'єкти адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки є недостатне

фінансування, брак кваліфікованих кадрів, корупційні ризики та складнощі у координації між різними органами. Пропозиціями щодо вдосконалення системи управління продовольчою безпекою, зокрема, є підвищення прозорості діяльності контролюючих органів, покращення міжвідомчої координації та впровадження сучасних інформаційних технологій для моніторингу та контролю якості харчових продуктів.

Враховуючи все вище викладене, забезпечення високого рівня якості та безпеки харчових продуктів є необхідною умовою для збереження здоров'я населення та стабільного розвитку країни.

Стаття присвячена дослідженню суб'єктів адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Продовольча безпека є ключовим елементом національної безпеки, яка включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування. Основну увагу приділено аналізу суб'єктів, які здійснюють контроль, регулювання та нагляд у цій сфері.

Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки включають різні органи та інституції, які відіграють ключову роль у підтриманні продовольчої безпеки на національному, регіональному та місцевому рівнях. На національному рівні до таких суб'єктів належать Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони України, а також центральні органи виконавчої влади. Ці органи відповідають за формування та реалізацію державної політики у сфері продовольчої безпеки, створення ефективної координації між різними суб'єктами, забезпечення стабільного економічного розвитку, формування стра-

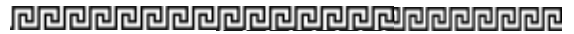
тегічного запасу продовольства та узгодження попиту і пропозиції на внутрішньому ринку.

На регіональному та місцевому рівнях суб'єктами забезпечення продовольчої безпеки є місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Вони реалізують єдину державну політику у сфері продовольчої безпеки на своїх територіях, враховуючи місцеві умови та специфіку. Основним завданням на цьому рівні є формування та розподіл продовольчих ресурсів серед різних категорій населення, забезпечення їх життєдіяльності та розвитку, не нижче необхідного мінімуму та відповідної якості. Ці органи також здійснюють заходи, узгоджені з центральними органами державної влади, спрямовані на підтримання продовольчої безпеки в регіонах. Зокрема, розглянуто діяльність державних органів, що відіграють важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки.

У статті розглянуто функції та повноваження кожного з цих суб'єктів, а також їх взаємодію в процесі забезпечення безпеки харчових продуктів. Окрему увагу приділено законодавчому регулюванню діяльності зазначених суб'єктів та його впливу на ефективність системи продовольчої безпеки.

Автор у статті звертає увагу на актуальні проблеми та виклики, з якими стикаються суб'єкти адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки, такі як недостатнє фінансування, брак кваліфікованих кадрів, корупційні ризики та складнощі у координації між різними органами. У статті також наведено пропозиції щодо вдосконалення системи управління продовольчою безпекою, зокрема, шляхом підвищення прозорості діяльності контролюючих органів, покращення міжвідомчої координації та впровадження сучасних

інформаційних технологій для моніторингу та контролю якості харчових продуктів.

Висновки статті підкреслюють важливість ефективної діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення для гарантування продовольчої безпеки в Україні. Забезпечення високого рівня якості та безпеки харчових продуктів є необхідною умовою для збереження здоров'я населення та стабільного розвитку країни.

Ключові слова: продовольча безпека, адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки, суб'єкти адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки, нормативно-правові акти.

Pustovit Yu. Subjects of administrative law support of food security

The article is dedicated to the study of the subjects of administrative and legal support of food security in Ukraine. Food security is a key element of national security, encompassing a set of measures aimed at providing the population with high-quality and safe food products. The primary focus is on analyzing the subjects that perform control, regulation, and supervision in this area.

The subjects of administrative and legal support for food security include various bodies and institutions that play a key role in maintaining food security at national, regional, and local levels. At the national level, such subjects include the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine, as well as central executive authorities. These bodies are responsible for the formation and implementation of state policy in the field of food security, creating effective coordination between different subjects, ensuring stable

economic development, forming strategic food reserves, and balancing supply and demand in the domestic market.

At the regional and local levels, the subjects of food security provision are local state authorities and local self-government bodies. They implement a unified state policy in the field of food security in their territories, taking into account local conditions and specifics. The primary task at this level is the formation and distribution of food resources among different categories of the population, ensuring their livelihood and development, not below the necessary minimum and of appropriate quality. These bodies also carry out measures agreed upon with central state authorities, aimed at maintaining food security in the regions. In particular, the activities of state bodies that play an important role in ensuring food security are considered.

The article reviews the functions and powers of each of these subjects, as well as their interaction in the process of ensuring food safety. Special attention is given to the legislative regulation of the activities of these subjects and its impact on the effectiveness of the food security system.

The author highlights current issues and challenges faced by the subjects of administrative and legal support of food security, such as insufficient funding, lack of qualified personnel, corruption risks, and difficulties in coordination between different bodies. The article also provides suggestions for improving the food security management system, including enhancing the transparency of the activities of controlling bodies, improving interagency coordination, and implementing modern information technologies for monitoring and controlling food quality.

The conclusions of the article emphasize the importance of the effective activities of the subjects

of administrative and legal support to ensure food security in Ukraine. Ensuring a high level of food quality and safety is essential for maintaining public health and the stable development of the country.

Key words: food security, administrative and legal support of food security, subjects of administrative and legal support of food security, regulatory legal acts.

Література

1. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О.М. Батигіна, В.М. Жушман, В.М. Корнієнко та ін. / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Харків, 2013. 326 с.

2. Шкаберін В.М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в Україні: дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2006. 214 с.

3. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124. Дата оновлення: 15.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.08.2024).

4. Про затвердження Положення про Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895. Дата оновлення: 25.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2024).

5. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. Дата оновлення: 16.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.08.2024).

УДК 349.41-021.131

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.14>**В. Свєрдліченко,**кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ЩОДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ВІРТУАЛЬНОЇ ЗЕМЛІ ЯК ЦИФРОВОЇ РЕЧІ

Поштовхом для масштабного розвитку віртуального простору стала пандемія COVID-19, після якої світ перейшов до онлайн спілкування, до дистанційної роботи, освіти та розваг. З того часу питання Метавсесвіту з кожним днем набуває все більшої актуальності, завдяки швидкому розвитку технологій, можливостям високошвидкісного Інтернету, віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності, штучному інтелекту (ШІ), технологіям блокчейну та криптовалюти. Окреслені надбання надають широкі можливості створювати реалістичні віртуальні світи із залученням необмеженої кількості людей. В Метавсесвіті людина через свій цифровий аватар (цифрове зображення) може працювати, навчатися, розважатися, культурно розвиватися, спілкуватися та самовиражатися тощо.

Необхідно зазначити, що попри таку популярність Метавсесвіту, офіційного його визначення на даний момент у світі немає, однак науковці та експерти різних галузей наук і сфер діяльності намагаються надавати власні визначення цьому явищу. Що стосується України, то науковці також поступово досліджують різноманітні правові питання Метавсесвіту, намагаючись розкрити його визначення, специфіку та виявити проблеми. Так, Н.О. Кушнір аналізує, що концепція нового метавсесвіту, викладена Марком Цукербергом, описує інтегровану екосистему з ефектом занурення, де бар'єри між

віртуальним і реальним світами не помітні для користувачів, що дозволяє використовувати аватари та голограми для роботи, взаємодії та спілкування за допомогою моделювання спільного досвіду. На даний час існують лише прообрази метавсесвіту та відбувається розвиток технологій, на яких базується метавсесвіт, пошук шляхів їх інтеграції. Але вже сьогодні різні середовища, заявлені розробниками як метавсесвіт, реально є прототипами, на яких відбувається тестування ідей та технологій. Разом з тим, ці прототипи охоплюють широкий спектр сфер життя суспільства: від освіти, побуту до операцій з цифровою нерухомістю [1, с. 113–114]. У свою чергу, О.Є. Аврамова, досліджуючи Метавсесвіт, доходить до висновку, що Метавсесвіт – це комплексна онлайн-віртуальна мережа, яка використовує технології віртуальної та доповненої реальності, а також блокчейн і цифрові активи, щоб створити стійкий, захоплюючий цифровий світ, де користувачі можуть взаємодіяти без фізичної присутності [2, с. 130]. О.В. Костенко та В.В. Маньгора в своєму дослідженні зазначають, що метавсесвіт – це характерне середовище постреальності з необмеженою кількістю користувачів, яке трансформує фізичний світ у віртуальний [3, с. 102]. О.В. Костенко, в свою чергу, розкриває ще детальніше визначення Метавсесвіту, зазначаючи, що він являє собою електронне середовище, що утворено сукупністю

електронних суб'єктів та об'єктів, які взаємодіють між собою, а також електронні або інші технології, що забезпечують їх взаємодію. Також вчений звертає увагу на особливості Метавсесвіту, а саме на те, що його технології – це інформаційно-комунікаційні децентралізовані електронні екомережі, що функціонують на основі блокчейну, електронних нейронних мережах, машинного навчання, AI, IoT, AR, VR, безперервної доступності. Теперішню структуру Метавсесвіту можна класифікувати як взаємо непов'язані технологічно-інформаційні домени або електронно-інформаційні метакорпорації. Метакорпорації між собою конкурують в боротьбі за користувача, фінанси, продукти та технології. Користувачі корпоративних метавсесвітів все ще мають можливість бути анонімними, використовувати псевдоніми для реєстрації аватарів та створення знеособлених аватарів або електронних особистостей [4, с. 365].

На підставі аналізу наукової літератури, вважаємо, що під Метавсесвітом можна розуміти особливий віртуальний простір, створений комп'ютерними технологіями, в якому користувачі можуть взаємодіяти між собою, між різноманітними цифровими об'єктами та цифровим середовищем завдяки створеним аватарам – віртуальним цифровим зображенням. Метавсесвіт можна назвати копією реального світу, але у віртуальному просторі, де поєднуються сучасні технології, віртуальна та доповнена реальності, тримірна графіка, штучний інтелект, соціальні мережі, а також інші передові інноваційні технології [5, с. 224].

В Метавсесвіті, як було зазначено, існує велика кількість віртуальних, або, як їх ще називають дослідники, цифрових об'єктів, з приводу яких виникають різноманітні правовідносини. Питання, пов'язані із правовою природою віртуальних або цифрових об'єктів виклали жваві дискусії серед

науковців. Так, С.О. Сліпченко та А.С. Сліпченко в своєму дослідженні зазначають, що цифрова річ не є новим об'єктом цивільних прав, а лише нова та додаткова назва вже давно відомих і навіть традиційних об'єктів цивільних прав. Такий висновок базується на аналізі складових (елементів), які так чи інакше запропоновано включати до поняття цифрових речей [6, с. 77]. С.Б. Булеца звертає увагу на «необхідності включення до переліку об'єктів цивільних прав віртуального майна, як безтілесного об'єкту» та зазначає, що хоча право власності в чинному Цивільному кодексі поділяє майно на рухоме майно та нерухоме майно, з розвитком блокчейну та віртуального світу віртуальна IP є правом нематеріальної власності через інтелектуальні алгоритми, зберігання даних та креативний дизайн, яке задовольняє виробничі та життєві потреби людей у віртуальній реальності, тому можна дослідити масштаби включення таких віртуальних властивостей в об'єкти [7, с. 126, с. 132]. Н.О. Горобець та І.В. Майсун вказують, що після пандемії COVID-19 набули нового значення віртуальні об'єкти, які не мають матеріальної форми вираження, проте становлять значну майнову (економічну) та немайнову цінність. Авторки припускають, що віртуальна власність виникає стосовно віртуальних об'єктів (даних), які мають економічну цінність, є об'єктами товарообігу у віртуальному просторі, не мають матеріальної оболонки, є унікальними, сталими, обігоздатними, розглядаються власниками як свої речі. Такі властивості, як унікальність, сталість та обігоздатність, дозволяють уналежнювати такі об'єкти до інституту права власності. Віртуальний простір дозволяє власникові віртуальних об'єктів володіти, користуватися та розпоряджатися ними. Аналіз електронних відносин у сфері віртуального простору та судова практика дозволяють зазначити, що

на віртуальні об'єкти виникає право віртуальної власності, яке доречно розглядати як особливий вид права власності, об'єктом якого є безтілесні речі [8, с. 52]. З такими правовими позиціями не погоджуються С.О. Сліпченко та А.С. Сліпченко, які дійшли висновку, що «встановлення для цифрових речей режиму права власності (режиму речей) суперечить вітчизняній концепції права власності. Таке встановлення не стало правовою реальністю, а створило правову невизначеність». Автори зазначають, що «встановлений правовий режим речей не узгоджується з природою, сутністю та соціальними властивостями цифрових речей, як нематеріальних благ. Більше того, в такому встановленні нема потреби, оскільки для всіх елементів, які наповнюють зміст поняття цифрової речі, вже давно законодавчо встановлено свій, характерний саме для них правовий режим. І це не правовий режим речей» [9, с. 221].

Відповідно до тлумачного словника української мови «віртуальний» це «умовний», «можливий», «уявний, реально не існуючий» [10]. Освітній онлайн проект «Vinance Academy» у своїй статті, присвяченій віртуальній NFT землі у Метавсесвіті зазначає, що віртуальна NFT земля – це цифрова земля, що належить власнику на платформі метавсесвіту. Популярні NFT проекти пов'язані із володінням землею включають Decentraland, The Sandbox та Axie Infinity. NFT підходять для надання прав власності на землю, оскільки кожен із них унікальний і легко доводить цифрове право власності. Ви можете використовувати NFT землю для реклами, спілкування, ігор та роботи, а також для інших цілей [11].

Віртуальна земля існує виключно в цифровому просторі, права на неї, зазвичай, підтверджуються через технології блокчейну, що забезпечують безпеку, прозорість володіння або користування та автентичність. Віртуальна земля здатна бути предметом

договорів купівлі-продажу, оренди, міни, дарування та використовується для створення на ній інших цифрових об'єктів, проведення економічної діяльності в віртуальному просторі та інших віртуальних заходів в межах цифрового простору. Так, основними напрямками використання віртуальної землі в Метавсесвіті, на наш погляд, є: а) комерційне використання (створення віртуальних магазинів, торговельних центрів); б) трудове та робоче використання (створення офісів та робочих місць); в) використання в розважальних та творчих цілях (створення ігрових майданчиків для різних видів ігор; проведення концертів, музичних фестивалів тощо); г) використання в навчальних та освітніх цілях (створення віртуальних навчальних закладів); ґ) культурне використання (створення віртуальних художніх галерей тощо); д) соціальне використання або соціальна взаємодія (створення місць для зустрічей та спілкування); е) купівля-продаж віртуальної землі (інвестори можуть купувати та продавати віртуальні земельні ділянки); е) оренда віртуальних земельних ділянок (власники віртуальної землі можуть здавати її в оренду компаніям або приватним особам для різних цілей); ж) використання для особистих цілей (користувачі можуть створювати власні віртуальні будинки, сади або інші простори в межах віртуальної землі для задоволення власних потреб). Отже, можна стверджувати, що віртуальна земля в Метавсесвіті надає широкі можливості для різних видів діяльності: від комерційної до творчої та розважальної. Її використання може значно змінити спосіб нашої роботи, навчання, розважання та взаємодії в цілому в цифровому просторі.

Вважаємо, що віртуальна земля як цифрова річ має певні характеристики:

а) нематеріальність, сутність якої полягає в тому, що віртуальна земля існує виключно у віртуальному серед-

овищі, у цифровому просторі. В порівнянні з реальними фізичними речами, вона не має фізичної форми або відповідних властивостей, але може бути візуалізована на екрані комп'ютерів у вигляді цифрових карт, моделей тощо. Взаємодія та робота з віртуальною землею відбувається через цифрові інтерфейси;

б) винятковість або унікальність. Ця характеристика означає, що будь-яка ділянка віртуальної землі є унікальною в межах свого цифрового простору або Метавсесвіту. Це забезпечується за допомогою технологій блокчейну, які гарантують, що одна земельна ділянка належить лише одному конкретно визначеному власнику. Окрім того, кожна земельна ділянка визначається цифровими координатами або іншими параметрами, що відрізняють одну ділянку від іншої, так само, як й реальна, фізична земельна ділянка визначається координатами на місцевості;

с) взаємодія з іншими цифровими об'єктами. На віртуальній землі можна організовувати різноманітні події (концерти, вистави, шоу тощо), проводити зустрічі (робочі, професійні, за інтересами), створювати ігри або певні комерційні проекти, влаштовувати місце для цифрового відпочинку, хоббі тощо;

д) можливість зміни та налаштування. Віртуальна земля, як й будь-який інший віртуальний, цифровий об'єкт може бути змінена або налаштована. Тобто власник віртуальної землі може змінювати її цільове призначення та використовувати її для створення різних цифрових об'єктів (будівлі, магазини, просвітницькі та освітні простори, розважальні зони тощо);

е) здатність виступати об'єктом правовідносин в Метавсесвіті. Віртуальна земля в цифровому просторі може бути предметом договорів купівлі-продажу, оренди, міни, дарування тощо. Право власності на віртуальну землю підтверджуються через техно-

логії блокчейну або на підставі відповідних цифрових сертифікатів;

і) економічна цінність. Віртуальна земля має економічну цінність, яка може змінюватися в залежності від попиту, місцезнаходження віртуальної ділянки, можливостей використання та інших факторів. Віртуальну ділянку землі в Метавсесвіті можна придбати за криптовалюту через розпродаж землі у проєкті або напряму у землевласників через NFT маркетплейс [12];

г) правове регулювання віртуальної землі наразі здійснюється відповідно до правил платформ або смарт-контрактів, однак це питання в Метавсесвіті є доволі складним. Тому поряд із правилами платформ та смарт-контрактами можуть розроблятися єдині міжнародні стандарти та норми для регулювання правовідносин, пов'язаних з віртуальною землею, а також віртуальні судові органи або арбітражні комісії для забезпечення прозорості та захисту прав усіх учасників.

На підставі вищезгаданих характеристик, вважаємо, що під віртуальною землею в Метавсесвіті можна розуміти економічно цінний нематеріальний об'єкт у цифровому середовищі, який являє собою чітко визначену частину (ділянку) віртуального простору з певним місцем розташування та встановленим власником, а також визначеними щодо неї правами, який здатний виступати об'єктом правовідносин.

Отже, віртуальна земля в Метавсесвіті виступає в якості цифрової речі, є об'єктом правовідносин у віртуальному середовищі, здатна виступати предметом договорів купівлі-продажу, оренди, дарування, міни. Завдяки своїй винятковості, унікальності, економічній та соціальній цінності, віртуальна земля стає одним із перспективних об'єктів у цифровому просторі, що відкриває нові можливості для користувачів, інвесторів, розробників тощо.

У статті розглянуто питання віртуальної землі як центральної цифрової речі в Метавсесвіті та визначено її основні характеристики. Зазначено, що останнім часом Метавсесвіт стає все більш популярним простором для спілкування, зустрічей, розваг, навчання, подорожей та інших видів діяльності. Люди створюють власні цифрові аватари, які виконують функцію їх представника або навіть виступають «їх цифровою копією» у віртуальному світі та надають можливість людям таким чином взаємодіяти з іншими людьми у реальному часі не залежно від їх місцезнаходження. Зауважено, що така віртуальна взаємодія відкриває нові можливості для спілкування, роботи, навчання, розваг, культурного розвитку та інших форм взаємодії. У статті зазначено, що завдяки швидкому розвитку інтернету, штучному інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, технологіям блокчейну та криптовалюти, Метавсесвіт стає дедалі все доступнішим для широкого кола людей. Він відкриває нові фінансові та економічні можливості: тут можна заробляти гроші через продаж віртуальних об'єктів, в тому числі й віртуальної землі, а також беручи участь у віртуальній торгівлі та підприємницькій діяльності.

У статті встановлено, що з появою Метавсесвіту з'явилося нове для юридичної науки явище – віртуальна земля, яка виступає однією з найголовніших та цінних цифрових речей. Вона стає новим активом для інвесторів, які бачать у цьому потенціал для великих прибутків у майбутньому. Віртуальну землю можуть використовувати для створення віртуальних офісів, магазинів, торговельних майданчиків та інших комерційних та некомерційних об'єктів. Проаналізовано, що в Метавсесвіті вірту-

альна земля може бути предметом договорів купівлі-продажу, оренди, дарування, міни тощо.

У статті доведено, що віртуальна земля в Метавсесвіті за своєю правовою природою виступає у якості цифрової речі, яка має такі основні характеристики, як: нематеріальність; винятковість або унікальність; взаємодія з іншими цифровими об'єктами; можливість зміни та налаштування; здатність виступати об'єктом правовідносин в Метавсесвіті; економічна цінність; правове регулювання відповідно до правил цифрових платформ або смарт-контрактів.

На підставі зазначених характеристик, встановлено, що під віртуальною землею в Метавсесвіті можна розуміти економічно цінний нематеріальний об'єкт у цифровому середовищі, який являє собою чітко визначену частину (ділянку) віртуального простору з певним місцем розташування та встановленим власником, а також визначеними щодо неї правами, який здатний виступати об'єктом правовідносин.

Ключові слова: цифрова річ, віртуальна земля, Метавсесвіт, правовідносини, використання віртуальної землі, характеристика віртуальної землі.

Sverdlichenko V. The characterization of virtual land as a digital thing

The article considers the virtual earth as a central digital thing in the Metaverse and identifies its main characteristics. It is mentioned that recently the Metaverse has become an increasingly popular space for communication, meetings, entertainment, studying, traveling, and other activities. People create their own digital avatars that act as their representatives or even act as their “digital copy” in the virtual world. Also,

avatars enable people to interact with other people in real time regardless of their location. It is noted that such virtual interaction opens up new opportunities for communication, work, education, entertainment, cultural development, and other forms of interaction. The article states that due to the rapid development of the Internet, artificial intelligence, virtual and augmented reality, blockchain technologies, and cryptocurrency, the Metaverse is becoming more and more accessible to a wide range of people. It opens up new financial and economic opportunities. So here you can make money by selling virtual objects, including virtual land, as well as by participating in virtual trade and entrepreneurial activities.

In this article it's found that with the emergence of the Metaverse, a new phenomenon for legal science appeared known as a virtual land, which is one of the most important and valuable digital things. It is becoming a new asset for investors who see the potential for large profits in the future.

Virtual land can be used to create virtual offices, shops, trading platforms, and other commercial and non-commercial objects. It has been analyzed that in the Metaverse, virtual land can be the subject of contracts of sale, lease, gift, exchange, etc.

The article proves that the virtual earth in the Metaverse, by its legal nature, acts as a digital thing with such basic characteristics as intangibility, exclusivity or uniqueness, interaction with other digital objects, the ability to change and customize, the ability to act as an object of legal relations in the Metaverse, economic value, legal regulation according to the rules of digital platforms or smart contracts.

Based on the mentioned characteristics, it was established that virtual land in the Metaverse can be under-

stood as an economically valuable intangible object in the digital environment, which is a clearly defined part (area) of virtual space with a specific location and an established owner, as well as defined rights about it, which able to act as an object of legal relations.

Key words: digital thing, virtual land, Metaverse, legal relations, use of virtual land, characteristics of virtual land.

Література

1. Кушнір Н. *Можливості метавсесвіту для освіти: ретроспективний аналіз розвитку технологій. Освітологічний дискурс.* № 4 (43), 2023. URL: <https://www.od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/1060/850> (дата звернення: 16.08.2024).

2. Аврамова О.Є. *Цивільно-правове регулювання метавсесвіту: постановка проблеми. Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування: матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В.П. Маслова (Харків, 17 лют. 2023 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. 341 с. С. 129–132. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/17.02.2023.pdf?fbclid=IwAR0u7qmYbaxMFcePIkR312JyD2LGymSbdQuIIDK1VJRkBy3yoBUwxpSWVE#page=129 (дата звернення: 16.08.2024).*

3. Костенко О.В., Маньгора В.В. *Метавсесвіт: правові перспективи регулювання застосування аватарів та штучного інтелект.* Юридичний науковий електронний журнал. № 2/2022. С. 102–105. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/card.php?id=30755> (дата звернення: 16.08.2024).

4. Костенко О.В. *Правові основи застосування штучного інтелекту в Метавсесвіті. The 15th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects" (September 21–23, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. 397 p. С. 365–373. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/>*

SCIENCE-INNOVATIONS-AND-EDUCATION-PROBLEMS-AND-PROSPECTS-21-23.09.22.pdf#page=365 (дата звернення: 16.08.2024).

5. Сverdlichenko V.P. *Метавсесвіт – майбутній простір дослідження для юриспруденції. Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 81: частина 2, 2024. С. 222–227. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301448> (дата звернення: 16.08.2024).*

6. Сліпченко С.О., Сліпченко А.С. *Цифрова річ як «новий» об'єкт «нових» цивільних правовідносин. Право і безпека – Law and Safety. 2023. № 4 (91). С. 68–81. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/1f3a829d-9262-4cb7-8c75-231cd229ad56> (дата звернення: 16.08.2024).*

7. Булеца С.Б. *Віртуальне майно у метавсесвіті як об'єкт цивільних прав. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 72: частина 1, 2022. С. 126–133. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/266821> (дата звернення: 16.08.2024).*

8. Горобець Н.О., Майсун І.В. *Віртуальні об'єкти, їх місце в інституті права власності. Юридичний науковий електронний журнал. № 5/2021. С. 52–54. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2021/13.pdf (дата звернення: 16.08.2024).*

9. Сліпченко С.О., Сліпченко А.С. *Правовий режим цифрових речей в контексті вітчизняної концепції права власності. Юридичний науковий електронний журнал. № 4/2024. С. 216–223. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/52.pdf (дата звернення: 16.08.2024).*

10. *Тлумачний словник української мови: веб-сайт. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (дата звернення: 17.08.2024).*

11. *Що таке віртуальна NFT земля у метавсесвіті? Binance Academy: веб-сайт. URL: <https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-nft-virtual-land-in-the-metaverse> (дата звернення: 18.08.2024).*

12. *Як купити землю в метавсесвіті? Binance Academy: веб-сайт. URL: <https://academy.binance.com/uk/articles/how-to-buy-land-in-the-metaverse> (дата звернення: 05.08.2024).*

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.15>**А. Толстих,**

доктор філософії,

асистент кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія»

МАЛОЗНАЧНІСТЬ СПРАВ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМАТИКА КРИТЕРІЮ

Постановка проблеми. З прийняттям 02.06.2016 р. Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII Конституцію України було доповнено ст. 131-2, яка фактично закріпила монополію адвокатури, гарантуючи надання професійної правничої допомоги адвокатурою, і передбачила, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [1]. Таким чином, окрім адвокатської монополії, в законодавстві фактично з'явився новий інститут малозначних спорів.

Під час подальшої модифікації процесуальних кодексів, що відбулась з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII, який набув чинності з 15.12.2017 р. [2], у процесуальні кодекси, в тому числі, в Господарський процесуальний кодекс, було включено норми, що регламентують «малозначність справ». Даний процесуальний інститут став ключовим

критерієм для визначення порядку розгляду спорів господарським судом, та його впровадження і подальше застосування породило чимало питань. Правомірність використання аналогічного критерію в цивільному процесі навіть стала предметом розгляду Конституційного Суду України, що вказує на неабиякий суспільний та юридичний інтерес до відповідної проблеми.

Не дивлячись на вагомість поняття малозначності справ, чіткого визначення відповідного терміну законодавцем досі так і не було надано, та і є певні сумніви, що його можна виокремити конкретною детермінантою. Також дискусійним є прямо пов'язане з малозначністю питання щодо встановлення підстав для розгляду справ в порядку спрощеного провадження, оскільки окреслені процесуальним законодавством критерії спричиняють полеміку щодо порушення принципу правової визначеності та оціночного характеру відповідних правових норм. Крім цього, учасники господарського процесу стикаються і з рядом інших проблем розгляду малозначних спорів, які потребують врегулювання.

Мета дослідження. Проаналізувати актуальний стан правової категорії «малозначні спори» в господарському процесі, визначити проблемні аспекти віднесення справ до категорії малозначних та розгляду таких справ в порядку спрощеного позов-

ного провадження, вивчити негативні наслідки застосування відповідних критеріїв, а також запропонувати можливі шляхи вирішення виділених проблемних питань.

Аналіз останніх досліджень.

Питанням розгляду малозначних справ судами присвячено наукові праці Белікової О., Васильєвої-Шаламової Ж., Колодницької Т., Мамницького В., Суярко Т., Ханік-Посполітак Р., Швецової Л., але здебільшого вони стосуються саме цивільного процесу, в той час як проблеми розгляду малозначних спорів господарським судами залишаються малодослідженими.

Виклад основного матеріалу.

Норми ч. 3 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) встановлюють, що господарське судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку, в тому числі, позовного провадження (загального або спрощеного) [3]. Позовне провадження є базою будь-якого процесу, найбільша кількість справ розглядається саме в порядку позовного провадження, найчастіше при порушенні прав суб'єктів господарювання вони звертаються до судової форми захисту своїх прав шляхом подання до суду позовної заяви [4].

Розгляд справи в порядку загального позовного провадження передбачає проходження всіх передбачених кодексом стадій судового процесу, з огляду на це йому характерна надмірна формальність та довготривалість. У зв'язку з необхідністю оптимізації судочинства в рамках позовної форми господарського процесу було впроваджено спрощені процедури вирішення спорів, які зараз дуже часто застосовуються господарськими судами.

На впровадження вказаного інституту українських законодавців напевно надихнув європейський досвід. Так, ще в 2007 році Регламентом № 861/2007 на загальноєвропей-

ському рівні була затверджена процедура розгляду дрібних справ, які мають транскордонний характер, що має назву «European Small Claims Procedure» [5]. Європейська процедура вирішення дрібних спорів є альтернативою процедурам, що існують у законодавствах держав-членів ЄС, тож вона не є обов'язковою і позивач вирішує, чи підлягає вона застосуванню, зазначаючи про це у спеціальній формі під час подання позову. Особливістю Європейської процедури розгляду дрібних спорів, що відрізняє її від інших спеціальних проваджень є транскордонний характер справи.

Досить логічно, що локально в країнах Європи також широко вживаються спрощені процедури розгляду справ, здебільшого за умови незначної суми позову, такі процедури можуть бути «різних видів, наприклад, ухвалення рішення без проведення судового засідання або з проведенням останнього в кабінеті судді, ухвалення рішення суддею одноособово, спрощене рішення тощо» [6, с. 215]. Наприклад, в Іспанії, Швеції та Великій Британії діє процедура «Small Claims Procedure», в порядку якої розглядаються будь-які цивільні та комерційні спори із дрібною сумою позовних вимог, зокрема, ціна яких не перевищує 2000 євро (за виключенням відсотків за користування грошима, судових та інших витрат).

Першочергово метою запровадження спрощеного провадження в господарському судочинстві визначалось забезпечення швидкого й ефективного здійснення правосуддя, доступність судового захисту (зокрема, завдяки зниженню розміру судового збору), здешевлення процесу порівняно з повноцінним позовним судочинством, розвантаження судів від тих справ, які не потребують повної процесуальної форми, усунення тяганини судового розгляду [7]. Водночас декларувалось, що уведення спрощеного провадження не повинно суперечити цілям процесу загалом.

Інші інтереси, наприклад, спрощення провадження для самого суду, не повинні бути пріоритетом під час упровадження спрощених процедур [8, с. 9].

Але фактично на етапі коли суд отримує позовну заяву і, враховуючи визначені законом критерії, за власним переконанням, або на підставі заявленого клопотання позивача, визначає, що справа повинна розглядатись за правилами спрощеного позовного провадження, нерідко виникають певні проблеми, які супроводжують та ускладнюють весь подальший розгляд справи.

Зокрема, ч. 3 ст. 12 ГПК України визначає, що спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Звернувшись до ч. 5 ст. 12 ГПК України, можна з'ясувати, що для цілей цього Кодексу малозначними справами є: справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а також справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [3].

По-перше, можна погодитись з О. Беліковою та Є. Беліковою, які вказують на неузгодженість норм ч. 3 та ч. 5 ст. 12 ГПК України, оскільки це призводить до неоднозначної практики правозастосування щодо підстав прийняття рішення про розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження. Так, у ч. 3 ст. 12 ГПК України законодавець розділяє як окремі категорії справ малозначні, справи незначної складності та справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. У ч. 5 ст. 12 ГПК України законодавець об'єднує категорії малозначності

та незначної складності в одну категорію малозначних справ [9].

Таким чином, вже на одному з перших кроків розгляду спору судом його учасники та суд стикаються з певними суперечностями на рівні законодавчих норм, що спричиняють сумніви в розумінні термінів «малозначності» і «справ незначної складності» і подальші процесуальні проблеми та нестиківки.

По-друге, звернемо увагу на «грошовий» ценз малозначності, який визначено законом в межах від ста до п'ятисот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що в гривневому еквіваленті станом на вересень 2024 року становить від 302 800,00 до 1 514 00,00 гривень.

Згідно з останніми доступними даними Державної служби статистики України, у 2022 році в Україні було майже 1,7 мільйони суб'єктів господарювання. До цього числа зокрема входило 494 великі підприємства, 14,8 тисяч середніх, 246,6 тисяч малих (включно з 206,2 тисяч мікро) та 1 мільйон 470 тисяч фізичних осіб-підприємців. Таким чином загальна кількість суб'єктів малого та середнього підприємництва становила 1 мільйон 732 тисяч одиниць [10].

Отже, учасниками господарських відносин виступають різні суб'єкти з кардинально різним рівнем обігу грошових коштів, тож коли «великий підприємець» втрачає мільйон гривень, це може майже не здійснити будь-якого впливу на його платоспроможність, в той час як для фізичної особи-підприємця, що, наприклад, тільки починає свою діяльність, ще й під час війни, втрата коштів в сумі навіть 100 000 гривень матиме критичне значення. Тим не менш, зважаючи на грошовий ценз, ГПК України фактично зрівняв становище всіх суб'єктів підприємництва щодо визначення судом значимості спорів за їх участю.

Можна припустити, що з метою врегулювання згаданої проблеми,

законодавці встановили, що окрім грошового фільтру, при вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд зважає також на складність справи, значення справи для сторін та на те, чи становить справа значний суспільний інтерес. Однак такі фактори по суті є досить відносними і все ж дозволяють суду діяти на власний розсуд, що може призвести до порушення принципу правової визначеності, який вважається гарантією міцного правопорядку. Дійсна система розподілу справ надає суду свободу діяти на власний розсуд, що часто призводить до неоднозначних висновків суду про наявність підстав для розгляду справи в порядку спрощеного провадження та порушення принципу правової визначеності [11, с 133].

Але вказані питання видаються лише першою, хоча й недооціненою, перепоною на шляху ефективного судового розгляду господарських спорів, які можуть бути віднесені до малозначних. Аналізуючи подальший порядок процесуального «руху» по справі, вбачається, що існує й ряд інших проблем, прямо чи опосередковано пов'язаних з малозначністю спорів.

В розрізі заданої теми варто звернути увагу на «Огляд проблемних питань застосування судами окремих положень ГПК України за результатами проведених нарад, семінарів, круглих столів із місцевими та апеляційними судами», в якому Верховний Суд зазначив, що положення ч. 1 ст. 247, ч. 1, 7 ст. 250 ГПК України слід розуміти так, що малозначна справа (справа незначної складності) розглядається виключно за правилами спрощеного позовного провадження та не може бути розглянута за правилами загального позовного провадження навіть з урахуванням критеріїв, установлених ч. 3 ст. 247 цього Кодексу [12].

Статтею 252 ГПК України суду також надано повноваження відмов-

ляти в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін за одночасного існування таких умов: 1) предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи [3].

Тут, знову ж таки, спадає на думку нестиковка визначення «малозначних справ» та «справ незначної складності», ще й додатково з'ясовується, що великий масив справ автоматично має розглядатись тільки у спрощеному провадженні без виклику сторін. На перший погляд, таке спрощення повинно слугувати позитивним чинником та прискорювати вирішення нескладних справ, але по факту учасники справи не беруть особистої участі у судових засіданнях, що об'єктивно не сприяє дотриманню принципу змагальності та ефективного розгляду спорів: досить часто для вірного рішення необхідний влучний коментар або своєчасна реакція на певні доводи опонента, що є апіорі неможливим без «живої» присутності представників сторін.

Наступним питанням до обговорення є заборона на касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує п'ятиста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (крім ряду виключень). Законодавець фактично обмежив можливість касаційного перегляду судового рішення, що є однією з базових гарантій судового захисту.

Так, проблема зловживання системою оскарження була і залишається предметом особливої уваги Комітету Міністрів Ради Європи, який у своїй Рекомендації щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем

і процедур оскарження в цивільних і торгових справах № R (95) 5 від 07.02.1995 р. рекомендував державам-членам виключити право апеляційного і касаційного оскарження за певними категоріями справ [13]. Наведене вище положення цілком узгоджується з правовими позиціями, сформованими ЄСПЛ у справах *Levages Prestations Services v. France* від 23.10.1996 р. та *Brualla Gomez de la Torre v. Spain* від 19.12.1997 р., на які дуже часто посилаються вітчизняні господарські суди, де наголошується, що умови прийнятності касаційної скарги, відповідно до норм законодавства, можуть бути суворішими, ніж для звичайної заяви. Держава правомочна на власний розсуд встановлювати процесуальні фільтри допуску справи до касаційного перегляду, оскільки право касаційного оскарження за своєю природою є таким, що підлягає публічно-правовому регулюванню. Зважаючи на особливий статус суду касаційної інстанції, процедури касаційного перегляду можуть бути більш формальними, особливо якщо провадження у справі здійснюється після її розгляду судами першої та апеляційної інстанцій [14].

Тож, зважаючи на європейський досвід, обмеження касаційного перегляду певних справ є в певній мірі ефективним інструментом, що повинен сприяти формуванню спільної правової позиції суддів, тим не менш, на практиці він далеко не завжди застосовується відповідно до заданої мети і дозволяє судам фільтрувати справи не завжди об'єктивно та співмірно дійсним інтересам сторін.

Не так давно відповідна проблема набула широкого розголосу, але виключно в розрізі цивільного процесуального законодавства: рішенням Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023 щодо гарантування права на судовий захист у малозначних справах визнано конституційним пункт 2 частини третьої статті 389

Цивільного процесуального кодексу України (щодо процесуальних фільтрів касаційної інстанції) та визнано такими, що є неконституційними пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України (щодо ціни позову для визначення малозначних справ у цивільному процесі). Пункти 1, 5 частини шостої статті 19 ЦПК, які визнані неконституційними, утрачають чинність через 6 місяців із дня ухвалення КСУ цього Рішення.

У вказаному рішенні, досліджуючи пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу (мається на увазі ЦПК України), Конституційний Суд України також зауважує, що згідно з Правилами ESCP процедуру розв'язання дрібних позовів застосовують у разі, коли розмір позовних вимог не перевищує 5 000 євро (пункт 1 статті 2). Водночас згідно з пунктом 1 частини шостої статті 19 Кодексу за офіційним курсом Національного банку України ціна позову становить 6 801 євро, а відповідно до пункту 5 частини шостої цієї ж статті Кодексу – 17 002 євро. Отже, приписи пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу визначають грошовий критерій віднесення справ до категорії малозначних у розмірах, що перевищують аналогічний показник, установлений у Правилах ESCP [15].

Пізніше до відповідних норм ЦПК України було внесено зміни, зокрема, знижено грошовий ценз для визначення статусу малозначності та незначної складності справ зі 100–250 до 30–80 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Важко зробити висновки про ефективність таких змін оскільки вони не усувають існуючі суперечності в повній мірі, але все ж можна говорити про перші кроки у врегулюванні проблемних моментів. Також хочеться відмітити, що видається закономірним першочергове коригування критеріїв «малозначності», здійснене відповідно до нагальних потреб, що

можливо дозволить вже потім, аналізуючи ефективність такого коригування, вносити до законодавства більш предметні споріднені зміни.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Повертаючись до господарського процесу, варто підсумувати, що визнання справи малозначною та її подальший розгляд у порядку спрощеного позовного провадження є передумовою забезпечення додержання розумних строків розгляду справи судом, що вважається однією з основних засад судочинства. Але практика застосування нормативного врегулювання відповідного правового інституту виявила в ньому певні прогалини та недоліки, що були окреслені в даному дослідженні і явно потребують коригування, що беззаперечно вказує на перспективи подальшого дослідження проблемних питань, наприклад, в наступних напрямках.

Щодо суперечності у визначенні малозначних справ та справ незначної складності, – дійсна система розподілу справ надає суду свободу діяти на власний розсуд, що часто призводить до неоднозначних висновків суду про наявність підстав для розгляду справи в порядку спрощеного провадження та порушення принципу правової визначеності. У зв'язку з цим, було б доцільно виключити з ГПК України поняття «справи незначної складності», та зменшити його максимальне значення 100 розмірами прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Також стосовно розгляду малозначних справ в порядку спрощеного провадження, можна було б закріпити законодавчо конкретний перелік найпоширеніших простих господарських спорів (з урахуванням їх змісту, вартості та наслідків розгляду, які розглядатимуться у спрощеному порядку), які підлягають розгляду в порядку спрощеного провадження, уникаючи загальних критеріїв.

Керуючись досвідом Німеччини, пропонуємо також виключити норму ч.6 ст. 252 ЦПК України, яка дозволяє судам відмовляти в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін, та залишити необхідність обов'язково розгляду справи за особистої участі представників сторін, за умови наявності у справі клопотання про це.

З-приводу заборони на касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах, ГПК України хоча й передбачає обставини, за яких суд може відійти від вказаного правила, все ж прийняття рішення з цього приводу покладається на суб'єктивну думку суду, яка на практиці періодично є кардинально протилежною. У зв'язку з цим є нагальна потреба в узагальненні відповідної судової практики з метою дотримання принципу правової визначеності під час розгляду малозначних справ.

У статті досліджено національне законодавство України, що регулює розгляд господарськими судами малозначних справ та справ незначної складності. Проаналізовано прогалини в нормативному регулюванні та виокремлено недоліки, властиві вказаному правовому інституту. Зокрема, підкреслено неоднозначність у нормативному визначенні термінів «малозначні справи» та «справи незначної складності», що створює явні незручності для учасників господарського процесу, іноді навіть до його початку, і надає надмірно широке коло повноважень суду. Авторка говорить про розмитість критеріїв, за якими спір може бути визначений малозначним, зокрема, грошового цензу, визначеного Господарським процесуальним кодексом України, який не завжди є співмірним обставинам об'єктивної дійсності, враховуючи напружену

економічну ситуацію в країні, в якій вимушені працювати та «виживати» суб'єкти господарювання. Аналіз законодавства проводиться у порівнянні з нормами європейського права та з відсиланнями до міжнародної юридичної практики. Також у статті вказується на проблематику розгляду відповідних спорів в порядку спрощеного позовного провадження, обумовлену, знову ж таки, відсутністю конкретних критеріїв, за якими суд вирішує, що справа підлягає вирішенню в спрощеному порядку, і пов'язану з цим високу вірогідність порушення принципу змагальності сторін. Зачіпається питання обмеження права на касаційне оскарження господарських спорів, визнаних судом малозначними, яке, зважаючи на європейський досвід, повинно сприяти формуванню спільної правової позиції суддів, але на практиці, через недосконалу правову регламентацію, дозволяє судам фільтрувати справи не завжди об'єктивно та відповідно дійсним інтересам сторін. У статті окреслено перспективи подальшого дослідження відповідних проблемних питань та запропоновано узагальнені можливі варіанти їх вирішення.

Ключові слова: господарський процес, малозначні справи, справи незначної складності, спрощене провадження.

Tolstykh A. Insignificance of cases in the economic process: the problem of the criterion

The article examines the national legislation of Ukraine, which regulates consideration by commercial courts of insignificant cases and cases of minor complexity. The gaps in regulatory regulation are analyzed and the shortcomings inherent in the specified legal institution are highlighted. In particular, the ambi-

guity in the normative definition of the terms “insignificant cases” and “cases of minor complexity” is emphasized, which creates obvious inconveniences for the participants of the economic process, sometimes even before it begins, and gives the court an excessively wide range of powers. The author talks about the blurring of the criteria by which a dispute can be defined as insignificant, in particular, the monetary threshold determined by the Economic Procedural Code of Ukraine, which is not always commensurate with the circumstances of objective reality, taking into account the tense economic situation in the country, in which people are forced to work and “survive » business entities. The analysis of the legislation is carried out in comparison with the norms of European law and with references to international legal practice. The article also points out the problems of consideration of relevant disputes in the order of simplified legal proceedings, due to the blurring of the criteria by which the court decides that the case should be resolved in a simplified manner, and the related high probability of violation of the principle of adversariality of the parties. The issue of limiting the right to cassation appeal of economic disputes recognized by the court as insignificant is touched on, which, taking into account the European experience, should contribute to the formation of a common legal position of judges, but in practice, due to imperfect legal regulation, allows courts to filter cases not always objectively and accordingly validly interests of the parties. The article outlines the prospects for further research of relevant problematic issues and offers generalized possible options for their solution.

Key words: economic process, insignificant cases, cases of minor complexity, simplified proceedings.

Література

1. Конституція України, ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02 червня 2016 р. № 1401-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.
3. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
4. Толстих А.Б. Особливості судового захисту прав суб'єктів господарювання. Правовий часопис Донбасу. 2022 р. № 4. С. 40–44.
5. Regulation (EU). 2015/2421 of the European Parliament and of the Council. December, 16 2015. Official Journal of the European Union. 2015. L 341/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32015R2421>
6. Швецова Л.А. Проблемні питання розгляду малозначних справ судами. Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23-24 листопада 2018 року). Київ : Дакор, 2018. С. 203–216.
7. Іванов О.О. Спроцено позовне провадження в господарському судочинстві: проблеми пошуку та визначення критеріїв відповідності специфіки спору порядку його розгляду й вирішення. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 5. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/20>
8. Щербина В.С., Резнікова В.В. Сучасні тенденції розвитку господарського процесу України. Право України. 2017. № 9. С. 9–17.
9. Белікова О., Белікова Є. Спроцено провадження в господарському процесі та перспективи прискорення захисту прав. Підприємництво, господарство і право. 2019. №6. С 62-67. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.11>
10. Ангел Є., Баськов В., Кузяків О. Звіт: Середній бізнес в Україні: Terra incognita чи «схований» Mittelstand. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. 2023 URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/___Medium_Business_Report_30.01.2024_UKR_.pdf
11. Толстих А.Б. Форми захисту прав суб'єктів господарювання в умовах модернізації законодавства судочинства: дис. ... докт. філософії: 12.00.04. Кропивницький, 2023. 345 с.
12. Огляд проблемних питань застосування судами окремих положень ГПК України за результатами проведених нарад, семінарів, круглих столів із місцевими та апеляційними судами. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_GPK_07_2019.pdf
13. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем та процедур оскарження у цивільних і торгівельних справах від 07.02.1995 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153
14. Ухвала Верховного Суду від 26.03.2018 р. у справі № 183/1066/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72970244>
15. Рішення Касаційного суду від 22.11.2023 р. у справі № 10-р(П)/2023. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text>.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.16>**Ю. Шовкун,**

кандидат юридичних наук, докторант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО СУМІСНИЦТВА ТА СУМІЩЕННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СПЕЦИФІКА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

На перший погляд обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності спрямоване на попередження отримання «неконтрольованих» доходів публічними службовцями. Проте запровадження обмежень щодо сумісництва та суміщення публічної служби з іншими видами діяльності має більш глибоку сутність. Обіймаючи посаду публічного службовця та суміщаючи її з іншою діяльністю, наприклад господарською, інтереси такої особи зміщуються в бік реалізації приватних інтересів, а служіння народу – відходить на другий план. Логічним розвитком подібного сценарію є привалювання приватного інтересу над публічним, що є одною з визначальних ознак і суттєвим ризиком розвитку в перспективі ситуації, коли особа зможе використати свої службові повноваження чи становище з метою отримання неправомірної вигоди, найчастіше – це сприяння веденню бізнесу до якого особа має відношення: незаконне виділення земельних ділянок, отримання податкових пільг, прийняття рішення про заключення договору на виконання робіт або надання послуг з конкретною фірмою і т.п.

Обмеження антикорупційного характеру щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності закріплені в ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» та сто-

суються всіх публічних службовців, на яких поширюється дія вказаного закону, окрім певних категорій посад, зокрема: депутатів (окрім народних депутатів України та тих, що працюють на постійній основі в місцевих радах), секретаріатів ВР України, присяжних, працівників патронатних служб «Фонду соціального страхування України, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Пенсійного фонду, Наглядової ради Пенсійного фонду» [1].

Термін сумісництво використовується для позначення одночасного виконання працівником, у тому числі службовою особою професійної діяльності, як правило різної за своїм характером, перебуваючи на різних посадах в одному чи різних місцях роботи. До ознак сумісництва треба віднести: те, що інші види діяльності в його межах є неосновними; така діяльність є оплачувана; вона здійснюється поза межами робочого графіку за основним місцем роботи; місце роботи за сумісництвом може як співпадати з основним місцем роботи, так і бути іншим. Щоправда публічні службовці обмежені в реалізації цього права, за виключенням діяльності передбаченої в п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції», а саме: «викладацькою, науковою і творчою діяльністю, медичною прак-

тикою, інструкторською та суддівською практикою із спорту» [1].

У п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» закріплено визначення викладацької діяльності як такої, що здійснюється «педагогічним (науково-педагогічним) працівником, самозайнятою особою (крім осіб, яким така форма викладацької діяльності заборонена законом) або іншою фізичною особою на основі відповідного трудового або цивільно-правового договору» [2], з метою формування у здобувачів знань, умінь, навичок і компетентностей необхідних для забезпечення процесу становлення фахівця в тій чи іншій галузі. З наведеного визначення випливає, що публічний службовець може суміщати свою основну роботу з іншою діяльністю, в межах якої він матиме статус наукового чи науково-педагогічного працівника чи укладає трудовий договір або цивільно-правовий договір про надання освітніх послуг, які можуть надаватися виключно здобувачам освіти. В свою чергу аналіз п.п. 1, 2 ст. 53 Закону України «Про вищу освіту» дає можливість зробити висновок, що відмінність наукового від науково-педагогічного працівника полягає в обсязі роботи, який вони виконують. Так, викладацька діяльність педагогічного працівника обмежується лише трьома видами роботи (навчальною, методичною та організаційною діяльністю, у той час, коли науково-педагогічний працівник, крім названих, провадить наукову, науково-технічну та/або мистецьку діяльність. Привертає увагу і формулювання дефініцій обох понять «наукового працівника» та «науково-педагогічного працівника», мова йде про умову, що ці особи повинні провадити свою діяльність за основним місцем роботи. В той же час, суміщаючи таку діяльність із публічною службою публічні службовці, які мають статус наукових і науково-педагогічних працівників апіорі не можуть здійс-

нювати таку діяльність за основним місцем роботи. Така конструкція має певні юридичні наслідки: публічні службовці не можуть мати статус, а ні наукового, а ні науково-практичного працівника, саме через те, що не виконується одна з його ключових умов – здійснення фахової діяльності за основним місцем роботи. Отже, де-юре публічні службовці можуть займатись викладацькою діяльністю лише на підставі трудового або цивільно-правового договору, хоча де-факто без призначення на посади педагогічних і науково-педагогічних працівників публічні службовці не можуть здійснювати викладацьку діяльність. Така розбіжність негативно впливає на обсязі прав публічних службовців, необґрунтовано звужують обмеження передбачене Законом України «Про запобігання корупції».

Описана вище ситуація стосується і наукової діяльності, тобто «інтелектуальної творчої діяльності, спрямованої на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження» [3]. Вона здійснюється науковими працівниками, визначення яких передбачено в ч. 3 ст. 53 Закону України «Про вищу освіту», а посади закріплені у ст. 31 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»: учений секретар, головні, провідні, старші, молодші наукові співробітники тощо. При цьому відповідно до визначення ч. 3 ст. 53 Закону України «Про вищу освіту» публічні службовці повинні перебувати на цих посадах за основним місцем роботи, що апіорі неможливо. Отже, положення п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» потребують узгодження з частинами 1-3 ст. 53 Закону України «Про вищу освіту». На нашу думку це можливо шляхом доповнення частин 1-3 ст. 53 Закону України «Про вищу освіту» після слів

«за основним місцем роботи» доповнити словами «чи за сумісництвом».

Окремо слід звернути увагу на категорію педагогічних працівників, які можуть здійснювати власну професійну діяльність не тільки в закладах вищої освіти (далі – ЗВО), а і в закладах загальної середньої освіти, що впливає як з положень ст. 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» [4] так і з Переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників затверджених постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) від 14.06.2000 № 963 [5]. На відміну від педагогічних працівників у ЗВО, визначення яких міститься в профільному законодавчому акті, поняття «педагогічні працівники», що здійснюють діяльність у закладах загальної середньої освіти відсутнє, а застосування аналогії закону неможливе через те, що в ч. 2 ст. 53 Закону України «Про вищу освіту» закріплено, що така особа провадить свою професійну діяльність саме в закладах вищої освіти. Натомість, чинне законодавство закріплює лише вимоги до таких осіб: наявність педагогічної освіти, «вищої освіти та/або професійної кваліфікації, вільне володіння державною мовою (для громадян України) або володіння державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування (для іноземців та осіб без громадянства), моральні якості та фізичний і психічний стан здоров'я яких дозволяють виконувати професійні обов'язки» [4]. Тому, необхідно розуміти, що в розрізі ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» сумішати публічну службу, особи які її проходять, можуть з викладацькою діяльністю, перебуваючи на посадах педагогічних працівників як у ЗВО, так і у закладах загальної середньої освіти. При цьому, з огляду на те, що визначення категорії педагогічних працівників, закріплені в Законі України «Про вищу освіту», не зовсім логічною виглядає позиція

законодавця щодо відсутності ідентичного легального визначення цих працівників.

Специфіка терміну творча діяльність полягає в тому, що його побутує розуміння як діяльності людини, продуктом якої є духовні та/або матеріальні цінності [6, с. 1435]. Відповідно до приписів чинного законодавства творча діяльність здійснюється професійним творчим працівником – особою, що здійснює «творчу діяльність на професійній основі, результатом якої є створення або інтерпретація творів у сфері культури та мистецтва, публічно представляє такі твори на виставках, шляхом публікації, сценічного виконання, кіно-, теле-, відеопоказу тощо та/або є членом творчої спілки, та/або має державні нагороди за діяльність у сфері культури та мистецтва» [7; 8] (п. 19 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про культуру», абз. 1 ст. 1 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»). В свою чергу аналіз ст.ст. 1, 6 Закону України «Про авторське право і суміжні права» дозволяє виокремити дві види групи творів, які є результатом творчої діяльності: 1) аудіовізований, сирітський, фотографічний, а також твори архітектури, образотворчого та ужиткового мистецтва; 2) архітектурні, літературні, наукові, публіцистичні, художні, образотворчого та ужиткового мистецтва, художнього дизайну, аудіовізуальні, музичні, хореографічні, фотографічні, похідні, вистави, шоу, «тексти перекладів для озвучення (у тому числі дублювання), субтитрування аудіовізуальних творів іншими мовами; комп'ютерні програми; бази даних (компіляції даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності» [9].

Зазначене дозволяє дійти висновку, що публічні службовці можуть сумішати свою основну діяльність із творчою, будучи професійним творчим працівником, але для цього він

повинен мати спеціальні знання та навички в тій сфері, де він займається творчістю, в противному випадку це не буде діяльністю, яка здійснюється на професійній основі, а відповідно не будуть вважатися професійними творчими працівниками.

Наступним видом діяльності, якою можуть займатися на платній основі публічні службовці – це медична практика. В національному законодавстві під медичною практикою розуміється «вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, який провадиться закладами охорони здоров'я та фізичними особами – підприємцями з метою надання медичної допомоги та медичного обслуговування на підставі ліцензії» [10] (абз. 4 п. 4 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики затверджених постановою КМ України від 02.03.2016 № 285). Так, медична практика реалізується у межах двох видів діяльності: медичної допомоги та медичного обслуговування. Медична допомога здійснюється професійними медичними працівниками з метою профілактики, виявлення та лікування різного роду захворювань або в «зв'язку з вагітністю та пологами» [11]. Згідно з приписами статей 8, 35, 35-1, 35-2, 35-4 Основ законодавства України про охорону здоров'я медична допомога може бути: екстреною, та вимагає проведення невідкладних заходів медичного характеру з метою збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані; первинною, сутність якої полягає в проведенні профілактики, консультацій, діагностики та складання плану лікування та контролю за їх реалізацію в разі наявності у особи поширених хвороб або якщо така особа перебуває в патологічному чи фізіологічному стані; спеціалізованою, яка надається лікарями-спеціалістами в закладах охорони здоров'я (амбулаторіях або стаціонарах); паліативною, що являє собою сукупність заходів спрямова-

них на покращення фізіологічного стану особи, яка має захворювання, котре несе безпосередню загрозу для його життя, а основною її метою є полегшення стану та якості життя хворої особи.

Відповідно до абз. 14 ч. 1 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я під медичним обслуговуванням необхідно розуміти «діяльність закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів та фізичних осіб-підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку, в сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою та/або реабілітаційною допомогою, але безпосередньо пов'язана з їх наданням» [11]. З наведеної дефініції випливає висновок про те, що термін медичне обслуговування є значно ширшим за медичну допомогу, принаймні тому, що включає не тільки надання медичної допомоги, а і надання реабілітаційних і медичних послуг, які не завжди пов'язані з наданням медичної допомоги. Ідентичного висновку доходять і вчені-юристи, які в своїх працях торкалися питання співвідношення вказаних понять (Б.І. Андрійчук [12, с. 60], В.М. Пашков [13, с. 98–99]). Примітно, що вся медична практика повинна здійснюватися професіоналами в галузі охорони здоров'я – медичними працівниками, кваліфікація яких підтверджується наявністю відповідних дипломів про освіту, стажування, підвищення кваліфікації тощо. Власне самі посади закріплені в Випуску 78 «Охорона здоров'я» Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників [14], серед них: лікарі різних спеціалізації, а також сімейні лікарі; професіонали в сфері охорони здоров'я які не мають медичної освіти (бактеріолог біохімік вірусолог генетик ентомолог імунолог цитоморфолог мікробіолог паразитолог, клінічний психолог психотерапевт капелан

в охороні здоров'я і т.д.); інші фахівців (клінічний психолог, психотерапевт, медичний брат або сестра, парамедик, фельдшер тощо) і т.д. Також варто звернути увагу на те, що окрім роботи в закладах охорони здоров'я особа може здійснювати медичну практику як фізична-особа підприємець за умови наявності у неї ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики [10]. Важливо зазначити, що вся медична практика здійснюється з гуманітарною ціллю, оскільки спрямована на лікування та надання послуг особам щодо поліпшення їх фізіологічного, психологічного стану та естетичного вигляду.

В спортивній сфері публічні службовці на платній основі можуть займатись інструкторською діяльністю та суддівською практикою зі спорту. Діяльність із суддівської практики частково врегульована національним законодавством, а саме ст. 41 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» [15]. Вона передбачає здійснення професійної оцінки ходу змагань із метою визначення переможця спортивним суддею. До такої особи висувається ряд вимог, зокрема: наявність спеціальної підготовки та кваліфікаційної категорії (національної, першої та другої категорій, а також юний спортивний суддя), яка присвоюються спортивними федераціями. Інструкторська практика із спорту здійснюється спеціальними інструкторами чи інструкторами-методистами з: фізкультури, альпінізму, виробничої гімнастики, туризму, фізичної культури та спорту, а також тих, що здійснюють свою діяльність у спортивних школах, тренажерних комплексах і навчально-тренувальних пунктах [16]. Для здійснення вказаного виду діяльності, як і у попередніх випадках також потрібна кваліфікація (профільна освіта та досвід роботи).

Близьким за змістом до терміну сумісництва є – суміщення, але як слушно зауважує Б.М. Гамалюк,

обидва терміни не є тотожними одне одному [17, с. 96]. Проте незважаючи на встановлення антикорупційних обмежень для публічних службовців щодо сумісництва та суміщення в Законі України «Про запобігання корупції» не міститься дефініція цього терміну (як і у випадку з терміном сумісництво). Натомість зміст поняття суміщення впливає з положень ч. 1 ст. 105 Кодексу законів про працю України [18] як трудової діяльності, яку працівник виконує на тому ж місці роботи, де здійснює і основну професійну діяльність, тобто в даному випадку мова йде про суміщення професій або посад.

Проведене вище дослідження свідчить про те, що обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності як один із видів загальних обмежень антикорупційного характеру, має ряд специфічних рис, зокрема:

- має дуалістичний характер, який полягає в тому, що такого роду обмеження як загальні правила, які поширюються на всіх публічних службовців, закріплені в чинному законодавстві, а для окремих категорій публічних службовців, закріплені додаткові обмеження, які передбачають заборону займатись додатковими видами діяльності, що передбачені в профільних законах, які регламентують їх професійну діяльність;

- хоча дані обмеження за своєю суттю і є корупційними, вони врегульовані не тільки нормами антикорупційного законодавства та спеціалізованими нормативно-правовими актами, а також нормами трудового законодавства;

- виключення з даного обмеження, обумовлено публічними інтересами та задоволенням запиту суспільства на здійснення соціально-корисної роботи професіоналами, які мають відповідну кваліфікацію та, як правило значний досвід роботи в науковій, педагогічній, медичній, культурній і спортивній сферах;

– відсутність у публічних службовців документально підтвердженої кваліфікації (дипломів, сертифікатів), а також часто досвіду роботи, виключає можливість призначення на посади, на яких особа може суміщати свою роботу з іншими оплачуваними видами діяльності;

– види діяльності, які публічні службовці можуть поєднувати зі своєю професійною діяльністю за основним місцем роботи є однаковими як під час сумісництва, так і суміщення.

В розрізі розгляду цих приписів як антикорупційних обмежень, а не як заходів запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням, їх зміст розкривається дещо по-новому, набуваючи специфічних ознак у поєднанні з прогалинами в чинному законодавстві, які негативно позначаються на правозастосуванні цих обмежень. Тому, вважаємо за необхідне продовжити з'ясування сутності останніх.

У статті досліджено правове регулювання обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності в сфері публічної служби. Підкреслено, що всі «дозволені» напрями діяльності в контексті сумісництва публічної служби з іншою оплачуваною діяльністю потребують наявності у такої особи певної кваліфікації, професії, яка з огляду на складність і тривалість медичної освіти та інших супутніх професій, свідчить про те, що скоріше за все перед вступом на публічну службу особа активно займалась тим чи іншим видом діяльності та має певний досвід у цій сфері.

В результаті чого зроблено висновок, що специфіка реалізації таких обмежень обумовлюється тим, що (вони):

– характеризуються наявністю дуалістичного характеру, який полягає в тому, що такого роду

обмеження як загальні правила, які поширюються на всіх публічних службовців, закріплені в чинному законодавстві, а для окремих категорій публічних службовців, закріплені додаткові обмеження, які передбачають заборону займатись додатковими видами діяльності, що передбачені в профільних законах, які регламентують їх професійну діяльність;

– за своєю суттю хоча і є корупційними, проте врегульовані не тільки нормами антикорупційного законодавства та спеціалізованими нормативно-правовими актами, а також нормами трудового законодавства;

– мають виключення з даного обмеження, обумовлено публічними інтересами та задоволенням запиту суспільства на здійснення соціально-корисної роботи професіоналами, які мають відповідну кваліфікацію та, як правило значний досвід роботи в науковій, педагогічній, медичній, культурній і спортивній сферах;

– відсутність у публічних службовців документально підтвердженої кваліфікації (дипломів, сертифікатів), а також часто досвіду роботи, виключає можливість призначення на посади, на яких особа може суміщати свою роботу з іншими оплачуваними видами діяльності.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, сумісництво, суміщення, обмеження.

Shovkun Yu. Restrictions on overlapping and dual jobholding with other types of activities in the field of public service: legal regulation and specifics of its implementation

The article examines the legal regulation of restrictions on co-operation and co-operation with other types of activities in the field of public service. It is emphasized that all “permitted”

areas of activity in the context of combining public service with other paid activities require such a person to have a certain qualification, profession, which, given the complexity and duration of medical education and other related professions, indicates that most likely before joining the public service, the person was actively engaged in one or another type of activity and has some experience in this field.

As a result, it was concluded that the specificity of the implementation of such restrictions is determined by the fact that (they):

– are characterized by the presence of a dualistic nature, which consists in the fact that such restrictions as general rules that apply to all public servants are enshrined in the current legislation, and for certain categories of public servants, additional restrictions are enshrined, which provide for the prohibition of engaging in additional types of activities, that are provided for in the relevant laws that regulate their professional activity;

– although they are inherently corrupt, they are regulated not only by anti-corruption legislation and specialized legal acts, but also by labor legislation;

– have an exception from this restriction, due to public interests and the satisfaction of society's request for the implementation of socially useful work by professionals who have appropriate qualifications and, as a rule, significant work experience in the scientific, pedagogical, medical, cultural and sports fields;

– lack of documented qualifications (diplomas, certificates), as well as often work experience among public servants, excludes the possibility of appointment to positions where a person can combine his work with other types of paid activities.

Key words: public service, state service, co-employment, combination, restrictions.

Література

1. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 28.06.2024).

2. Про освіту: закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 30.06.2024).

3. Про наукову і науково-технічну діяльність: закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 04.07.2024).

4. Про повну загальну середню освіту: закон України від 16.01.2020 № 463-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 04.07.2024).

5. Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників: постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 963 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.07.2024).

6. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

7. Про культуру: закон України від 14.12.2010 № 2778-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

8. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: закон України від 07.10.1997 № 554/97-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

9. Про авторське право і суміжні права: закон України від 01.12.2022 № 2811-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20/conv#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.07.2024).
11. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 22.07.2024).
12. Андрійчук Б. І. Співвідношення терміна «медична послуга» та дотичних понять у сфері медичного обслуговування. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 55–61.
13. Пашков В. М. Сутність медичних послуг у системі господарського законодавства. *Медичне право*. 2013. № 2. С. 88–101.
14. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я»: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 № 117 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va117282-02#n5971> (дата звернення: 21.07.2024).
15. Про фізичну культуру і спорт: закон України від 24.12.1993 № 3808-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 23.07.2024).
16. Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, Випуск 85 «Спортивна діяльність»: наказ Міністерства молоді та спорту України від 28.10.2016 № 4080 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v4080728-16#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
17. Гамалюк Б. М. Особливості здійснення праці за сумісництвом: правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 8. С. 92–98.
18. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 02.08.2024).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.17>**І. Шумейко,**

доктор філософії за спеціальністю 081 Право

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКЕ Є ПІДСТАВОЮ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Актуальність проблеми. Найменш систематизованим видом юридичної відповідальності в Україні є фінансова відповідальність. У неї немає єдиного кодифікованого акта чи принаймні акта, який би встановлював загальні положення для всієї фінансової відповідальності. Численні закони (яких наразі налічується 65), які встановлюють фінансову відповідальність, як правило, не визначають кожну ознаку складу правопорушення. Тим паче в Україні немає нормативно-правового акта, в якому були б зазначені загальні ознаки правопорушення, яке тягне за собою фінансову відповідальність. Втім, питання визначення таких загальних ознак має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже саме від наявності чи відсутності складу правопорушення залежить правомірність рішення про застосування фінансової відповідальності. З огляду на це, вбачається за доцільне провести наукове дослідження, в ході якого визначити загальнотеоретичну характеристику складу правопорушення, яке є підставою для застосування цього виду відповідальності. Йдеться про визначення суб'єкта, суб'єктивної сторони, об'єкта та об'єктивної сторони правопорушення, включно з обов'язковими та факультативними ознаками елементів складу правопорушення. Тому обрана тема наукового дослідження потребує опрацювання та є актуальною.

Метою статті є визначити загальні ознаки кожного з елементів складу правопорушення, яке є підста-

вою для застосування фінансової відповідальності в Україні.

Підґрунтям дослідження стануть існуючі наукові роботи і законодавство. Почнемо з аналізу теоретико-правових досліджень з питань складу правопорушення. Зокрема А. Штанько у своєму дослідженні обґрунтовує точку зору про те, що поняття «склад правопорушення» доцільно використовувати не лише в теорії права, а й у всіх галузевих юридичних науках, у яких визначається підстава притягнення до юридичної відповідальності відповідного виду [1, с. 12]. Виходячи з цієї точки зору, вживання поняття «склад правопорушення» в контексті фінансової відповідальності є виправданим. Також А. Штанько зазначає, що правопорушення у кримінальному й адміністративному праві, як правило, мають класичний склад – чотирихелементну структуру. Натомість дослідження складів різних видів правопорушень за галузевою ознакою доводить, що значна кількість правопорушень (проступків) можуть мати двохелементну або трьохелементну структуру складу: об'єкт, об'єктивну сторону або об'єкт, об'єктивну сторону та суб'єкт, що характерно для галузей цивілістичного спрямування [1, с. 12]. Враховуючи те, що фінансова відповідальність врегульована нормами адміністративного права, то досліджувати склад правопорушення в цьому виді юридичної відповідальності необхідно виходячи зі стандартної чотирихелементної структури.

Л. Каленіченко слушно зауважує, що для того, щоб юридична відповідальність була можливою, в ознаках вчиненого протиправного діяння *мають міститися ознаки складу правопорушення*, закріпленого тією чи іншою статтею нормативно-правового акта; тобто скоєння правопорушення (*наявність складу правопорушення у протиправних діях або бездіяльності, фактична підстава*), та наявність норми права, що прямо передбачає склад правопорушення (нормативно-правова підстава), є обставинами, які роблять юридичну відповідальність можливою [2, с. 22].

Узагальнюючи існуючі визначення складу правопорушення, В. Комлик вказує, що більшість сучасних науковців-теоретиків під складом правопорушення розуміє сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, наявність яких дозволяє кваліфікувати діяння особи як протиправне. Вчений вводить в обіг дефініцію «складу правопорушення у публічно-правових галузях» як систему об'єктивних та суб'єктивних ознак, зафіксованих у нормах, предметом регулювання яких є реалізація публічних інтересів за допомогою переважно імперативного методу регулювання. Дослідник також справедливо наголошує на необхідності теоретичного розширення ознак суб'єкта правопорушення шляхом додаткового наділення його ознаками, які характеризують не тільки фізичну особу, але й юридичну особу як елемент складу правопорушення у галузях і публічного, і приватного права [3, с. 12–14].

Окремі аспекти загальнотеоретичної характеристики складу правопорушення в публічно-правовій сфері вже були предметом наукового дослідження. Зокрема О. Белікова зосередила увагу на дослідженні вини юридичної особи як ознаки суб'єктивної сторони складу правопорушення. У своїй статті О. Белікова приходить до висновку, що вина юридичної особи включає об'єктивний

і суб'єктивний критерії: об'єктивна вина – це вина організації з точки зору державного органу, що призначає адміністративне покарання залежно від характеру конкретних дій або бездіяльності юридичної особи, що порушують встановлені правила поведінки; суб'єктивна вина – це відношення організації в особі її колективу, адміністрації, посадових осіб до протиправного діяння [4, с. 27].

Результати деяких наукових досліджень у сфері фінансової відповідальності (де вона розглядалася лише в межах податкового права) вже були імплементовані в законодавство. Так, М. Трипольська у своїй статті в 2014 році вказувала, що потребує нормативного закріплення головна ознака суб'єктивної сторони складу податкового правопорушення – вина, адже за її відсутності, як і інших факультативних ознак, суб'єктивна сторона повністю виключається зі складу податкового правопорушення, *що є неприпустимим для складів правопорушень публічного права* [5, с. 59]. Згодом, Законом України від 16 січня 2020 року № 466-IX в ст. 112 Податкового кодексу України були запроваджені норми щодо встановлення вини платника податків. Втім, оскільки фінансова відповідальність наразі не обмежується податковим правом, наведені вище висновки вченої про неприпустимість виключення суб'єктивної сторони зі складів публічно-правових правопорушень – залишаються актуальними та потребують впровадження в інше законодавство про фінансову відповідальність.

Далі перейдемо до дослідження окремих елементів складу правопорушення, яке тягне за собою фінансову відповідальність, і почнемо з **суб'єкта правопорушення**. Відомо, що більшість норм про фінансову відповідальність передбачають наявність у суб'єкта правопорушення спеціального статусу, пов'язаного із провадженням ним певної систематичної

економічної діяльності (господарської або незалежної професійної).

Притягнення до фінансової відповідальності фізичних осіб без будь-якого спеціального статусу є винятком з правила та обмежується нормами Податкового кодексу України (в частині відповідальності у сфері справляння податку на доходи фізичних осіб, податку на майно та військового збору), ст. 96 Закону України «Про адміністративну процедуру» (в частині накладення грошового стягнення на фізичних осіб за невиконання адміністративного акта), ст. 74 Закону України «Про внутрішній водний транспорт» (в частині накладення штрафів на судновласників, які є фізичними особами), ст. 101 Закону України «Про медіа» (в частині накладення штрафів на фізичних осіб, які є суб'єктами у сфері медіа), ст.ст. 24-1 і 27 Закону України «Про рекламу» (в частині накладення штрафів на рекламодавців, які є фізичними особами) і ст. 121 Закону України «Про страхування» (в частині накладення штрафів на фізичних осіб – власників істотної участі у страховику).

Аналіз законодавчих актів, які встановлюють підставу фінансової відповідальності, дозволяє дійти висновку про те, що законодавець визначає таких суб'єктів правопорушень, за які настає фінансова відповідальність: *юридичні та фізичні особи, які використовують найману працю* (ч. 2 ст. 265 КЗпП України, ст. 20 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» і ст. 43 Закону України «Про охорону праці»), *роботодавці* (ст. 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», ст. 38 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»), *платники єдиного внеску* (ст. 25 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»), *перевізники* (ст. 60

Закону України «Про автомобільний транспорт» і ст. 1 Закону України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень»), *уповноважені установи* (ст. 14 Закону України «Про валюту і валютні операції»), *розповсюджувачі видавничої продукції* (ст. 28-1 Закону України «Про видавничу справу»), *юридичні особи* (ст. 21 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України», ст. 35 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» і ст. 13-1 Закону України «Про обіг векселів в Україні»), *суб'єкти підприємницької діяльності – юридичні особи* (ст. 15 Закону України «Про виноград та виноградне вино»), *юридичні особи та фізичні особи – підприємці* (ст. 1 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», ст. 65 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»), *замовники будівництва* (ст. 8 Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому»), *організатори гастрольних заходів* (ст. 10 Закону України «Про гастрольні заходи в Україні»), *оператори ринку* (ст. 25 Закону України «Про географічні зазначення спиртних напоїв», ст. 51 Закону України «Про особливості правової охорони географічних зазначень для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, захист прав та застосування схем якості, включаючи традиційні гарантовані особливості для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів» і ст. 25 Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною»), *організатори азартних ігор* (ст. 58 Закону

України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор»), *суб'єкти здійснення міжнародних передач товарів – юридичні особи* (ст. 25 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання»), *особи, які ввели продукцію в обіг, та розповсюджувачі* (ст. 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції»), *виробники та розповсюджувачі* (ст. 15 Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції»), *суб'єкти, які організують або проводять на території України ігри, що відповідають визначенню лотереї* (ст. 14 Закону України «Про державні лотереї в Україні»), *суб'єкти діяльності у сфері використання ядерної енергії* (ст. 17-1 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»), *постачальники електронних комунікаційних послуг* (ст. 126 Закону України «Про електронні комунікації»), *оператори систем передачі та систем розподілу* (ст. 20 Закону України «Про енергетичну ефективність»), *банки* (ст. 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і ст. 33 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»), *суб'єкти первинного фінансового моніторингу* (ст. 32 «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»), *об'єднання* (ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції»), *кредитні спілки* (ст. 46 Закону України «Про кредитні спілки»), *бюро кредитних історій* (ст. 16 Закону України «Про організацію формування та обігу кредитних історій»), *оператори, органи сертифікації та особи, які реалізують продукцію* (ст. 40 Закону

України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»), *суб'єкти забезпечення громадського порядку та громадської безпеки* (ст. 20 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів»), *надавачі платіжних послуг* (ст. 84 Закону України «Про платіжні послуги»), *суб'єкти природних монополій* (ст. 17 Закону України «Про природні монополії»), *учасники ринку* (ст. 77 Закону України «Про ринок електричної енергії»), *суб'єкти ринку природного газу* (ст. 59 Закону України «Про ринок природного газу»), *надавачі фінансових та/або супровідних послуг* (ст. 28 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії»), *суб'єкти господарювання* (17 Законів України, які встановлюють фінансову відповідальність).

Незважаючи на наведене вище різноманіття термінів, якими позначені суб'єкти правопорушень, більша частина цих термінів охоплюється поняттям «суб'єкт господарювання». У відповідності до ч. 2 ст. 55 Господарського кодексу України, суб'єктами господарювання є: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці [6].

Таким чином, суб'єктами правопорушень, за які настає фінансова відповідальність, в переважній більшості є суб'єкти господарювання – юридичні особи та фізичні особи – підпри-

емці; в окремих випадках суб'єктами визнаються фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність (в тому числі ті, які використовують найману працю), а також фізичні особи без спеціального правового статусу (в основному – як платники податків). Крім того, у галузі захисту економічної конкуренції особливим суб'єктом правопорушення є об'єднання юридичних та (або) фізичних осіб, у тому числі об'єднання підприємств (ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції») [7].

Здатність нести фінансову відповідальність настає:

1) у юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців – з моменту державної реєстрації;

2) у фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність – з моменту одержання права на провадження такої діяльності;

3) у інших фізичних осіб – з настанням повноліття, за умови, що фізична особа не визнана недієздатною.

При цьому, якщо фізична особа вчинила правопорушення, маючи спеціальний статус, а потім (на момент накладення на неї заходів фінансової відповідальності), цей спеціальний статус було припинено (наприклад, зареєстровано припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця), то ця обставина не може бути перешкодою для застосування фінансової відповідальності, оскільки суб'єктом є передусім *фізична особа*, а наявність у неї спеціального статусу має значення саме на момент вчинення правопорушення.

Водночас, на думку автора, якщо після вчинення правопорушення, однак до застосування заходів фінансової відповідальності, фізична особа перестала усвідомлювати значення своїх дій та / або керувати ними, це виключає застосування заходів фінансової відповідальності, оскільки такі заходи не будуть спрямовані на реалізацію будь-якої з функцій відповідальності.

У разі смерті фізичної особи, яка вчинила правопорушення, однак на яку не було накладено фінансову санкцію, накладення такої на її спадкоємців є неможливим, оскільки це порушить приписи ч. 2 ст. 61 Конституції України про індивідуальний характер юридичної відповідальності. Питання про те, чи переходять у спадщину зобов'язання по сплаті вже застосованих, але ще не погашених фінансових санкцій, має досліджуватися вченими-цивілістами.

Важливим є те, що фінансова відповідальність не застосовується до *посадових осіб юридичних осіб*, оскільки суб'єктом правопорушення (в цілях застосування фінансової відповідальності) є юридична особа. Посадові особи юридичних осіб можуть притягатися до інших видів публічно-правової відповідальності – адміністративної чи кримінальної.

Дискусійним залишається питання правонаступництва в разі реорганізації або ліквідації юридичної особи – суб'єкта фінансової відповідальності. Логічним буде припустити, що в разі, якщо юридична особа, яка вчинила правопорушення, *реорганізувалась*, то заходи фінансової відповідальності можуть бути покладені: в разі злиття, приєднання або перетворення – на правонаступника в повному обсязі, в разі виділу або поділу – сумарно в сумі фінансової санкції, яка мала б бути покладена на одну юридичну особу, із розподілом цієї суми пропорційно до суми активів, які були розподілені внаслідок виділу чи поділу.

В свою чергу, оскільки в разі *ліквідації* юридичної особи, у випадку відсутності заявлених кредиторських вимог, вони вважаються погашеними, отже – покладення фінансової відповідальності на засновників юридичної особи, що вчинила правопорушення і була ліквідована, є неможливим. Підтвердженням цього висновку може слугувати норма п. 5 ч. 13 ст. 66 Закону України «Про державний контроль за дотриманням зако-

нодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» і норма п. 3 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень». Винятком є спеціальна норма ч. 16 ст. 56 Закону України «Про захист економічної конкуренції».

Переходячи до **суб'єктивної сторони** правопорушення, відзначимо, що як відомо, вона характеризується внутрішнім ставленням суб'єкта до вчиненого ним діяння. І якщо визначення понять «вина», «мотив», «мета» для фізичних осіб є загальновідомим, то для юридичних осіб, зі зрозумілих причин, надання дефініції цим визначенням є утрудненим; тому ознаки суб'єктивної сторони правопорушення, вчиненого юридичною особою, слід визначати виходячи з внутрішнього ставлення уповноваженої посадової особи такої юридичної особи (її керівника) до вчиненого юридичною особою діяння.

Аналіз законодавства України про фінансову відповідальність дозволяє стверджувати, що термін «вина» та похідні від нього в цих законах переважно не застосовується. Але це означає лише те, що питання вини є нерегульованим належним чином, і зовсім не означає можливості притягнення до фінансової відповідальності за відсутності вини. На думку автора, вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони правопорушення, за яке настає фінансова відповідальність; особа не може нести відповідальність за подію, яка має випадковий, незалежний від волі особи, характер.

В окремих законодавчих актах все ж таки існують згадки про вину: так, згідно з ч. 5 ст. 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», *ступінь вини особи* визначено як обставина, яка враховується при визначенні розміру штрафу [8]. Також

в законодавчих актах можна зустріти терміни, які вказують на конкретну форму вини: так, в ч. 4 ст. 35 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» встановлена фінансова відповідальність за внесення *завідомо неправдивих* відомостей про кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи або про його відсутність [9], що свідчить про те, що це правопорушення може вчинятися лише з умисною формою вини. У ст.ст. 24, 25 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» передбачена фінансова відповідальність за *навмисне приховання* відомостей, які мають значення для вирішення питання про надання дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката [10], що також вказує саме на умисну форму вини.

Водночас, не всі правопорушення, за які настає фінансова відповідальність, характеризуються саме умисною формою вини. Значна частина правопорушень може бути вчинена як умисно, так і з необережності. Такими порушеннями можуть бути, наприклад, несвоєчасне подання звітності або несвоєчасна сплата податків, зборів чи несвоєчасна виплата заробітної плати: ці діяння можуть бути вчинені як з умислом, так і з необережності – якщо суб'єкт легковажно поставився до обчислення строків вчинення певних дій та легковажно вважав, що ці строки ним не пропущені. В цих умовах конкретна форма вини не має значення для наявності складу правопорушення, проте, в разі наявності дискреції щодо вибору розміру стягнення, форма вини може бути врахована при призначенні стягнення.

Серед всього масиву законодавства про фінансову відповідальність лише податкове законодавство докладно визначає поняття і критерії встанов-

лення вини. Так, згідно з п. 112.2 ст. 112 Податкового кодексу України, особа вважається винною у вчиненні правопорушення, якщо буде встановлено, що вона *мала можливість* для дотримання правил та норм, за порушення яких цим Кодексом передбачена відповідальність, проте *не вжила достатніх заходів* щодо їх дотримання. Вжиті платником податків заходи щодо дотримання правил та норм податкового законодавства вважаються достатніми, якщо контролюючий орган не доведе, що, вчиняючи певні дії або допускаючи бездіяльність, за які передбачена відповідальність, платник податків діяв *нерозумно, недобросовісно та без належної обачності* [11]. Отже, критеріями наявності вини у вчиненні порушення податкового законодавства є одночасно: 1) можливість дотримання норм; 2) вжиття достатніх заходів для їх дотримання. При цьому критеріями вжиття достатніх заходів є дотримання принципів розумності, добросовісності та належної обачності.

Слід також зважити на те, що значна кількість заходів фінансової відповідальності, в силу прямої вказівки в законах, підпадає під визначення адміністративно-господарських санкцій. Щодо них нормою ч. 2 ст. 218 Господарського кодексу України визначено, що учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним *вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення* [6]. Виходячи з цієї норми, критерії наявності вини (в цілях застосування адміністративно-господарських санкцій) є такими: 1) можливість учасника господарських відносин вжити заходів для недопущення правопорушення; 2) вжиття ним усіх таких заходів.

В той же час, ні норма з п. 112.2 ст. 112 Податкового кодексу України, ні норма ч. 2 ст. 218 Господарського кодексу України – не дають відповіді на питання, чи має значення внутрішнє ставлення суб'єкта правопорушення до вчиненого ним діяння (та його наслідків, якщо такі настали). На думку автора, для з'ясування наявності вини (у фінансовій відповідальності) слід, перш за все, надати позитивну відповідь на питання, *чи було і чи могло бути відомо* суб'єкту – фізичній особі чи уповноваженій посадовій особі суб'єкта – юридичної особи *про настання обставин, з якими закон пов'язує виникнення обов'язку, за невиконання якого настає фінансова відповідальність?*

Наприклад, якщо йдеться про донарахування податкових зобов'язань у разі, якщо платник податків включив у свої витрати суму коштів на придбання товару у контрагента, щодо якого є інформація про наявність ознак фіктивності чи ризиковості – в цих обставинах слід встановити, чи могло бути відомо такому платнику податків про ці ознаки та чи мав він можливість виходячи з такої інформації спланувати свою поведінку. Адже якщо податковий орган ґрунтує свої доводи про фіктивність лише на підставі інформації з закритих баз даних – це унеможлиблює отримання платником податків такої інформації, а отже – не дає йому можливість визначити модель своєї поведінки.

При цьому, необхідність доведення *обізнаності про факти* не означає необхідності доведення *обізнаності про законодавство*, оскільки в Україні діє презумпція знання законів. Наприклад, вважається, що особи, які повинні подати певну інформацію, звітність чи документи у передбачений законом строк, є обізнаними про такий строк.

І вже коли з'ясовано, що суб'єкт правопорушення володів (чи за всіма

обставинами мав володіти) інформацією про факти, з якими пов'язується його поведінка, – слід ставити питання про те, чи міг він вжити заходів задля недопущення правопорушення та чи вжив він такі заходи. Наприклад, якщо своєчасному поданню звітності перешкодив збій системи, яка приймає звітність, і не було іншого способу її подати, – це свідчить про відсутність суб'єктивної сторони правопорушення.

Крім того, в тих випадках, коли прямо чи опосередковано норма законодавства вказує на умисну форму вини, правопорушення вважається вчиненим лише тоді, коли особа усвідомлювала протиправний характер своїх дій чи бездіяльності, а якщо ці дії чи бездіяльність спричинили наслідки – то передбачала і бажала (або свідомо припускала) настання таких наслідків (що відповідає загальноприйнятому визначенню умислу).

Що стосується інших ознак суб'єктивної сторони (мета, мотив діяння), то вони характерні саме для умисної форми вини, тоді як значна частина правопорушень, які тягнуть за собою фінансову відповідальність, можуть вчинятися і з необережною формою вини. Аналіз законодавства про фінансову відповідальність не виявив норм, в яких би конкретизувалися мотив і мета діяння. Нагадаємо, що фінансова відповідальність реалізується в позасудовий спосіб, а тому покладення на суб'єкта публічного адміністрування, який притягує до фінансової відповідальності, повноважень з'ясувати мету і мотиви діяння – призвело б до невиправдано широких меж дискреції в оцінці суб'єктивної сторони правопорушення. Тому відсутність у законодавчих актах цього виду відповідальності вимог щодо мети і мотиву діяння є виправданою.

Що стосується загального **об'єкту** правопорушення, за вчинення якого настає фінансова відповідальність, то ним є суспільні відносини, охоронювані нормами публічного права. Родо-

вий об'єкт правопорушення визначається залежно від конкретного виду суспільних відносин, а безпосередній – залежно від обставин конкретного правопорушення. Системний аналіз законодавства про фінансову відповідальність дає підстави вважати, що родовими об'єктами цих правопорушень можуть бути суспільні відносини у сферах:

- справляння податків і зборів;
- розрахункових операцій;
- обігу векселів;
- праці, охорони праці і зайнятості населення;
- загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- соціального захисту;
- мовної політики;
- адміністративних процедур і реєстраційного провадження;
- валютних операцій;
- конкуренції та природних монополій;
- реклами;
- ціноутворення;
- захисту інтелектуальної власності;
- захисту довкілля;
- фінансового моніторингу;
- дотримання правил провадження окремих видів господарської діяльності. Останній наведений вище родовий об'єкт є найбільш поширеним за кількістю складів правопорушень, та може бути поділений на видові об'єкти залежно від конкретного виду господарської діяльності.

Об'єктивна сторона правопорушення, з-поміж інших елементів складу правопорушення, найменше піддається узагальненню та має бути предметом поглибленого дослідження в розрізі окремих родових об'єктів шляхом аналізу нормативних актів, присвячених кожному конкретному об'єкту. Загальною закономірністю є те, що у фінансовій відповідальності, як і в будь-якій юридичній відповідальності, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони завжди виступає протиправне діяння у формі дії чи бездіяльності.

При цьому, наявність таких елементів як суспільно-шкідливі наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між діянням і його наслідками залежить від того, чи є склад правопорушення формальним, чи матеріальним. У фінансовій відповідальності існують як формальні, так і матеріальні склади правопорушень, проте формальні склади переважають за кількістю. Прикладом формального складу є надання недостовірної інформації виробнику реклами, необхідної для виробництва реклами (ч. 2 ст. 27 Закону України «Про рекламу») [12]. Прикладом матеріального складу можна назвати недотримання умов зберігання продукції, яка розповсюджується, *якщо внаслідок цього продукція стала небезпечною та/або такою, що не відповідає встановленим вимогам* (ч. 3 ст. 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції») [8].

В окремих випадках обов'язкове значення для кваліфікації має місце вчинення правопорушення. Прикладом є склади правопорушень, передбачені Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України», які можуть вчинятися лише в межах такої зони. Щодо часу вчинення правопорушення, то він підлягає обов'язковому з'ясуванню для визначення того, чи було це діяння правопорушенням на момент його вчинення, а також чи минув строк притягнення до відповідальності (якщо такий строк встановлено).

Висновки:

1. Визначено, що суб'єктами правопорушень, за які настає фінансова відповідальність, в переважній більшості є суб'єкти господарювання – юридичні особи та фізичні особи – підприємці. В окремих випадках суб'єктами визнаються фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність. З 65 законів, які встановлюють фінансову відповідальність, лише 6 містять склади правопорушень, суб'єктом яких може

виступати фізична особа без будь-якого спеціального правового статусу. У сфері економічної конкуренції суб'єктом правопорушення є також об'єднання юридичних та (або) фізичних осіб. Фінансова відповідальність не застосовується до посадових осіб юридичних осіб.

2. Обґрунтовано, що вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони досліджуваних правопорушень. Її наявність залежить від обізнаності суб'єкта про настання обставин, з якими закон пов'язує виникнення обов'язку, за невиконання якого настає фінансова відповідальність; йдеться саме про фактичні обставини, а не про норми закону. Вина виключається, якщо суб'єкт був позбавлений об'єктивної можливості вжити заходів задля недопущення правопорушення, або якщо він вжив всіх залежних від нього заходів. Форма вини має значення для кваліфікації діяння в тому разі, якщо прямо чи опосередковано норма законодавства вказує на умисну форму вини. Значна частина досліджуваних правопорушень може вчинятися як з умислом, так і з необережності.

3. З'ясовано, що загальним об'єктом досліджуваних правопорушень є суспільні відносини, охоронювані нормами публічного права. Родовими об'єктами є суспільні відносини у сферах справляння податків і зборів, розрахункових операцій, обігу векселів, праці, охорони праці і зайнятості населення, загальнообов'язкового державного соціального страхування, соціального захисту, мовної політики, адміністративних процедур і реєстраційного провадження, валютних операцій, конкуренції та природних монополій, реклами, ціноутворення, захисту інтелектуальної власності, захисту довкілля, фінансового моніторингу, дотримання правил провадження окремих видів господарської діяльності.

4. Встановлено, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони дослі-

джуваних правопорушень є проти-правне діяння (дія або бездіяльність). Переважна більшість складів правопорушень є формальними, проте існують матеріальні склади: для них обов'язковими ознаками є також суспільно шкідливі наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між діянням і його наслідками. В окремих випадках значення для кваліфікації має також місце вчинення правопорушення.

Стаття присвячена визначенню загальних ознак кожного з елементів складу правопорушення, яке є підставою для застосування фінансової відповідальності в Україні. Суб'єктами правопорушень, за які настає фінансова відповідальність, в переважній більшості є суб'єкти господарювання – юридичні особи та фізичні особи – підприємці. З 65 законів, які встановлюють фінансову відповідальність, лише 6 містять склади правопорушень, суб'єктом яких може виступати фізична особа без будь-якого спеціального правового статусу. Фінансова відповідальність не застосовується до посадових осіб юридичних осіб. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони досліджуваних правопорушень. Наявність вини залежить від обізнаності суб'єкта про настання обставин, з якими закон пов'язує виникнення обов'язку, за невиконання якого настає фінансова відповідальність. Вина виключається, якщо суб'єкт був позбавлений об'єктивної можливості вжити заходів задля недопущення правопорушення, або якщо він вжив всіх залежних від нього заходів. Значна частина досліджуваних правопорушень може вчинятися як з умислом, так і з необережності. Загальним об'єктом цих правопорушень є суспільні відносини, охоронювані нормами публічного права. Встановлено 16 груп суспільних відносин, які є родовими об'єктами

цих правопорушень. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони правопорушень є протиправне діяння (дія або бездіяльність). Переважна більшість складів правопорушень є формальними, проте існують матеріальні склади. В окремих випадках значення для кваліфікації має також місце вчинення правопорушення.

Ключові слова: адміністративно-господарські санкції, вина, об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона, склад правопорушення, суб'єкт правопорушення, суб'єктивна сторона, фінансова відповідальність.

Shumeiko I. General theoretical characteristics of corpus delicti that is the basis for financial liability

The article is devoted to the definition of general features of each of the elements of the composition of the offense, which is the basis for the application of financial responsibility in Ukraine. The subjects of offenses for which financial responsibility arises are, in the vast majority, business entities – legal entities and natural persons – entrepreneurs. Of the 65 laws that establish financial responsibility, only 6 contain offenses that can be committed by an individual without any special legal status. Financial responsibility does not apply to officials of legal entities. Guilt is a mandatory feature of the subjective side of the investigated offenses. The presence of guilt depends on the subject's awareness of the occurrence of circumstances with which the law associates the occurrence of an obligation, the failure of which results in financial responsibility. Guilt is excluded if the subject was deprived of the objective opportunity to take measures to prevent the offense from occurring, or if he took all the measures dependent on him. A significant part of the investigated offenses

can be committed both intentionally and carelessly. The general object of these offenses is social relations protected by the norms of public law. 16 groups of social relations, which are the generic objects of these offenses, have been established. A mandatory feature of the objective side of offenses is an illegal act (action or inaction). The vast majority of offenses are formal, but there are material offenses. In some cases, the place where the offense was committed is also important for qualification.

Key words: administrative and economic sanctions, composition of the offense, financial responsibility, guilt, object of the offense, objective side, subject of the offense, subjective side.

Література

1. Штанько А.О. Правопорушення як вид правової поведінки: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.ю.н., спец. 12.00.01. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. 19 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2009/09saovpp.zip.
2. Калєніченко Л.І. Загальнотеоретична характеристика підстав юридичної відповідальності. Право і безпека. 2016. № 4 (63). С. 20–24. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9453c955-3b5f-4f4b-ab80-7bfd583b3c89/content>.
3. Комлик В.В. Склад правопорушення: теоретичні підходи та практичні виміри: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.ю.н., спец. 12.00.01. Київ: Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «Крок», 2017. 18 с. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/komlyk_2017-aref.pdf.
4. Белікова О.В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. Держава та регіони. Серія: право. 2013. № 3 (41). С. 22–28. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2013/6.pdf.
5. Трипольська М.І. Особливості закріплення суб'єктивної сторони податкового правопорушення в Податковому кодексі України. Держава та регіони. Серія: право. 2014. № 2 (44). С. 56–60. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2014/12.pdf.
6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n380>.
7. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.
8. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2735-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2735-17#Text>.
9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.
10. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20 лютого 2003 року № 549-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-IV#n278>.
11. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
12. Про рекламу: Закон України від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

УДК 347.91:349.412

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.18>**М. Ясинок,**

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук Вищої школи України,
професор кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету

М. Хомінч,

аспірант кафедри правосуддя та філософії юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету,
помічник судді
Ковпаківського районного суду

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ У ПРАВОЗАСТОСОВЧІЙ ПРАКТИЦІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ СПОРІВ

Постановка проблеми. Процесуальні строки в цивільному судочинстві і зокрема в судовій практиці розгляду земельно-майнових спорів, не дивлячись на здавалося б простоту їх розуміння, насправді є одним із найбільш дискусійних інститутів цивільного процесуального права. Це пояснюється тим, що вони, окрім своєї суті охоплюють собою і процесуальні терміни, що унеможливує їх уніфікацію, оскільки на різних стадіях цивільного процесу, окремих процесуальних дій як суду, так і сторін та третіх осіб процесуальні строки та терміни мають різну свою тривалість, різний початок їх витоку та закінчення. При цьому, процесуальні строки встановлюються різними суб'єктами (законодавцем і судом), а відтак вони можуть зупинятись, продовжуватись, поновлюватись судом на основі клопотань сторін чи третіх осіб. Все це кожного разу ускладнює процес усвідомлення їх процесуального алгоритму, особливо у земельно-майнових спорах, де в доказовому процесі можуть мати місце різного роду земельно-технічні, товарознавчі експертизи, процеси змагальних паперів на стадії підготовчого провадження тощо.

Стан наукового дослідження проблематики. Питання процесу-

альних строків було предметом наукового дослідження на рівні дисертаційної роботи В. В. Буга (2013), монографії Х. А. Джавадов (2018), наукових статей О. В. Рожнова (2008), М. М. Ясинка (2009), М. П. Курила (2013), В. О. Лагута (2013, 2015), В. В. Луця (2019), О. В. Кіріяк (2021) та інших вітчизняних вчених-процесуалістів. Разом з тим, дискусійність в питаннях процесуальних строків і термінів не зменшила своїх обсягів та продовжує залишатись актуальною сферою наукових пошуків. Цьому, зокрема, сприяють постійні законодавчі зміни, що здійснюються з метою підвищення якості та оперативності цивільного судочинства, в межах якого розглядаються справи, що витікають і земельно-майнових правовідносин. Саме з цих підстав інститут процесуальних строків і термінів потребує постійного вивчення і аналізу.

Метою статті є дослідження правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції в частині правозастосування процесуальних строків і термінів в цивільному судочинстві при розгляді судами земельно-майнових спорів.

Виклад основного матеріалу. Строки в цивільному процесуальному

праві виконують роль так би мовити «правового каталізатора», спонукаючи як суд, так і сторони до вчинення тих чи інших процесуальних дій, усуваючи із правосуддя аморфність та безконтрольність від початку процесуальних правовідносин до їх закінчення. Така ситуація посилює зобов'язальні положення сторін, на яких ґрунтується змагальна система сучасного цивільного судочинства і справи по урегулюванню земельно-майнових спорів не є виключенням із цього процесу.

Процесуальні строки в цивільному процесуальному праві завжди спрямовують свій зміст до певних процесуальних правовідносин, які стали предметом судового розгляду як фізичних, так і юридичних осіб, впливаючи на дотримання всіма учасниками судового процесу своїх процесуальних прав та обов'язків, відіграючи контролюючу функцію, стабілізуючи процесуальну поведінку сторін з точки зору її передбачуваності та оперативності.

Не дивлячись на етимологічну простоту поняття слова «строки» в різних галузях як матеріального, так і процесуального права, все ж дана категорія насправді є доволі складною. Особливо така їх складність проявляється на фоні судової практики, зокрема у визначенні поняття «розумного строку», початку витоку таких строків, визначення часу з якого починається витік таких строків.

Розвиток судочинства показав, що процесуальні строки з розгляду різних справ є різним. Вони залежать від їх змісту тих чи інших правовідносин, які мають місце в тій чи іншій цивільній справі засобів доказування, які досліджуються в судовому процесі. Крім того час, який витрачається на судові процеси залежить від тієї кількості та складності питань, які ставляться сторонами перед судом і безумовно тією системою доказів, яку вибудовує кожна із сторін земельно-майнового спору. В той же час вся структура сучасного процесу-

ального законодавства, а разом з цим і судового процесу просто «зшита» процесуальними строками. Ось чому, процесуальні строки сьогодні не лише визначають строки розгляду цивільних справ (ч. 9 ст. 189, 210 ЦПК України) [1], а і концентрують увагу на недопущенні процесуальних зловживань з боку всіх учасників цивільного процесу. На стадії організації судових засідань процесуальні строки регулюють як дії самого суду так і секретаря судового засідання визнаючи, що судові повістки, повинні бути вручені особам не пізніше, ніж за п'ять днів до судового розгляду справи (ч. 5 ст. 128 ЦПК України).

При залишенні позову без руху суддя для усунення недоліків зобов'язаний надати позивачеві строк, який не може перевищувати п'яти днів з дня отримання позивачем такої ухвали (ч. 1 ст. 185 ЦПК України). Так суддя отримавши позовну заяву не пізніше двох днів з дня надходження позову направляє запит, щодо реєстрації місця проживання відповідача.

Питання щодо відкриття провадження у справі або про його відмову суддя вирішує не пізніше трьох днів з дня надходження заяви до суду. Зустрічний позов подається у строк для подання відзиву (ч. 1 ст. 193 ЦПК України). Після відкриття провадження у справі суд надсилає сторонам копії ухвали про відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 190 ЦПК України).

Підготовче судове засідання має бути розпочате не пізніше, ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 196 ЦПК України). Заява про забезпечення позову розглядається судом не пізніше трьох днів дня її надходження (ч. 1 ст. 13 ЦПК України).

Таким чином законодавець на думку В.В. Комарова [2, с. 60] та О.В. Рожнова оперує строками-моментами визначаючи настання тієї чи іншої події, яка безумовно повинна

неминуче настати [3, с. 703]. Так, підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 3 ст. 189 ЦПК України).

Такі строки-моменти мають місце як в матеріальному, так і процесуальному праві. Їх природа ґрунтується на послідовній стадійності розвитку судового процесу, договору чи зобов'язання.

Як бачимо, законодавець завжди говорить про процесуальні строки у зв'язку з виконанням певних локальних процесуальних дій тими чи іншими учасниками цивільного процесу, зазначаючи при цьому конкретний процесуальний строк, який відводиться для таких дій, оскільки після спливу такого строку суд зобов'язаний переходити до іншої локально-процесуальної дії чи іншої стадії цивільного судочинства.

Таким чином, процесуальні строки – це такі відрізки процесуального часу, які встановлені законом або судом, в межах яких сторони, треті особи, їхні представники мають право або обов'язок вчинити певні процесуальні дії, а із закінченням таких строків особа втрачає право на реалізацію своїх процесуальних правомочностей або ж зазнає негативних наслідків через невиконання визначеного процесуального обов'язку.

В той же час, у випадку якщо процесуальні строки регулюють строковий порядок розгляду цивільних справ, то строки і терміни у сфері процесуального права регулюють наявність у особи процесуального права або його втрату.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 151 ЦПК України строком є певний період в часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана певна дія чи подія, яка має юридичне значення (ч. 2 ст. 251 ЦПК України).

Якщо говорити про всі без виключення строки в земельно-майнових

спорах, то їх можна розділити на п'ять категорій:

1) строки позовної давності. До них відносяться строки, встановлені ЦК України: загальний – тривалістю у три роки (ч. 2 ст. 258) та спеціальні – річний строк за позовом про розірвання договору дарування (зокрема земельної ділянки або її частки), встановлений п. 5 ч. 2 ст. 258 ЦК України [4].

2) строки реалізації свого земельного майнового права. До таких строків можливо віднести зокрема: а) преюльзивний строк, встановлений: ч. 4 ст. 13 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» – щодо оформлення права на земельну частку (пай); б) строк набуття права на земельну ділянку за набувальною давністю, встановлений ч. 1 ст. 119 ЗК України; в) двомісячний строк для реєстрації права оренди чи суборенди (абз. 11 підпункту 9 пункту 27 розділу X ЗК України) [5];

3) зобов'язальні строки: а) 30-денний строк на внесення відомостей до Державного земельного кадастру про зміну цільового призначення земельної ділянки (абз. 7 п. 28 розділу X ЗК України); б) 10-денний строк для надання висновку щодо можливості розміщення на земельній ділянці відповідного об'єкта згідно з вимогами нормативно-правових актів, будівельних норм, інших нормативних документів (абз. 5 підпункту «а» підпункту 11 пункту 27 розділу X ЗК України); в) п'ятиденний строк для письмового повідомлення орендодавця (орендаря) про передачу права оренди (суборенди) (абз. 5 підпункту 9 пункту 27 розділу X ЗК України); г) тримісячний строк для передачі в оренду приватному партнеру (концесіонеру) земельної ділянки (ділянок) за договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства (концесійним договором) (ч. 2 ст. 94 ЗК України);

4) договірні строки, встановлені договором за домовленістю між сторонами. В той же час, земельне законодавство частково регламентує такі строки, встановлюючи, наприклад: 7-річний строк оренди земельних ділянок державної чи комунальної власності під польовими дорогами, запроєктованими для доступу до земельних ділянок, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення (ч. 5 ст. 37-1 ЗК України); граничний 50-річний строк оренди земельної ділянки (ч. 4 ст. 93 ЗК України); мінімальний 7-річний строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства та мінімальний 25-річний строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для закладання та/або вирощування багаторічних насаджень (плодових, ягідних, горіхоплідних, винограду) (ч. 11 ст. 93 ЗК України).

5) процесуальні строки, що застосовується при відправленні правосуддя у цивільній справі.

Процесуальне законодавство не визначає преклюзивних або інших строків, характерних виключно для справ за позовом про захист земельно-майнового права особи. Зокрема, ЦПК України не містить спеціальних строків щодо вчинення певних дій сторонами, проведення судових експертиз тощо. Однак, правозастосовча практика знає непоодинокі випадки, коли судом встановлювався строк, протягом якого судовий експерт був зобов'язаний виконати експертизу, і який був різним за тривалістю в залежності від виду експертного дослідження.

Так, Іванівський районний суд Херсонської області, розглядаючи справу про визнання недійсним договору оренди земельної ділянки, усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою та скасування

державної реєстрації договору оренди землі, своєю ухвалою від 07 травня 2020 року призначив у ній почерковану експертизу, водночас встановивши судовому експерту строк її проведення в один місяць з дня одержання ухвали суду та матеріалів цивільної справи. На експертизу судом було визначено два питання: 1) Чи виконано рукописний текст – підпис у договорі оренди позивачем чи іншою особою? 2) Чи виконано рукописний текст – підпис у акті про передачу та прийом земельної ділянки в натурі від 19.10.2018, у графі «Земельну ділянку передав Підпис» позивачем чи іншою особою? [6]. Вдвічі більший строк для проведення аналогічного виду експертного дослідження у подібному земельно-майновому спорі встановив судовому експерту Волноваський районний суд Донецької області у справі № 221/4015/21. При цьому, експертиза передбачала надання відповіді лише на одне питання: Чи виконано рукописний підпис від імені ОСОБА_1, що міститься в оригіналі Додаткової угоди б/н від 24.02.2020 року, укладеної до договору оренди землі від 12 лютого 2010 року на зворотному боці додаткової угоди у розділі «ПІДПИСИ СТОРІН» у першому рядку зліва, над словом (підпис) – власноручно ОСОБА_1 чи іншою особою?» [7].

Разом з тим, у спорі про визнання недійсним і скасування рішення про передачу у приватну власність земельної ділянки, Болградський районний суд Одеської області встановив експерту 30-денний строк для проведення експертизи з питань землеустрою, на вирішення якої поставив три питання: 1) чи відповідає документація з землеустрою на земельну ділянку вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою, що були чинними на момент її виготовлення (в тому числі щодо узгодження меж без згоди однієї зі сторін)? Якщо

не відповідає, то в чому полягають невідповідності? 2) Чи відповідає теперішня межа спірних земельних ділянок порядку користування, що склався раніше (про що свідчать фундаменти огорож і стовпи збоку вулиці і між дворами), а також нормам ДБН і межах ділянки, які зазначені у технічному паспорті на садибний (індивідуальний) житловий будинок? Якщо не відповідає, то в чому полягають невідповідності? 3) Чи накладаються межі земельних ділянок? [8].

Проаналізувавши зміст кожної із зазначених ухвал можна стверджувати, що спільним для всіх перелічених вище прикладів судової правозастосовчої практики є наступне: 1) жодна із ухвал не містить посилання на правові підстави (наявність процесуальних повноважень у суду) обмеження судового експерта у часі здійснення ним своєї експертної діяльності; 2) жоден суд не аргументує вибір саме такої тривалості строку виконання експертизи, який встановлює, та не вказує випадків, за яких судовий експерт звільняється від відповідальності за недотримання встановленого судом строку (вчинення перешкод з боку однієї із сторін, недостатність наданих матеріалів тощо); 3) в жодній із ухвал не вказано механізм інформування судовим експертом головуючого у справі про неможливість виконання експертизи у зв'язку з існуванням об'єктивних обставин; 4) жодна із ухвал не містить посилання на вид і умови відповідальності судового експерта за недотримання встановленого строку проведення судової експертизи.

В цій частині логічним є питання: чи не виходить суд за межі наданих йому процесуальним законом повноважень, визначаючи конкретні строки проведення судової експертизи, зважаючи на те, що вони не визначені статтями 102–115 ЦПК України?

Пунктом 4 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» визначено, що дисциплінарним про-

ступком, за вчинення якого судового експерта може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності, є в тому числі і порушення без поважних причин вимог законодавства щодо строків проведення судової експертизи. Разом з тим, єдиним нормативним актом, який встановлює граничний строк проведення експертизи, є Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, згідно з абзацом першим пункту 1.13 розділу I якої строк проведення експертизи встановлюється керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) і не повинен перевищувати 90 календарних днів. В свою чергу, абзацами другим–п'ятим вказаного пункту визначено, що у разі значного завантаження експерта (за наявності у нього на виконанні одночасно понад десять експертиз, у тому числі комісійних та комплексних) більший розумний строк встановлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п'ятнадцяти робочих днів. У разі відмови органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), у погодженні запропонованого розумного строку проведення експертизи матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у статті 7 Закону України «Про судову експертизу». Якщо протягом 30 календарних днів з дня направлення листа щодо погодження більшого строку проведення експертизи відповіді від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), не отримано,

запропонований строк вважається погодженим [9].

Частина 1 статті 104 ЦПК України в ухвалі про призначення експертизи надає суду можливість лише вказати інші дані, які мають значення для проведення експертизи, що не є тотожним із встановленням строку її виконання.

Таким чином, ми можемо констатувати, що встановлення судом за власною ініціативою в ухвалі про призначення експертизи граничного строку її виконання є порушенням положень Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а тому такі випадки не повинні мати місця в судовій правозастосовчій практиці по вирішенню земельно-майнових спорів.

Разом з тим, на строк здійснення судової експертизи в земельно-майнових спорах істотно впливає оперативність отримання судовим експертом відомостей з Державного земельного кадастру, що є обов'язковим у всіх безвиключно земельно-технічних експертизах. З цією метою деякі суди в ухвалі про призначення судової експертизи надають дозвіл експерту самостійного використання інформації, що міститься в електронній базі Державного земельного кадастру. Як приклад, ухвалою Черкаського районного суду Черкаської області від 20 вересня 2023 року у справі №707/2124/22 з метою повторної судової земельно-технічної експертизи суд надав дозвіл експерту на використання в разі необхідності каталогів координат та інформації, що міститься в електронній базі Державного земельного кадастру за посиланням <https://e.land.gov.ua/back/cadaster/> щодо спірних земельних ділянок [10].

В іншій цивільній справі Іванківський районний суд Київської області, призначаючи земельно-технічну експертизу, за клопотанням судових експертів надав їм дозвіл на отримання відомостей Держав-

ного земельного кадастру, з використанням електронної ідентифікації із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, відповідно до пунктів 163, 187-194 Порядку ведення Державного земельного кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1051 [11], незважаючи однак, на те, що за пунктом 187 зазначеного вище Порядку користування відомостями Державного земельного кадастру здійснюється шляхом надання доступу до нього лише особам, які в установленому законом порядку включені до: 1) Державного реєстру оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок (підпункт 4) та 2) Державного реєстру сертифікованих інженерів-землевпорядників та Державного реєстру сертифікованих інженерів-геодезистів, для виконання зазначених робіт (підпункт 5) [12].

Вказана судова правозастосовча практика свідчить про вихід судами за межі процесуальних повноважень, оскільки статті 103 та 104 ЦПК України не надають право суду наділяти судового експерта додатковими повноваженнями по самостійному збиранню інформації та матеріалів для проведення судової експертизи, а ч. 2 ст. 107 ЦПК України містять імперативну норму, яка забороняє експерту з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи. В той же час, специфіка земельно-майнових спорів вимагає наявності такого права для судового експерта, зважаючи на технічний характер експертних досліджень, які призначаються та проводяться у більшості випадків.

Висновки. Цивільне судочинство – це не хаотичні процесуальні відносини, які мають місце між учасниками цивільного процесу. Це систематизовані та урегульовані нормами права процесуальні дії, початок, продовження і закінчення яких завжди узгоджуються із часом дослідження змістовно-правової суті кожного наданого сторонами доказу, їх оцінки та

процесу правозастосування норм матеріального права при ухваленні судового рішення. З метою досягнення ефективності та оперативності цивільного судочинства у досліджуваній категорії справи, вважаємо необхідним законодавчо закріпити процесуальне право суду надавати судовому експерту дозвіл на доступ до відомостей Державного земельного кадастру. З цією метою вбачаємо за доцільне:

1) доповнити статтю 107 ЦПК України новою нормою наступного змісту: «У випадку призначення судом земельно-технічної експертизи, суд надає призначеному ним експерту право доступу до відомостей Державного земельного кадастру, про що зазначає в ухвалі про призначення експертизи»;

2) доповнити пункт 187 Порядку ведення Державного земельного кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051, новим підпунктом 8 наступного змісту: «судовим експертам під час виконання ними своїх повноважень – з дозволу суду».

Вказані зміни матимуть позитивні наслідки для судової правозастосовчої практики у справах про вирішення земельно-майнових спорів, оскільки з одного боку сприятимуть економії процесуального часу суду на вирішення додаткових клопотань судових експертів, а також введуть діяльність судів у цьому питанні у законне правове поле.

Стаття присвячена проблемам інституту процесуальних строків, які мають місце в цивільному процесуальному праві і впливають на оперативність судового розгляду цивільних справ, в тому числі і справ, пов'язаних із розглядом земельно-майнових спорів. Автори звертають увагу на відмінність природного часу від процесуального, підкреслюючи те, що

природний час характеризується своєю лінійною абстракцією, яка є невидимою, нематеріальною, не відчутною на дотик, запах чи слух, не маючи при цьому ні початку, ні закінчення. Процесуальні ж строки в цивільному процесуальному праві мають свій початок і закінчення, можуть бути зупинені, поновлені чи продовжені. Саме з цих підстав процесуальні строки визначають увесь алгоритм судового процесу, що підкреслює їх важливе значення в сучасному правосудді, оскільки процесуальна послідовність всіх процесуальних дій як суду, так і сторін спору, третіх осіб завжди обумовлена процесуальним часом, а певні ускладнення у сфері доказового процесу потребують відкладення, перерв чи зупинення провадження у цивільних справах взагалі і земельно-майнових спорів зокрема.

Автори звертають увагу на те, що порушення строків, обумовлених процесуальними та матеріальними нормами чи їх недотримання, тягне за собою негативні наслідки, пов'язані із втратою для особи матеріального права, спрямованого не лише на захист свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права чи інтересу, але і втрати певного процесуального права: подання відзиву, відповіді на відзив, заперечення, заяви про збільшення або зменшення позовних вимог, заяви про урегулювання спору за участі судді, подання апеляційної або касаційної скарги тощо. Якщо право на судовий захист завжди має місце на досудовому рівні, а доступ до правосуддя регулюється ст. 4 ЦПК України автономно, то процесуальні строки формують собою процесуальні гарантії, спрямовані не лише на оперативність, але і ефективність цивільного процесу.

В роботі проведено аналіз різних видів строків та їх вплив на вирішення земельно-майнового спору.

Ключові слова: цивільний процес, судовий захист, судова практика, процесуальні строки, майновий спір, земельні правовідносини.

Yasynok M., Khominich M. Procedural terms in the law enforcement practice of courts of general jurisdiction when resolving land and property disputes

The article is devoted to the problems of the institution of procedural terms, which take place in civil procedural law and affect the efficiency of judicial review of civil cases, including cases related to the consideration of land and property disputes. The authors draw attention to the difference between natural time and procedural time, emphasizing that natural time is characterized by its linear abstraction, which is invisible, immaterial, imperceptible to touch, smell or hearing, having neither a beginning nor an end. Procedural terms in civil procedural law have their own beginning and end, they can be stopped, renewed or extended. It is for these reasons that the procedural deadlines determine the entire algorithm of the judicial process, which emphasizes their important importance in modern justice, since the procedural sequence of all procedural actions of both the court and the parties to the dispute, third parties is always determined by the procedural time, and certain complications in the field of the evidentiary process require postponements, interruptions or suspension of proceedings in civil cases in general and land and property disputes in particular.

The authors draw attention to the fact that the violation of the terms stipulated by the procedural and material norms or their non-observance entails negative consequences associated with the loss of a material right for a person, aimed not only at the protection of his violated, unrecognized or disputed right or

interest, but also the loss of a certain procedural right: submission of a response, response to a response, objections, applications to increase or decrease claims, applications to settle a dispute with the participation of a judge, filing an appeal or cassation complaint, etc. If the right to judicial protection always takes place at the pre-trial level, and access to justice is regulated by Art. 4 of the Civil Procedure Code of Ukraine autonomously, the procedural terms constitute procedural guarantees aimed not only at the efficiency, but also the effectiveness of the civil process.

The paper analyzes various types of time limits and their impact on the resolution of land and property disputes.

Key words: civil process, judicial protection, judicial practice, procedural terms, property dispute, land legal relations.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.06.2024)
2. Цивільне процесуальне право України: за ред. В. В. Комарова. Харків, Право, 1999. 480 с.
3. Рожнов О. В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: Монографія ; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. Харків: Харків юридичний, 2008. 928 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.06.2024).
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 08.06.2024).
6. Ухвала Іванівського районного суду Херсонської області від 07 травня 2020 року у справі № 656/658/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89125014> (дата звернення: 11.06.2024).

7. Ухвала Волноваського районного суду Донецької області від 20 січня 2022 року у справі № 221/4015/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103249697> (дата звернення: 11.06.2024).

8. Ухвала Болградського районного суду Одеської області від 28 серпня 2023 р. у справі № 497/1696/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113058968> (дата звернення: 15.06.2024).

9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.06.2024).

10. Ухвала Черкаського районного суду Черкаської області від 20 вересня 2023 року у справі № 707/2124/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113594602> (дата звернення: 20.06.2024).

11. Ухвала Іванківського районного суду Київської області від 25 липня 2022 у справі № 366/848/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105444475> (дата звернення: 20.06.2024).

12. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.06.2024).

А. Барабаш,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН В ФРН

Постановка проблеми. Інтеграція України до європейського простору сприяє виникненню різноманітних відносин як між фізичними особами, що мають різне громадянство або місце проживання в різних країнах, так і між юридичними особами різної національності. Правове регулювання цих відносин вимагає відповіді на питання: за законодавством якої країни воно буде здійснюватись? Звідси зростає значення саме колізійно-правових норм. Зважаючи на те, що колізійне регулювання міжнародних приватних відносин є частиною законодавства ЄС та країн ЄС, а Україна зобов'язана адаптувати національне законодавство до законодавства ЄС, дослідження даного питання видається важливим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень вітчизняними вченими міжнародних приватних відносин у зарубіжних країнах свідчить, що більшість дослідників вивчають зарубіжний досвід колізійного регулювання в контексті того чи іншого виду правовідносин. Так, дослідження Бурлай О.Є., Казарян К.А., Калакури В.Я., Радченко Л.І., Розгон О.В. присвячені шлюбним та сімейним відносинам у міжнародному приватному праві,

Белогубової О.О., Буряк К.М., Сергєєвої С.М. – трудовим відносинам у міжнародному приватному праві, Діковської І.А., Кармаз О.О., Михайлів М.О. – спадковим відносинам у міжнародному приватному праві, Котухи О.С., Чабан О.М. – договірним відносинам у міжнародному приватному праві. Радчук О.П. досліджує трудові відносини та відносини перевезення у міжнародному приватному праву. Всі ці науковці в тій чи іншій мірі звертаються до іноземного досвіду колізійного регулювання міжнародних приватних відносин. Однак, наразі існує певна прогалина саме у дослідженнях правового регулювання колізійних відносин на рівні законодавства окремих європейських країн.

Мета статті – дослідити особливості колізійно-правового регулювання міжнародних приватних відносин в ФРН.

Виклад основного матеріалу. Німецький дослідник Йоханнес Діллінг вказує, що кодифікація міжнародного приватного права в Німеччині вперше відбулася в 1896 році. Норми того часу – статті 7-31 Вступного акту до Цивільного кодексу – у більшості випадків визначали, при регулюванні яких правовідносин за участі іноземного елемента повинно застосовуватись німецьке право.

У 1986 році колізійне право Німеччини було ґрунтовно реформовано. Причиною реформи стало рішення так званої «іспанської справи» Федеральним конституційним судом Німеччини [1].

Очевидно, що Йоханнес Ділінґ має на увазі Рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 4 травня 1971 року. Громадянин Іспанії Хосе Кастелло Г. та громадянка Німеччини Хільда Л. мали намір зареєструвати шлюб. Громадянин Іспанії раніше не перебував у шлюбі, громадянка Німеччини раніше перебувала в шлюбі, який закінчився розлученням у 1965 році. Нагадаємо, що до 1981 року розлучення в Іспанії було заборонено. Іспанське законодавство не лише не дозволяло розірвання шлюбу, але й відмовлялося визнавати будь-яке розлучення за кордоном як таке, що суперечить іспанській державній політиці. Отже, з точки зору іспанського законодавства, жінка – громадянка Німеччини – вважалася одруженою. Майбутнє подружжя звернулось за захистом права на шлюб до Вищого земельного суду Хамма (ФРН, Північна Рейн-Вестфалія). Вищий земельний суд Хамма відмовив у задоволенні позову, оскільки вбачав перешкоду для укладення шлюбу у внутрішньому законодавстві країни нареченого.

Майбутнє подружжя оскаржило рішення місцевого суду до Федерального конституційного суду Німеччини. Федеральний конституційний суд Німеччини визнав, що рішення місцевого суду порушує ст. 6 Основного закону Німеччини. Захист сім'ї та шлюбу є фундаментальним правом, яке повинно застосовуватись і до іноземців також. Громадянин може підпадати під юрисдикцію іноземного права, але в усіх випадках він повинен мати фундаментальні права. Положення міжнародного приватного права Німеччини та застосування іноземного права, на яке вони посилаються в окремих випадках,

необхідно порівнювати з основними правами. Влада та суди Німеччини не можуть приймати рішення, які порушують фундаментальні права людини. Виконання рішення Вищого земельного суду Хамма порушує право, зокрема, німецької нареченої на укладення шлюбу. Німецькі суди не можуть керуватися іноземними цінностями, які заважають їх громадянам брати шлюб. Оскільки Федеральний конституційний суд Німеччини прийняв чітке рішення про те, що фундаментальні права людини повинні виконуватись також і у справах з іноземним елементом, деякі застарілі положення міжнародного приватного права були скасовані, а інші колізійні норми були створені [2].

Наступне істотне реформування колізійних норм ФРН пов'язується з формуванням Європейського Союзу та права Європейського Союзу (European Union law). У сучасному вигляді Європейський Союз існує з 1993 року. Правовою підставою його створення є Маастрихський договір, який був підписаний 7 лютого 1992 року та набув чинності 1 листопада 1993 року. Маастрихський договір регулював не лише економічний, валютний та політичний союз держав, але й поглиблював співпрацю держав членів ЄС у сфері охорони здоров'я, освіти, культури, туризму, захисту прав споживачів. Одним із основних сповнів реформованого ЄС стала співпраця його членів у сфері юстиції. Під впливом вищезазначених подій, 21 вересня 1994 року у Вступний акт до Цивільного кодексу Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch були внесені суттєві зміни.

Після 21 вересня 1994 року колізійне регулювання міжнародних приватних відносин у ФРН коригувалося внаслідок прийняття регламентів ЄС та Ради ЄС. Наразі колізійні норми, які регулюють міжнародні приватні відносини, містяться у Розділі II

«Міжнародне приватне право» Вступного акту до Цивільного кодексу [3].

Положення Вступного акту до Цивільного кодексу можна поділити на дві частини. У першій частині перераховані регламенти ЄС та Ради ЄС, які регулюють міжнародні приватні відносини в ЄС та ФРН (як країні-члену ЄС). Друга частина містить колізійні норми, які діють виключно у ФРН.

І частина Вступного акту до Цивільного кодексу. Міжнародні приватні відносини в ФРН, в першу чергу, регулюються наступними регламентами ЄС та Ради ЄС: Регламентом (ЄС) №864/2007 Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 року про право належне до застосування щодо позадоговірних зобов'язань (Рим II), Регламентом (ЄС) №593/2008 Європейського парламенту та Ради від 17 червня 2008 року про право належне до застосування до договірних зобов'язань (Рим I), Статтею 15 Регламенту 4/2009 Ради від 18 грудня 2008 року про юрисдикцію, застосовне право, визнання і виконання рішень та співробітництво в питаннях аліментних зобов'язань, Регламентом (ЄС) №1259/2010 Ради від 20 грудня 2010 року, що реалізує розширення співробітництва в галузі юрисдикції застосовного права до розірвання шлюбу та роздільного проживання подружжя, Регламентом (ЄС) №650/2012 Європейського парламенту і Ради від 4 липня 2012 року про юрисдикцію застосовного права у сфері визнання та виконання рішень, а також про прийняття аутентичних документів з питань спадкування і про створення Європейського свідоцтва про спадщину, Регламентом Ради (ЄС) 2016/1103 від 24 червня 2016 року, що реалізує розширення співробітництва в галузі права, застосовного права, а також визнання та виконання рішень з питань режиму майна подружжя, Регламентом Ради (ЄС) 2016/1104 від 24 червня 2016 року, що реалізує розширення

співробітництва в галузі юрисдикції застосовного права, а також визнання та виконання рішень з питань майнових наслідків майна партнерів, що перебувають у зареєстрованому партнерстві.

Юридична сила актів ЄС визначена у ст. 249 Договору про заснування Європейської Спільноти. Згідно ч. 2 ст. 249 Договору «Регламент має загальне застосування. Він є обов'язковим у всіх своїх елементах та має пряме застосування в усіх державах-членах» [4]. Ковалів М.В. зазначає про регламенти ЄС наступне: «Регламенти (англ. regulations) ... здатні безпосередньо впливати на національне законодавство держав-членів. Володіють такими особливостями:

по-перше, вони діють для всіх країн-учасниць;

по-друге, не потребують імплементації в національне законодавство і вважаються його безпосередньою складовою з моменту набуття чинності;

по-третє вони є прямим джерелом обов'язків;

по-четверте, вони визначають мету і засоби її досягнення.

Всі пункти правил регламентів є обов'язковими для виконання, а відтак будь-яке неповне або вибіркове застосування їх виключається. Регламенти мають визначальне значення в системі законодавства ЄС [5, с. 53].

II частина Вступного акту до Цивільного кодексу. Колізійні норми, які викладені безпосередньо у Вступному акті до Цивільного кодексу, умовно можна поділити на ті, що визначають:

1. Правовий статус фізичної особи. До цього виду норм входять ст. 5 «Правовий статус фізичної особи», ст. 7 «Правоздатність та дієздатність фізичної особи», ст. 10 «Ім'я фізичної особи», ст. 9 «Визнання особи померлою».

2. Сімейні відносини. До цього виду норм входять ст. 13 «Шлюб», ст. 14 «Наслідки шлюбу», ст. 17 «Роз-

лучення», ст. 17а «Подружнє житло», ст. 17в «Зареєстроване партнерство або одностатеві шлюби», ст. 19 «Походження дитини», ст. 20 «Оспорювання походження дитини», ст. 21 «Відносини між батьками та дітьми», ст. 22 «Усиновлення».

3. Спадкові відносини. Ст. 26 «Форма заповітів».

4. Зобов'язальні відносини. Ст. 38 «Наслідки безпідставного збагачення», ст. 40 «Делікти».

5. Відносини власності. Ст. 43 «Майнові права», ст. 45 «Права, щодо транспортних засобів».

Окремою ст. 46а Вступного акту до Цивільного кодексу регулюється відшкодування екологічної шкоди. Дана стаття має бланкетний характер та відсилає до Регламенту (ЄС) №864/2007 Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 року про право належне до застосування щодо позадоговірних зобов'язань (Рим II). Екологічна шкода є видом позадоговірної шкоди. Загальне правило відшкодування позадоговірної шкоди визначене у п. 1 ст. 4 Регламенту (ЄС) №864/2007 і звучить так: «Правом, застосовуваним до позадоговірних зобов'язань, що виникають внаслідок делікту, є законодавство країни, в якій завдано збитків, незалежно від країни, в якій сталася подія, що зумовила виникнення шкоди та незалежно від країни чи країн, в яких відбуваються непрямі наслідки цієї події» [6]. Статтю 7 Регламенту (ЄС) №864/2007 особі, яка вимагає відшкодування збитків, спричинених внаслідок шкоди навколишньому природному середовищу, надається право подати позов, за законодавством країни, в якій сталася подія, що спричинила шкоду. Однак, ст. 7 можна застосовувати тільки до моменту закінчення попереднього судового засідання або до закінчення письмового попереднього провадження у суді першої інстанції.

Висновки. Колізійно-правове регулювання міжнародних приватних

відносин у ФРН здійснюється згідно положень Розділу II «Міжнародне приватне право» Вступного акту до Цивільного кодексу (Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch). У ФРН немає окремого законодавчого акту у сфері регулювання міжнародних приватних відносин.

Норми Вступного акту до Цивільного кодексу можна поділити на дві частини. До I частини відноситься ст. 3 Вступного акту, в якій перераховані назви регламентів ЄС та Ради ЄС. Вказані регламенти є частиною внутрішнього законодавства ФРН. Отже, уніфікованими нормами права ЄС у ФРН регулюються наступні колізійні відносини за участі іноземного елемента: а) обрання права, яке застосовується до позадоговірних зобов'язань; б) обрання права, яке застосовується до договірних зобов'язань; в) обрання права, яке застосовується до аліментних зобов'язань; г) обрання права, яке застосовується до розірвання шлюбу та роздільного проживання подружжя; д) обрання права, яке застосовується до прийняття аутентичних документів з питань спадкування та створення Європейського свідоцтва про спадщину; е) обрання права, яке застосовується до визнання та виконання рішень щодо режиму майна подружжя; ж) обрання права, яке застосовується до визнання та виконання рішень з питань майнових наслідків майна партнерів, що перебувають у зареєстрованому партнерстві.

До II частини Вступного акту до Цивільного кодексу відносяться норми, які регулюють наступні колізійні відносини за участі іноземного елемента: а) правовий статус фізичної особи; б) сімейні та шлюбні відносини; в) спадкові відносини; г) зобов'язальні відносини; д) відносини власності. Вказані норми застосовуються на території ФРН або виключно щодо громадян ФРН.

Окремою ст. 46а Вступного акту до Цивільного кодексу регулюється відшкодування екологічної шкоди.

Стаття присвячена характеристиці колізійного-правового регулювання міжнародних приватних відносин в ФРН. Перша кодифікація міжнародного приватного права в ФРН відбулася в 1896 році. Наступний раз німецьке міжнародне приватне право було істотно реформовано в 1986 році. Причиною реформи 1986 року стало рішення Федерального конституційного суду Німеччини у справі про право на шлюб громадянина Іспанії Хосе Каstellо Г. та громадянки Німеччини Хільди Л. Не зважаючи на те, що іспанське законодавство того часу не дозволяло розлучення і не визнавало розлучення громадянки Хільди з її попереднім чоловіком, конституційний суд Німеччини надав право на шлюб. У рішенні Федерального конституційного суду Німеччини було розтлумачено, що німецькі суди не можуть керуватись іноземними цінностями, якщо останні заважають громадянам оформити шлюб. Оскільки Федеральний конституційний суд Німеччини прийняв чітке рішення про те, що фундаментальні права людини повинні виконуватись також і у справах з іноземним елементом, деякі застарілі положення міжнародного приватного права були скасовані, а інші колізійні норми були створені.

Наступні реформування колізійних норм ФРН пов'язують з реформуванням Європейського Союзу та права Європейського Союзу. Наразі колізійні норми, які регулюють міжнародні приватні відносини, містяться у розділі II Вступного акту до Цивільного кодексу (Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch).

Положення Вступного акту до Цивільного кодексу можна поділити на дві частини. У першій частині перераховані регламенти ЄС та Ради ЄС, які регулюють міжнародні приватні відносини

в ФРН (як країні-члену ЄС). Друга частина містить колізійні норми, які діють виключно на території ФРН або щодо громадян ФРН.

Структура колізійного регулювання міжнародних приватних відносин у ФРН є прикладом уніфікації норм. Причиною уніфікації вбачається формування єдиної правової системи союзних держав. Останні зміни, які вносилися до Вступного акту, були викликані набранням чинності регламентами ЄС та Ради ЄС, які діють для всіх країн-учасниць та не потребують імплементації в національне законодавство.

Ключові слова: колізійно-правове регулювання, регламент ЄС, регламент Ради ЄС, Вступний акт до Цивільного кодексу, право ЄС.

Barabash A. Particularities of conflict-of-laws regulation of international private relations in Germany

The article is dedicated to the characteristics of conflict-of-laws regulation of international private relations in Germany. The first codification of private international law in Germany occurred in 1896. The German private international law was significantly reformed again in 1986. The reason for the 1986 reform was the decision of the Federal Constitutional Court of Germany in the case of the marriage rights of Spanish citizen Josu Castello G. and German citizen Hilda L. Despite the fact that Spanish legislation at that time did not allow divorce and did not recognize the divorce of citizen Hilda from her previous husband, the German Constitutional Court granted the right to marriage. The Federal Constitutional Court of Germany clarified that German courts could not be guided by foreign values if they prevented citizens from entering into marriage. Since the

Federal Constitutional Court of Germany made a clear decision that fundamental human rights must also be respected in cases with a foreign element, some outdated provisions of private international law were abolished, and other conflict-of-laws norms were created.

Subsequent reforms of conflict-of-laws norms in Germany are associated with the reform of the European Union and European Union law. Currently, the conflict-of-laws norms regulating international private relations are contained in Section II of the Introductory Act to the Civil Code (Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch).

The provisions of the Introductory Act to the Civil Code can be divided into two parts. The first part lists EU regulations and Council of the EU regulations that govern international private relations in Germany (as an EU member state). The second part contains conflict-of-laws norms that apply exclusively within Germany or to German citizens.

The structure of the conflict-of-laws regulation of international private relations in Germany is an example of the unification of norms. The reason for the unification is seen in the formation of a unified legal system of the union states. The latest amendments to the Introductory Act were caused by the entry into force of EU and Council of the EU regulations that apply to all member states and do not require implementation into national legislation.

Key words: conflict-of-laws regulation, EU regulation, Council of the EU regulation, Introductory Act to the Civil Code, EU law.

Література

1. *Internationales Privatrecht.* Johannes Dilling, LL.M. (Köln/Paris I Sorbonne), Maître en Droit Rechtsanwalt in Köln. URL: https://www.soldan.de/media/pdf/b5/16/3e/9783867522793_LP.pdf

2. BVerfG: Beschluss 1 BvR 636/68 vom 4. Mai 1971 URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv031058.html>

3. Introductory Act to the Civil Code in the version promulgated on 21 September 1994, Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] I p. 2494, last amended by Article 2 of the Act of 25 June 2021 (Federal Law Gazette I p. 2133); Article 240 last amended by Article 10 of the Act of 22 December 2020 (Federal Law Gazette I, p. 3328). URL: https://www.gieseking-verlag.de/downloads/I_EGBGB.pdf

4. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82#text

5. Ковалів М.В., Тимчишин Т.М., Ніканорова О.В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.

6. Council Regulation (EC) №864/2007 of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II). eur-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32007R0864>

В. Гансецька,

асистентка кафедри юстиції

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ АНГЛІЇ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Адвокатура завжди була і залишається одним із ключових представників правосуддя, без якої не можливий захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. Вона є ключовим елементом правової системи, забезпечуючи доступ до правосуддя для всіх, незалежно від соціального статусу чи фінансового становища. Крім того, адвокатура сприяє зміцненню правової культури в суспільстві, відстоюючи принципи верховенства права та справедливості. Як самоврядний інститут, адвокатура несе повну відповідальність за своє ефективне функціонування через відповідні органи адвокатського самоврядування. Тому, визначення найбільш дієвої моделі адвокатського самоврядування стає пріоритетним завданням для науковців, практиків і законодавців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості діяльності органів адвокатського самоврядування були предметом наукових досліджень таких вчених як: Н.М. Бакаянова, Т.В. Варфоломеева, Т.Б. Вільчик, Д.В. Кухнюк, В.О. Святоцька, С.Я. Фурса, О.З. Хотинська-Нор та ін. Серед зарубіжних вчених, які займалися цим питанням можна виділити: Річард Абель (Richard L. Abel), Джон Флуд (John Flood), Ентоні Кронман (Anthony T. Kronman), Девід Вілкінс (David B. Wilkins) та ін. Враховуючи значні наукові напрацювання, проблема порівняльного аналізу українського законодавства, що регулює діяльність

органів адвокатського самоврядування та іноземного законодавства, зокрема англо-саксонської правової сім'ї, залишається невирішеною.

Метою статті є здійснити порівняльно-правовий аналіз особливостей організації та функціонування органів адвокатського самоврядування України та Англії з метою виявлення можливих шляхів запозичення позитивного іноземного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Англії існують два основні типи юридичних професій, які можна порівняти з українською адвокатурою. Перший тип – це «solicitor», які надають правову допомогу поза межами суду, основна їх діяльність полягає в наданні консультацій. Другий тип – це «barrister», які здійснюють судове представництво. Але існують випадки, коли solicitor також можуть представляти клієнтів у суді, але здебільшого в перших інстанціях місцевих судів. Що стосується barristers, вони зазвичай представляють інтереси клієнтів у судах вищих інстанцій [1].

В контексті нашого наукового дослідження порівняльний акцент будемо робити саме на діяльності barristers, так як їх правовий статус більш подібний до статусу адвоката відповідно до українського законодавства. Це доводиться, зокрема, статтею 131-2 Конституції України та підпункту 11 пункту 16-1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України про запровадження монополії адвокатури [2], та вказують

на наближеність інституту адвокатури та інституту *baristers*, оскільки у діяльності як перших, так і других превалює здійснення представництва інтересів у судах.

Органом адвокатського самоврядування *baristers* в Англії є «The General Council of the Bar» або ж «Bar Council». Його було засновано у 1894 році з метою контролю за порушеннями *baristers* етичних норм [3]. Згідно із «Законом про суди та юридичні послуги» (Courts and Legal Services Act 1990) Bar Council є професійною асоціацією *barristers*, покликаною здійснювати всебічне представництво інтересів своїх членів [4].

Bar Council відіграє вирішальну роль у регулюванні професійних стандартів, забезпеченні етичної поведінки та наданні підтримки своїм членам-*barristers*. Річард Абель (Richard L. Abel) у своїх роботах наголошує на тому, що такі організації сприяють зміцненню професійної спільноти та забезпеченню високих стандартів юридичної практики [5].

Структурно Bar Council складається із 115 *barristers*, які були обрані як представники округів. Збирається самоврядний орган 7 разів на рік, на його чолі стоять такі виборні органи як Голова, Заступник голови та Скарбник (Bursar).

Надзвичайно важливим елементом самоврядування *barristers* у Англії є Судові Інни (Judicial Inns). Кожен *barrister* повинен вступити в одну із чотирьох юридичних палат – Лінкольнс-Інн (Lincoln Inn), Грейс-Інн (Grace Inn), Міддл-Темпл або Іннер-Темпл (Middle temple) [6].

В Україні виділяють дві форми адвокатського самоврядування: збори адвокатів, що відбуваються на різних територіальних рівнях через певні проміжки часу (наприклад, конференція адвокатів регіону, З'їзд адвокатів України) та органи, які діють у період між зборами (наприклад, рада адвокатів регіону, Рада адвокатів України), що покликані забезпечувати вико-

нання рішень, прийнятих на зборах, приймати інші акти, необхідні для нормального функціонування адвокатури. Н.М. Бакаянова зазначає, що система органів адвокатського самоврядування, яку сформовано в Україні, діє за принципом «зверху вниз», а має народжуватися природно, в адвокатських колективах у регіонах і не може насаджуватися [7, с. 104].

В основі всієї адвокатської спільноти діє Національна асоціація адвокатів України, яка діє через організаційні форми, зазначені вище.

Тобто, загалом, українська та англійська системи мають багато спільних рис: це наявність загальної асоціації адвокатів, наявність органу, який діє незалежно від загальної асоціації та уповноважений на прийняття важливих актів для адвокатів.

Кожен *barrister* в Англії обов'язково повинен бути членом одного із чотирьох Judicial Inns. Без вступу в один із наявних доступ до професії є неможливим, адже вступають туди ще за часів студентства, і саме рекомендація Judicial Inns («calling to the bar») дає можливість стати *barrister* [3].

Крім того, з інформації, наявної на офіційному веб-сайті Bar Council випливає, що у цій організації членство для *barrister* також є обов'язковим. Courts and Legal Services Act 1990 вказує, що особи можуть здійснювати діяльність у суді тільки якщо вони є членами професійної асоціації, яка має норми, обов'язкові для виконання її членами, має ефективний механізм забезпечення виконання таких правил та засоби примусу [4].

Отже, членство у органах адвокатського самоврядування для англійських *barristers* є обов'язковим та є необхідним для здійснення адвокатської діяльності.

В Україні відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» членство адвокатів у професійній асоціації адвокатів – Національній асоціації адвокатів

України – є обов’язковим [8]. Проте, у колах науковців і практиків точаться численні дискусії щодо доцільності та правомірності встановлення обов’язку вступу до даної професійної асоціації, вважаючи, що це є тиском на адвокатів. Так, Д.В. Кухнюк висловлює думку щодо неправомірності створення в Україні асоціації з обов’язковим членством через специфіку норм Конституції [9].

Отже, Англія та Україна мають подібні вимоги щодо обов’язковості членства у професійній асоціації адвокатів, можна сказати, що воно відбувається «автоматично» одночасно зі вступом до професії адвоката.

За умови належного реформування законодавства, на якому базується діяльність професійної асоціації, членство у ній може бути перевагою діяльності адвокатів України. Англійський досвід, згідно з яким органам самоврядування притаманні, крім регуляторних, ще і значні захисні та представницькі функції, а також значний ступінь їх реалізації, може стати прикладом для запозичення в Україні.

Bar Council – основний орган адвокатського самоврядування, який представляє barristers в Англії. Його завданнями є забезпечення високих стандартів професійної етики адвокатів, здійснення справедливого правосуддя, дотримання високих стандартів здійснення адвокатської діяльності та забезпечення розвитку різних можливостей здійснення barristers своєї професійної діяльності [10].

В Bar Council є Комісія зі стандартів діяльності barristers (Commission on Performance Standards of Barristers) – орган, що задає загальні тенденції розвитку адвокатури та видає регуляторні акти. Зокрема, це правила здійснення адвокатської діяльності, різноманітні роз’яснення, інформація тощо. Комісія також веде реєстр barristers Англії [11].

Комісія також займається освітніми програми для осіб, які навчаються в юридичних школах (ВУЗах)

та планують стати barristers. В Україні такого повноваження у органів адвокатського самоврядування немає, хоча, це б сприяло професійному розвитку студентів спеціалізації «адвокатура» та забезпечувало б видання загальнодоступних підготовчих матеріалів для складання кваліфікаційного іспиту для майбутніх адвокатів.

Ентоні Кронман (Anthony T. Kronman) акцентує увагу на ролі адвокатських організацій у підтримці етичних стандартів та регулюванні професійної відповідальності [12]. Він вказує на те, що самоврядні органи мають забезпечувати, щоб адвокати діяли в інтересах клієнтів та суспільства, не порушуючи етичних норм. Дейвід Вілкінс (David B. Wilkins) у своїх працях наголошує на важливості адаптації традиційних органів адвокатського самоврядування до нових вимог та очікувань суспільства [13].

Як бачимо, подібні до українських повноважень є лише повноваження Commission on Performance Standards of Barristers, аналог виконавчого органу адвокатського самоврядування, який на вимогу загальних норм англійського права видає конкретизовані загальнообов’язкові регуляторні акти для адвокатської діяльності. Безперечно, це пов’язано із традиційністю та «закритістю» спільноти barristers, а також набагато меншою їх кількістю, порівняно з Україною.

На нашу думку, в Україні варто запозичити дещо саме із звичаїв та традицій Англії, що є так необхідно, а саме взаємну підтримку учасників адвокатської спільноти, забезпечення різних можливостей професійного розвитку починаючи з часів студентства. Органи адвокатського самоврядування на місцевих рівнях в Україні повинні приділяти більше уваги загальним тенденціям розвитку адвокатури, та впроваджувати стандарти та принципи діяльності, започатковані за загальноукраїнському рівні.

Висновки. Тема порівняльно-правового аналізу адвокатського самоврядування України із самоврядуваннями інших країн з метою запозичення позитивного та доцільного для України досвіду лишається актуальною і мало розкритою. У статті проведено аналіз лише найбільш основних особливостей і тенденцій систем самоврядування адвокатів Англії та України. Тому ця тема є перспективною для подальшого вивчення.

Загалом, самоврядування адвокатів Англії та України має багато подібних рис з точки зору організації та системи органів. Основною відмінністю є значний рівень участі органів самоврядування Англії у етапі професійної підготовки майбутніх barristers. Також в Англії система самоврядування більш децентралізована, оскільки різні організації відповідають за різні групи адвокатів. В Україні, навпаки, існує єдина централізована організація, яка регулює всю адвокатську спільноту.

Аналіз органів адвокатського самоврядування Англії та України показує різні підходи до організації цієї системи, що відображає історичні та правові традиції кожної країни. Вивчення англійського досвіду може бути корисним для вдосконалення української системи, зокрема в аспектах спеціалізації та децентралізації самоврядних органів.

Можна зробити висновок, що зважаючи на традиційність формування англійської системи, не всі її напрацювання можна застосувати в Україні, більше того, деякі імплементувати неможливо взагалі, з огляду на особливості законодавства України. Проте, існує дуже багато практик та норм, які доцільно запровадити, зокрема, практику стипендіювання майбутніх адвокатів, видання навчальних посібників для підготовки до складання кваліфікаційного іспиту тощо.

Стаття присвячена аналізу систем адвокатського самоврядування в Англії та Україні, а також їх порівнянню. Автор наголошує на тому, що адвокатура відіграє важливу роль у суспільстві, виступаючи як гарантія захисту прав і свобод громадян, є ключовим елементом правової системи, забезпечуючи доступ до правосуддя для всіх, незалежно від соціального статусу чи фінансового становища. Особливу увагу автором приділено самоврядуванню barristers в Англії, оскільки їхній правовий статус найближчий до статусу адвокатів в Україні. В науковому дослідженні розглядаються ключові аспекти та проблемні питання побудови та функціонування систем адвокатського самоврядування в обох країнах. Порівняльно-правовий аналіз органів адвокатського самоврядування Англії та України дозволив виявити як схожі риси, так і ключові відмінності між ними. Обидві країни мають тривалу історію розвитку правової системи, і адвокатура відіграє в них важливу роль у забезпеченні правосуддя. Проте структура, функції та підходи до самоврядування адвокатів мають свої особливості. У статті описано структуру органів адвокатського самоврядування, досліджено питання обов'язковості членства в цих органах, а також проведено порівняння основних завдань і повноважень самоврядних органів адвокатури Англії та України. Зроблено висновки про спільні та відмінні риси цих систем і запропоновано можливі варіанти запозичення англійської практики для України. На основі проведеного аналізу вивчено спільні риси та відмінності між двома системами, а також обговорюються можливі напрями вдосконалення української системи шляхом запозичення позитивного досвіду англійського адво-

катського самоврядування. Автор наголошує на тому, що існують різні підходи до організації цієї системи, що відображає історичні та правові традиції кожної країни. Вивчення англійського досвіду може бути корисним для вдосконалення української системи, зокрема в аспектах спеціалізації та децентралізації самоврядних органів.

Ключові слова: адвокатське самоврядування, адвокатура, барістер, адвокат, самоврядний орган.

Hansetska V. Bar Self-Government in England and Ukraine: Comparative Legal Aspect

The research paper analyses the bar self-government systems in England and Ukraine and compares them. The author emphasises that the bar plays an important role in society, acting as a guarantee of protection of the rights and freedoms of citizens, and is a key element of the legal system, providing access to justice for all, regardless of social status or financial situation. The author pays special attention to the self-governance of barristers in England, since their legal status is closest to that of attorneys in Ukraine. The research examines the key aspects and problematic issues of building and functioning of bar self-government systems in both countries. A comparative legal analysis of the bar self-government bodies in England and Ukraine has revealed both similarities and key differences between them. Both countries have a long history of legal system development, and the Bar plays an important role in the administration of justice. However, the structure, functions and approaches to self-government of advocates have their own peculiarities. The article describes the structure of bar self-government bodies, examines the issue of mandatory membership in these bodies, and compares the main tasks and powers of self-governing bodies of the Bar

of England and Ukraine. The author draws conclusions about the common and distinctive features of these systems and suggests possible options for borrowing English practice for Ukraine. Based on the analysis, the author examines the common features and differences between the two systems and discusses possible ways to improve the Ukrainian system by adopting the positive experience of the English bar self-government. The author emphasises that there are different approaches to the organisation of this system, which reflects the historical and legal traditions of each country. The study of the English experience may be useful for improving the Ukrainian system, in particular in the aspects of specialisation and decentralisation of self-governing bodies.

Key words: bar self-government, bar, barrister, attorney, self-governing body.

Література

1. Difference Between Solicitor and Barrister. The Lawyer Portal. URL: <https://www.thelawyerportal.com/free-guides/difference-between-solicitor-and-barrister/> (дата звернення: 22.08.2024)
2. Конституція України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 22.08.2024)
3. Bar Counsel History. About Bar Counsel. URL: <http://www.barcouncil.org.uk/about/history/> (дата звернення: 20.08.2024)
4. Courts and Legal Services Act 1990. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/introduction> (дата звернення: 20.08.2024)
5. Privatizing Professionalism: Client Control of Lawyer's Ethics. Fordham Law review. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4803&context=flr> (дата звернення: 24.08.2024)
6. Qualifying as a barrister. Barstandarts.org.uk. URL: <https://www.barstandardsboard.org.uk/qualifying-as-a-barrister/current-requirements/bar-professional-training-course/how-to->

apply-for-the-bptc/joining-an-inn/ (дата звернення: 24.08.2024)

7. Бакаянова Н.М. Збори адвокатів як організаційна форма адвокатського самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 34(3). С. 102–105.

8. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 24.08.2024)

9. Кухнюк Д. Самоврядування vs. юридична особа з обов'язковим членством. *Юридична практика.* URL: <https://pravo.ua/articles/samoupravlenie-vs-jurlico-s-objazatelnyum-chlenstvom/> (дата звернення: 23.08.2024)

10. *What is the Bar Council? About Bar Council.* URL: <https://www.barcouncil.org.uk/about-us/what-is-the-bar-council/>

org.uk/about-us/what-is-the-bar-council/ (дата звернення: 24.08.2024)

11. *About Bar Standards Board. BAR-Standarts.* URL: <http://www.barstandardsboard.org.uk/about-bar-standards-board/> (дата звернення: 22.08.2024)

12. Anthony T. Kronman. *The Law as a Profession.* URL: https://edisisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4369447/mod_resource/content/0/KRONMAN%20Anthony.%20Law%20as%20a%20Profession.pdf (дата звернення: 24.08.2024)

13. *An Interview with Professor David B. Wilkins. LawTech.Asia.* URL: <https://lawtech.asia/an-interview-with-professor-david-b-wilkins-lester-kissel-professor-of-law-vice-dean-for-global-initiatives-on-the-legal-profession-faculty-director-of-the-center-on-the-legal-profession-harvard/> (дата звернення: 24.08.2024)

тичності та автономії в межах культу. Дж. Хорган та М. Сейджмен дослідили паралелі між динамікою культів та терористичними організаціями, підкреслюючи роль ідеологічної індоктринації та харизматичного лідерства у формуванні злочинної поведінки. Р. Бурум акцентує увагу на важливості раннього виявлення та втручання в процеси радикалізації, які відбуваються в культурах та інших злочинних організаціях.

Загалом, сучасні дослідження демонструють, що розуміння динаміки культів є важливим для розвитку кримінологічних теорій та практичних підходів до запобігання злочинній поведінці. Вони показують, що культу не лише становлять загрозу як ізольовані феномени, але й мають значний вплив на організовану злочинність, тероризм та інші форми радикалізації. Це вимагає продовження досліджень у цій сфері, зокрема з акцентом на міждисциплінарний підхід, що включає психологію, соціологію та правознавство.

Метою є аналіз зарубіжного досвіду дослідження динаміки культів та процесів кримінальної трансформації їхніх членів, з метою визначення ключових факторів, які впливають на перетворення законослухняних осіб у правопорушників. Стаття також має на меті дослідити можливості застосування отриманих знань у розробці ефективних стратегій запобігання та протидії злочинній діяльності, пов'язаній з релігійними культурами, а також інших форм організованої злочинності.

Виклад основного матеріалу. Вивчення культів, особливо протягом останніх двох століть, стає все більш важливим напрямком дослідження в кримінологічній теорії та практиці. Така увага нагадує значний вплив Чиказької школи на початку 20-го століття, яка своїми інноваційними підходами зробила революцію в кримінології. Значний внесок Чиказької школи полягав у тому, що вона акцентувала

увагу на соціальних та екологічних факторах у розумінні злочинної поведінки, що змістило кримінологію від суто індивідуалістичного пояснення злочинності до більш тонкого, соціологічного розуміння [1, с. 31].

Аналогічним чином, дослідження культів пропонує критичне розуміння трансформації законослухняних осіб у серйозних правопорушників. Цей феномен, що спостерігається в різних культурах, висвітлили Дж. Лаліч і М.Д. Лангоун, які детально дослідили, як культове середовище може впливати на людей, спонукаючи їх до скоєння жажливих дій, таких як масові вбивства і тероризм [4, с. 1]. Їхнє дослідження підкреслює роль інтенсивної групової динаміки, харизматичного лідерства та маніпулятивних психологічних практик у культурах, які можуть призвести до кардинальних змін у поведінці та моральних орієнтирах людини [3, с. 615].

Перетворення людей в культурах на правопорушників є складним процесом, який включає в себе кілька рівнів впливу та маніпуляцій. М.Т. Сінгер надає глибокий аналіз методів примусового переконання, що використовуються культурами для зміни індивідуального мислення та поведінки [7]. Ці методи часто включають ізоляцію, контроль інформації та створення закритого середовища з високими вимогами, яке поступово руйнує особисту автономію та навички критичного мислення.

Крім того, зв'язок між залученням до культу та злочинною поведінкою є не лише теоретичним, але й емпірично підтвердженим у багатьох випадках. С.А. Райт у своєму дослідженні різних культів висвітлює, як особи, які за інших обставин були ненасильницькими і законослухняними, під впливом культового середовища були втягнуті в тяжкі злочини, і підкреслює необхідність для кримінологічних теорій і практик враховувати вплив такої групової динаміки на індивідуальну поведінку [8].

Для повного розуміння того, як люди в культурах перетворюються на серйозних правопорушників, дуже важливо дослідити психологічні процеси, які при цьому відбуваються. Р. Дж. Ліфтон у своїй фундаментальній праці про реформування мислення і психологію тоталітаризму надає основу для розуміння того, як індивідуальна ідентичність і автономія можуть систематично руйнуватися і переформовуватися в межах контрольованої групи, що призводить до дій, на які індивіди не зважилися б у своєму попередньому стані.

Таким чином, дослідження культурів, паралельно з впливом Чиказької школи, надає кримінології життєво важливе розуміння того, як звичайні люди можуть перетворитися на виконавців серйозних злочинів. Цей напрям дослідження розширює кримінологічні теорії і має практичне значення для правоохоронних органів, реабілітації злочинців і державної політики, підкреслюючи необхідність цілісного підходу до розуміння і подолання злочинної поведінки.

Схожість між динамікою культурів і функціонуванням терористичних груп, мафій і натовпів дійсно вражає і пропонує значну інформацію для кримінологів і соціологів. Ці організації, як і культури, використовують поєднання ідеологічної індоктринації та харизматичного лідерства для стимулювання і мотивації злочинної діяльності, розкриваючи основні закономірності, які мають вирішальне значення для розуміння організованої злочинності.

Дж. Хорган підкреслює важливість вивчення цих моделей, особливо в контексті терористичних груп. У його роботі висвітлено, як терористичні організації, подібно до культурів, використовують ідеологічну індоктринацію для формування переконань і поглядів своїх членів, тим самим виправдовуючи і мотивуючи злочинні дії. Така індоктринація часто поєднується з наявністю харизматич-

ного лідера, який вміє маніпулювати послідовниками, зміцнювати ідеологію групи та керувати її злочинною діяльністю.

Процес вербування в таких організаціях має багато спільного з культурами, де люди часто стають мішенню на основі певних вразливостей або передбачуваних потреб. Як зазначає М. Сейджмен у своєму аналізі терористичних мереж, процес вербування стратегічно розроблений таким чином, щоб залучити людей, поступово індоктринувати їх ідеологією групи і, врешті-решт, інтегрувати їх у злочинну діяльність групи [6]. Цей процес поступової радикалізації має вирішальне значення для перетворення звичайних людей на відданих членів цих злочинних організацій.

Харизматичне лідерство – ще один важливий елемент, спільний для культурів і цих злочинних організацій. Як зазначає Дж.М. Пост у своєму аналізі психології тероризму, харизматичні лідери володіють унікальною здатністю впливати на членів групи і маніпулювати ними, сприяючи формуванню сильної групової ідентичності і непохитної лояльності [5, с. 26]. Ця лояльність часто настільки сильна, що члени групи готові йти на екстремальні дії в ім'я групи.

Тому вивчення динаміки культури є важливим для розуміння релігійних або духовних груп і має неоціненне значення для розуміння оперативних структур і психологічних тактик різних форм організованої злочинності. Вивчаючи ці подібності, кримінологи можуть розробити більш ефективні стратегії боротьби з процесами вербування та радикалізації цих злочинних організацій. Превентивні та інтервенційні стратегії

Кореляція між динамікою культури і кримінальною трансформацією є предметом значного інтересу в кримінології. Р. Борум особливо підкреслює важливість розуміння цієї динаміки для розробки стратегій запобігання злочинній поведінці

[2, с. 7]. Його робота показує, що розуміння культових процесів може допомогти у виявленні ранніх ознак радикалізації, що має вирішальне значення для впровадження ефективних втручань. Ці втручання, що охоплюють психологічні, соціологічні та правові аспекти, є життєво важливими для запобігання скоюванню людей до злочинності, і стосуються не лише культів, а й терористичних організацій та інших форм організованої злочинності.

Підхід Р. Борума підкреслює необхідність раннього виявлення та втручання в радикалізацію. Він стверджує, що розпізнавання ранніх ознак, таких як зміни в поведінці, ідеології та соціальних зв'язках, має важливе значення для запобігання повного переходу на злочинний шлях [2, с. 9]. Таке раннє виявлення вимагає багатогранної стратегії, яка включає психологічне консультування, соціологічну підтримку і, за необхідності, правове втручання.

На психологічному фронті втручання спрямовані на усунення індивідуальних вразливостей, які роблять людину вразливою до радикалізації. Р. Борум зазначає, що екстремістські групи часто використовують особисті образи, проблеми з психічним здоров'ям або відчуття роз'єднаності для вербування [2, с. 12]. Усунення цих факторів може запобігти втягненню людей у злочинну діяльність.

З соціологічної точки зору, втручання спрямовані на руйнування середовища і соціальної динаміки, що сприяють радикалізації. Р. Борум зазначає, що протидія екстремістським наративам та ідеологіям, що поширюються такими групами, як культи або терористичні організації, має вирішальне значення [2, с. 9]. Створення альтернативних наративів і сприяння розвитку інклюзивних спільнот є важливими стратегіями в цьому відношенні.

Правові заходи відіграють важливу роль у цьому міждисциплінар-

ному підході. Згідно Р. Борума, дії правоохоронних органів можуть бути необхідними для припинення діяльності злочинних угруповань і захисту осіб, які перебувають у групі ризику [2, с. 15]. Баланс між цими діями і збереженням громадянських свобод є важливим для ефективного і етичного втручання.

Насамкінець, дослідження Р. Борума підкреслює важливість комплексного підходу до запобігання кримінальній трансформації. Розуміння динаміки культів і застосування цих знань у різних контекстах організованої злочинності може суттєво допомогти у розробці ефективних стратегій запобігання [2, с. 17].

Вивчення культів дає змогу глибше зрозуміти складний процес кримінальної трансформації, пропонуючи цінний погляд на кримінологічну теорію та практичне застосування у сфері запобігання злочинності та реабілітації. Розуміння динаміки всередині культів проливає світло на те, як люди можуть бути втягнуті в злочинну діяльність, дозволяючи глибше зрозуміти психологічні, соціологічні та екологічні фактори, які сприяють цій трансформації.

З точки зору кримінологічної теорії, вивчення культів збагачує наше розуміння злочинної поведінки. Воно кидає виклик традиційним уявленням про злочинність, демонструючи, як зовнішні впливи, такі як групова динаміка і лідерство, можуть призвести до злочинної поведінки осіб, які за інших обставин не були б залучені до такої діяльності. Така перспектива має важливе значення для розробки більш тонкого і всеосяжного підходу до кримінології.

З практичної точки зору, розуміння, отримане в результаті вивчення динаміки культів, має важливе значення для запобігання злочинності. Розуміючи процеси вербування, індоктринації та соціалізації в культах, правоохоронці та працівники соціальних служб можуть розробити цілеспрямовані

стратегії для запобігання втягненню людей у це шкідливе середовище. Це передбачає ранню ідентифікацію осіб з групи ризику, програми втручання, спрямовані на протидію впливу шкідливої групової динаміки, та ініціативи з інформування громадськості про ризики, пов'язані із залученням до культу.

Крім того, реабілітація осіб, залучених до культів або подібних середовищ, є ще однією важливою сферою, де ці дослідження можуть бути корисними. Реабілітаційні заходи можуть бути спрямовані на подолання конкретних психологічних і соціальних наслідків залучення в культ, допомагаючи людям вийти з цих груп і успішно реінтегруватися в суспільство.

Підсумовуючи, можна сказати, що дослідження культів робить значний внесок у теорію і практику кримінології. Розуміючи складний процес кримінальної трансформації в культурах, фахівці в цій галузі можуть розробляти більш ефективні теорії, стратегії профілактики та реабілітаційні програми, що в кінцевому підсумку сприятиме створенню безпечнішого та більш проінформованого суспільства.

Висновки. Отже, дослідження культів у кримінологічній теорії, подібно до впливу Чиказької школи, підтверджує значущість соціальних та екологічних умов у формуванні злочинної поведінки. Це розширює наше розуміння причин злочинності, виходячи за межі індивідуальних характеристик та враховуючи колективний вплив групової динаміки.

Індоктринація, психологічний вплив та маніпуляції є ключовими методами, що використовуються в культурах для перетворення законослухняних громадян на серйозних правопорушників. Глибоке розуміння цих методів допомагає виявити критичні етапи, на яких можна втручатися з метою запобігання злочинній діяльності.

Дослідження, проведені Дж. Лаліч і М.Д. Лангоуном, а також іншими науковцями, підкреслюють важливість вивчення культових середовищ у контексті кримінології. Ці роботи висвітлюють, як інтенсивна групова динаміка, харизматичне лідерство та маніпулятивні практики призводять до радикальних змін у поведінці та моралі людей.

Вивчення культів дає змогу краще зрозуміти структури та тактики, що використовуються в терористичних групах, мафіях і натовпах. Ці паралелі надають нові підходи до розробки стратегій боротьби з організованою злочинністю, підкреслюючи важливість протидії ідеологічній індоктринації та маніпуляціям.

Запобігання злочинності серед членів культів вимагає комплексного підходу, що включає психологічне консультування, соціологічну підтримку та правове втручання. Цей підхід може бути ефективним у запобіганні радикалізації та залученню до злочинної діяльності не лише в рамках культів, але й в інших формах організованої злочинності.

Розуміння процесів вербування та соціалізації в культурах надає цінні інструменти для розробки превентивних стратегій та реабілітаційних програм. Це особливо важливо для правоохоронних органів та соціальних служб, які займаються запобіганням злочинній діяльності та реабілітацією тих, хто вже став жертвою культового впливу.

Стаття присвячена аналізу зарубіжного досвіду дослідження динаміки культів та їхньої кримінальної трансформації, що є актуальною проблемою сучасної кримінології. У статті розглянуто розвиток наукових підходів до вивчення культів, починаючи з впливу Чиказької школи на початку 20-го століття, яка акцентувала увагу на соціальних та екологічних факторах у розу-

мінні злочинної поведінки. Досліджено, як сучасні науковці розкривають механізми індоктринації та маніпуляції в культах, що призводять до перетворення законослухняних осіб на серйозних правопорушників. Стаття висвітлює паралелі між динамікою культів та іншими формами організованої злочинності, зокрема терористичними групами та мафіями, що дозволяє поглибити розуміння структури та функціонування цих злочинних організацій. Особливу увагу приділено аналізу процесів вербування та радикалізації в культах, а також ролі харизматичного лідерства у формуванні злочинної поведінки. У цьому контексті розглянуто роботи Дж. Хоргана, М. Сейджмена та Дж.М. Поста, які досліджують схожість методів впливу в культах і терористичних організаціях. Особливе значення надано необхідності комплексного підходу до запобігання кримінальній трансформації, що включає психологічні, соціологічні та правові втручання. Стаття підкреслює важливість раннього виявлення ознак радикалізації та розробки превентивних стратегій, орієнтованих на запобігання втягненню людей у злочинну діяльність. Таким чином, у статті розкрито важливість дослідження культів для розширення теоретичних та практичних засад кримінології. Вивчення динаміки культів та їхньої кримінальної трансформації надає цінні інструменти для розробки ефективних стратегій запобігання злочинності, реабілітації осіб, залучених до культів, і формування безпечного суспільства.

Ключові слова: релігійні культи, кримінальні правопорушення, злочинна діяльність, харизматичне лідерство, індоктринація, психологічний вплив.

Kulykovych A. Foreign experience in studying the dynamics of cult and criminal transformation

The article is devoted to the analysis of foreign experience in studying the dynamics of cults and their criminal transformation, which is an urgent problem of modern criminology. The article examines the development of scientific approaches to the study of cults, starting with the influence of the Chicago School in the early 20th century, which emphasized social and environmental factors in understanding criminal behavior. The article examines how modern scholars reveal the mechanisms of indoctrination and manipulation in cults that lead to the transformation of law-abiding individuals into serious offenders. The article highlights the parallels between the dynamics of cults and other forms of organized crime, including terrorist groups and mafias, which allows for a deeper understanding of the structure and functioning of these criminal organizations. Particular attention is paid to the analysis of recruitment and radicalization processes in cults, as well as the role of charismatic leadership in shaping criminal behavior. In this context, the author examines the works of J. Horgan, M. Sageman and J.M. Post, who explore the similarity of methods of influence in cults and terrorist organizations. Particular importance is attached to the need for a comprehensive approach to preventing criminal transformation, including psychological, sociological and legal interventions. The article emphasizes the importance of early detection of signs of radicalization and development of preventive strategies aimed at preventing people from being drawn into criminal activities. Thus, the article reveals the importance of studying cults for expanding

the theoretical and practical foundations of criminology. The study of the dynamics of cults and their criminal transformation provides valuable tools for developing effective strategies for crime prevention, rehabilitation of persons involved in cults, and the formation of a safe society.

Key words: religious cults, criminal offenses, criminal activity, charismatic leadership, indoctrination, psychological influence.

Література

1. Besnard, P. *The sociological domain of anomie: A study of the expansion of a concept.* In G. Besnard (Ed.), *Anomie: History and Meanings*, 1997, pp. 31–54.
 2. Borum, R. *Radicalisation into violent extremism I: A review of social science theories.* *Journal of Strategic Security*, 2011, № 4 (4), pp. 7–36.

3. Lalich, J., & Langone, M. D. *Characteristics of cults: Understanding cults and new religious movements.* *American Family Physician*, 1999, № 60 (2), pp. 615–622.
 4. Lalich, J., & Langone, M. D. *Cults: Questions and answers.* *Cultic Studies Journal*, 1999, № 16, pp. 1–20.
 5. Post, J. M. *Terrorist psychology: Terrorist behavior as a product of psychological forces.* In W. Reich (Ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, 1990, pp. 25–40.
 6. Sageman, M. *Understanding Terror Networks*, University of Pennsylvania Press, 2004.
 7. Singer, M. T. *Cults in Our Midst: The Continuing Fight Against Their Hidden Menace*, Jossey-Bass, 1995.
 8. Wright, S. A. *Exploring factors that shape the radicalisation of political and religious cults.* *Terrorism and Political Violence*, 1991, № 3 (1), pp. 1–16.

А. Мустафаєва,

аспірантка кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЕМБРІОНУ ЛЮДИНИ IN VITRO В ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Актуальність. Тема кримінально-правової охорони ембріону людини є однією з найбільш актуальних у сучасному правовому дискурсі, особливо в контексті розвитку біотехнологій та медичних досліджень. Зокрема, в Польщі викликає значні дискусії як серед науковців, так і серед законодавців питання правового статусу ембріону, створеного in vitro (поза організмом матері). У польському праві, яке значною мірою спирається на католицькі моральні принципи, існують специфічні підходи до захисту ембріону, що відрізняються від підходів, прийнятих в інших європейських країнах.

Польща є однією з небагатьох країн Європейського Союзу, де питання охорони ембріону in vitro регулюються особливо суворо. Це пояснюється як історичними, так і культурними факторами, що впливають на формування правової системи. З одного боку, це забезпечує високий рівень захисту ембріонів, з іншого – викликає певні виклики, пов'язані з обмеженням наукових досліджень та репродуктивних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний кримінально-правовий аналіз охорони життя і здоров'я ембріону людини в Україні дуже рідко є предметом спеціального дослідження. Різні аспекти зазначеної проблематики досліджувалися вітчизняними фахівцями, такими як В.С. Бібленко, В.О. Глушков, С.В. Грінчак, В.О. Єгорова., А.В. Мусі-

енко, Б.В. Островська, О.В. Сапронов, О.С. Сотула, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк, Г.В. Чеботарьова та інші. Але, відсутні порівняльно-правові дослідження кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди життю та здоров'ю ембріону людини, що вказує на необхідність детального дослідження зазначеної проблеми.

Мета дослідження. У даній статті буде проведено аналіз законодавства Польщі щодо кримінально-правової охорони ембріону in vitro, а також розглянуто порівняльно-правові аспекти на прикладі ст. 157а Кримінального кодексу (далі – КК) Польщі, яка називається: «Uszczerbek na zdrowiu dziecka poczętego» («Шкода здоров'ю ненародженої дитини») [1]. Такий підхід дозволить виявити як позитивні, так і негативні аспекти польської моделі охорони ембріонів, а також запропонувати рекомендації щодо потенційного вдосконалення правових механізмів у цій сфері в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. § 1 ст. 157а КК Польщі стосується дій, що завдають шкоди ембріону людини, який перебуває поза тілом жінки. Це може відбуватися під час процедури in vitro, що зазвичай використовується для лікування безпліддя, забезпечуючи можливість народження дитини. У процесі цієї процедури запліднення відбувається в лабораторних умовах і за один цикл утворюється кілька ембріонів. Зазвичай два-три з них

переносять у тіло жінки. Інші ембріони, відомі як надлишкові, зазвичай заморожують для можливого використання в майбутньому циклі. Заморожування дає змогу призупинити розвиток ембріона на стадії, коли він все ще може імплантуватися, але водночас це пов'язано з високим ризиком для його теперішнього та майбутнього життя та здоров'я. На практиці, ця процедура пов'язана з різними етичними і правовими питаннями, зокрема, що робити з замороженими ембріонами в разі, якщо жінка померла, шлюб чи співжиття було розірвано, або якщо від подальших планів на народження дитини відмовилися. Перенесенню ембріона іноді передуює передімплантаційна діагностика, яка передбачає генетичний аналіз клітини або клітин, виділених з ембріона, з метою відбору ембріонів без генетичних дефектів для імплантації [2, с. 154–157]. Доступ до людських ембріонів у лабораторії відкрив можливість проведення на них біомедичних досліджень, що передбачають різні втручання в організм або середовище ембріона, спрямовані на розширення біомедичних знань, включаючи збір стовбурових клітин, використання ембріону у терапії інших людей, що може привести до його неминучої смерті [3, с. 350–351].

Кримінальне законодавство Польщі не містить прямих згадок про жодні з вищезазначених медичних процедур, а в інших правових сферах вони згадуються лише частково. У зв'язку з цим слід зрозуміти, чи можливе і в якій мірі застосування цих положень до дій, що завдають шкоди людському ембріону *in vitro*, особливо у формі зазначених медичних втручань. Враховуючи, що основа таких дій полягає в перенесенні зачаття в екстракорпоральні умови, також виникає питання про те, наскільки § 1 ст. 157а КК Польщі може обмежувати саме екстракорпоральне запліднення (*in vitro*) з точки зору кримінального права.

Щоб розібратися в зазначених питаннях, потрібно почати з тлумачення сутності дій, які підпадають під § 1 ст. 157а КК Польщі. Це дозволить зрозуміти, чи вважається людський ембріон «зачатою дитиною». Хоча термін «зачата дитина» зустрічається в різних польських правових документах, він зазвичай означає ненароджену особу. Однак, ніде немає чіткого визначення, яке б охоплювало лише ембріональний етап життя. У контексті екстракорпорального запліднення важливо визначити, з якого моменту часу ембріон вважається зачатою дитиною. Це визначається поняттям «зачата», яке означає момент зачаття. Без цього визначення термін був би незрозумілим. Закон про омбудсмена з прав дитини пояснює, що «дитиною є кожна людська істота від зачаття до повноліття» [4], що підтверджує, що зачаття є початком життя дитини. Тому важливо з'ясувати, що в польській мові означає слово «зачаття». Згідно зі словником, це «злиття чоловічого сперматозоїда з жіночою яйцеклітиною, що дає початок новій істоті», а дієслово «зачати» означає «почати виношувати в утробі, бути заплідненою, завагітніти» [5, с. 573]. Доктрина стверджує, що після запліднення термін «зачата дитина» використовується як синонім до поняття «зачаття», яке означає запліднення. Прихильники цього підходу зазвичай вважають, що § 1 ст. 157а КК Польщі охоплює і зачату дитину, створену *in vitro*. Термін «зачата дитина» не уточнює метод чи місце зачаття, а формулювання цих положень відокремлює кримінальну відповідальність від процесу вагітності [6, с. 78].

Позиції, що зазначена вище, протистоять спроби визначити момент «народження» зачатої дитини після запліднення або обмежити цей термін лише до ембріона, що розвивається в утробі матері. Так, Е. Зелінська вказала, що КК Польщі захищає лише «індивідуальне життя плоду», але вчена не уточнює, коли саме настає ця

індивідуалізація, пропонуючи кілька варіантів і наголошуючи, що це відбувається трохи пізніше запліднення або інсемінації (безпосереднього введення в порожнину матки спеціально підготовленої сперми, взятої від партнера або анонімного донора) [7, с. 28–29]. Цей погляд, який авторка підтримує, ґрунтуючись на сучасному правовому статусі, виключає можливість застосування зазначених положень до ембріона, що знаходиться поза тілом жінки. В. Конарска-Врошек висловлювала подібну думку в контексті питання переривання вагітності, пропонуючи застосовувати термін «зачата дитина» лише з моменту, коли ембріон імплантується в матку. Вона також акцентувала на аргументі індивідуалізації та на причинах, які не стосуються ембріонів *in vitro*, враховуючи складність визначення факту запліднення в тілі жінки [8, с. 18–20]. В. Ланг поділяв цю точку зору, стверджуючи, що «ембріон до імплантації не є зачатою дитиною», включаючи в це визначення ембріони *in vitro*, і виходив з того, що «за домінуючими правовими стандартами зачаття означає імплантацію ембріона в матку жінки» [9, с. 63]. М. Філар виключав можливість застосування ст. 157а КК Польщі до ембріонів *in vitro*, обґрунтовуючи це системним тлумаченням злочинів проти зачатої дитини з розділу XIX КК Польщі, і стверджував, що ці положення «однозначно захищають нормальний перебіг вагітності» [10, с. 231–232].

Спроби польських вчених знайти додаткову умову для визначення зачаття, наприклад, таку як подія після запліднення або конкретне місце розташування ембріона, є доволі суперечливими. Ця спроби ґрунтуються на чинному законодавстві, часто незалежно від біологічних чи філософських причин, що підтримують ідею безперервного розвитку людини з моменту запліднення. Теоретично, законодавець міг би перенести момент, коли ембріон визнається

«зачатою дитиною». Однак, оскільки цього не було зроблено, припущення, що термін «зачата дитина» має на увазі якийсь неявний критерій «втілення» або «індивідуалізації» ембріона, не зазначений у законі, суперечило б звичайному значенню слова «зачаття» [11, с. 131–132]. За словником, це слово не вказує на жоден інший етап життя після запліднення.

У кримінальному праві принцип легалізму (відповідність чинним законам) не завжди означає, що потрібно обирати найвужче тлумачення положень, які є основою для кримінальної відповідальності, як це іноді пропонується в літературі або судовій практиці. Такий підхід варто застосовувати лише тоді, коли лінгвістичне тлумачення та інші методи тлумачення не суперечать одне одному. Розміщення § 1 ст. 157а КК Польщі в розділі серед злочинів, пов'язаних з перериванням вагітності, не повинно обмежувати її дію лише до ембріонів у матці, якщо це суперечить лінгвістичному тлумаченню. Це означало б додавання ознак, яких немає в положенні, щодо способу чи умов вчинення діяння. У назві розділу XIX КК Польщі вказано, що захищаються життя і здоров'я людини. Тому, якщо лінгвістичне тлумачення дозволяє, положення цього розділу слід розуміти так, що цей розділ КК Польщі забезпечує повний захист цих цінностей для всіх людей. Виключення для ембріонів *in vitro* з-під дії таких статей КК Польщі слід розглядати як відхилення від принципу повного захисту життя і здоров'я людини, що підтверджується ознаками об'єкту та способу вчинення такого злочину.

Використання терміну «зачата дитина» після процесу запліднення, незалежно від того, де знаходиться людський ембріон, також підтримується висновками Конституційного трибуналу Польщі [12]. Трибунал зазначив, що закон, який встановлює кримінальну відповідальність за переривання вагітності, не охоплює

випадки «позбавлення життя дитини, зачатої *in vitro* і не імплантованої в організм матері» [12]. Це твердження чітко вказує на те, що «зачата дитина» виникає в момент запліднення, і цей термін однаково застосовується до людського ембріона як у випадку знаходження в утробі, так і поза нею.

Таким чином, враховуючи, що людський ембріон *in vitro*, незалежно від етапу свого розвитку або методу зачаття, підпадає під визначення «зачата дитина», важливо відзначити, що його існування може стати об'єктом злочину, описаного у § 1 ст. 157а КК Польщі. Залишається лише з'ясувати, які саме дії, спрямовані на його ушкодження, можуть підпадати під дію цієї норми.

Злочин, який описано у § 1 ст. 157а КК Польщі, включає виникнення одного з двох наслідків: або ушкодження тіла зачатої дитини, або розлад здоров'я, який загрожуює її життю. Ці терміни базуються на термінології, що використовується для злочинів проти здоров'я в цьому КК [1]. Щодо ушкодження тіла зачатої дитини, то кримінальний закон не визначає тяжкість ушкоджень. Це тому, що фраза «небезпечні для життя» стосується лише «розладу здоров'я». Отже, навіть незначне ушкодження тіла ембріона *in vitro* може підпадати під ознаки цього злочину. Другий наслідок, розлад здоров'я, є порушенням § 1 ст. 157а КК Польщі лише тоді, коли він загрожуює життю зачатої дитини. Завдяки терміну «спричинити» та відсутності чітких вказівок на спосіб вчинення, злочин може бути вчинений як через медичне втручання, так і через інші дії, якщо вони призводять до зазначених наслідків, і злочинець усвідомлює цю можливість і погоджується на неї.

Якщо ушкодження організму або загроза життю зачатої дитини передують її смерті, злочин вважається завершеним, навіть якщо ці дії згодом призвели до загибелі ембріона.

Закон передбачає кримінальну відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень або загрозу життю зачатої дитини без додаткових винятків, крім тих, що вказані у § 2 ст. 157а КК Польщі. Подальші події після завдання ушкоджень не впливають на кримінальну відповідальність. Тому не має значення, чи пережив ембріон посягання, чи смерть настала від того ж діяння, чи вона трапилася одразу або через певний час. Це не означає створення нового злочину, оскільки винний відповідає за наслідки, передбачені § 1 ст. 157а КК Польщі, а смерть ненародженої дитини може бути важливою лише як доказ, що загроза життю була реальна, і як фактор, що впливає на ступінь покарання винного.

Отже, для застосування § 1 ст. 157а КК Польщі головним є не спосіб впливу на людський ембріон *in vitro*, а результат, описаний у цьому положенні. По суті, злочин може бути вчинений через будь-яке медичне втручання або іншу дію, наприклад, шляхом видалення вмісту «пробірки», де знаходиться ембріон.

Заморожування ембріона *in vitro*, яке може призвести до розладу здоров'я, що загрожуює його життю, також підпадає під ознаки злочину, описаного в § 1 ст. 157а КК Польщі. Проте у випадку такого втручання може бути застосовано § 2 ст. 157а КК Польщі. Адже, заморожування є єдиним відомим методом збереження здатності ембріона до імплантації після приблизно семи днів розвитку. Якщо метою заморожування є можливість перенесення ембріона в організм жінки в пізнішому циклі, коли таке перенесення не може бути здійснене в тому ж циклі, в якому ембріон був створений, це може бути виправдано відповідно до § 2 ст. 157а КК Польщі. Межі застосування цього процесу вимагають окремого аналізу, як з кримінально-правової, так і з антропологічної точок зору, оскільки заморожування ембріона

для збереження його життя не усуває питання можливої відповідальності за створення такої критичної ситуації.

Також слід обговорити можливість застосування § 1 ст. 157а КК Польщі до процесу екстракорпорального запліднення. Це тому, що саме запліднення в лабораторних умовах ставить подальше існування ембріона в залежність від додаткових медичних процедур, таких як перенесення в організм жінки. Це перенесення може не відбутися через різні обставини, наприклад, якщо ембріон перевищив стадію, на якій може відбутися імплантація, або якщо жінка відкликала свою згоду. Таким чином, екстракорпоральне запліднення створює нові небезпеки для життя та здоров'я ембріона, які відсутні при природному зачатті. Це викликає питання, чи може таке втручання, особливо коли воно пов'язане з утворенням додаткових ембріонів, розглядатися як спроба вчинення злочину за § 1 ст. 157а КК Польщі.

Під час запліднення особа не може точно передбачити, який із можливих результатів відбудеться, або чи буде результат взагалі, оскільки запліднення може не відбутися. Ембріон може бути імплантований в організм матері, або, якщо це не вдасться, в організм іншої жінки. Ця невизначеність не виключає можливості, що наслідки, зазначені у § 1 ст. 157а КК Польщі, можуть бути охоплені потенційним умислом, що створює суб'єктивну сторону замаху на злочин. Однак важко побачити прямий умисел у діях, пов'язаних з екстракорпоральним заплідненням. З об'єктивної точки зору, створення ембріона *in vitro* більше схоже на підготовку, яка не карається, ніж на сам злочин. Отже, застосування § 1 ст. 157а КК Польщі до процедури запліднення *in vitro* виглядає досить спірним, навіть якщо особа, яка проводить цю процедуру, планує створення додаткових ембріонів або робить це для наукових досліджень.

Висновки. Отже, § 1 ст. 157а КК

Польщі може застосовуватися в різних аспектах біомедицини, зокрема при заплідненні *in vitro*. Вона охоплює всі втручання, які можуть завдати шкоди ембріону, як-от передімплантаційна діагностика, збір стовбурових клітин, заморожування ембріонів без необхідності, та інші експерименти, що можуть викликати негативні наслідки. Порушення цього закону можливе навіть без медичних маніпуляцій, наприклад, якщо ембріон не імплантують в тіло жінки. Це положення є загальним і унікає криміналізації окремих медичних процедур, як це може бути в інших країнах. Проте, КК Польщі не забезпечує достатнього захисту в галузі репродуктивної медицини, оскільки не охороняє життя ембріона *in vitro* незалежно від його розташування. Смерть ембріона розглядається лише як шкода здоров'ю, що не відображає серйозність ситуації. На ранніх стадіях розвитку ембріона важко оцінити ступінь шкоди, адже навіть невеликі зміни можуть мати серйозні наслідки. На цьому етапі будь-яке медичне втручання зачіпає весь організм, а не його окремі частини. Тому, на нашу думку, польському законодавцю варто було б переглянути вимогу щодо того, що розлад здоров'я має загрожувати життю, і окремо криміналізувати загрозу для здоров'я або життя ненародженої дитини.

З точки зору вдосконалення кримінально-правового захисту ембріонів в Україні, аналіз кримінально-правового захисту людських ембріонів *in vitro* в Польщі показав необхідність розгляду кількох загальних змін у національному законодавстві. По-перше, необхідно розширити юридичне визначення ембріону, включивши всі дії, які можуть завдати йому шкоди, незалежно від його розташування чи стану розвитку. По-друге, важливо запровадити положення, яке передбачає кримінальну відповідальність за загрозу здоров'ю або життю ембріона, навіть якщо це не призводить

до його загибелі, що дозволяє забезпечити більш комплексний захист на ранніх стадіях розвитку. Також необхідно визначити правовий статус ембріона, уникнути юридичних прогалин у сфері репродуктивної медицини та зрівняти захист ембріону із захистом фізичних осіб. Нарешті, необхідно підвищити стандарти захисту з урахуванням сучасних біомедичних практик і технологій, що дозволить адаптувати законодавство до нових викликів та забезпечити дотримання етичних стандартів в вітчизняній медичній практиці.

Стаття присвячена кримінально-правовій охороні ембріонів людини *in vitro* в Польщі, зокрема аналізу § 1 ст. 157а Кримінального кодексу Польщі. У статті розглядаються специфічні підходи польського законодавства, які базуються на принципах, що забезпечують високий рівень захисту ембріонів, але водночас обмежують наукові дослідження та репродуктивні технології. Польське законодавство охоплює різні втручання, такі як передімплантаційна діагностика, збір стовбурових клітин, заморожування ембріонів, та інші експерименти, що можуть завдати шкоди ембріону. Кримінальний кодекс Польщі не забезпечує достатнього захисту ембріонів *in vitro*, оскільки смерть ембріона розглядається лише як шкода здоров'ю. Також аналізується можливість застосування § 1 ст. 157а КК Польщі до процесу екстракорпорального запліднення, що створює нові небезпеки для ембріонів. У статті підкреслюється, що польське законодавство, хоча й забезпечує певний рівень захисту ембріонів, не враховує всі аспекти, пов'язані з їхнім правовим статусом та захистом. Зокрема, відсутність чіткого визначення моменту, з якого ембріон вважається «зачатою дитиною», створює правові прогалини. Це питання є особливо

актуальним у контексті екстракорпорального запліднення, де ембріони можуть бути створені та зберігатися поза тілом матері. На основі аналізу польського законодавства, пропонуються рекомендації для вдосконалення правових механізмів кримінально-правового захисту ембріонів в Україні. Зокрема, пропонується розширити юридичне визначення ембріону, включивши всі дії, які можуть завдати йому шкоди, незалежно від його розташування чи стану розвитку. Також важливо запровадити положення, яке передбачає кримінальну відповідальність за загрозу здоров'ю або життю ембріона, навіть якщо це не призводить до його загибелі, що дозволяє забезпечити більш комплексний захист на ранніх стадіях розвитку. Необхідно визначити правовий статус ембріона, уникнути юридичних прогалин у сфері репродуктивної медицини та зрівняти захист ембріону із захистом фізичних осіб. Нарешті, необхідно підвищити стандарти захисту з урахуванням сучасних біомедичних практик і технологій, що дозволить адаптувати законодавство до нових викликів та забезпечити дотримання етичних стандартів в вітчизняній медичній практиці.

Ключові слова: ембріон *in vitro*, кримінальне право, Польща, захист ембріонів, правовий статус, біомедицина, репродуктивні технології.

Mustafaeva A. Criminal and legal protection of human *in vitro* embryos in Poland: comparative and legal aspects

*The article is devoted to the criminal law protection of human embryos *in vitro* in Poland, particularly the analysis of § 1 of Art.157a of the Criminal Code of Poland. The article examines the specific approaches of Polish legislation, which are based on principles that ensure a high level of protection of embryos, but at the*

same time limit scientific research and reproductive technologies. Polish legislation covers various interventions, such as pre-implantation diagnosis, stem cell collection, embryo freezing, and other experiments that may harm the embryo. The Polish Criminal Code does not provide sufficient protection for in vitro embryos, as the death of the embryo is considered only as harm to health. The possibility of applying § 1 of Art. is also analyzed. 157a of the Criminal Code of Poland to the process of in vitro fertilization, which creates new dangers for embryos. The article emphasizes that although Polish legislation provides a certain level of protection for embryos, it does not consider all aspects related to their legal status and protection. In particular, the lack of a clear definition of the moment from which an embryo is considered a «conceived child» creates legal gaps. This issue is particularly relevant in the context of in vitro fertilization, where embryos can be created and stored outside the mother's body. Based on the analysis of Polish legislation, recommendations are offered for improving the legal mechanisms of criminal-law protection of embryos in Ukraine. In particular, it is proposed to expand the legal definition of an embryo to include all actions that may harm it, regardless of its location or state of development. It is also important to introduce a provision that provides for criminal liability for the threat to the health or life of the embryo, even if it does not lead to its death, which allows for more comprehensive protection in the early stages of development. It is necessary to determine the legal status of the embryo, avoid legal gaps in the field of reproductive medicine, and equate the protection of the embryo with the protection of natural persons. Finally, it is necessary to increase protection standards taking into account modern biomedical prac-

tices and technologies, which will allow adapting the legislation to new challenges and ensuring compliance with ethical standards in domestic medical practice.

Key words: in vitro embryo, criminal law, Poland, embryo protection, legal status, biomedicine, reproductive technologies.

Література

1. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського ; переклад на укр. мову В. С. Станіч. Київ : ОБК, 2017. 138 с.
2. Diagnostyka prenatalna / pr. zbior. pod red. L. Abramsky, J. Chapple, z ang. tl. E. i R. Rogowieccy. Warszawa : Wydaw. Lekarskie PZWL, 1996. 278 s.
3. Bielańska-Osuchowska Z. Embriologia. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 2001. 543 s.
4. Ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka : Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. URL: <https://brpd.gov.pl/ustawa/> (дата звернення: 16.08.2024).
5. Mały słownik języka polskiego / pod red. St. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Lempickiej. Warszawa : Państw. Wydaw. Nauk., 1968. 1033 s.
6. Żelichowski M. Prawnokarna ocena pobierania embrionalnych komórek macierzystych. Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych. 2000. Nr 2. S. 69–82.
7. Zielińska E. Z problematyki wykładni przepisów karnych dotyczących ochrony płodu ludzkiego. Państwo i Prawo. 1995. Nr 2. S. 21–31.
8. Konarska-Wrzosek V. Ochrona dziecka w polskim prawie karnym. Toruń : TNOiK, 1999. 175 s.
9. Prawne problemy ludzkiej prokreacji / red. W. Lang. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. 432 s.
10. Filar M. Lekarskie prawo karne. Kraków : Zakamycze, 2000, 400 s.
11. Wiak K. Ochrona dziecka poczętego w polskim prawie karnym. Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 2001. 293 s.
12. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego: Orzeczenie TK z dnia 28 maja 1997 r. URL: https://www.law.utoronto.ca/sites/default/files/documents/reprohealth/poland_1997_decision.pdf (дата звернення: 16.08.2024).

О. Овсяннікова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ, ГРУЗІЇ ТА РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА)

Вступ. Незалежність судової влади є основним принципом та важливим елементом будь-якої демократичної держави, заснованої на верховенстві закону, а також невід'ємною частиною основоположного демократичного принципу поділу гілок влади. Ця незалежність передбачає, що і судова влада загалом, і окремі судді повинні мати можливість виконувати свої професійні обов'язки, не наражаючись на вплив чи побоюючись втручань з боку виконавчої чи законодавчої влади чи інших зовнішніх суб'єктів. Незалежність судової влади також важлива для формування громадського авторитету та довіри до системи правосуддя в цілому, адже суспільна довіра до судів та їх сприйняття як незалежних від політичного впливу життєво важлива у демократичному суспільстві, що поважає верховенство закону.

Незалежність судової влади та суддів також має вирішальне значення і для дотримання міжнародних стандартів у галузі прав людини. Зокрема, незалежність судової влади та суддів є передумовою ширшої гарантії права кожної людини на справедливий судовий розгляд, тобто на справедливий та публічний розгляд справи компетентним, незалежним та неупередженим судом, створеним на підставі закону. На міжнародному рівні визнано, що сторони як у кримінальних, так і у цивільних спра-

вах мають право на неупереджений розгляд справи в «незалежному та неупередженому суді», що закріплено у статті 10 Загальної декларації прав людини (1948 р.), а згодом включено до статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.). Окрім цього, інституційні відносини та механізми, необхідні для створення та підтримки незалежної судової влади, є предметом Основних принципів незалежності судової влади ООН (1985 р.), та отримали подальший розвиток у Бангалорських принципах поведінки суддів (2002 р.). Так, останній міжнародний акт виокремлює декілька важливих принципів поведінки суддів, серед яких перше місце займає саме незалежність, що визначається як передумова верховенства права та фундаментальна гарантія судового процесу та справедливого судового розгляду. Також наголошується на неупередженості, добросовісності, рівності, компетентності і старанності, а також дотриманні суддями етичних норм.

Більш того, Комітет ООН з прав людини в своїх документах неодноразово особливо зазначав, що держави мають забезпечувати фактичну незалежність суддів від політичного втручання з боку органів виконавчої та законодавчої влади та вживати конкретних заходів, які гарантують незалежність судової системи, що забезпечують захист суддів від будь-

яких форм політичного втручання у процес прийняття ними рішень, за допомогою конституційних гарантій або прийняття законів, що встановлюють чіткі процедури та об'єктивні критерії призначення, виплати винагороди, збереження займаної посади, просування по службі, зупинення та припинення повноважень членів суддівського корпусу та дисциплінарних санкцій, що застосовуються до них.

Метою статті є визначення системи гарантій незалежності суддів в Україні, їх порівняння із законодавчо закріпленими гарантіями незалежності суддів в таких європейських країнах, як Грузія та Республіка Молдова, та окреслення основних проблем, з якими стикаються судді цих країн в аспекті реального забезпечення їх незалежності.

Питаннями визначення та класифікації гарантій незалежності суддів в різні часи займалися такі науковці, як В.Д. Бринцев, В.В. Городовенко, В.О. Гринюк, О.П. Кучинська, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, В.В. Молдован, Л.М. Москвич, О.З. Хотинська-Нор, М.А. Погорецький, М.М. Полянський, В.М. Савицький, В.О. Скрипченко, М.С. Строгович, Ю.В. Циганюк, Т.А. Цувіна, М.Є. Шумило та ін. Разом із тим, незалежність суддів буде залишатися декларативною доти, доки в державі не будуть створені дієві механізми реального дотримання гарантій незалежності суддів. Саме тому, дослідження системи гарантій незалежності суддів не має зупинятись, особливо враховуючи зміни до законодавства в умовах реформаційних та євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні. Більш того, цікавим є вивчення міжнародного досвіду впровадження механізмів забезпечення незалежності суддів. В рамках статті ми обрали для порівняння дві країни – Грузію та Республіку Молдова, які є тими європейськими країнами, які, як і Україна, стоять на порозі вступу до Європейського

Союзу, і де в рамках цього відбуваються цікаві реформи в сфері функціонування судової влади загалом та забезпечення незалежності суддів зокрема.

Виклад основного матеріалу.

Конституційна доктрина судової влади в розвинутих країнах світу ґрунтується на декількох важливих елементах, які передбачають, по-перше, те, що здійснення правосуддя є державною функцією, яка належить виключно судам; по-друге, що об'єктивне та неупереджене здійснення правосуддя можливе лише за умови повної незалежності судді, суду та судової влади; і, по-третє, що судова влада є цінністю, яка має можливість самоуправління, самоорганізації та самофункціонування. А це, в свою чергу, обов'язково передбачає процесуальну незалежність при здійсненні правосуддя, а також інституційну та фінансову незалежність судової влади. Традиційно серед ознак незалежності суддів виокремлюють такі: вона обов'язково забезпечується рядом гарантій, які поширюються на особу у виключному випадку – при наявності у неї статусу судді; вона має як національний, так і міжнародний рівень закріплення; вона обов'язково забезпечується діяльністю органів та осіб, до компетенції яких законом віднесено відповідні повноваження [1, с. 339]. Говорячи про гарантії незалежності суддів та здійснивши аналіз наукової літератури, можна дійти висновків, що під гарантіями незалежності суддів слід розуміти систему умов і засобів, які спрямовані на реальну практичну реалізацію принципу незалежності суддів, його вдосконалення, а в необхідних випадках – на його ефективний захист від будь-яких протиправних посягань.

Разом із міжнародним закріпленням принципу незалежності суддів та визначенням їх гарантій, кожна демократична держава закріплює та розвиває ці положення і в своєму національному законодавстві, як на

конституційному рівні, так і на рівні судової системи.

Так, в Україні незалежність суддів забезпечується Конституцією України 1996 р., Законами України «Про судову систему і статус суддів» 2016 р., «Про Вищу раду правосуддя» 2016 р. та іншими законодавчими актами. В Грузії питанням незалежності суддів присвячені передусім норми Конституції Грузії 1995 року та Органічного Закону Грузії «Про загальні суди» 2009 року (з подальшими змінами). В Республіці Молдова в свою чергу такими актами є Конституція Республіки Молдова, Закон РМ «Про судову систему» 1995 року (зі змінами), Закон РМ «Про статус суддів» 1995 року (зі змінами), Закон РМ «Про Вищу раду магістратури» 1996 року (зі змінами) тощо.

Аналізуючи вказані нормативні акти національного законодавства цих країн, можемо зупинитися на спільних та відмінних положеннях щодо закріплення та гарантування незалежності суддів.

Так, конституційні положення, які присвячені незалежності суддів, є доволі схожими. Разом із тим, Конституція України більш широко визначає питання незалежності суддів, бо закріплює не лише норму, що незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України (стаття 126 КУ), але й декларує деякі гарантії незалежності суддів. Зокрема, зазначається, що вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється; визначаються гарантії недоторканості суддів, оскільки декларується, що без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; вказується, що суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалені ним судові рішення, за винятком вчи-

нення злочину або дисциплінарного проступку; наголошується, що суддя обіймає посаду безстроково [2]. Щодо Грузії, то стаття 59 Конституції Грузії закріплює положення, що судова влада є незалежною і здійснюється Конституційним Судом Грузії та загальними судами Грузії. В свою чергу, стаття 63 Конституції Грузії декларує, що судді незалежні у своїй діяльності та підпорядковуються лише Конституції та закону; забороняється і карається законом будь-який вплив на суддю чи втручання у його діяльність з метою впливу прийняття рішення; ніхто немає права вимагати від судді звіту у справі; недійсними є будь-які акти, які обмежують незалежність судді. Окрім цього, закріплюється гарантія недоторканості судді. Так, суддя в Грузії недоторканий; не допускаються його притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт, обшук місця проживання чи робочого місця, машини чи особистий обшук без згоди Вищої ради юстиції, а у випадку із суддею Конституційного Суду – без згоди Конституційного Суду; винятком, в свою чергу, є випадок затримання судді на місці злочину, про що негайно повинні бути повідомлені відповідно Вища рада юстиції або Конституційний Суд. Якщо Вища рада юстиції чи Конституційний Суд відповідно не дадуть своєї згоди, обмежений у свободі суддя підлягає негайному звільненню. Також гарантується забезпечення державної безпеки судді та його сім'ї і наголошується на незмінності судді [3]. Для порівняння з Україною та Грузією, в Конституції Республіки Молдова лише акцентується увага на тому, що судді судових інстанцій незалежні, неупереджені та незмінні згідно закону (стаття 116 Конституції РМ [4]).

Природньо, що конституційні норми розкриваються та доповнюються нормами судової системи законодавства або законодавства в сфері статусу суддів. І, передусім, йдеться

про закріплення саме гарантій незалежності суддів. Пропонуємо визначити перелік таких гарантій, що містяться в законодавстві України, та порівняти їх із гарантіями незалежності суддів, що встановлюються законодавством Грузії та Республіки Молдова.

Нагадаємо, що відповідно до статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Стаття 48 Закону «Про судоустрій і статус суддів» присвячена безпосередньо незалежності суддів. Так, зазначається, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом. Суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора.

Найбільшу цікавість в рамках нашої статті викликають саме закріплені гарантії незалежності суддів. Так, відповідно до Закону Про судоустрій і статус суддів» незалежність судді забезпечується:

1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканністю та імунітетом судді; 3) незмінюваністю судді; 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;

6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) правом судді на відставку.

Важливою гарантією є також те, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу визначених Конституцією України та законом гарантій незалежності судді [5].

Аналізуючи норми Органічного Закону Грузії «Про загальні суди» 2009 року, варто вказати, що, на відміну від Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в ньому окремо не виділяються саме гарантії незалежності суддів. Однак, їх можна-таки вивести шляхом аналізу статті 7, яка присвячена незалежності суддів. Зокрема, вказується, що суддя незалежний у своїй діяльності; суддя оцінює фактичні обставини та приймає рішення лише відповідно до Конституції Грузії, загальновідомих принципів та норм міжнародного права, інших законів та на підставі свого внутрішнього переконання; ніхто не має права вимагати від судді звіту або вказувати, яке рішення йому приймати у конкретній справі. Також наголошується на тому, що усунення судді від розгляду справ, його звільнення з посади або переведення на іншу посаду допускаються лише у випадках, визначених Законом. Окремо йдеться про неприпустимість втручання у діяльність суду (стаття 8) та встановлюється відповідальність за неповагу до суду (стаття 9). Окрім цього, дублюються конституційні норми щодо забезпечення недотор-

каності судді (стаття 40) [6]. Додатково можемо зробити висновок, що Закон містить і такі гарантії незалежності суддів, як особливий порядок зайняття посади судді (конкурсний), звільнення та притягнення до відповідальності, забезпечення безпеки судді, належний рівень матеріального забезпечення, встановлення гарантій правового та соціального захисту суддів, та інші.

Цікавить викликає одна з таких гарантій незалежності суддів, як гарантія звернення судді до Конституційного Суду Грузії. Так, встановлюється, що якщо при розгляді конкретної справи у загальному суді суд прийде до висновку про наявність достатніх підстав вважати, що той чи інший закон або інший нормативний акт, який суд має застосувати під час вирішення цієї справи, може бути визнаний таким, що не відповідає Конституції Грузії, повністю або частково, він зупиняє розгляд справи та звертається до Конституційного Суду Грузії. Розгляд справи поновлюється після вирішення цього питання Конституційним Судом Грузії. Якщо суд, який розглядає справу, визнає, що Конституція Грузії не відповідає нормативному акту, перевірка якого не належить до компетенції Конституційного Суду Грузії, суд виносить рішення відповідно до Конституції Грузії. Акцентуємо увагу на тому, що дані норми розміщені в статті 7 Закону (незалежність суддів), що і дає нам змогу виокремити це саме як гарантію їх незалежності.

Аналізуючи питання незалежності суддів в Республіці Молдова, варто зазначити, що відповідно до ст. 1 Закону «Про судоустрій» від 06.07.1995 р., судова влада є самостійною, незалежною, відокремленою від законодавчої та виконавчої влади, вона має повноваження, що здійснюються судами відповідно до принципів і положень, визначених Конституцією та іншими законами, а правосуддя здійснюється іменем

закону. Стаття 13 вказаного Закону декларує неприпустимість втручання у правосуддя, зокрема, зазначається, що втручання у здійснення правосуддя заборонено; вплив на суддів з метою запобігти повному та об'єктивному розгляду судової справи або винесення судового рішення тягне за собою адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до закону. Окрім цього, досить цікавою, на наш погляд, є норма, що мітинги, демонстрації та інші дії, що проводяться на відстані менше 25 метрів від приміщення, в якому здійснюється правосуддя, з метою впливу на суддів, кваліфікуються як втручання у їхню діяльність [7].

Також відповідно до ст. 1 Закону «Про статус судді» від 20 липня 1995 року судова влада здійснюється тільки судом в особі судді, який є єдиним носієм цієї влади. В процесі розгляду та вирішення справ суддя підкоряється лише закону, уникаючи будь-якого впливу, як внутрішнього характеру – упереджень, стереотипів, нетерпимості до учасника процесу, адвоката тощо, так і зовнішнього – втручання з боку інших осіб, державних органів тощо. Це прямо передбачено законом, в якому зазначено, що судді ухвалюють рішення незалежно та неупереджено і діють без будь-яких обмежень, впливів, тиску, погроз або втручання, прямого чи опосередкованого, з боку будь-якого органу влади, у тому числі судової. При цьому, ієрархічна організація юрисдикцій (судових інстанцій) не повинна завдавати шкоди індивідуальній незалежності судді.

Важливим механізмом забезпечення незалежності суддів в Республіці Молдова є гарантії, що передбачені законом. Як і Україна, Республіка Молдова пішла шляхом окремого закріплення навіть не в окремій статті, а в окремому Розділі V Закону гарантій незалежності суддів. Так, відповідно до статті 17 Закону України «Про статус судді», незалежність

судді забезпечується: 1) процедурою здійснення правосуддя; 2) порядком його призначення, зупинення повноважень, відставки та звільнення з посади; 3) недоторканністю судді; 4) таємницею нарадчої кімнати та заборонаю вимагати її розголошення; 5) встановленням відповідальності за неповагу до суду та до судді та за втручання в розгляд справи; 6) виділенням адекватних засобів для функціонування судової системи, створенням необхідних організаційно-технічних умов для діяльності судових інстанцій; 7) матеріальним та соціальним забезпеченням суддів; 8) іншими заходами, передбаченими законом. Окрім цього, до гарантій незалежності суддів Закон відносить незмінність суддів.

Якщо говорити про забезпечення недоторканості судді як однієї з гарантій його незалежності в Республіці Молдова, то недоторканність судді передбачає, що він не несе відповідальності за винесені ним рішення, за винятком випадків кримінальних зловживань, підтверджених остаточним обвинувальним вироком. Окрім цього, суддя не може бути без згоди Вищої ради магістратури Молдови затриманий, підданий примусовому доставленню, арешту, обшуку. При цьому, погодження Вищої ради магістратури не потрібне у разі вчинення суддею явного злочину. Усі процесуальні дії щодо судді, крім випадків вчинення суддею явного злочину, можуть бути виконані лише після видання офіційного документу про початок кримінального переслідування, дотримуючись гарантій, встановлених конституційними нормами та міжнародними актами. Суддя може бути покараний за правопорушення тільки судовою інстанцією. Судова інстанція обов'язково інформує Вищу раду магістратури про призначення покарання судді. Затриманого за підозрою у скоєнні правопорушення суддя має бути негайно звільнено після встановлення його

особи [8].

Окрім закріплення гарантій незалежності суддів, кожна держава має створити орган, який буде забезпечувати дотримання таких гарантій. Так, в Україні основним органом, що забезпечує незалежність суддів, є Вища рада правосуддя, в Грузії – Вища рада юстиції, в Республіці Молдова – Вища рада магістратури.

Звичайно, в рамках статті ми не можемо проаналізувати стан дотримання в Україні, Грузії та Молдові всіх гарантій незалежності суддів. Тому зупинимось на найбільш, на наш погляд, проблемних питаннях щодо забезпечення незалежності суддів.

Говорячи про Україну, не можна оминати той факт, що країна вже третій рік перебуває в режимі воєнного стану внаслідок збройної агресії російської федерації. Але, не зважаючи на складнощі, з якими стикнулася наша країна, українська влада не припиняє демонструвати рішучість у проведенні необхідних реформ, в тому числі судових, які передбачені процесом вступу України до Європейського Союзу. Так, найважливіші результати у 2023 році висвітлені у Щорічній доповіді Вищої ради правосуддя за 2023 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні», затвердженій рішенням Вищої ради правосуддя від 27 червня 2024 року № 1999/0/15-24 [9]. Аналізуючи доповідь, можна зробити висновок, що негативно на незалежність суддів впливали неукомплектованість судів суддівськими кадрами, занадто тривала процедура добору на посаду судді (у зв'язку із чим були внесені зміни до досить складної та тривалої процедури добору суддів та відбулося скорочення строку підготовки суддівських кадрів); неповноцінна роботи Вищої ради правосуддя щодо виконання повноважень зі звільнення суддів, надання згоди на утримання суддів під вартою, розгляду повідомлень суддів про втручання тощо; численні

випадки погроз, впливу та втручання в діяльність суддів. У зв'язку із цим, серед пріоритетних завдань на наступний рік були визначені: 1) забезпечення повної прозорості процедур добору суддів, їх зрозумілості як для кандидатів на посади суддів, так і для громадськості; 2) забезпечення відповідності нових процедур призначення на посади суддів основним принципам інституційної та структурної незалежності судової влади; 3) розроблення та затвердження єдиних показників для оцінки доброчесності та професійної етики судді, доброчесності кандидата на посаду судді; 4) встановлення механізмів забезпечення послідовності, передбачуваності та сталості дисциплінарної практики; 5) самоочищення судової влади через дисциплінарні процедури.

До Грузії як кандидата на вступ до Європейського Союзу, Європейською комісією висувалося дуже багато вимог, в тому числі вимога проведення ефективної судової реформи. Зокрема, наголошувалося на серйозних проблемах, що стосуються незалежності судової влади [10]. Окрім цього, Державний департамент США в своїй доповіді про права людини за 2023 рік, у розділі про Грузію, вказував, що, незважаючи на незалежність, передбачену Конституцією та законом, уряд Грузії не виявляє поваги до незалежності та неупередженості судової влади у політичних справах. Судді не є захищеними від внутрішнього та зовнішнього впливу. Також були виділені такі проблеми, як вплив Вищої ради юстиції на незалежність окремих суддів, маніпулювання системою розподілу справ, відсутність прозорості у діяльності Вищої ради юстиції та інші.

Задля подолання деяких із зазначених проблем, а також для забезпечення незалежного та неупередженого правосуддя в Грузії, згідно з звітом Єврокомісії від 8 листопада 2023 року [11], уряд Грузії, поряд із виконанням інших застережень, має

створити тимчасовий механізм перевірки доброчесності суддів, який повністю б відповідав міжнародним стандартам. Такий механізм перевірки доброчесності кандидатів та осіб, обраних на різні керівні посади, у тому числі членів Вищої ради юстиції, суддів Верховного суду, голів судів, має бути створений із залученням міжнародних експертів, що матиме вирішальну роль. Тобто комісія закликає керівництво Грузії запровадити надзвичайний механізм переатестації осіб, призначених на ключові посади у системі правосуддя. Окрім цього, має бути створена система постійної та періодичної перевірки декларацій про майнове становище суддів з наглядовими та консультативними функціями міжнародних експертів у цьому процесі. Також пріоритетом має бути захист суддів від внутрішнього та зовнішнього втручання.

Разом із тим, на сьогодні можна спостерігати ситуацію, коли за проведення цих реформ виступають здебільшого представники громадянського суспільства, тоді як і уряд, і більшість суддів не погоджуються із запропонованими процедурами, називаючи їх «неприйнятними», «антиконституційними» та такими, що «утискають незалежність суду або окремого судді». Тому, на жаль, навряд найближчим часом можна очікувати суттєвих змін.

Підписання Угоди про асоціацію між Республікою Молдова та Європейським Союзом, прийняття Парламентом Молдови «Стратегії реформування на 2022–2025 роки» [12] також поставили за мету зміцнення незалежності, підзвітності, неупередженості, ефективності та прозорості судової системи. Серед основних вимог Європейського Союзу було проведення переатестації суддів (так званого «ветінгу»), з метою перевірки працюючих суддів на професійність, доброчесність та незалежність. Така перевірка передбачала створення Урядом Молдови спеціальної комі-

сії, до складу якої переважно б входили міжнародні експерти. Проблема полягала в тому, що частина суддів не бажали проходити перевірку, частина – не погоджувалися із складом створеної комісії, бо в ній були відсутні представники судової влади, та критеріями перевірки. Це призвело до того, що з 33 суддів Вищої судової палати (найвищий судовий орган Молдови) – 30 суддів подали у відставку, що призвело до блокування роботи суду та заблокувало розгляд близько 6000 судових справ. Окрім цього, більшість суддів інших судових інстанцій також не погоджуються із процедурою проведення переатестації, бо вважають це втручанням в їх незалежність. Зазначимо при цьому, що Україна також майже завершила схожу процедуру кваліфікаційного оцінювання суддів, що в цілому була достатньо успішною.

Ще однією проблемою забезпечення незалежності суддів в Республіці Молдова є недостатнє фінансування. Зокрема, потребують перегляду матеріальні та соціальні гарантії суддів в Республіці Молдова. Розмір заробітної плати суддів варіюється від 800 до 1800 євро, що є чинен найменшим з країн Європи. Звичайно, це ставить під сумнів незалежність і неупередженість суддів. Тож, ще залишилися питання, які Молдові варто вирішити на шляху вступу до Європейського Союзу.

Висновки. Якщо узагальнити досвід України, Грузії та Республіки Молдова, можна дійти висновку, що кожна із держав не тільки декларує незалежність суддів, але і створює достатньо дієву систему гарантій незалежності судді. При цьому, можна побачити схожість таких гарантій, які полягають у запровадженні особливої процедури добору та призначення суддів, звільнення їх з посади та притягнення до відповідальності; встановленні гарантій недоторканості суддів; гарантуванні незмінюваності суддів та безстроковості їх перебування на

посаді; встановленні відповідальності за втручання в діяльність судді та прояв неповаги до судді; належному рівні матеріального та соціального забезпечення.

Звичайно, є певні проблеми, з якими стикаються країни в аспекті забезпечення незалежності суддів, як через внутрішньодержавні, так і через зовнішні фактори. Разом із цим, бажання цих країн стати повноправними членами Європейського Союзу має допомогти їм подолати вплив негативних факторів та створити в своїй країні дійсно незалежну судову владу.

У статті проведено порівняльно-правовий аналіз гарантій незалежності суддів як системи умов і засобів, які спрямовані на реальну практичну реалізацію принципу незалежності суддів, його вдосконалення, а в необхідних випадках – на його ефективний захист від будь-яких протиправних посягань. Проаналізовано досвід закріплення та реального дотримання гарантій незалежності суддів трьох країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу: України, Грузії та Республіки Молдова. Окрім міжнародних стандартів в галузі забезпечення незалежності суддів, було розглянуто норми національного законодавства, як конституційного, так і законодавства в сфері судоустрою і статусу суддів. Зокрема, в Україні незалежність суддів забезпечується Конституцією України 1996 р., Законами України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р., «Про Вищу раду правосуддя» 2016 р. та іншими законодавчими актами. В Грузії питанням незалежності суддів присвячені передусім норми Конституції Грузії 1995 року та Органічного Закону Грузії «Про загальні суди» 2009 року. В Республіці Молдова в свою чергу такими актами є Конституція Республіки Мол-

дова, Закон РМ «Про судоустрій» 1995 року, Закон РМ «Про статус судді» 1995 року, Закон РМ «Про Вищу раду магістратури» 1996 року тощо.

На підставі аналізу зазначених нормативно-правових актів зроблено висновок, що якнайширше система гарантій незалежності суддів закріплено у законодавстві України. Разом із тим, можна говорити про схожість закріплених гарантій і в законодавстві Грузії та Республіки Молдова. Так, такі гарантії полягають у запровадженні особливої процедури добору та призначення суддів, звільнення їх з посади та притягнення до відповідальності; встановленні гарантій недоторканості суддів; гарантуванні незмінюваності суддів та безстроковості їх перебування на посаді; встановленні відповідальності за втручання в діяльність судді та прояв неповаги до судді; належному рівні матеріального та соціального забезпечення.

В статті також приділено увагу проблемним питанням щодо забезпечення незалежності суддів в цих країнах та запропоновано шляхи оптимізації та підвищення рівня незалежності суддів.

Ключові слова: судова влада, суд, суддя, незалежність, гарантії незалежності, недоторканість, судова реформа.

Ovsiannikova O. Comparative legal analysis of guarantees of independence of judges (on the example of Ukraine, Georgia and the Republic of Moldova)

The article provides a comparative legal analysis of the guarantees of judicial independence as a system of conditions and means aimed at the actual practical implementation of the principle of judicial independence, its improvement, and, where necessary, its effective protection against any unlawful encroachments.

The author analyzes the experience of consolidation and actual application of the guarantees of judicial independence in three EU candidate countries: Ukraine, Georgia and the Republic of Moldova. In addition to international standards in the field of judicial independence, the author examines the provisions of national legislation, both constitutional and legislation in the field of judicial system and the status of judges. In particular, in Ukraine the independence of judges is ensured by the Constitution of Ukraine of 1996, the Laws of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” of 2016, “On the High Council of Justice” of 2016 and other legislative acts. In Georgia, judicial independence is primarily addressed by the 1995 Constitution of Georgia and the 2009 Organic Law of Georgia on General Courts. In the Republic of Moldova, such acts are the Constitution of the Republic of Moldova, the Law of the Republic of Moldova “On the Judiciary” of 1995, the Law of the Republic of Moldova “On the Status of Judges” of 1995, the Law of the Republic of Moldova “On the High Council of Magistracy” of 1996 etc.

Based on the analysis of these legal acts it is concluded that the system of guarantees of judicial independence is most widely enshrined in the legislation of Ukraine. At the same time it is possible to speak about the similarity of the enshrined guarantees in the legislation of Georgia and the Republic of Moldova. Thus, such guarantees include the introduction of a special procedure for the recruitment and appointment of judges, dismissing them from office and bringing them to justice; establishment of guarantees of judicial immunity; guaranteeing the irremovability of judges and their indefinite term of office; establishment of liability for interference with the activities of a judge and disrespect for a judge; and an adequate

level of material and social security. The article also focuses on the problematic issues of ensuring the independence of judges in these countries and suggests ways to optimize and enhance the level of judicial independence.

Key words: judiciary, court, judge, independence, guarantees of independence, immunity, judicial reform.

Література

1. Пушкар С.І. Забезпечення незалежності суддів як гарантія їх діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 78: ч. 2. С. 336–341.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Constitution Of Georgia. 24.08.1995. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36#Text>

4. Constitutia Republici Moldova. Adoptata la 29 iulie 1994. URL: https://presedinte.md/app/webroot/Constitutia_RM/Constitutia_RM_RO.pdf

5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

6. Organic Law Of Georgia On Generals Courts. 04.12.2009. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/90676?impose=translateEn&publication=34>

7. LEGE Nr. 514 din 06-07-1995 privind organizarea judecătorească. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=93759&lang=ro

8. LEGE Nr. 544 din 20-07-1995 cu privire la statutul judecătorului. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=119100&lang=ro

9. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2023 рік. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 27 червня 2024 року № 1999/0/15-24. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2023_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf

10. Commission Opinion on Georgia's application for membership of the European Union. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Georgia%20opinion%20and%20Annex.pdf>

11. Commission Staff Working Document. Georgia 2023 Report. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/388e01b7-e283-4bc9-9d0a-5600ea49eda9_en?filename=S WD_2023_697%20Georgia%20report.pdf

12. Strategia 2022-2025. Adoptată de Adunarea Generală la 21 februarie 2022. URL: <https://www.crmj.org/Strategia-2022-2025-web.pdf>

О. Пустовіт,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного та господарського права,
юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України

О. Піддубний,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та господарського права,
юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України

МІЖДЕРЖАВНІ УГОДИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКСПОРТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Експорт продукції агропромислового комплексу, який становить основу українського експорту, в умовах воєнного стану привертає увагу не лише українських науковців, а й дослідників з усього світу. Це через те, що питання продовольчої безпеки набули особливої актуальності за останні роки і є постійною темою обговорення міжнародними організаціями. Оскільки тема статті стосується міжнародного права, значним джерелом інформації слугують міжнародні правові акти, наприклад угоди між Україною та країнами світу, рішення Європейської Комісії та Ради Європи.

Аналіз досліджень і публікацій. Також питання взаємодії України з іншими країнами у сфері міжнародної торгівлі та експорту досліджували такі науковці як Коляда О. Нечипоренко А., Бабець І., Артаманова Г., Яремчук Т., Кім Д. Та інші.

Результати дослідження. Однією з перших значних подій у міжнародному просторі можна вважати скасування мит Європейським Союзом. У червні 2022 року набрав чинності Регламент № 2022/870 Європейського Парламенту та Ради про тимчасові заходи з лібералізації торгівлі [1], який розширює можливості україн-

ських експортерів в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Зараз тимчасово скасовані тарифи, установлені у рамках Угоди, що стосуються промислової продукції, системи вхідних цін для фруктів та овочів, тарифних квот для сільськогосподарської продукції, антидемпінгових мит на імпорту з України та глобальних захисних заходів щодо українських товарів.

У червні наступного року став чинним Регламент Європейського Парламенту та Ради № 2023/1077 [2], що був прийнятий 31 травня 2023 року, і який подовжив тимчасові заходи з лібералізації торгівлі між ЄС та Україною ще на рік. Ці заходи включають скасування усіх мит, квот і торговельних захисних обмежень для українського експорту відповідно до Регламенту Європарламенту, який був прийнятий у 2022 році. Варто відзначити, що цей Регламент містить не лише положення щодо скасування деяких заходів, а й накладає на Україну певні зобов'язання.

Зокрема, Україна зобов'язується дотримуватися правил походження товарів в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, утримуватися від введення будь-яких додаткових обмежень на імпорту з ЄС, включаючи нові митні та інші заходи, а також посилення

існуючих обмежень (за винятком тих, що обумовлені необхідністю в умовах воєнних дій). Крім того, Україна зобов'язується поважати демократичні принципи, права людини та основні свободи, верховенство права, а також вживати належних заходів для боротьби з корупцією та антиправною діяльністю, як це передбачено в Угоді про асоціацію.

Лібералізація торговельних відносин передбачає, що Україна зобов'язана дотримуватися європейських норм про походження товарів та відповідних процедур у рамках Угоди про асоціацію, утримуватися від введення будь-яких нових обмежень на імпорт з ЄС та дотримуватися демократичних принципів, прав людини та основних свобод, верховенства права та боротьби з корупцією. Ці нові правила діятимуть протягом року і сприятимуть українським виробникам та експортерам у період воєнного конфлікту, зміцнюючи їхні позиції на європейському ринку.

У зв'язку зі стабілізацією ринку, ЄС дозволив Україні експортувати свою сільськогосподарську продукцію без квот і мит до 5 червня 2025 року [3], однак з введенням запобіжників для захисту інтересів європейських аграріїв. Ці запобіжники передбачають можливість невідкладного введення тарифів для особливо чутливих сільськогосподарських товарів, зокрема птиці, яєць, цукру, вівса, крупи, кукурудзи та меду, якщо імпорт цих товарів перевищить середні обсяги, зафіксовані в другій половині 2021 року та за весь 2022 та 2023 роки.

22 липня 2022 року в Стамбулі Україна, Туреччина та ООН уклали угоду щодо розблокування портів для вивезення українського зерна [4]. Росія також підписала подібну угоду з Туреччиною та ООН. Дана угода згодом отримала назву «Зернова ініціатива». Угода, укладена у липні, встановила процедури для безпечного експорту зерна з визначених портів з метою зменшення продовольчої

кризи 2022 року. Кульмінацією цього заходу стало успішне вивезення понад 400 суден з українських портів до кінця жовтня, які перевезли майже 9,5 млн тонн зерна та інших харчових продуктів. Угода припинила свою дію 17 липня 2023 року.

Україна та ЄС у місті Ліон у Франції уклали угоду про автомобільні вантажні перевезення, яка включає зниження обмежень щодо перетину кордону для українських перевізників [5]. З моменту підписання тимчасової угоди про спрощення вантажних автомобільних перевезень між Європейським Союзом та Україною, експорт українських автотранспортних послуг до ЄС значно зросло. Обсяг експорту збільшився на приблизно дві третини, а вартість експорту зросла на третину. Це призвело до збільшення обсягу експорту на понад 300 000 тонн товарів щомісяця. У той же час український імпорт з ЄС також значно зрос: обсяг імпорту збільшується на близько 300 000 тонн щомісяця. Вартість імпорту зростає майже втричі швидше, ніж вартість експорту, досягаючи понад 700 млн євро щомісяця порівняно з 250 млн євро щомісяця.

Розширяючи можливості експорту, Уряд України співпрацює і з країнами Сходу, наприклад Туреччиною, що входить до п'ятірки партнерів у сфері торгівлі. На засіданні Кабінету Міністрів України, яке відбулося 7 травня 2024 року, було затверджено законопроект щодо ратифікації Угоди про вільну торгівлю між Україною та Туреччиною [6]. Наступним етапом є направлення законопроекту на ратифікацію Верховною Радою України.

Ця угода відкриє нові можливості для розвитку торговельних зв'язків завдяки преференційним умовам доступу до ринків товарів та послуг обох країн, а також забезпечить більшу прозорість у питаннях регулювання, знизить операційні витрати бізнесу шляхом усунення торгових

бар'єрів та в результаті підвищить ефективність розвитку національних економік.

Не менш важливим є подія підписання Україною та Туреччиною угоди про створення системи електронного обміну попередньою інформацією між митними органами двох держав [7]. Під час зустрічі у Стамбулі Президент України Володимир Зеленський та Президент Туреччини Реджеп Ердоган підписали Угоду між урядом України та урядом Турецької Республіки про створення системи електронного обміну попередньою інформацією щодо товарів та транспортних засобів, які перетинають кордони обох країн. Ця інформація, отримана митними органами, сприятиме швидшому проходженню товарів і транспортних засобів через кордони та допоможе у боротьбі з можливими митними правопорушеннями.

Висновки. За період з червня 2022 року по травень 2024 року Україна зазнала значних змін у міжнародних торговельних відносинах, що сприяли посиленню її економічного партнерства з Європейським Союзом, Туреччиною та іншими країнами. Скасування мит і торговельних обмежень з ЄС в рамках Угоди про асоціацію значно збільшило можливості українських експортерів, особливо в промисловому та сільськогосподарському секторах. Розширення автомобільних перевезень із ЄС також сприяло значному зростанню обсягів торгівлі.

Укладення нових угод із Туреччиною, зокрема угоди про вільну торгівлю та системи електронного обміну митною інформацією, є ключовими кроками для розвитку міжнародних торговельних зв'язків. Ці ініціативи сприятимуть збільшенню прозорості та ефективності в торговельних операціях, що сприятиме загальному економічному зростанню України.

Україна також активно працює над забезпеченням дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, демократії та боротьби з корупцією,

що є необхідними умовами для подальшого розвитку та поглиблення торговельних відносин з партнерами.

Отже, взаємодія з Європейським Союзом та іншими країнами підтверджує готовність України до викликів глобального ринку та підтримує її позицію як надійного партнера у міжнародній торгівлі.

Навіть за умов російської агресії, експорт української продукції є важливим як для світового ринку, так і для розвитку економічного благополуччя нашої країни. Зовнішня торгівля визначає розвиток країни і безпосередньо впливає на її основні економічні показники. Умови нестабільності, спричинені повномасштабним вторгненням Росії в Україну, введенням воєнного стану, блокуванням морських шляхів та іншими негативними факторами, вимагають пошуку альтернативних шляхів експорту. Використання різних видів транспорту та логістичних ланцюгів постачання стає критично важливим. Ще до початку війни Україна уклала багато корисних для національної економічної ситуації міжнародних угод. Передбачувано, що під час перебігу воєнних дій ступінь міжнародної співпраці тільки зростає, а тому зростає і кількість міжнародно-правових актів, зокрема у сфері експорту і торгівлі. Це й зумовлює актуальність і мету написання даної статті – дослідити, як саме міжнародні документи впливають на сьогоденний експорт сільськогосподарської продукції з України. Об'єктом дослідження постав процес імпорту продукції агропромислового сектору до країн ЄС та світу. Предметами дослідження постають міжнародні угоди, законодавство ЄС, вплив опрацьованих документів на логістичні маршрути, порядок експорту продукції, управлінські рішення та розподіл ресурсів всередині країни

для забезпечення внутрішнього та експортного попиту. Зроблено висновок, що укладення нових угод із Туреччиною, зокрема угоди про вільну торгівлю та системи електронного обміну митною інформацією, є ключовими кроками для розвитку міжнародних торговельних зв'язків. Ці ініціативи сприятимуть збільшенню прозорості та ефективності в торговельних операціях, що сприятиме загальному економічному зростанню України. Україна також активно працює над забезпеченням дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, демократії та боротьби з корупцією, що є необхідними умовами для подальшого розвитку та поглиблення торговельних відносин з партнерами. Отже, взаємодія з Європейським Союзом та іншими країнами підтверджує готовність України до викликів глобального ринку та підтримує її позицію як надійного партнера у міжнародній торгівлі.

Ключові слова: право Європейського Союзу, вільна торгівля, міжнародне право.

Pustovit O., Piddubnyi O.
Interstate agreements and their impact on the export of agricultural products of Ukraine

Even under the conditions of Russian aggression, the export of Ukrainian products is important both for the world market and for the development of the economic well-being of our country. Foreign trade determines the country's development and directly affects its main economic indicators. The conditions of instability caused by Russia's full-scale invasion of Ukraine, the introduction of martial law, the blocking of sea routes and other negative factors require the search for alternative export routes. The use of different modes of transport and logistics supply chains is becoming critical. Even

before the start of the war, Ukraine concluded many international agreements useful for the national economic situation. It is assumed that during the course of hostilities, the degree of international cooperation only increased, and therefore the number of international legal acts also increased, in particular in the field of export and trade. This determines the relevance and purpose of writing this article – to investigate exactly how international documents affect the current export of agricultural products from Ukraine. The object of the study was the process of importing products of the agro-industrial sector to EU countries and the world. The subjects of research are international agreements, EU legislation, the impact of processed documents on logistics routes, the order of product export, management decisions and the distribution of resources within the country to ensure domestic and export demand. It was concluded that the conclusion of new agreements with Turkey, in particular the agreement on free trade and the system of electronic exchange of customs information, are key steps for the development of international trade relations. These initiatives will help increase transparency and efficiency in trade operations, which will contribute to the overall economic growth of Ukraine. Ukraine is also actively working to ensure compliance with international standards in the field of human rights, democracy and the fight against corruption, which are necessary conditions for the further development and deepening of trade relations with partners. Therefore, interaction with the European Union and other countries confirms Ukraine's readiness for the challenges of the global market and supports its position as a reliable partner in international trade.

Key words: European Union law, free trade, international law.

УДК 347.440.62(37)(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.25>**О. Сафончик,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

К. Глиняна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДОГОВІР ПОЗИКИ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ ТА ЙОГО РЕЦЕПЦІЯ В УКРАЇНІ

Вступ. Сучасне цивільне законодавство України базується на римському праві. Це простежується як у загальних положеннях та принципах права, так і в окремих інститутах речового, зобов'язального, спадкового права. Чинний Цивільний кодекс закріплює та розвиває необхідні гарантії та основні принципи приватного права. Це принципи рівності громадян перед законом (*aequitas*), справедливості (*iustitia*), сумлінності (*bona fidei*), свободи волі людини (*libertas voluntadis hominis*).

Основні принципи римського права знайшли відображення в ЦК України: «цивільне законодавство ґрунтується на визнанні рівності учасників регульованих ним відносин, недоторканності власності, свободи договору, неприпустимості довільного втручання будь-кого у приватні справи, необхідності безперешкодного здійснення цивільних прав, забезпечення відновлення порушених прав судового захисту».

Вплив римського права на сучасне цивільне законодавство настільки великий, що його неможливо звести до певної кількості статей ЦК України. Випадки прямого чи опосередкованого впливу римського права численні. Це стосується як загальних

положень права, так і статусу осіб, позовної давності, речових та зобов'язальних прав, окремих видів договорів, спадкового права тощо.

Сфера наукових досліджень.

Вагомий внесок у дослідження договорів позики за Римським приватним правом, а також рецепції Римського права в Україні висвітлювались у наукових та фахових працях: В.А. Бека, Н.А. Бондара, В.О. Гончаренко, І.В. Давидової, С.Д. Гринько, В.М. Зубара, З.П. Мельника, М.Р. Матушака, О.А. Подопригори, Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонової, В.П. Шаганенка та інших.

Виклад основного матеріалу.

Сутність договору позики у римському приватному праві полягала у передачі речі (*datio rei*) у власність чи володіння. Використання реальних договорів у Стародавньому Римі збігається із правозастосуванням норм Законів XII таблиць. Саме на той час почали застосовувати кондикції «*de certa credita pecunia i de omni certa re*», що свідчить про практичне санкціонування найбільш раннього виду договору – «*mutuum*» (позика). Найімовірніше це сталося у IV столітті до нашої ери. Використання договору позики було явищем поширеним як серед римських громадян, так і іноземців (*peregrini*) [3].

Після введення правового захисту, пов'язаного з передачею речі як формою «*mutuum*», передача речі стала визнаною формою укладання договорів та в інших випадках: наприклад, коли боржнику передавалася якась річ для користування або коли йому передавалася річ на зберігання, як і у випадку, коли річ передавалася у вигляді гарантії погашення придбаного боргу.

Саме так виникли у римському приватному праві чотири найвідоміші реальні контракти: «*mutuum*», «*commodatum*», «*depositum*» і «*pignus*» [2, с. 13–16].

У зазначених угодах одна сторона (позикодавець) передавала гроші чи інші речі іншій стороні (позичальнику) у вигляді процедури передачі речі (*traditio*), оскільки йдеться про «*ges pes mancipii*». Позичальник же, отримуючи гроші або інші речі, що замінюються, приймав на себе зобов'язання по поверненню їх у обсязі «*tantundem eiusdem generis*», тобто тієї ж суми грошей або таких же речей і аналогічної їх якості.

У процесі процедури передачі речі встановлювалася власність позичальника. Насправді це означало, що договір позики міг бути укладений лише власником. Уявна позика, тобто передача позичальнику речей з боку їх власника, тягло за собою юридичні наслідки, які виражалися у недійсності укладеного договору. У такому разі передана позичальнику річ підлягала обов'язковому поверненню. Повернення речі здійснювалося в рамках процедури «*rei vindicatio*» у тому випадку, якщо річ не використовувалася за своїм призначенням, а якщо позичальник вже вжив отримані речі, тоді набирала чинності процедура «*condictio sine causa*».

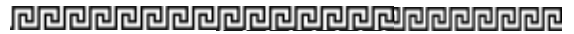
За характером «*mutuum*» був одностороннім договором. Отже, позикодавці набували права на його утримання, а позичальники лише обов'язки. Основним правом позикодавця за договором позики було право

вимагати повернення тієї ж кількості однорідних речей, отриманих позичальником. Звертається увага на те, що «*mutuum*» був лукративним договором, тому відсотки щодо нього не передбачалися.

Основним зобов'язанням позичальника, тобто боржника, було повернення позикодавцю тієї самої кількості однорідних речей, що він прийняв під час укладання позики. Це зобов'язання позичальник повинен був виконати на вимогу позикодавця, якщо термін виконання зобов'язання не було встановлено, або за час, коли зобов'язувався перед позикодавцем. Інших обов'язків в позичальника не було. Це положення детально було регламентовано у фрагменті XXXXI, титулу I, книги XLV Дігестів Юстиніана [5, с. 60–93].

Як зазначається в науковій літературі: «позика вважається однією з найдавніших форм договірної права, що зберігся як один з основних інститутів цивільних правовідносин, згодом трансформувалася у кредит» [4]. Договір позики у римському праві відносився до категорії «а» – реальні договори. На думку римських юристів, доки не відбулася передача речі, зобов'язання з реального договору не виникало. Таким чином, зобов'язання позичальника породжувалось з факту одержання речі у власність.

Однією з особливостей давньоримської конструкції договору позики стала передача замінних речей. Оскільки валюта позики: гроші, зерно, вино або інші речі, визначені родовими ознаками, мала властивість споживання, поверненню підлягали не ті ж речі, що передавалися у позику, а інші у тій же кількості і тієї ж якості. Договір позики передбачав перехід речей у власність боржника, що породжувало особливість договору: у зв'язку з тим, що боржник ставав власником, він ніс ризик їх випадкової загибелі, тобто збитки від загибелі предмета договору. Ризик випадкової загибелі валюти позики покладався

на боржника за загальним правилом ототожнення прав власності з відповідальністю – незалежно від ступеня та форми провини позичальника: у праві родові речі не гинуть, оскільки вони замінюються.

Незважаючи на реальний характер договору, було б невірним стверджувати, що угода сторін (*consensus*) не мала для неї суттєвого значення. Однак лише угоди сторін було б недостатньо для укладання договору «*mutuum*», але його відсутність зробила б договір недійсним. Для виникнення зобов'язання угода мала супроводжуватися юридичним збагаченням боржника за рахунок кредитора у формі отримання відомої речі на праві власності.

Як зазначалося вище, «*mutuum*» порівняно пізня форма договору позики. У юридичній науці поширена думка, за якою: «у найдавнішому римському праві цієї мети використовували формальну угоду «*пехит*»» [1, с. 9–15]. В даний час зміст джерел не дозволяє зробити безперечний висновок про походження та значення «*пехит*».

Праву відома пізня спрощена форма «*пехит*», що мала вигляд урочистої формули, яка мала містити розмір суми, що передається, але також могла включати різні додаткові застереження. Зокрема, нерідко практикувалося включення угоди про відсотки, які позику не передбачалися, але фактично застосовувалися широко. Це доводиться заходами, спрямованими на боротьбу зі зловживаннями при стягненні відсотків, зокрема, закон визначав найвищий розмір відсотків та штрафи для лихварів.

Форма «*пехит*» передбачала також певні заходи відповідальності для боржників, унаслідок чого вона приваблювала кредиторів, незважаючи на труднощі виконання формального обряду. Проте ідея договору, заснованого на угоді чи волі сторін, була далека «*пехит*». *Пехит* породжувало зобов'язання тому, що

боржник отримував щось від кредитора і це дозволяє говорити про реальний початок договірної конструкції [1, с. 9–15].

Певний прогрес цивільних відносин щодо договорів позики пов'язують із появою письмової форми укладання угоди. Для забезпечення доказу, що угода відбулася, у практику з часом увійшло укладення спеціального документу, що звався «*cautio*». За простого письмового викладу договору за участю лише контрагентів було більше можливостей для зловживань. Цим пояснюється прагнення юристів обмежити формальну силу письмової «*cautio*».

У договорі позики для придбання ним юридичної сили не потрібна була згода сторін, було достатньо передати контрагенту на підставі угоди сторін валюту позики. Нова форма укладання договору визначила один із компонентів його юридичної природи – реальність.

Договір позики за своєю юридичною природою міг бути визначений як односторонній і безоплатний; був необхідною умовою і зазначення терміну платежів за позику.

Про односторонній характер «*mutuum*» дозволяє говорити те, що за договором лише позикодавець мав право вимагати від позичальника повернення предмета позики; на позичальнику лежав кореспондуючий праву позикодавця обов'язок. Однак обов'язків позикодавця «*mutuum*» не передбачав, так само як і не передбачав прав позичальника.

Можливість умовного перерахунку та заміни якості валюти позики стала найповніше регулюватися лише у рецепційному праві.

Безоплатність договору позики виражалася без обов'язку позичальника сплачувати відсотки із зайнятої суми, якщо предметом договору були гроші. У цьому практично широко застосовувалося укладання угоди про відсотки. Відсутність такої угоди говорила про безвідсотковість

позики. «Mutuum» більшою мірою являв собою торговельну угоду.

Разом з тим у римських юристів періоду існувало правило, згідно з яким зростання відсотків припинялося, щойно несплачена сума відсотка досягала розміру капітальної суми, і заборонявся анатоцизм, тобто зарахування несплаченої відсоткової суми до капіталу, і стягнення особливих відсотків за цей придаток.

Крім того, в подальшому стягнення відсотків понад встановлений законом розмір набуло безумовного забороненого характеру: угода про це ставала юридично недійсною. Тому боржник міг відмовитися від сплати таких відсотків, а якщо вона була вже зроблена, то сплачене зараховувалося на погашення капіталу або ж поверталось назад. Вважаємо, що ознака можливості нарахування відсотків дозволяє визначити договір «mutuum» як передумову кредитного договору.

З часом все більшого розвитку набували форми закріплення вираження волі сторін договору. Згодом почали застосовувати розписки, що засвідчували отримання боржником грошової суми чи іншого предмета договору. Позикові розписки увійшли до практики Стародавнього Риму під впливом грецького права та отримали назву хірографів. Розписка загалом мала забезпечувальний характер.

Поява такої форми посвідчення полегшувало для позикодавців доведення факту передачі позики, а отже, і доведення права вимагати від позичальників повернення суми. Проте практика складання документів, які забезпечують доказ передачі валюти позики, виявила небезпеку безпідставних вимог позикодавців до позичальників. Непоодинокими були випадки, коли видача розписки передувала передачі предмета договору; позичальник, як зазначалося, був зобов'язаний видати позикодавцю обумовлену валюту позики, яку не отримував, але мав повернути відповідно до розписки.

Таким чином, найчастіше позичальник, який очікував на отримання валюти позики, фактично не мав справи із позиковим зобов'язанням.

Подібні відносини позикодавця та позичальника склалися внаслідок того, що сильнішою у соціально-економічному плані стороною був позикодавець, а позичальник виявлявся фактично залежною стороною договору. Однак позичальник міг заперечувати проти необґрунтованих позовних домагань позикодавця, а також активною поведінкою міг попередити можливість появи такого позову.

З часом із зміною соціальних умов постало питання про необхідність надання позичальнику більшого кола прав у його захисті.

Договір позики займав важливе місце у середньовічному праві Європи. У низці боргових документів XII–XIII століть використовувалася римська формула позики, але вона зазнала певних змін. Канонічне право забороняло стягнення відсотків, але оскільки найбільшим позикодавцем у цей час була церква, вона ж знайшла можливість ігнорування такої заборони. У деяких випадках боржник виплачував кредитору заздалегідь певну суму (до 25% від отриманої ним у борг), яка не вважалася відсотками.

В інших випадках він приймав зустрічне зобов'язання виплачувати кредитору фіксовану ренту у вигляді певної частини доходів. З XIV–XV століть, як позикодавці виступала вже міська верхівка, лихварі, які під заставу землі або за право стягувати ренту видавали гроші великим феодалам і самому королю. У XVIII столітті застава майна обмежувався, якщо вона супроводжувався передачею кредитору закладеної землі. Однак ще з XII століття, особливо в лихварських операціях, церква, для гарантії за договором позики почала використовувати іпотеку, коли закладена земля залишалася у боржника, але з виплатою останнім встановленої ренти.

Спадщина римських юристів продовжує активно використовуватися у сучасному суспільстві. За допомогою рецепції римське право як опосередковано, так і безпосередньо впливало та впливає на розвиток законодавства та правової науки в Україні. Його вплив простежується у різних галузях права, від кримінального до цивільного.

У сучасній Україні ринкові відносини безпосередньо пов'язуються з римським правом, положення якого збагатили Цивільний кодекс щодо регулювання не тільки права власності та інших речових прав, а й зобов'язальних, договірних та інших правовідносин.

Як зазначається у літературі, серед численних римських реальних договорів розрізнялися такі види: позика, позичка, зберігання та заклад. Особливістю договору позики і в сучасному праві є те, що дія самого договору та відповідальність сторін настають з моменту передачі грошей чи інших речових речей (ст. 1046 ЦК України), а договір позички, як і римський «*commodatum*», має безоплатний характер. Вбачаються аналогії з договором зберігання (римський «*depositum*») – статті 936–955 (глава 66) ЦК України [6, 7].

Висновки. Римське право вважається унікальним явищем в юриспруденції внаслідок своєї особливої ролі в правовій історії людства: воно пережило народ, що його створив і послужило базою для створення і поштовхом для розвитку правових систем безлічі країн. Рецепція римського права це один із найважливіших історико-правових процесів для низки країн ЄС та України.

Рецепція римського права – це тривалий і багатогранний процес засвоєння правової спадщини епохи античності європейськими народами, у якому норми позитивного права давнини пристосовувалися реалій нової епохи; відбувалися теоретична

обробка правового матеріалу та філософське узагальнення різноманітних проявів права.

Рецепція є складним правовим явищем, що призвело до розвитку кількох підходів до тлумачення цього терміну. Існують такі точки зору на співвідношення рецепції та наступності: 1) наступність входить у процес рецепції; 2) рецепція є частиною наступності; 3) рецепція та наступність розглядаються як два самостійні процеси.

Таким чином, відома у сучасному праві конструкція позики є результатом тривалого формування правових традицій для застосування позикових коштів. Сучасні цивільні, договірні відносини своїми витокami йдуть у правову систему Стародавнього Риму, де конструкція договору позики, чи «*mutuum*», за низкою ознак стала базисом для виникнення кредитних правочинів. Позика втілила у собі істотні риси цього договору, що містив певні гарантії для сторін, виражені у кореспондуючих правах і обов'язках. Легальне закріплення договорів позики є результатом еволюції правничого та прогресивного явища сучасного цивільного законодавства.

Представлена стаття присвячена окремим питанням договору позики за римським приватним правом та його рецепція в Україні. В статті зазначено, що сучасне цивільне законодавство України базується на римському праві. Це простежується як у загальних положеннях та принципах права, так і в окремих інститутах речового, зобов'язального, спадкового права. Чинний Цивільний кодекс України закріплює та розвиває необхідні гарантії та основні принципи приватного права. Основні принципи римського права знайшли відображення в ЦК України: «цивільне законодавство ґрунтується на визнанні рівності

учасників регульованих ним відносин, недоторканності власності, свободи договору, неприпустимості довільного втручання будь-кого у приватні справи, необхідності безперешкодного здійснення цивільних прав, забезпечення відновлення порушених прав судового захисту».

В статті акцентовано увагу на тому, що у договорі позики для придбання ним юридичної сили не потрібна була згода сторін, було достатньо передати контрагенту на підставі угоди сторін валюту позики. Нова форма укладання договору визначила один із компонентів його юридичної природи – реальність. При цьому зазначається, що договір позики за своєю юридичною природою міг бути визначений як односторонній і безоплатний; був необхідною умовою і зазначення терміну платежів за позикою. Отже, цивільно-правова характеристика зазначеного договору за цивільним правом України відповідає їй за римським приватним правом.

Зазначено, що вплив римського права на сучасне цивільне законодавство настільки великий, що його неможливо звести до певної кількості статей ЦК України. Випадки прямого чи опосередкованого впливу римського права численні. Відомо у сучасному праві конструкція позики є результатом тривалого формування правових традицій для застосування позикових коштів. Легальне закріплення договорів позики є результатом еволюції правничого та прогресивного явища сучасного цивільного законодавства.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, римське приватне право, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, позика, кредит, рецепція.

Safonchuk O., Hlyniana K. Loan agreement under Roman private law and its reception in Ukraine

The present article deals with individual issues of a loan agreement under Roman private law and its reception in Ukraine. It notes that the modern civil legislation of Ukraine is based on Roman law. This is evident both in the general provisions and principles of law and in some institutes of real, obligation, and inheritance law. The current Civil Code of Ukraine enshrines and develops the necessary guarantees and basic principles of private law. The basic principles of Roman law are rendered in the Civil Code of Ukraine: "civil law relies on the recognition of equality between participants in the relations it regulates, inviolability of property, freedom of contract, inadmissibility of arbitrary interference in private affairs, the need for unimpeded exercise of civil rights, and ensuring the restoration of violated rights through judicial protection."

The article emphasizes that in a loan agreement, the consent of the parties was not required to make it legally binding: it is sufficient to transfer the loan currency to the counterparty based on the parties' agreement. The new form of contracting has defined one of the components of its legal nature – reality. At the same time, it is marked that a loan agreement by its legal nature could be recognized unilateral and gratuitous; was a necessary condition specifying the term of loan payments. Thus, civil law characteristics of the relevant agreement under the civil law of Ukraine corresponds to that under Roman private law.

It is noted that the influence of Roman law on modern civil legislation is so great that it cannot be reduced to a certain number of articles of the Civil Code of Ukraine. Cases of direct or indirect influence of Roman law are numerous. The loan

structure known in modern law is the result of a long-standing legal tradition for the use of borrowed funds. Legalization of loan agreements is the outcome of the evolution of a legal and progressive phenomenon of modern civil law.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, Roman private law, obligations, contractual obligations, civil law contract, loan, credit, reception.

Література

1. Абрамчук Д. В. Становлення та розвиток конструкції примірного договору у вітчизняному цивільному праві. Нове українське право. 2021. Вип. 6. С. 9–15.
2. Гончаренко В. О. Система контрактів Римського приватного права. С. 13–16 // URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1e25315b-fdba-4ca0-bf28-c6500b082696/content>
3. Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень» / З. П. Мельник; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
4. Підпригора, О. А., Харитонов, Є. О. Римське право : підруч. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
5. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Східна традиція. – Одеса: Юридична література, 2000. – С. 60–93.
6. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р.: наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонова Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. – Київ : Норма права, 2023. 1424 с.
7. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2 частинах. / За ред проф. Р. Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 736 с.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2024.26>

Б. Бондар,

аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Аналіз матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень, свідчить про значну кількість кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. Тож, одним з важливих питань є дослідження етапів становлення та розвитку кримінального законодавства у частині злочинів проти основ національної безпеки на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новак К.М. висвітлила основні особливості Кримінального кодексу УСРР 1922 року. У статті Зайцева О.В. та Філіпенко В.Р. проаналізовані історичні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні XI–XVIII століть. Шершенькова В.А. та Попсуєнко Л.О. дослідили процес першої кодифікації права в радянській Україні.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про кримінально-правову протидію за злочини проти держави відносяться до часів Київської Русі. Серед них можна виокремити посягання на князівську владу, що реалізувалося у повстаннях, заколотах, зраді держави у формі змови з ворогом.

Також, варто зазначити, що після занепаду Галицько-Волинської держави розпочалась боротьба сусідніх

держав за українські землі. Після поділу територій на частині українських землях діяли законодавчі акти Польського королівства та Великого князівства Литовського. Так, у Польському королівстві відповідно до Статутів Казимира III 1346–1347 років, виокремлювались злочинні діяння проти держави. Це насамперед, бунт проти королівської влади [1, с. 4].

Необхідно вказати, що одним з найбільш значущих законодавчих актів, що стосувався кримінально-правових відносин на території українських земель, був Статут Великого князівства Литовського, котрий був виданий у трьох редакціях – 1529, 1566 і 1588 років. Литовські Статуту 1566 та 1588 років вказують на такий державний злочин як за образа великокнязівської гідності, змову, замах або бунт проти князя, тобто це можна трактувати як посягання на його життя та здоров'я. У цих же статутах йдеться про спробу збройного захоплення влади в князівстві. Тобто, можна стверджувати, що остання група злочинних посягань може відноситись до сучасних уявлень про злочини проти основ національної безпеки [2, с.37].

Наприкінці XV на український теренах з'явилося військове угруповання, яке звало себе козаками. З цього моменту ознаменувався

новий етап у розвитку української державності. У своїй життєдіяльності козаки керувалися козацьким звичаєвим правом, його можна охарактеризувати як сукупність норм поведінки, яка була вироблена у процесі виникнення козацтва та перетворення його на велику суспільну групу.

У березні 1917 року в Києві була створена Українська Центральна Рада, котра намагалася в період розвитку революції запровадити правові норми, що стосувались охорони власності, громадського порядку і захисту безпеки держави. Так, на території України була чина постанова Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 року «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року», відповідно до якої військовий міністр за дозволом міністра внутрішніх справ у позасудовому порядку мав можливість відправляти до в'язниці осіб, діяльність яких, на його думку, підпадала під дію вищезазначеної постанови, а також, мав право, депортувати цих осіб за межі України.

З проголошенням незалежності Української Народної Республіки, у березні 1918 року набрав чинності «Закон про покарання осіб, які шляхом збройної боротьби намагалися ліквідувати українську державність». Особи, котрі були визнанні винними у вчиненні такого виду злочину позбавлялися громадянства і висилалися за межі держави.

Із окупацією Української Народної Республіки радянською владою починається новий етап у формуванні кримінального законодавства щодо злочинів проти основ національної безпеки. Так, у 1922 році був прийнятий Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі УСРР). Необхідно, перш за все звернути увагу на те що вищезгаданий законодавчий акт передбачав особливу увагу першочерговому захисту держави, а не громадянина. Так, ст.6

вказує, що злочином визнається будь-яке суспільно-небезпечне діяння або бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу та правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою під час перехідного до комуністичного ладу періоду [3, с. 1].

КК УСРР 1922 року описував ряд злочинів проти держави. Вищезазначені кримінально каранні діяння були висвітлені у першій главі КК УСРР 1922 року під назвою «Державні злочини». Серед них можна виділити наступні: ст.57 говорить, що контрреволюційною визнається будь-яка дія, спрямована на повалення завойованої пролетарською революцією влади робітничо-селянських рад, а також дії щодо допомоги тій частині міжнародної буржуазії, яка не визнає рівноправності комуністичної системи власності, що приходить на зміну капіталізму і прагне, до її повалення шляхом інтервенції, блокади, шпигунства чи фінансування преси [4, с. 1].

Ст. 58 КК УСРР 1922 року передбачає, що організація в контрреволюційних цілях озброєних повстань або вторгнення на радянську територію озброєних загонів або банд, а також участь у будь-якій спробі з тією ж метою захопити владу або насильно відібрати будь-яку частину території УСРР, або розірвати укладені нею договори, карається найвищою мірою покарання та конфіскацією всього майна, з допущенням за пом'якшувальних обставин зниження покарання до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років із суворою ізоляцією та конфіскацією всього майна. При встановленні судом необізнаності учасника щодо кінцевої мети зазначеного в цій статті злочину, участь у ньому карається позбавленням волі терміном не нижче трьох років.

Також, необхідно висвітлити ст. 59 КК УСРР 1922 року, відповідно до якої, відносини з іноземними державами або їх окремими представниками з метою схилити їх до збройного втручання у справи республіки,

оголошення їй війни або організації військової експедиції, карається покаранням, передбаченими передбаченим ч. 1 ст. 58 КК УСРР 1922 р. [5].

Стаття 66 КК УСРР 1922 р. вказує, що участь у шпигунстві, що виражається у передачі, повідомленні чи викраденні, або збиранні відомостей, що мають характер державної таємниці, особливо воєнних, іноземним державам або контрреволюційним організаціям у контрреволюційних цілях або за винагороду, карається за ч. 1 ст. 58 КК УСРР 1922 року.

Відповідно до ст. 67 КК УСРР 1922 р., активні дії й активна боротьба проти робітничого класу та революційного руху, котрі були вчинені на відповідальних посадах при царському ладу, караються найвищою мірою покарання та конфіскацією всього майна, з допущенням за пом'якшувальних обставин зниження покарання до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років із суворою ізоляцією та конфіскацією всього майна.

У ст. 68 КК УСРР 1922 р. зазначається, що покривання та допомога всякого роду злочинам, передбаченим ст.ст. 58–67 КК УСРР 1922 року, не пов'язання з безпосереднім скоєнням зазначених злочинів, або при непоінформованості про їх кінцеві цілі, карається позбавленням волі на термін не нижче одного року.

Тож, необхідно зазначити, що КК УСРР 1922 р. описує значну частину кримінально караних діянь, котрі можна охарактеризувати як злочини проти основ національної безпеки [6].

Кримінальний кодекс УСРР 1927 та 1934 зазнав деяких змін. Так, в першу чергу, необхідно звернути увагу на комплекс складу злочинів у статтях 54¹ – 54¹⁴, котрі передбачали відповідальність за «Зраду батьківщини» та «Контрреволюційну діяльність». У ст. 54^{1а} зазначено, що умисні дії вчинені громадянами СРСР на шкоду військовим потужностям СРСР, його незалежності чи недо-

торканності його території, такими діями вважається видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, шпигунство, втеча чи переліт за кордон і карається вищою мірою покарання – розстрілом з конфіскацією майна, лише за наявності пом'якшувальних обставин, передбачалась заміна вищої міри покарання десятима роками позбавлення волі. Відповідно до ст. 54^{1б}, тій ж дії, котрі зазначені у ст. 54^{1а}, вчинені військовослужбовцями каралися вищою мірою покарання без можливості пом'якшення [7].

Також, необхідно зазначити наступні злочини проти держави: як-от ст. 54² «Збройне повстання», котре передбачало покарання у вигляді розстрілу чи позбавлення громадянства разом з оголошенням ворогом трудящих. Стаття 54^а «Відносини з іноземною державою з метою», каралася розстрілом чи позбавленням громадянства разом з оголошенням ворогом трудящих. Стаття 54⁴ «Надання допомоги міжнародній буржуазії», передбачала позбавлення волі на строк не менше 3 років. Схилення іноземної держави до війни проти СРСР, зазначено у ст. 54⁵ і передбачало покарання у вигляді розстрілу або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства чи позбавленням громадянства разом з оголошенням ворогом трудящих. У статтях 54⁶ – 54⁹ КК УСРР 1934 року визначено такі злочини як: ст. 54⁶ «Шпигунство», ст. 54⁷ «Шкідництво», ст. 54⁸ «Тероризм», ст. 54⁹ «Диверсія». А також, ст. 54¹⁰, котра передбачала відповідальність за пропаганду чи агітацію, яка полягала в закликах до повалення, підриву чи послаблення радянської влади або до вчинення окремих контрреволюційних злочинів передбачених статтями 54² – 54⁹ КК УСРР 1934 року.

Кримінальний кодекс Української радянської соціалістичної республіки (далі – УРСР) 1960 року зазнав

значних змін. Так, Глава I «Державні злочини» розділена на дві частини «Особливо небезпечні державні злочини» та «Інші державні злочини». Відповідно, частина перша включала в себе ст. 56 «Зрада батьківщини» тобто діяння, яке було з умислом вчинене громадянином СРСР на шкоду територіальній недоторканності, державній незалежності, або военній могутності СРСР. За вчинення даного кримінально караного діяння передбачалось покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням на строк до п'яти років чи без такого або смертною карою з конфіскацією майна. Санкція даної статті також передбачала звільнення від кримінальної відповідальності, якщо громадянин СРСР, котрий був завербований іноземною розвідкою для проведення підривної діяльності проти СРСР, якщо не вчинив ніяких протиправних дій і добровільно повідомив органи влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою.

Вищезгадана частина I Глави I включає ст. 57 «Шпигунство», за котрою передбачена відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням на строк до п'яти років чи без такого, або смертною карою з конфіскацією майна. За вчинення кримінально караного діяння, котре описане у ст. 58 «Терористичний акт», а також ст. 59 «Терористичний акт проти представника іноземної держави» передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. Стаття 61 «Шкідництво» передбачає відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна за дії або бездіяльність, котрі спрямовані до підриву промисловості, грошової системи, транспорту, сільського господарства, торгівлі чи інших галузей народного господар-

ства, а також діяльності державних органів або громадських організацій з метою ослаблення радянської держави, якщо ці діяння вчинено з використання державних або громадських установ, організацій чи підприємств. Кримінально каране діяння описане в ст. 60 «Диверсія», передбачає відповідальність аналогічну до ст. 59 КК УРСР 1960 року.

Стаття 62 «Антирадянська агітація і пропаганда» говорить, що агітація або пропаганда, котра проваджена з метою підриву чи ослаблення радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту [8].

Пропаганда війни ст. 63 КК УРСР 1960 року, карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого. Організаційна діяльність, спрямована до вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації, відповідно до ст. 64 КК УРСР 1960 року, карається відповідно за статтями 56–63 вищезазначеного кодексу.

Також, слід звернути увагу на диспозицію ст.65 «Особливо небезпечні державні злочини, вчинені проти іншої держави трудящих», яка говорить, що в силу міжнародної солідарності трудящих особливо небезпечними державними злочинами є ті злочини, котрі вчинені проти іншої держави трудящих. І караються за статтями 56–64 КК УРСР 1960 року

Частина друга «Інші державні злочини» Глави I включає наступні злочини: ст.66 «Порушення національної і расової рівноправності», ст. 67 «Розголошення державної таємниці», ст. 68 «Втрата документів, що містять державну таємницю», ст. 69 «Бандитизм», 69¹ «Дії, що дезорганізують

роботу виправно-трудоустанов», ст. 70 «Контрабанда», ст. 71 «Масові безпорядки», ст. 72 «Ухилення від чергового призову на дійсну військову службу», ст. 73 «Ухилення від призову по мобілізації», ст. 74 «Ухилення у воєнний час від виконання повинностей або сплати податків», ст. 75 «Незаконний виїзд за кордон і порушення правил міжнародних польотів», ст. 76 «Порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту», ст. 78 «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів», ст. 79 «Виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів», ст. 80 «Порушення правил про валютні операції», ст. 80¹ «Недонесення про державні злочини», ст. 80² «Приховування державних злочинів» [8].

Після відновлення незалежності, наша держава з 1991 року по 2001 рік використовувала КК УРСР 1960 року зі змінами, котрі були прийняті також і за часів незалежності. Серед впроваджених змін необхідно виокремити, те що ст. 56 отримала нову назву «Державна зрада» за яку передбачено покарання у вигляді волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. Тобто, санкція вищезгаданої статті говорить, що було виключена можливість такого виду покарання як смертна кара. Додано ст. 56¹ «Змова з метою насильницького повалення конституційного ладу або з метою захоплення державної влади».

Статті 58–59 перейменовано на «Посягання на життя державного діяча» та «Посягання на життя представника іноземної держави» відповідно. Ст. 61 «Шкідництво», ст. 62 «Антирадянська агітація і пропаганда», ст. 64 «Організаційна діяльність, спрямована до вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації», ст. 65 «Особливо небезпечні державні злочини, вчинені проти іншої держави тудя-

щих», ст. 74 «Ухилення у воєнний час від виконання повинностей або сплати податків» було виключено з Кримінального кодексу.

Вже у 2001 році було прийнято новий Кримінальний кодекс України (далі – КК України), котрий містить розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України».

Вищезазначений розділ описує наступні кримінальні правопорушення: ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», ст. 111 «Державна зрада», ст. 112 «Посягання на життя державного чи громадського діяча», ст. 113 «Диверсія», ст. 114 «Шпигунство» [9].

У січні 2014 році розділ I КК України було доповнено статтею 110¹ «Екстремістська діяльність», тобто виготовлення, зберігання з метою збуту або розповсюдження, а також збут чи розповсюдження екстремістських матеріалів, в тому числі через засоби масової інформації, Інтернет, а також, використання або демонстрація екстремістських матеріалів перед масовим зібранням людей, в тому числі на мітингах, зборах, демонстраціях, вуличних походах, публічні висловлювання або заклики екстремістського характеру чи фінансування зазначених дій або інше сприяння їх організації або здійсненню, в тому числі шляхом надання інформаційних послуг, коштів, нерухомості, навчальної, поліграфічної або матеріально-технічної бази, телефонного, караються накладення штрафу від двохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією екстремістських матеріалів.

Вищевказана правова норма містилась у КК України трохи більше місяця, адже вже у лютому 2014 році відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення

норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» ст. 110¹ «Екстремістська діяльність» було виключено із КК України.

У квітні 2014 року КК України було доповнено новою ст. 114¹ «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань», частина перша, якої говорить, що за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. А частина друга даної статті зазначає, що те саме діяння, котре призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків, карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Також, у червні 2014 року, відповідно до Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» КК України було доповнено статтею 110² «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України».

Останніми доповненнями розділу I КК України, було впровадження у березні та квітні 2022 року статей 111¹ «Колабораційна діяльність», 111² «Пособництво державі-агресору» та 114² «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [9].

Висновки: кримінальна караність за злочини проти держави бере свій початок за часів Київської Русі, а вже перша кодифікація злочинів проти держави, котрі можна порівняти

з сучасним КК України відбулась у 1922 році.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що частина кримінально караних діянь, котрі були закріплені у КК УРСР, відсутні у сучасному українському законодавстві у частині злочинів проти основ національної безпеки. Також, розділ злочинів проти держави КК УРСР 1960 року містив діяння, що відносяться до кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці та недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. У сучасному КК України, вищезгадані кримінальні правопорушення віднесені до окремого розділу XIV. Частина кримінально караних діянь, котрі були закріплені у КК УРСР, відсутні у сучасному українському законодавстві у частині злочинів проти основ національної безпеки.

У статті досліджено етапи розвитку кримінального законодавства щодо злочинів проти основ національної безпеки на території України. Було проаналізовані законодавчі акти часів Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Української Народної Республіки. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу Глави I «Державні злочини» Кримінального кодексу УСРР у редакціях 1922, 1927 і 1934 років, а також Кримінального кодексу УРСР 1960 року та його оновлень редакції 1991 року. Висвітлюється, також, процес становлення Кримінального кодексу України, який був прийнятий у 2001 році, а також його зміни і доповнення 2014 та 2022 років щодо розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України», насамперед доповнення кодексу новими кримінальними правопорушеннями, такими як ст. 110² «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади,

зміни меж території або державного кордону України», ст. 111¹ «Колабораційна діяльність», ст. 111² «Пособництво державі-агресору», ст. 114¹ «Перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» та ст. 114² «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Підсумовується, що частина кримінально каранних діянь, котрі були закріплені у КК УРСР, відсутні у сучасному українському законодавстві у частині злочинів проти основ національної безпеки. Також, значний обсяг протиправних діянь, котрі містились у Главі I «Державні злочини» КК УРСР, у сучасному КК України відносяться до розділу XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці та недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» та розділу IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки».

Ключові слова: державні злочини, кримінальне законодавство, колабораційна діяльність, пособництво, національна безпека.

Bondar B. The genesis of the criminal legislation regarding crimes against the basics of national security of Ukraine

The article analyzes the stages of development of criminal legislation regarding crimes against the foundations of national security on the territory of Ukraine. The legislative acts of the times of Kyivan Rus, Kingdom of Galicia-Volhynia and the Ukrainian People's Repub-

lic were analyzed. Special attention is paid to the comparative analysis of Chapter I «State crimes» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR in the editions of 1922, 1927 and 1934, as well as the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960 and its updated edition of 1991. Also, the process of formation of the Criminal Code of Ukraine, which was developed in 2001, as well as its changes and additions in 2014 and 2022 regarding Section I «Crimes against the foundations of national security of Ukraine», primarily the addition of new criminal offenses to the code, such as Art. 110² «Financing of actions committed for the purpose of violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, change of territory or state border of Ukraine», Art. 111¹ «Collaborationism», Art. 111² «Assistance to the aggressor state», Art. 114¹ «Interference with the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations» and Art. 114² «Unauthorized dissemination of information about the transfer, transfer of weapons, armaments and war supplies to Ukraine, the movement, transfer or placement of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed under conditions of war or a state of emergency».

It is concluded that some of the criminal acts, which were established in the Criminal Code of the Ukrainian SSR, are absent in modern Ukrainian legislation in terms of crimes against the foundations of national security. Also, a significant amount of illegal acts, which were contained in Chapter I «State crimes» of the Criminal Code of the USSR, in the modern Criminal Code of Ukraine, belong to Chapter XIV «Criminal offenses in the sphere of protection of state secrets and the inviolability of state borders, ensuring conscription and mobilization»

and Chapter IX «Criminal offenses against public safety».

Key words: state crimes, criminal law, collaborationism, aiding and abetting, national security.

Література

1. Зайцев О.В., Філіпенко В.Р. Історичні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні (XI- XVIII ст.). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14597/1/Zaitsev_Filipenko_104-115.pdf

2. Історія держави і прапора України. URL: https://sites.znu.edu.ua/ua/statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_zakharchenko_p__-storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf

3. Новак К.М. Основні особливості Кримінального кодексу УСРР 1922 р. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2599/1/Novak_201%e2%80%93202.pdf

4. Попсуєнко Л.О., Шершенькова В.А. Процес першої кодифікації права в радянській Україні (20-ті рр. XX ст.). URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/20.pdf

5. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. URL: https://leksika.com.ua/12860501/legal/kriminalniy_kodeks_usrr_1922

6. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. URL: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/kriminalniy-kodeks-usrr-64886.html>

7. Кримінальний кодекс УСРР 1927 та 1934 років. URL: <https://museum.khpg.org/1162803736>

8. Кримінальний кодекс УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1960 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=0000_00_00

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

10. ДБР. Для ЗМІ. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-majzhe-1-5-tis.-kriminalnih-provadzhen-shhodo-zlochynu-proti-nacionalnoi-bezpeki>

І. Вахліс,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕФЕКТИВНА УЧАСТЬ ПРОКУРОРА У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ, КРИЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ОКРЕМИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Постановка проблеми. У національній правовій доктрині невідомо, де саме присвячено дослідженню ефективної участі прокурора у кримінальному провадженні, зокрема й на стадії досудового розслідування. Відтак, концентруючи увагу на дослідженні процесуальних повноважень прокурора, їх співвідношенні між собою з огляду на окремі нормативні положення Конституції України, КПК України та Закону України «Про прокуратуру» залишається доктринальне дослідження та вивчення проблематики забезпечення ефективної участі прокурора на стадії досудового розслідування, з огляду на ті процесуальні повноваження, що наразі йому надаються відповідно до національного законодавства.

Оцінка стану літератури.

Участь прокурора у кримінальному провадженні, зокрема й з огляду на його процесуальні права та обов'язки досліджена у працях таких вчених, як: В.О. Гринюк, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Нор, М.В. Чорнусько, О.Г. Шило. Разом із тим, лише окремі аспекти досліджень останнім спрямовані на вивчення ефективності участі прокурора у кримінальному провадженні, зокрема й на стадії досудового розслідування.

Таким чином, **мета** нашого дослідження, полягає у комплексному вивченні проблематики ефективності участі прокурора у кримінальному

провадженні на стадії досудового розслідування, кризь призму його окремих повноважень.

Виклад основного матеріалу.

Переходячи до викладу обраної проблематики по суті відзначимо, що питання дослідження ефективності діяльності прокурора у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування має комплексну природу що обумовлюється різновекторністю реалізації останнім своїх повноважень. З огляду, на це, у рамках вказаного дослідження пропонуємо сконцентрувати увагу на вивченні проблем ефективності практичної реалізації лише тих повноважень прокурора, що мають визначальне значення для кримінального провадження (не применшуючи при цьому значення інших процесуальних повноважень, що не будуть предметом даного дослідження). Серед останніх у дослідженні будуть окреслені: повноваження прокурора щодо внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, повноваження прокурора щодо прийняття рішення про проведення окремих процесуальних дій, а також особливості реалізації останнім своїх процесуальних прав та обов'язків у випадку заміни прокурора на окремих стадіях кримінального провадження.

Щодо ефективності реалізації прокурором своїх повноважень, пов'язаних із внесенням відомостей про кри-

мінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, передбачається, що прокурор зобов'язаний протягом 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування [1]. Відтак, саме прокурор на вказаному етапі виступає «фільтром допуску» до кримінального провадження та досудового розслідування, адже залежно від того, яке рішення, про внесення чи не внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення у ЄРДР, прийметься прокурором залежить і те, чи розпочнеться досудове розслідування оперативно, а також чи будуть процесуальні дії максимально ефективними у рамках кримінального провадження. З огляду на що, можемо повністю погодитися із вченим А.В. Столітнім про те, що на практиці внесення даних до ЄРДР є значно суттєвішим для ефективного здійснення процесуального керівництва, ніж винесення паперової постанови (які часто складаються та підписуються вже згодом), адже надає доступ до електронної системи, внесення до неї відомостей, вчинення процесуальних дій. Вказане свідчить, що, на відміну від паперової форми цього рішення, яка є формальною, його електронне вираження надає процесуальним суб'єктам реальні повноваження [2, с. 177–180].

Разом із тим, часто заяви фізичних осіб, про вчиненні кримінальні правопорушення залишаються без належного на те реагування та не реєструються у ЄРДР. Вказане обумовлюється, зокрема:

– відсутністю у КПК України чітких вимог до форми та змісту заяви про вчинене кримінальне правопо-

рушення. Відтак, особа, що немає юридичної освіти та відповідних навичок щодо коректного складення заяв про вчинене кримінальне правопорушення, фактично обмежується у доступі до кримінального провадження та ефективного досудового розслідування, у випадку прийняття, зокрема прокурором рішення про не внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Окрім того, процедура оскарження відповідної відмови про реєстрацію відомостей про вчинене кримінальне правопорушення у порядку ст. 303 КПК України, суттєво впливає на час проведення первинних процесуальних дій та зібрання всього доказового матеріалу у кримінальному провадженні, а відтак й має безпосередній вплив на його ефективність;

– формальний підхід уповноважених суб'єктів до внесення інформації про факт вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР, що обумовлюється лише поверхневою оцінкою відомостей викладених у заяві про вчинене кримінальне правопорушення без детальної оцінки її змісту. У вказаному контексті, погоджуємось із позицією судді Київського районного суду міста Одеси А. Щербіна, який зазначає: «автоматичне» (формальне) внесення негативно впливає на результати роботи правоохоронної системи (в її вузькому розумінні), оскільки кількість кримінальних проваджень частіше ототожнюється з кількістю кримінальних правопорушень, яка через такий підхід зростає (кількісний показник). Окрім цього, органи прокуратури та досудового розслідування повинні проводити певний ряд процесуальних і слідчих дій (зареєструвати кримінальне провадження, повідомити про початок досудового розслідування, визначити слідчого (групу слідчих), визначити прокурора (групу прокурорів), провести першочергові слідчі дії та інше), і все це до того, як буде нарешті зрозуміло, чи мала подія кримінального правопорушення взагалі місце (якіс-

ний показник)», вбачаємо за доцільне наголосити також на тому що формальна відмова у реєстрації заяви про вчинення кримінального правопорушення, аналогічно негативно впливає на кримінальне провадження та загальний правопорядок у державі, як і формальна реєстрація всіх заяв про вчинені кримінальні правопорушення [3]. Таким чином, необхідним видається пошук «золотої середини» у прийнятті рішення про реєстрацію чи відмови у реєстрації заяви про вчинене кримінальне правопорушення. При цьому, відмова у реєстрації заяви має бути чітко аргументованою та вмотивованою.

Принагідно, відзначимо, що питання тлумачення ст. 214 КПК України неодноразово поставало перед Конституційним Судом України. Разом із тим, у зв'язку із порушенням суб'єктами конституційної скарги, вимог національного законодавства КСУ двічі приймалося рішення про відмову у відкритті конституційного провадження. (ухвала КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Чернова Станіслава Вікторовича щодо офіційного тлумачення положення першого речення частини першої статті 214 Кримінального процесуального кодексу України від 20 вересня 2016 року, № 59-у/2016 та ухвала КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина України Кравця Ростислава Юрійовича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 214 Кримінального процесуального кодексу України від 29 грудня 2015 року № 54-у/2015) [4, 5].

Таким чином, вважаємо, що прокурор отримавши повідомлення чи заяву про вчинення кримінального правопорушення має детально вивчити обставини та факти що викладені у них, та прийняти зважене рішення щодо внесення/не внесення відомостей

у ЄРДР. Безумовно, формальний підхід до розгляду відповідних заяв, повідомлень, не сприяє реалізації завдань кримінального провадження та суперечить ефективному втіленню прокурором своїх повноважень.

Отже, з метою вирішення проблематики ефективності реалізації прокурором своїх повноважень щодо внесення відомостей до ЄРДР у разі отримання заяви/повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, вважаємо за доцільне внести зміни до КПК України та нормативно закріпити вимоги до змісту заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Окрім того, у КПК України доцільно також чітко передбачити підстави для відмови у реєстрації заяви/повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, а також вимоги до вмотивованості рішення прокурора, іншого уповноваженого суб'єкта про відмову у реєстрації відповідної заяви/повідомлення.

Вважаємо, що вказане, значно спростить процедуру підготовки заяв/повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, вже на первинному етапі надаватиме можливість громадянам розуміння того, які обставини та факти варто викладати у відповідних документах, а прокурорам та іншим уповноваженим суб'єктам щодо внесення відповідних відомостей у ЄРДР надавати можливість ефективно та результативно виконувати свої повноваження, з дотриманням кількісних та якісних показників.

Щодо ефективності реалізації прокурором своїх повноважень, при проведенні окремих процесуальних дій.

Прокурор, як процесуальний керівник при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень відіграє одну з ключових ролей. Остання опосередковується необхідністю забезпечення процесуального керівництва проведення ефективного досудового розслідування та зібрання належних, допустимих та достатніх дока-

зів для доведення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому, інструментами для зібрання відповідних доказових матеріалів, є процесуальні дії (слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії). Незважаючи на те, що КПК України закріплюється широкий спектр процесуальних дій, що можуть бути проведеними для зібрання доказових матеріалів у кримінальному провадженні, а також деталізований порядок їх проведення, на практиці мають місце окремі проблемні питання щодо реалізації прокурором своїх повноважень при їх проведенні.

Відтак, перш за все вважаємо за необхідне звернути увагу на повноваження прокурора щодо санкціонування проведення окремих процесуальних дій. Національне законодавство передбачає, що прокурор є уповноваженим суб'єктом, на надання дозволу на проведення таких процесуальних дій, як: огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією (ст. 239 КПК України), освідчування особи (ст. 241 КПК України), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України). Разом зі тим, КПК України визначаючи процесуальну мету проведення кожної із вказаних дій, не визначає, якими орієнтирами має керуватися прокурор при прийнятті відповідного рішення про проведення тієї чи іншої процесуальної дії. Складність ситуації опосередковується також і тим, що прокурори, як правило, майже не беруть участі в таких процесуальних діях (було встановлено, що частка кримінальних проваджень (від загальної кількості), в яких прокурор бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, становить менше 10%). Якщо ж прокурори беруть участь у слідчих (розшукових) діях, то такими діями найчастіше бувають обшуки та допити [6, с. 80]. Таким

чином, прокурор, як особа, яка фактично ніколи не брала участі у проведенні вище перерахованих процесуальних дій повинен прийняти зважене рішення щодо надання дозволу/доручення на його проведення, при цьому керуючись власним розсудом та широкими дискреційними повноваженнями, які інколи мають корупційну природу. Відтак, вважаємо, що прийняття рішення прокурора про проведення тієї чи іншої процесуальної дії має бути виваженим, вмотивованим та аргументованим, а також надавати можливості досягти завдань кримінального провадження, що визначені у ст. 2 КПК України. З огляду на це вважаємо за необхідне доповнити положення КПК України положеннями, що визначали б орієнтири для прокурора щодо прийняття рішення про проведення тієї чи іншої процесуальної дії.

Разом із тим, на наше переконання, ключовими орієнтирами прокурора у вказаному питанні, що обумовлюватимуть внутрішнє переконання останнього, поміж всього має бути:

– по-перше, предмет кримінального провадження та безпосередньо кримінальне правопорушення, що розслідується. Відтак, перед тим, як приймати рішення про проведення відповідної процесуальної дії прокурором має враховуватися, чи її проведення сприятиме доведенню винуватості особи у вчиненні саме конкретного кримінального правопорушення;

– по-друге, часові, фінансові та людські ресурси, що необхідні для проведення відповідної процесуальної дії. Чи буде інформація, що отримана за результатами її проведення пропорційною до тих зусиль, які були прикладені для її проведення?

– по-третє, неможливість отримання відповідної доказової інформації іншим шляхом, ніж як проведення відповідних процесуальних дій. Відзначимо, що з урахуванням специфіки процесуальних дій, рішення про проведення яких може

прийматися прокурором, останні, можуть бути небажаними для окремих учасників кримінального провадження (до прикладу освідування потерпілої особи після вчинення відносно неї насильницького злочину), або завдати їм моральних страждань чи бути неприпустимими, до прикладу з релігійних мотивів (до прикладу, огляд трупа пов'язаного з ексгумацією, може завдавати моральних страждань для близьких осіб та членів сім'ї померлого). Відтак, у випадку можливості отримання аналогічної або релевантної інформації з будь-яких інших джерел, зокрема й шляхом проведення інших процесуальних дій, прокурору доречно обирати останні.

Щодо ефективності реалізації прокурором своїх повноважень, у контексті зміни прокурора на окремих стадіях кримінального провадження та формування надмірних груп прокурорів.

Вказана проблематика ефективності реалізації прокурором своїх повноважень обумовлюється можливістю зміни прокурора на окремих етапах кримінального провадження, а також формування надмірних за кількісним складом груп прокурорів. Незважаючи на те, що ч. 2 ст. 37 КПК України передбачається положення, що прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні від його початку до його завершення, на практиці має місце градація прокурорів, що беруть участь у досудовому розслідуванні (окремих його етапах) та судовому розгляді. У вказаному контексті вчений І.І. Шульган висловив думку про те, що принцип незмінності прокурора у кримінальному провадженні діє аж до винесення судом остаточного рішення у ньому [7, с. 519]. З огляду на, що прокурор має бути незмінним від початку досудового розслідування та ухвалення остаточного судового рішення у кримінальному провадженні.

Разом із тим, на практиці, у більшості прокуратур, існує поділ прокурорів, залежно від їх участі на окремих стадіях кримінального провадження. Відтак, відносно кожного, навіть не складного кримінального провадження формується група прокурорів, до складу якої входять прокурори, які мають профільне спрямування на участь у досудовому розслідуванні та судовому розгляді. Вважаємо, що такий підхід не є виправданим та спрямованим на забезпечення ефективності участі прокурора у кримінальному провадженні, адже прокурор, що бере участь у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду, не завжди повною мірою обізнаний з всіма матеріалами кримінального провадження, що є необхідним для ефективного представлення позиції сторони обвинувачення перед судом, і на противагу прокурор що бере участь у кримінальному провадженні виключно на стадії досудового розслідування, не завжди релевантно сприйматиме необхідний обсяг доказового матеріалу який необхідно зібрати для доведення позиції сторони обвинувачення перед судом. Разом із тим, вважаємо, що підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді від імені держави можна без перебільшення назвати основною функцією органів прокуратури. Від того, наскільки раціонально організована вказана діяльність, значною мірою залежить авторитет прокуратури, оцінка ефективності виконання нею функцій [8, с. 239].

Таким чином, висловлюємо перестороги щодо впровадження у прокуратурах внутрішнього розподілу прокурорів, на тих, що беруть участь лише на стадії досудового розслідування та тих, що беруть участь лише на стадії судового розгляду. Прокурор у кримінальному провадженні має бути незмінним від його початку до завершення.

Окрема проблематика, що впливає на ефективність реалізації прокуро-

ром своїх повноважень кримінальному провадженні обумовлюється призначенням конкретного прокурора/ групи прокурорів, що будуть виконувати роль процесуальних керівників у кримінальному провадженні керівником відповідного органу прокуратури. Відтак, корупційні ризики, у призначенні прокурора (групи прокурорів) у кримінальному провадженні керівником органу прокуратури полягають у можливості призначення підконтрольного собі прокурора, який шляхом тиску та впливу на нього з боку керівника органу прокуратури, реалізовуватиме свої повноваження не з метою досягнення завдань кримінального провадження, а з метою реалізації приватних інтересів окремих суб'єктів.

З огляду на це, вважаємо, що у короткостроковій перспективі доцільно розробити електронну систему за допомогою якої матеріали кримінальних проваджень розподілятимуться між прокурорами одного органу прокуратури. Створення вказаної системи беззаперечно сприятиме загальній діджиталізації кримінального провадження, як такого. Відтак, погоджуючись із вченим Столітнім А.В., констатуємо, що для розвитку електронного кримінального провадження необхідно створити алгоритм з'єднання електронних систем органів кримінальної юстиції, систем електронного врядування (державних органів), загальнодержавних реєстрів та баз даних за допомогою інтеропераційних систем з метою забезпечення швидкого, ефективного й економічно вигідного обміну інформацією в онлайн-режимі та автоматизації електронних процесуальних процедур [2, с. 358]. Окрім того, вважаємо за доцільно на законодавчому рівні визначити чітку кількість прокурорів, що можуть входити до складу однієї групи прокурорів у кримінальному провадженні, з метою забезпечення ефективної участі кожного із вказаних прокурорів у кримінальному

провадженні, де він визначений, як процесуальний керівник, а також з метою протидії штучній завантаженості прокурорів у кримінальному провадженні.

Висновки. Таким чином, провівши коротке дослідження ефективної участі прокурора у досудовому кримінальному провадженні, можемо зробити наступні висновки.

1. Положення КПК України доцільно доповнити нормативними вимогами до змісту та форми заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, а також положеннями, про забезпечення обґрунтованості відмови прокурора, чи іншого уповноваженого суб'єкта на внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР.

2. Удосконалення потребують і нормативні положення КПК України, у контексті визначення підстав для санкціонування прокурором на проведення окремих процесуальних дій. Відтак, санкціонування прокурором проведення тієї чи іншої процесуальної дії у кримінальному провадженні має відповідати принципу пропорційності, а загальній меті кримінального провадження.

3. З поступовою діджиталізацією системи судочинства та відправлення правосуддя, модернізації підлягає і загальна система організації та проведення досудового розслідування кримінального провадження. Відтак, пропонується забезпечити автоматичність призначення прокурора у кримінальному провадженні, за принципом визначення складу суду, а також забезпечення дієвої незмінності прокурора у кримінальному провадженні від його початку до його завершення.

У статті автором артикульовано проблематику забезпечення ефективності реалізації прокурором своїх повноважень крізь призму тих процесуальних прав та обов'язків, що надаються останньому від-

повідно до положень Конституції України, Закону України «Про прокуратуру» та Кримінального процесуального кодексу України. Окрема увага у дослідженні приділена повноваженням прокурора щодо внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, повноваженням прокурора щодо прийняття рішення про проведення окремих процесуальних дій, а також особливості реалізації останнім своїх процесуальних прав та обов'язків у випадку заміни прокурора на окремих стадіях кримінального провадження.

При вивченні проблематики реалізації прокурором своїх повноважень на етапі прийняття рішення про внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань автором констатовано, що остання обумовлюється відсутністю у КПК України чітких вимог до змісту заяви про вчинене кримінальне правопорушення, а також формальним (поверхневим) підходом окремих прокурорів до аналізу змісту заяв, що до них надходять.

Проблематика ефективності реалізації прокурором своїх повноважень при проведенні окремих процесуальних дій розглядалася крізь призму відсутності нормативних процесуальних орієнтирів щодо санкціонування прокурором проведення окремих процесуальних дій, а також встановлення пропційності проведення тих чи інших процесуальних дій до загальної мети кримінального провадження. На завершальному етапі проведеного дослідження автором окреслено окремі проблемні аспекти, що опосередковані ефективною участю прокурора у кримінальному провадженні у випадку його заміни. Встановлено, що у більшості прокуратур має місце вну-

трішній розподіл прокурорів, на тих, хто бере участь на стадії досудового розслідування, та тих, що беруть участь у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду. Констатовано, що подекуди на практиці формуються надмірні, за кількістю, групи прокурорів, а призначення прокурорів, як процесуальних керівників, для участі у кримінальному провадженні керівником органу прокуратури, не завжди є об'єктивним та обумовлене корупційними ризиками у відповідному змісті процедури призначення.

Ключові слова: прокурор, ефективна участь прокурора, повноваження прокурора, група прокурорів, керівник органу прокуратури.

Vakhlis I. Effective participation of the prosecutor in pre-trial criminal proceedings, through the prism of his/her authority

In the article the author articulates the problems of ensuring the effectiveness of the exercise of his/her powers by prosecutor through the prism of his/her procedural rights and duties in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and the Criminal Procedural Code. Special attention is made to the prosecutor's authority to enter information about a criminal offense into the Unified Register of Pretrial Investigations, and to make a decision on carrying out certain procedural actions, as well as to the peculiarities of the latter's implementation of his/her procedural rights and duties in the case of replacing the prosecutor at certain stages of criminal proceeding. The author researched the problems of the prosecutor's implementation of his/her authority at the stage of making a decision to enter information about

a criminal offense into the Unified Register of Pretrial Investigations. The author stated that the absence of clear requirements to a statement about a committed criminal offense in the Criminal Procedural Code of Ukraine is a problem, together with the formal approach of prosecutors when analyzing the content of such statements. The issue of the effectiveness of the prosecutor's exercise of his/her authority when carrying out certain procedural actions was considered through the prism of the lack of normative procedural guidelines regarding the authorization of the prosecutor to carry out certain procedural actions, as well as establishing the proportionality of the conduct of certain procedural actions to the general goal of criminal proceedings. At the final stage of the research, the author outlined certain problematic aspects, which are mitigated by the effective participation of the prosecutor in criminal proceedings in case of his replacement. It was established that in most prosecutors exist an internal division of prosecutors who participate in the pre-trial investigation stage and those who participate in criminal proceedings at the trial stage. It was established that in some cases excessive groups of prosecutors are formed, and the appointment of prosecutors as procedural heads to participate in criminal proceedings by the head of the prosecutor's office is not always objective and can create corruption risks in the relevant appointment procedure.

Key words: prosecutor, effective participation of the prosecutor, authorities of the prosecutor, group of prosecutors, head of the body of the prosecutor's office.

Література

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 р., № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

2. Столітній А.В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 648 с.

3. Щербіна А.В. Внесення відомостей до ЄРДР (частина 1 ст. 214 КПК): глибина занурення. Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251640-vnesennya-vidomostey-do-yerdrchastina-1-st214-kpk-glibina-zanurennya>.

4. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Чернова Станіслава Вікторовича щодо офіційного тлумачення положення першого речення частини першої статті 214 Кримінального процесуального кодексу України від 20 вересня 2016 року, № 59-у/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v059u710-16#Text>

5. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина України Кравця Ростислава Юрійовича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 214 Кримінального процесуального кодексу України від 29 грудня 2015 року № 54-у/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v054u710-15#Text>

6. Шульган І. І. Окремі аспекти підтримання прокурором державного обвинувачення. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 6. С. 238–240.

7. Шульган І. І. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як окрема функція органів прокуратури. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 837. С. 516–520.

8. Гасанов Р.Н. Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юри. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 251 с.

В. Гладир,

аспірант кафедри правознавства юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІНІМАЛЬНИХ НОРМ І ГАРАНТІЙ В ОПЛАТІ ПРАЦІ

Вступ. Одним із основних завдань будь-якої соціальної держави є забезпечення гідного рівня життя своїх громадян, і центральну роль у цьому процесі відіграє сфера трудового права. Україна, проголосивши себе соціальною та правовою державою, визначила свою особливу місію у захисті трудових прав громадян. Важливим елементом цього захисту є інститут оплати праці, який забезпечує право працівників на гідну винагороду за свою працю та є ключовим механізмом реалізації соціальної політики.

Заробітна плата – це не просто економічний показник, а інструмент соціальної справедливості, що демонструє здатність держави підтримувати належний рівень життя громадян. Держава виступає гарантом реалізації цього права, забезпечуючи мінімальні норми та гарантії в оплаті праці, які спрямовані на захист інтересів працівників та надання їм соціального захисту. Такі гарантії є важливим інструментом стабілізації соціально-економічної ситуації в країні, зменшення нерівності та запобігання бідності серед працюючого населення.

Зокрема, законодавче регулювання мінімальних норм та гарантій в оплаті праці має стратегічне значення для формування соціальної стабільності. Держава визначає мінімальний розмір заробітної плати, нижче якого оплата праці не може здійснюватися, та забезпечує належний контроль за дотриманням цього мінімуму, що гарантує працівникам доступ до основних соціальних благ.

Виклад основного матеріалу.

Соціальна функція держави, як зазначає З. Білоус, є важливою складовою її діяльності та спрямована на забезпечення соціальної безпеки громадян, створення умов для реалізації права на працю, гідний рівень життя та зменшення соціальних конфліктів [1]. Державна політика у сфері оплати праці покликана сприяти збереженню балансу між економічними інтересами роботодавців та соціальними потребами працівників, забезпечуючи гуманний та справедливий підхід до регулювання трудових відносин.

Таким чином, державне регулювання мінімальних норм і гарантій в оплаті праці виступає основоположним механізмом соціального захисту в умовах ринкової економіки, забезпечуючи стабільність у сфері трудових відносин та сприяючи підвищенню якості життя населення.

Враховуючи положення статті 3 Конституції України, де сказано, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, ми спробуємо виділити основні завдання держави у контексті державного регулювання мінімальних норм і гарантій в оплаті праці.

Перше – це встановлення мінімального рівня оплати праці, воно є одним із ключових завдань державної політики в соціально-трудої сфері. Це завдання полягає в законодавчому закріпленні та підтримці мінімальної заробітної плати, що є обов'язковою для всіх роботодавців. Воно має на меті забезпечити

працівникам базовий рівень доходу, який гарантує прожитковий мінімум і дозволяє покрити основні життєві потреби, такі як харчування, житло, освіта, медичне обслуговування та інші базові соціальні потреби. Так, мінімальна заробітна плата виконує п'ять важливих функцій:

1) захист працівників, оскільки це ключовий механізм захисту працівників від експлуатації з боку роботодавців. У випадках, коли ринок праці не забезпечує справедливу оплату через високу пропозицію робочої сили або інші економічні фактори, встановлення мінімальної заробітної плати гарантує, що працівники отримуватимуть принаймні мінімальний дохід, який дозволяє їм підтримувати гідний рівень життя;

2) зменшення бідності. Мінімальний рівень оплати праці спрямований на боротьбу з бідністю серед працюючих громадян. Без цього інструменту частина населення, навіть при зайнятості на повний робочий день, могла б залишатися за межею бідності через низький рівень оплати праці;

3) соціальна справедливість, так як встановлення мінімальної зарплати є одним зі способів забезпечення соціальної справедливості. Це сприяє зменшенню економічної нерівності в суспільстві, оскільки забезпечує однакові гарантії доходів для всіх працюючих, незалежно від галузі або сфери діяльності;

4) стимулювання економічного зростання. Мінімальна заробітна плата може сприяти зростанню економіки, оскільки працівники, які отримують більші доходи, можуть витратити більше на товари та послуги, тим самим збільшуючи сукупний попит в економіці;

5) регулювання ринку праці, оскільки держава використовує мінімальну заробітну плату як інструмент для регулювання ринку праці. Вона встановлює стандарти для найменш оплачуваних працівників, що, у свою чергу, сприяє більш стабільному та

передбачуваному ринку праці, де працівники захищені від демпінгу на ринку робочої сили [5].

Друге завдання, яке ми виділяємо – це захист працівників від експлуатації, зокрема через встановлення мінімальної заробітної плати. Це завдання полягає в тому, щоб гарантувати працівникам справедливі умови праці та запобігти ситуаціям, коли вони могли б стати жертвами недобросовісних роботодавців, які прагнуть максимізувати прибутки шляхом заниження рівня оплати праці.

Основна мета такого захисту полягає у встановленні певних правових меж, нижче яких оплата праці не може знижуватися. Держава закріплює мінімальні стандарти, щоб кожен працівник, незалежно від свого статусу, освіти чи роду діяльності, мав право на гідну оплату праці, яка б забезпечувала йому мінімальні соціальні гарантії. У цьому контексті важливо розуміти, що без встановлення мінімальних стандартів у заробітній платі роботодавці можуть скористатися слабкою переговорною позицією працівників для того, щоб платити їм нижчі зарплати, ніж ті, які б забезпечували належний рівень життя. Це особливо характерно для сфер з високою конкуренцією на робочі місця та низьким рівнем кваліфікації [3].

Крім того, вирішення цього завдання ставить за мету, створення рівних умов на ринку праці, адже всі роботодавці повинні дотримуватися однакових мінімальних вимог щодо оплати праці. Це допомагає запобігти демпінгу, коли компанії знижують витрати на робочу силу, щоб отримати конкурентну перевагу. Така практика не лише несправедлива стосовно працівників, але й порушує принципи чесної конкуренції на ринку.

І наостанок захист від експлуатації також передбачає забезпечення працівникам доступу до соціальних благ, таких як медичне обслуговування, пенсії та інші форми соціального

страхування. Низька заробітна плата часто означає обмежений доступ до таких благ, що створює додаткові ризики для працівників. Встановлення мінімальної заробітної плати забезпечує базовий рівень доходу, який дозволяє працівникам сплачувати внески до системи соціального захисту та мати доступ до відповідних послуг.

Третє важливе завдання, на нашу думку, яке має виконувати держава – це моніторинг та контроль у сфері державного регулювання мінімальних норм і гарантій в оплаті праці, оскільки це відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання встановлених стандартів і прав працівників. Вказане завдання включає в себе не лише нагляд за виконанням чинного законодавства, але й оцінку ефективності політики у сфері оплати праці, виявлення порушень і їх усунення. І передбачає воно:

- систематичний збір даних про стан оплати праці в різних секторах економіки та серед різних категорій працівників. Це необхідно для того, щоб держава могла оцінювати, наскільки ефективно працює законодавство щодо мінімальної заробітної плати. Зібрані дані мають включати інформацію про рівень заробітної плати, гендерні та вікові розриви, а також про категорії працівників, які підпадають під мінімальні стандарти. Така інформація дозволяє державі своєчасно реагувати на зміни в економічній ситуації та вживати необхідних заходів для захисту працівників;

- нагляд за дотриманням законодавства, тобто контроль за тим, як роботодавці виконують вимоги щодо мінімальної заробітної плати. Це передбачає роботу державних органів, таких як інспекції праці, які перевіряють дотримання мінімальних стандартів оплати праці на підприємствах і організаціях. Такий контроль дозволяє виявляти випадки, коли працівникам виплачують нижчу заробітну плату, ніж передбачено зако-

ном, або порушують інші гарантії, пов'язані з оплатою праці [1];

- реакцію на порушення, оскільки важливо забезпечити ефективні механізми реагування. Це може включати застосування санкцій до роботодавців, які не дотримуються встановлених норм, а також відновлення порушених прав працівників, зокрема через судові механізми або через наглядові органи. Санкції можуть варіюватися від штрафів до більш серйозних заходів, які можуть включати обмеження діяльності компаній, які систематично порушують законодавство.

Крім того, необхідно пам'ятати, що моніторинг не обмежується лише контролем за виконанням законів, він також має на меті оцінку ефективності запроваджених політик. Державні органи повинні аналізувати, як мінімальна заробітна плата впливає на загальний рівень життя працівників, на ринок праці та на економіку в цілому. Наприклад, чи сприяє підвищення мінімальної заробітної плати зменшенню бідності серед працюючого населення? Чи створює вона стимул для роботодавців автоматизувати або змінювати структуру зайнятості? Оцінка таких аспектів дозволяє коригувати політику відповідно до реальних потреб ринку праці.

Якщо проаналізувати положення Закону України «Про оплату праці» [4], то можна зробити висновок, що закон не містить навіть рамочних положень щодо завдань державного регулювання мінімальних норм і гарантій в оплаті праці, окрім положень про мінімальну заробітну плату. Водночас, не можна обмежуватися і зводити роль держави у порушеному питанні лише до встановлення мінімальної заробітної плати. Оскільки в прогресивній державі, роль і функція держави набагато більша, і завдання які постають перед державою полягають у стимулюванні та забезпеченню балансу між інтересами роботодавців та правами працівників.

Окремим завданням ми виділяємо стимулювання колективних переговорів, оскільки це є важливим інструментом забезпечення справедливої оплати праці та захисту прав працівників. Колективні переговори дозволяють роботодавцям та працівникам обговорювати та узгоджувати умови праці, включаючи питання заробітної плати, у процесі відкритого діалогу, що сприяє досягненню взаємовигідних рішень. Це сприяє:

а) забезпеченню паритету в переговорах, оскільки колективні переговори створюють рівновагу між роботодавцями та працівниками, що дає змогу обом сторонам мати вплив на умови праці, включаючи рівень заробітної плати. У випадку відсутності таких переговорів роботодавці можуть одноосібно встановлювати умови оплати, що часто призводить до дисбалансу у співвідношенні заробітної плати та продуктивності праці. Колективні переговори дозволяють працівникам, особливо через профспілки, вести переговори з роботодавцями щодо гідної оплати праці та справедливих умов;

б) запобігання конфліктам і підвищення соціальної стабільності. Колективні переговори сприяють зниженню соціальної напруженості та запобігають трудовим конфліктам, оскільки вони дозволяють працівникам та роботодавцям відкрито обговорювати проблеми та знаходити компромісні рішення. Налагоджений діалог між сторонами забезпечує прозорість у питаннях оплати праці та сприяє уникненню страйків або інших форм протесту. Стимулювання таких переговорів державою забезпечує стабільність на ринку праці, покращує відносини між працівниками і роботодавцями та сприяє продуктивній праці;

в) розширення прав і можливостей профспілок. Держава повинна створювати умови, які б забезпечували функціонування сильних профспілок, надаючи їм необхідні правові

та організаційні інструменти для ефективного захисту прав працівників. Профспілки мають значну роль у формуванні та реалізації колективних договорів, що дозволяє встановлювати справедливі умови праці та заробітної плати;

г) підтримка ролі держави як арбітра. Держава також відіграє важливу роль у підтримці та сприянні колективним переговорам. Вона виступає як арбітр у разі виникнення трудових конфліктів і забезпечує правове підґрунтя для ведення переговорів. Крім того, держава може стимулювати роботодавців до участі в колективних переговорах, надаючи певні стимули або переваги, такі як податкові пільги або спрощення адміністративних процедур. Це допомагає державі підтримувати баланс між інтересами працівників і роботодавців.

Влучно зазначає М. Пижова, що пошуком шляхів ефективного державного регулювання заробітної плати в контексті встановлення мінімальних норм і гарантій займаються як економісти, так і правники різних країн уже протягом двох століть [1, с. 200].

Висновки. Державне регулювання мінімальних норм і гарантій в оплаті праці є ключовим елементом соціальної політики, спрямованої на захист працівників та забезпечення їхнього права на гідну оплату. Встановлення справедливого мінімального рівня оплати праці не лише сприяє підвищенню рівня життя працівників, а й відіграє важливу роль у зниженні соціальної нерівності та боротьбі з бідністю. Важливим завданням держави є забезпечення ефективного моніторингу та контролю за дотриманням мінімальних трудових гарантій, а також стимулювання колективних переговорів між працівниками та роботодавцями для подальшого удосконалення системи оплати праці.

У статті розглядається актуальна проблема державного регу-

лювання мінімальних норм і гарантій в оплаті праці як важливого інструмента соціальної політики держави. Вказується, що заробітна плата – це інструмент соціальної справедливості, що демонструє здатність держави підтримувати належний рівень життя громадян. Мінімальна заробітна плата є одним із ключових елементів, що забезпечує базові права працівників на гідну оплату праці та соціальний захист. У роботі підкреслюється, що регулювання мінімальних гарантій в оплаті праці є необхідним кроком для досягнення соціальної справедливості та рівності в умовах ринкової економіки.

Автор аналізує сучасні тенденції у встановленні мінімальних гарантій у різних країнах, особливості правових механізмів та законодавчої бази, яка визначає мінімальні стандарти в оплаті праці. Особливу увагу приділено міжнародним стандартам, зокрема ролі Міжнародної організації праці (МОП) та відповідних конвенцій, які регулюють мінімальні трудові гарантії. Показано, як зарубіжний досвід може бути корисним для вдосконалення українського законодавства в цьому напрямі.

Стаття також досліджує, як державне регулювання мінімальних норм оплати праці сприяє захисту працівників від експлуатації, зниженню рівня бідності, забезпеченню стабільного доходу, а також сприяє соціальній стабільності. Зроблено акцент на важливості встановлення справедливого мінімального рівня оплати праці, який би забезпечував задоволення базових потреб працівників і сприяв економічному розвитку країни.

На основі проведеного аналізу автор пропонує рекомендації щодо удосконалення системи державного регулювання мінімальних норм і гарантій в оплаті праці в Україні, враховуючи крапці між-

народні практики. Результати дослідження підкреслюють важливість збалансованого підходу між інтересами роботодавців, працівників та держави, що сприятиме формуванню більш справедливого та ефективного ринку праці.

Ключові слова: державне регулювання, мінімальна заробітна плата, оплата праці, трудові гарантії, колективне договірне регулювання, трудові відносини, соціальна держава, мінімальний стандарт.

Gladyr V. State regulation of minimum standards and guarantees in labor remuneration

The article examines the urgent problem of state regulation of minimum standards and guarantees in labor remuneration as an important instrument of the state's social policy. It is pointed out that wages are an instrument of social justice, which demonstrates the ability of the state to maintain an adequate standard of living for citizens. The minimum wage is one of the key elements that ensures the basic rights of employees to decent wages and social protection. The paper emphasizes that regulation of minimum wage guarantees is a necessary step to achieve social justice and equality in a market economy.

The author analyzes current trends in the establishment of minimum guarantees in different countries, peculiarities of legal mechanisms and legislative framework that define minimum standards in labor remuneration. Particular attention is paid to international standards, in particular, the role of the International Labor Organization (ILO) and the relevant conventions governing minimum labor guarantees. It is shown how foreign experience can be useful for improving Ukrainian legislation in this area.

The article also explores how the state regulation of minimum wage

standards helps to protect workers from exploitation, reduce poverty, ensure stable income, and promote social stability. The author emphasizes the importance of establishing a fair minimum wage that would ensure that workers' basic needs are met and contribute to the country's economic development.

Based on the analysis, the author offers recommendations for improving the system of state regulation of minimum standards and guarantees in labor remuneration in Ukraine, taking into account the best international practices. The results of the study emphasize the importance of a balanced approach between the interests of employers, employees and the state, which will contribute to the formation of a fairer and more efficient labor market.

Key words: state regulation, minimum wage, remuneration, labor guar-

antees, collective bargaining, labor relations, welfare state, minimum standard.

Література

1. Пижова М. О. Юридичні гарантії реалізації права працівників на справедливую оплату праці : монографія. Київ: Видавництво «Наукова столиця», 2021. 376 с.

2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Сімутіна Я.В. Методи регулювання заробітної плати на сучасному етапі (правові проблеми) : монографія. К: Київський університет права НАН України, 2009. 176 с.

4. Про оплату праці: закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#n19>

5. Пижова М. О. Мінімальна заробітна плата як юридична гарантія оплати праці. Часопис цивілістики. № 40/2021. С. 56–60.

Д. Ковтун,

аспірант

Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ ТА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД МОНЕТИЗАЦІЇ ПОСЛУГ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ЛІСОВИМИ ЕКОСИСТЕМАМИ, В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України надзвичайно важливого значення набуває концепція екосистемних послуг. Ліси надають Українському народу багато екосистемних послуг, зокрема: вони сприяють збереженню біорізноманіття, пом'якшують наслідки зміни клімату, запобігають деградації земель тощо. Вони також є об'єктами естетичної, рекреаційної та духовної цінності, вони суттєво сприяють економічному розвитку держави і мають вирішальне значення для підтримки циркуляційної зеленої економіки [1, с. 4].

Внаслідок заподіяння шкоди лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації Український народ втрачає можливість отримувати екосистемні послуги, що надаються лісами, або отримує їх в меншому обсязі, або гіршої якості. Але чинні природоохоронні методики не дозволяють повною мірою монетизувати (виразити в грошовому еквіваленті) екосистемні послуги, що надаються лісовими екосистемами, і які були втрачені або обсяг яких було зменшено у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України. Отже, наразі надважливим завданням є імплементація у національне законодавство

концепції екосистемних послуг, розробка методик обчислення цих послуг з метою включення до суми репарацій, що Російська Федерація сплачуватиме Україні, вартості втрачених або недоотриманих екосистемних послуг (зокрема тих, що надаються лісовим фондом).

Метою статті є дослідження концепції екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Фундаментальну залежність людства від екосистемних послуг та їх стан і динаміку системно проаналізовано у звіті "Millennium Ecosystem Assessment" (МЕА) [2], підготовленому під егідою ООН кількатисячним науковим колективом. Ця робота сьогодні активно продовжується у рамках проекту "The Economics of Ecosystem Services" (ТЕЕВ) [3] як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Окремі аспекти проблеми концептуалізації екосистемних послуг досліджували представники багатьох наук, зокрема вчені-економісти (С.В. Арестов, А.Т. Башта, С.М. Бобильов, Л.О. Богінська, Ю. Губені,

Н.І. Дучинська, Л.Д. Загвойська, В.М. Захаров, А.М. Зелінська, Ю. Канарський, Т.Я. Кулешник, М.Н. Лук'янчиков, Л.І. Максимів, Л.Ц. Масловська, Є.В. Мішенін, Г.А. Моткін, Н.В. Олійник, А.О. Осаул, Р.А. Перелет, І.М. Потравний, М. Сватош, Б.О. Сидорук, І.П. Соловій, О.Г. Часковський та ін.) та вчені-юристи (В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, М.Я. Вашишин, А.П. Гетьман, М.А. Дейнега, Р.С. Кірін, В.В. Костицький, М.В. Краснова, Ю.А. Краснова, В.В. Носік, Н.Р. Малишева, В.І. Олещенко, Е. В. Позняк, А.К. Соколова, Є.П. Суєтнов, М.К. Черкашина, С.В. Шарапова, Ю.С. Шемшученко та ін.).

У сучасній вітчизняній еколого-правовій науці найбільш ґрунтовно концепцію екологічних послуг та проблематику екосистемізації законодавства дослідив Є.П. Суєтнов [4;5;6].

Виклад основного матеріалу.

На підставі наукових досліджень, проведених у 28 країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) можемо стверджувати, що лісові екосистеми постачають найбільше екосистемних послуг – близько 48% від загальної вартості цих послуг, що надають наземні та водні екосистеми [1, с. 6]. Однією з найважливіших послуг, що надаються лісами, є регулювання клімату.

Концепція екосистемних послуг ґрунтується на екосистемному підході як важливому принципі екологічного права. Ми погоджуємося із науковою позицією Н. Р. Малишевої, яка вважає, що окремим принципом екологічного права має бути екосистемний підхід до природи як до цілісного організму, не заподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим природним ресурсам [7, с. 628].

Проте, як слушно наголошує Є.П. Суєтнов, ні питання стосовно збереження та відновлення екосистем, ні питання впровадження екосистемного підходу не знайшли свого

відображення у провідному законодавчому акті екологічної спрямованості – Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4, с. 136]. Вчений також наголошує, що у базовий екологічний закон взагалі не містить слова «екосистема», і цей недолік потребує якнайшвидшого усунення [4, с. 136].

Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року) визначають метою державної екологічної політики досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем. Розвиток екосистемних послуг дасть змогу створити можливості для сталого розвитку суспільства та екосистеми [8]. Отже, як бачимо, основний екологічний закон програмного характеру оперує поняттями «екосистемний підхід», «екосистема», «екосистемні послуги». Принцип екосистемного підходу закріплено і в національному природоресурсному (зокрема лісовому) законодавстві. Так, зокрема, ст. 1 Лісового кодексу визначає ліс як екосистему.

Отже, лісове законодавство ґрунтується на принципі екосистемного підходу, оскільки закріплює екосистемне розуміння лісу. Є.П. Суєтнов висловлює переконання, що у віддаленій, але осяжній перспективі всі природні об'єкти та навколишнє природне середовище в цілому досліджуватимуться науковцями та визначатимуться в екологічному законодавстві саме в екосистемному контексті (це він називає «екосистемізацією» екологічного права та законодавства (англ. «ecosystemization»)) [4, с. 143–144].

Розглянемо зміст понять «екосистема» та «екосистемні послуги».

Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р. закріплює легальне визначення «екосистеми», під якою розуміє динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, що взаємодіють як єдине функціональне ціле (ст. 2), містить відповідні положення щодо збереження та відновлення екосистем та зобов'язує Договірні Сторони сприяти захисту екосистем; вживати заходи з реабілітації деградованих екосистем; запобігати впровадженню чужорідних видів, які загрожують екосистемам, контролювати їх або знищувати (пункти «d», «f» і «h» ст. 8) [5, с. 108].

Екосистема – середовище (територія, простір) співіснування живих організмів, які завдяки біологічним відносинам та регулярній взаємодії впливають одне на одного, утворюючи єдине ціле, підтримуючи динамічну рівновагу і здатність адаптуватися до зовнішніх впливів. Внутрішньою метою функціонування екосистеми є збереження її цілісності та властивостей.

Екосистеми виконують важливі екологічні й економічні функції, які виходять за межі традиційного розуміння процесів використання природних ресурсів. Так, ліс як сукупність дерев є важливим промисловим ресурсом, що має визначену ціну та максимальний обсяг можливого використання. Однак разом з деревними рубками відбувається не лише пропорційне скорочення лісосічного фонду, але й ліквідація важливих екологічних функцій, які до цього виконував ліс. Наприклад, лісова екосистема насичувала атмосферне повітря киснем, забезпечувала депонування вуглецю, що у глобальному масштабі пом'якшувало зміни клімату, регулювала водний стік та давала змогу уникати паводків, зберігала біорізноманіття. Всі ці функції –

екологічні й економічні – в межах традиційного підходу до природокористування виявилися би не врахованими у вартості вирубаного деревини. Екосистемна послуга з економічної точки зору є синтетичним поняттям, яке означає надання екосистемою своїх ресурсів, продуктів, або результатів функціонування для використання людиною і задоволення її потреб. Введення у науковий та практичний обіг цього поняття дало змогу підкреслити спроможність екосистеми надавати певні блага навіть тоді, коли її ресурси напряму не використовуються, або коли споживання послуг є неусвідомленим та, відповідно, неконтрольованим і жодним чином не регульованим. Наприклад, навіть не споживаючи прямо ресурси лісу, людина отримує частину вироблених ним благ з виробництва кисню, депонування вуглецю, регулювання водного стоку, збереження біорізноманіття.

Поняття «екосистемні послуги» (ecosystem services) вперше вжив у 1973 році британський учений Шумахер (E.F. Schumacher) у праці «Small is Beautiful: Economics as if People Mattered» [9]. Опис поняття вперше дали у 1981 році Пауль та Анна Ерліхи, які трактували послуги як функції екосистем, якими послуговується суспільство [10].

Найбільш поширеним сьогодні є трактування екосистемних послуг, запропоноване у звіті МЕА (2005): «це вигоди, які люди отримують від екосистем» [2]. Підхід ТЕЕВ (2010) визначає послуги як прямий або побічний вклад екосистем у добробут людей [3]. Схоже трактування закріплено у формулюванні спільної міжнародної класифікації послуг екосистем (Common International Classification of Ecosystem Services, CICES), що розпочато у 2010 р. у співпраці з Департаментом Статистики ООН та Європейською агенцією довкілля. У звітах з формування CICES (2012) готові екосистемні послуги (inal ecosystem

services) розглядають як «вклад (contribution), який екосистеми роблять у добробут людини [11].

Отже, екосистемні послуги – це вклад екосистем у добробут людини. Усі ці послуги є безкоштовними, людина не сплачує за їхнє використання або споживання. Проте частину таких послуг можна монетизувати, тобто оцінити у грошовому еквіваленті.

Монетизація екосистемних послуг потрібна для того, щоб оцінити масштаби втрат, які ми переживаємо, втрачаючи екосистеми й види. На відміну від безкоштовних благ, взятих нами від природи, економічні втрати мають уже цілком реальну грошову оцінку. І усвідомлення цього повинно впливати на ухвалення рішень. Інакше кажучи, знання про екосистемні послуги дозволяють людям розуміти, що знищення природи або надмірне використання її ресурсів обернеться значно більшими економічними збитками в майбутньому, ніж буде отримано вигоди сьогодні. Така логіка працює й навпаки, адже вкладання коштів у збереження й відновлення природних екосистем сьогодні гарантує в майбутньому «повернення» такого внеску в еквіваленті екосистемних послуг у значно більшому обсязі, у покращенні рівня життя окремих людей та громад загалом. Тобто ми або активно зберігаємо природу сьогодні й маємо гарантоване успішне майбутнє, або знищуємо біорізноманіття та отримуємо втрати і занепад завтра.

Американські дослідники порахували, що один гектар лісу впродовж року в середньому надає людству екосистемних послуг на 6 мільйонів доларів. А всі ліси планети разом – на трильйони доларів щороку [12]. Ліс виділяє кисень і поглинає вуглекислий газ. Це приклад екосистемних послуг. Але, окрім цього, ліси здатні надавати інші екосистемні послуги, яких доволі багато. Спробуємо їх класифікувати.

Міжнародна класифікація екосистемних послуг (CICES) версії 4.3 (Haines-Young and Potschin, 2018) визначає три основні категорії екосистемних послуг:

1. Послуги забезпечення (охоплюють постачання основних товарів (деревини та недревної продукції лісу, мисливських тварин, генетичних ресурсів рослин, води технічного призначення, додатково отриманої від меліоративного впливу лісів).

2. Послуги регулювання та обслуговування (поглинання вуглекислого газу (CO₂) та виділення кисню (O₂) лісами, протиерозійні функції лісів, біологічне різноманіття).

3. Культурні послуги (передбачають рекреаційне використання лісів та їхні соціальні функції) [1, с. 8].

Однак найбільш поширеною класифікацією екосистемних послуг є їх розподіл за функціями на чотири різновиди: 1) *забезпечувальні (provisioning services)* – послуги від продукції, яку надають екосистеми: продовольство, вода, деревина, волокно, паливо, генетичні ресурси, питна вода; 2) *регулювальні (regulating services)* – послуги регулюючих екосистемних процесів: формування клімату, захист від повеней та інших стихійних лих, контроль захворювань, поглинання відходів людської життєдіяльності, очищення води і повітря, боротьба зі шкідниками; 3) *культурні (cultural services)* – вклад екосистем у збагачення культурних, духовних та естетичних аспектів людського добробуту: емоції від спілкування з природою, відчуття місцевості, середовище для формування способу життя, звичаїв і традицій; 4) *підтримувальні (supporting services)* – послуги, які забезпечують основні екосистемні процеси: формування ґрунту, первинна продуктивність, базові біогеохімічні процеси (кругообіг поживних речовин, фотосинтез), середовище перебування [13, с. 12].

У межах наведеної вище класифікації розглянемо екосистемні

послуги, що надаються лісовим фондом України. До *забезпечувальних* екосистемних послуг лісів належить, насамперед, забезпечення людей деревиною та іншими продуктами лісового господарства, що походять від дерев (хмизом, хвоєю, живицею тощо). Деревина – це основний продукт лісу, товар, з якого виготовляють велику кількість виробів, що забезпечують життєдіяльність людини: житлові будинки, господарські споруди, меблі та інші столярні вироби, папір, музичні інструменти тощо. Деревина – надійне джерело відновлюваної енергії. Вона утримує вуглець у зв'язаному стані, відтак, користуючись дерев'яними виробами, людина сповільнює темпи глобального потепління та зменшує свій негативний вплив на клімат, сприяючи вирішенню глобальної кліматичної проблеми. Ліс також задовольняє потреби людини у лісових ягодах та фруктах, грибах, лікарських рослинах, м'ясі диких тварин тощо.

Регульовальні екосистемні послуги проявляються у комплексному впливі на довкілля та у стабілізації багатьох показників. Так, ліс регулює циркуляцію води та повітря, рівень опадів, виділення кисню, температуру повітря, глобальний та мікроклімат, запобігає ерозії ґрунтів тощо. Завдяки цьому покращуються умови для сільськогосподарської діяльності та зберігається біорізноманіття. Ліси здатні підтримувати гідрологічний режим річок, боротися з суховіями, регулювати кислотний баланс в атмосфері, забезпечувати поглинання парникових газів та створювати необхідні умови життя на Землі.

Значну частину екосистемних послуг, що надаються лісовими екосистемами України, становлять *культурні* – вклад екосистем у збагачення культурних, духовних та естетичних аспектів людського добробуту: емоції від спілкування з природою, відчуття місцевості, середовище для формування способу життя, звичаїв і тра-

дицій тощо. Лісовий фонд створює сприятливе середовище для здоров'я і відпочинку людей. Відповідно до ч. 2 ст. 1 Лісового кодексу України, ліси виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах [14]. Отже, законодавець визнає пріоритет за регульовальними та культурними екосистемними послугами. Адже зазвичай ми відвідуємо ліси насамперед не з метою збору грибів чи ягід, а з метою відпочинку, оздоровлення, отримання позитивних емоцій та вражень від спілкування з природою. Власне збір грибів, ягід чи інших продуктів лісу – це лише складова нашого відпочинку, тобто культурної екосистемної послуги. Господарські функції лісу не є першочерговими, пріоритетними та визначальними відповідно до концепції лісового законодавства. *Забезпечувальні* екосистемні послуги, що надаються лісами, законодавець не робить пріоритетними [15, с. 118]. Лісові екосистеми України надають також підтримувальні послуги.

Проте, не всі екосистемні послуги мають ринкову вартість і можуть бути монетизовані, наприклад послуги регулювання.

Виходячи з наведеного вище, пропонуємо законодавчо закріпити поняття «екосистемні послуги лісів», доповнивши статтю 1 Лісового кодексу України частиною 14 у наступній редакції: «Екосистемні послуги лісів – це всі корисні ресурси та вигоди, які людина може отримати від лісових екосистем (забезпечення деревиною та іншими продуктами лісового господарства, регулювання циркуляції води та повітря, клімату, збереження біорізноманіття, запобігання ерозії ґрунтів, створення сприятливого середовища для здоров'я і відпочинку людей тощо)».

Нагальною необхідністю сьогодні є розробка та прийняття Закону

України «Про екосистемні послуги» та комплексу підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію його положень.

Створення методик обчислення екосистемних послуг потребує застосування знань з багатьох галузевих наук та систематизації великих обсягів інформації. Нарахування збитків, завданих природним екосистемам, повинно охоплювати не лише прямі економічні втрати чи загрози здоров'ю людини або біорізноманіттю, а й опосередковану та відтерміновану шкоду.

Економічна оцінка екосистемних послуг, що надаються лісовими екосистемами, є необхідною передумовою включення недоотриманих Українським народом екосистемних послуг до суми репарацій, що Російська Федерація сплачуватиме Україні.

Процедура визначення шкоди та збитків, завданих Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року, визначається Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 [16]. Одним із напрямів визначення шкоди та збитків Порядок визначає втрати лісового фонду – напрям, що включає втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок, та пов'язані із ними витрати. Основні показники, які оцінюються: втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів; втрати лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання та недержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок [16]. Визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженої наказом

Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414 [17]. Ця Методика застосовується для визначення шкоди та збитків, заподіяних земельним ділянкам лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу, лісовим розсадникам, лісовим культурам та мисливським угіддям внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що включає втрати лісових насаджень та пов'язані із ними: втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів; втрати пошкодженої, втраченої, заготовленої лісопродукції; неотримані доходи лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання, від: непроведення рубок (вартість лісопродукції, рентна плата); неможливості здійснювати побічне користування (зокрема заготівлю березового соку, ягід, грибів); витрати на підготовку ґрунту під створення лісових культур; витрати на вирощування садивного матеріалу у лісових розсадниках, створення та догляд за лісовими культурами; втрати мисливського господарства, внаслідок знищення або пошкодження вольєрів, інших біотехнічних споруд, мисливських тварин [17]. Отже, оцінці підлягають лише забезпечувальні екосистемні послуги (не всі, а лише деякі, найбільш значні), що зовсім не відповідає змісту та класифікації цих послуг та, відповідно, не охоплює усієї їхньої повноти. Окрім того, зазначені вище нормативно-правові акти не враховують концепції екосистемних послуг, оскільки чинне національне екологічне законодавство до поки не адаптувало цю концепцію. Водночас позитивним кроком у відповідному напрямку є вже те, що для ефективного управління лісами Державною стратегією управління лісами України до 2035 року (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777) передбачено запровадження монетизації еко-

системних послуг лісового господарства [18].

Висновки. Отже, екосистемні послуги – це вклад екосистем у добробут людини. Усі ці послуги є безкоштовними, вписуються в канву загального лісокористування, люди не оплачують їх використання або споживання. Частина таких послуг можна монетизувати, тобто оцінити у грошовому еквіваленті.

Лісовий фонд України надає Українському народу різноманітні екосистемні послуги, які поділяються на чотири групи: забезпечувальні, регульовальні, культурні, підтримувальні. Розробка методик оцінки послуг, що надаються лісовими екосистемами, дозволить монетизувати ці послуги і включити до складу репарацій, що сплачуватиме Україні Російська Федерація, а також сприятиме виявленню та інтеграції в господарську діяльність недооцінених раніше послуг, покращенню добробуту лісозалежних громад та входженню на міжнародні ринки екосистемних послуг [15, с. 118].

Нагальною необхідністю сьогодні є розробка та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги» та комплексу підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію його положень [15, с. 118].

Підтримуємо пропозицію Є.П. Суєтнова щодо необхідності здійснення «екосистемізації» чинного екологічного законодавства, зокрема Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» й усіх поресурсових законів і кодексів, визначивши на законодавчому рівні екосистему об'єктом правової охорони та дослідивши крізь її призму всі природні об'єкти та ресурси з подальшим урахуванням у законодавстві їхніх екосистемних характеристик [6, с. 139].

Концепцію екосистемних послуг має бути покладено в основу усіх методик визначення шкоди та збит-

ків, завданих природі України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, зокрема, шляхом внесення відповідних змін до Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженої наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414 для приведення її у відповідність з сучасними викликами, загрозами та реаліями сьогодення.

Внаслідок заподіяння шкоди лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації Український народ втрачає можливість отримувати екосистемні послуги, що надаються лісами, або отримує їх в меншому обсязі, або гіршої якості. Але чинні природоохоронні методики не дозволяють повною мірою монетизувати (виразити в грошовому еквіваленті) екосистемні послуги, що надаються лісовими екосистемами, і які були втрачені або обсяг яких було зменшено у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України.

Звідси наразі надважливим завданням є імплементация у національне законодавство концепції екосистемних послуг, розробка методик обчислення цих послуг з метою включення до суми репарацій, що Російська Федерація сплачуватиме Україні, вартості втрачених або недоотриманих екосистемних послуг (зокрема тих, що надаються лісовим фондом).

У статті досліджено концепцію екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України.

Автором проаналізовано зміст понять «екосистема», «екосистемні послуги», «лісові екосистеми», «монетизація екосистемних

послуг», здійснено класифікацію екосистемних послуг.

Запропоновано законодавчо закріпити поняття «екосистемні послуги лісів», доповнивши статтю 1 Лісового кодексу України частиною 14 у наступній редакції: «Екосистемні послуги лісів – це всі корисні ресурси та вигоди, які людина може отримати від лісових екосистем (забезпечення деревиною та іншими продуктами лісового господарства, регулювання циркуляції води та повітря, клімату, збереження біорізноманіття, запобігання ерозії ґрунтів, створення сприятливого середовища для здоров'я і відпочинку людей тощо)».

Нагальною необхідністю сьогодні є розробка та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги» та комплексу підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію його положень.

Концепцію екосистемних послуг має бути покладено в основу усіх методик визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Ключові слова: екосистемні послуги; екологічна шкода; монетизація екосистемних послуг; лісові екосистеми; збройна агресія Російської Федерації проти України.

Kovtun D. The concept of ecosystem services and the formation of legal bases for the monetization of services provided by forest ecosystems in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine

As a result of damage to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation, the Ukrainian people lose the opportunity to receive ecosystem services provided by forests, or receive them in a smaller amount or of worse

quality. But the current environmental protection methods do not allow to fully monetize (express in monetary terms) the ecosystem services provided by forest ecosystems, and which were lost or reduced in volume due to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Therefore, at the moment, the most important task is the implementation of the concept of ecosystem services into the national legislation, the development of methods for calculating these services in order to include in the amount of reparations that the Russian Federation will pay to Ukraine, the value of lost or under-received ecosystem services (in particular, those provided by the forest fund).

The article examines the concept of ecosystem services and the formation of legal bases for the monetization of services provided by forest ecosystems in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The author analyzed the content of the concepts “ecosystem”, “ecosystem services”, “forest ecosystems”, “monetization of ecosystem services”, carried out a classification of ecosystem services.

It is proposed to legislate the concept of “ecosystem services of forests” by adding part 14 of Article 1 of the Forest Code of Ukraine in the following version: “Ecosystem services of forests are all useful resources and benefits that a person can receive from forest ecosystems (supply of wood and other products of forestry, regulation of water and air circulation, climate, preservation of biodiversity, prevention of soil erosion, creation of a favorable environment for people’s health and recreation, etc.)”.

An urgent need today is the development and adoption of the Law of Ukraine “On Ecosystem Services” and a set of secondary legal acts aimed at implementing its provisions.

The concept of ecosystem services should be the basis of all methods of determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation.

Key words: ecosystem services; environmental damage; monetization of ecosystem services; forest ecosystems; armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Література

1. Економічна оцінка екосистемних послуг лісів України: Наукове видання / В. П. Ткач, Н. Ю. Висоцька, А. С. Торосов, І. Ф. Букиша, В. П. Пастернак, С. А. Лось, О. В. Кобець, О. М. Тарнопільська, П. Б. Тарнопільський, А. О. Калашиков, І. М. Жежкун, І. М. Коваль, С. Г. Сидоренко, С. В. Сидоренко, В. В. Бондаренко, О. Б. Бондар. Харків: УкрНДІЛГА, 2023. 28 с. URL : <https://urifm.org.ua/static/main/files/EcoSys.pdf> (дата звернення: 21.08. 2024).

2. MEA (Millennium Ecosystem Assessment). *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington: Island Press, 2005. 155 p.

3. TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity). *Ecological and Economic Foundations*. Edited by P.Kumar. London and Washington: Earthscan, 2010. 422 p.

4. Суєтнов Є.П. «Екосистемізація» об'єктів екологічного права в контексті впровадження та реалізації екосистемного підходу. Проблеми законності. 2020. Вип. 148. С. 132–151. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/193603/199275> (дата звернення: 21.08. 2024).

5. Суєтнов Є. П. Екосистема як об'єкт екологічного права крізь призму впровадження екосистемного підходу. Проблеми законності. 2020. Вип. 150. С. 101–123. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/210381/213548> (дата звернення: 21.08. 2024).

6. Суєтнов Є.П. Відшкодування втрат екосистемних послуг в умовах збройної агресії російської федерації: проблеми законодавчого забезпечення. Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз: матеріали Круглого столу, присвяченого 100-річчю

з дня народження доктора юридичних наук, професора Вовка Ю. О. (12 травня 2023 року) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. С. 132–139.

7. Малишева Н. Р. Принципи екологічного права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 626–630.

8. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року №2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC#Text> (дата звернення: 21.08. 2024).

9. Schumacher E.F. *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered* / Schumacher E.F. London: Blond and Briggs, 1973. 288 p.

10. Ehrlich P.R., Ehrlich A.H. *Extinction – the causes and consequences of disappearance of species* / P.R. Ehrlich, A.H. Ehrlich. N.Y.: Random House, 1981. 139 p.

11. Haines-Young R. *Common International Classification of Ecosystem services (CICES, Version 4.1)*. / R. Haines-Young, M. Potschin. EEA, 2012. 33 p.

12. Сімонов Д. Жаба в окропі. Чому людство не лякає екологічна катастрофа. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/10/8/7423033/> (дата звернення: 21.08. 2024).

13. Соловій І. Оцінка послуг екосистем, забезпечуваних лісами України, та пропозиції щодо механізмів плати за послуги екосистем. URL: https://d2ouvy59p0dgbk.cloudfront.net/downloads/evaluation_of_forest_ecosystem_services_and_proposals_on_pes_mechanisms.pdf (дата звернення: 21.08. 2024).

14. Лісовий кодекс України (в редакції Закону №3404 від 8 лютого 2006 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 21.08. 2024).

15. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України збройною агресією Російської Федерації: еколого-правовий аспект. Часопис Київського універси-

тету права. 2023. №3. С. 115–119. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/968/904/> (дата звернення: 21.08. 2024).

16. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF/print> (дата звернення: 21.08. 2024).

17. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внас-

лідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджено наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 5 жовтня 2022 року № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text> (дата звернення: 21.08. 2024).

18. Державна стратегія управління лісами України до 2035 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.08. 2024).

К. Ламах,

аспірант

Національної академії Служби безпеки України,

ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ УЧАСНИКІВ НЕГЛАСНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Минуло перше десятиліття після уведення до вітчизняного кримінального процесуального законодавства інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Надання органам досудового розслідування права здійснення негласної процесуальної діяльності відповідає практиці багатьох передових держав Європейської спільноти, де негласне поліцейське розслідування і використання його результатів у доказуванні створило позитивні умови для підвищення результативності протидії злочинності. Разом з тим і вітчизняна, і зарубіжна практика кримінального судочинства знає приклади як позитивного, так і негативного впливу негласності на загалом то відкриту і гласну процесуальну діяльність органів досудового розслідування. Це є однією з причин того, що новачки у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві актуалізують проблему наукового дослідження окремих питань підготовки, проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) та використання їх результатів слідчим, прокурором і врахування судом при розгляді матеріалів кримінальної справи і прийняття правильного судового рішення. Такі дослідження потрібні з метою розроблення науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення діяльності органів досудового розслідування, на які покладено функцію кримінального переслідування і яким надано право

негласного збирання та перевірки доказів. Одним із аспектів зазначеної проблеми можна вважати питання дотримання законних прав та інтересів кожного з учасників кримінального провадження, хто причетний до негласної процесуальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми негласної кримінальної процесуальної діяльності, на які спирається автор. Переважна більшість вітчизняних науковців та фахівців-практиків позитивно сприйняли запровадження до кримінального процесуального законодавства України інституту НСРД. Його новели стали однією зі складових поступального входження України до європейського простору і призвели до необхідності гармонізації положень вітчизняного законодавства у пріоритетних сферах протидії злочинності. Тому питання удосконалення концептуальних підходів до вирішення проблем використання слідчим, детективом, прокурором або іншими особами за їх дорученням спеціальних, негласних методів розслідування на сьогодні набуло неабиякої актуальності та потреби в належному науковому вирішенні. То ж не випадково ці питання стали предметом дослідження таких відомих вітчизняних науковців, фахівців у галузі кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності як Ю. Азаров, Л. Аркуша, В. Глушков, О. Капліна, В. Колесник, Л. Лобойко,

Д. Никифорчук, В. Нор, М. Погорецький, Д. Сергєєва, С. Тагієв, В. Тертишник, Л. Удалова, В. Ходанович, М. Шумило та ін.

Так, Л. Аркуша вказує на те, що недостатній рівень систематизації законодавства, відсутність єдиної термінології в сфері процесуальної й оперативно-розшукової діяльності негативно впливає не лише на визначення підстав проведення НСРД, а й на окремі аспекти їхнього безпосереднього здійснення, зокрема на залучення до цього утаємниченого процесу інших осіб [1, с. 141–142]. Доволі насторожено і з певною долею упередженості поставилась до інституту НСРД відома фахівець в галузі кримінального процесуального права О. Капліна, вказавши на те, що за загальним правилом слідчі дії як гласні так негласні повинні здійснюватися виключно слідчим, тим більш, що саме на нього покладається відповідальність за законність досудового розслідування, але провести більшість НСРД безпосередньо слідчим є неможливим і в цьому полягає одна із проблем [2, с. 52–53].

Всебічно розкривши питання використання результатів НСРД у кримінальному провадженні з погляду теорії доказування, М. Погорецький, Д. Сергєєва та Л. Щербина разом з тим висловили пропозицію про необхідність удосконалення системи захисту інформації щодо особового складу правоохоронних органів та інших осіб, залучених до проведення таких процесуальних дій, розроблення заходів із забезпечення охорони їхніх прав [3, с. 239]. Вказують науковці й на те, що процесуальне закріплення інституту НСРД у вітчизняний кримінальний процес у цілому себе виправдало. Чинний КПК містить низку процесуальних гарантій особи, щодо якої проводяться НСРД, вони загалом відповідають міжнародно-правовим стандартам використання негласних засобів у кримінальному провадженні. Проте, як зазначає М. Багрій, десяти-

ліття правореалізації норм зазначеного інституту породило цілу низку проблем, як теоретичного, так і практичного характеру, що потребують свого обговорення та вирішення [4, с. 141–142].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. Віддаючи належне науковому доробку зазначених та інших вчених, що дослідили й продовжують досліджувати питання негласної процесуальної діяльності, зазначимо, що розкриття проблемних питань учасників негласної процесуальної діяльності, визначення конкретних суб'єктів, що приймають рішення та особисто проводять негласні слідчі (розшукові) дії чи залучають інших осіб до їх проведення, процесуального статусу, дотримання прав та інтересів особи кожного із залучених до проведення НСРД учасників не знайшли в наявних працях повного й достатнього відображення, а тому ці питання залишаються предметом подальших наукових пошуків і вимагають їх окремого й поглибленого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи виступає розгляд проблеми визначення процесуального статусу, прав, обов'язків осіб, що беруть участь в негласній процесуальній діяльності під час здійснення досудового розслідування, аналіз окремих норм чинного КПК України, якими врегульовано таку діяльність, акцентування уваги на окремих недоліках законодавства та розроблення пропозицій з його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо піддати аналізу норми Глави 21 КПК України [5], якими врегульовано порядок підготовки й проведення НСРД, та інші норми цього закону, де йдеться про процесуальний статус, права й обов'язки учасників кримінального судочинства, то можна помітити, що не всі учасники негласної процесуальної діяльності мають чітко визначений

їх статус. В нормах Глави 21 КПК не деталізовані процесуальні повноваження, особливості статусу певних осіб в разі їх участі в негласній процесуальній діяльності і навіть не наводяться назви деяких з таких осіб, що можуть бути причетними до проведення НСРД та фіксації й використання їх результатів в доказуванні. Так само не йдеться у вітчизняному кримінальному процесуальному законі про неможливість або й пряму заборону для окремих процесуальних осіб брати участь в проведенні НСРД. У статті 275 КПК, де йдеться про конфіденційне співробітництво під час здійснення негласної процесуальної діяльності, вказується лише про те, що під час проведення НСРД слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом. Але невідомим залишається те, в якому процесуальному статусі, з якими правами й обов'язками можуть бути залучені конфіденти до участі в НСРД та якими все ж таки є випадки, що прямо передбачені і якими саме процесуальними нормами. Стосовно заборони залучення конфідентів до участі в негласних процесуальних діях, то у ч. 2 зазначеної статті КПК названі адвокати, нотаріуси, медичні працівники, священнослужителі, журналісти. Тобто мова йде про осіб, яких визначено за їх професійним статусом і безвідносно до можливого процесуального статусу таких осіб в кримінальному судочинстві та за умови, що таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

Загалом учасників негласної кримінальної процесуальної діяльності можна поділити на декілька категорій. Ними можуть бути особи, які приймають рішення про проведення НСРД і якими можуть виступати

слідчий, прокурор. Водночас положеннями ч. 3 ст. 246 КПК передбачено також, що в окремих і визначених кримінальним процесуальним законом випадках рішення про їх проведення може приймати слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Але з цього приводу ми поділяємо думки тих вітчизняних науковців і практиків, які пропонують дану вимогу вітчизняного законодавця розуміти в тому сенсі, що слідчий суддя в кожному випадку фактично надає дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а не приймає сам рішення про її проведення. Адже процесуальний документ, в якому визначено прийняття такого рішення слідчим суддею, має чітко визначену в КПК назву «ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії», а звернення з клопотанням прокурора чи слідчого до слідчого судді з цього приводу має процесуально визначену в законі назву «клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії». Отже, мова йде про «дозвіл слідчого судді», а не про «прийняття рішення слідчим суддею». І лише статтею 261 КПК передбачено, що накладення арешту на кореспонденцію особи без її відома проводиться у виняткових випадках на підставі ухвали слідчого судді, але процедуру отримання такої ухвали, а також вимоги до її назви та змісту кримінальним процесуальним законом не встановлено, як не вказано і на те, що ініціатором прийняття такого рішення виступає сам слідчий суддя. Виходячи із загальних засад кримінального провадження і згідно з положеннями ч. 6 ст. 9 КПК, слід вважати, що ініціатива у прийнятті рішення про проведення НСРД має належати і належить фактично слідчому, який здійснює досудове розслідування і який повинен підготувати відповідне клопотання та після узгодження його з прокурором подати

на розгляд слідчому судді, або ж прокурору, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і має право на прийняття процесуальних рішень в ньому. Слідчий суддя не має права самостійно і за власної ініціативи виносити ухвалу про проведення НСРД, зокрема й накладення арешту на кореспондентію особи, моніторинг банківських рахунків, оскільки він не здійснює досудового розслідування розпочатого кримінального провадження або ж процесуального керівництва його здійсненням [6, с. 13–14].

Виключно прокурор має право на прийняття рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину в усіх його формах (ст. 271 КПК). Якщо при цьому не виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, то і дозволу слідчого судді в таких випадках не потрібно. Таке рішення прокурор може прийняти за власною ініціативою в межах здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням або ж на підставі звернення до нього слідчого. Слідчий може самостійно встановити потребу здійснення контролю за вчиненням злочину в будь-якій його формі і за наявності відповідних підстав має право звернутися до прокурора в межах його юрисдикції про прийняття ним рішення на проведення даної негласної процесуальної дії. Форми такого звернення законодавець не встановлює, отже можна вважати, що це може бути зроблено слідчим як в усній, так і в письмовій формі, хоча на практиці віддають перевагу останній.

До іншої категорії учасників негласної процесуальної діяльності можна віднести осіб, які безпосередньо проводять НСРД та фіксують результати їх проведення. Ними виступають слідчий органу досудового розслідування, який здійснює досудове слідство з метою розслідування конкретного злочину, чи

за його дорученням уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України (ч. 6 ст. 246 КПК). Відповідно до положень ч. 2 ст. 41 КПК, працівники зазначених оперативних підрозділів при проведенні НСРД за дорученням слідчого чи прокурора користуються повноваженнями слідчого. Оскільки повноваження слідчого отримує не весь уповноважений оперативний підрозділ, а лише конкретний його працівник, якому доручено виконувати негласну процесуальну дію і який несе персональну відповідальність за правильність, законність всіх дій під час виконання доручення слідчого чи прокурора, то суб'єктами проведення НСРД варто було б вказати в ч. 6 ст. 246 КПК не «уповноважені оперативні підрозділи», а «працівників уповноважених оперативних підрозділів».

Прокурору під час здійснення ним процесуального керівництва досудовим розслідуванням надано право доручати проведення НСРД слідчому, в провадженні якого перебуває відповідне кримінальне провадження, давати вказівки щодо їх проведення та брати участь у проведенні таких негласних процесуальних дій, доручати проведення НСРД відповідним оперативним підрозділам. Але права самостійного проведення негласних слідчих (розшукових) дій вітчизняний законодавець прокурору не надає (п.п. 4,5 ч. 2 ст. 36, ч. 6 ст. 246 КПК).

Разом з тим, немає чіткості в законодавчому формулюванні компетенції прокурора щодо наявності в нього права давати вказівки уповноваженим оперативним підрозділам та брати участь в проведенні ними НСРД,

які прокурор доручає провести відповідному оперативному підрозділу. Оскільки про такі права прокурора в п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК не вказано, то, розуміючи буквально вимогу цієї статті кримінального процесуального закону, можна вважати, що давати вказівки відповідному оперативному підрозділу щодо порядку проведення НСРД та брати участь в тих діях, які проводяться уповноваженими оперативними підрозділами за дорученням слідчого або прокурора, сам прокурор не може.

Положеннями ч. 3 та ч. 6 ст. 246 КПК, які можна вважати загальними щодо визначення суб'єктів прийняття рішення про проведення та безпосереднє проведення НСРД й надання доручення на їх проведення іншим особам і в якій вказуються конкретно такі учасники негласної процесуальної діяльності, нічого не йдеться про дізнавача. Разом з тим, відповідно до вимог ст. 40-1 чинного КПК дізнавача наділено правом проводити негласні слідчі (розшукові) дії, доручати їх проведення відповідним оперативним підрозділам, звертатись за погодженням із прокурором до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій. Цілком логічним буде вважати, що, виходячи з таких повноважень, дізнавач має й право на прийняття ним самостійно рішення про проведення НСРД. Більш того, чинними на сьогодні положеннями ст. 300 КПК, якою врегульовано проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, встановлено право дізнавача виконувати всі слідчі (розшукові) дії та проводити НСРД, передбачені ч. 2 ст. 264 та ст. 268 цього Кодексу.

Невідповідність процесуальних положень, що викладені в різних статтях кримінального процесуального закону, але регулюють ті самі процесуальні правовідносини, призводить до різночитання й нерозуміння законодавчих приписів. Отже така

ситуація може призвести не лише до процесуальних помилок, а й до порушення прав учасників кримінального провадження та прийняття неправосудних рішень судом.

Процесуальний статус, повноваження, права, обов'язки прокурора, слідчого, дізнавача та працівників уповноважених оперативних підрозділів і слідчого судді визначені відповідними нормами чинного КПК України і це в повній мірі стосується їхньої участі в негласній процесуальній діяльності. Особливості й винятки із загальних положень, що регламентують права й обов'язки окремих учасників кримінального провадження, відображені у відповідних нормах Глави 21 КПК, наприклад, надання виключно прокурору права прийняття рішення про проведення контролю за вчиненням злочину, як це передбачено вимогами ч. 4 ст. 246 КПК.

Разом з тим, вимогами ч. 6 ст. 246 КПК передбачено, що за рішенням слідчого чи прокурора до проведення НСРД можуть залучатись також інші особи. Таке законодавче положення і в такому його формулюванні вимагає додаткового осмислення змісту окремої процесуальної норми.

Вітчизняний законодавець не вказує на те, хто саме може бути в числі тих «інших осіб» та в якому конкретному процесуальному чи іншому статусі вони можуть бути залучені до проведення негласних процесуальних дій. Відповідь на це запитання має важливе значення, оскільки саме статус особи в кримінальному провадженні визначає її права, обов'язки та створює гарантії для захисту її особистих прав й інтересів. Невідомість або нечітка визначеність такого статусу приховує небезпеку порушення як загальних засад кримінального провадження, так і прав особи – окремого учасника негласної процесуальної діяльності.

Невідомим також залишається те, на якому етапі проведення НСРД можуть бути залучені «інші особи»

і з якою метою та чи підлягає відображення їхньої участі в негласних діях з вказуванням даних залученої особи, роз'ясненням прав та обов'язків у відповідних процесуальних документах – в постанові чи клопотанні органу досудового розслідування, ухвалі слідчого судді, протоколі слідчої дії тощо.

Формулювання «залучені до проведення негласних слідчих (розшукових) дій» можна розуміти як залучення до: надання допомоги в підготовці НСРД до її початку, створенні умов для її проведення; забезпечення умов для вдалого й безпечного проведення дій виконавцями НСРД (наприклад, охорона місця й учасників проведення процесуальної дії); надання технічної допомоги в проведенні (наприклад, приховане від власників чи володільців відкриття і закриття зачинених приміщень, проникнення в систему комп'ютера, встановлення спеціальних технічних засобів стеження тощо); допомога у правильному вилученні певних речей і документів, а в разі потреби заміни їх на інші; здійснення основних чи додаткових заходів для технічної фіксації ходу й результатів процесуальної дії, застосування пошукових науково-технічних засобів та інше. Конкретна особа, мета залучення і ступінь та результати такої участі залученої до НСРД особи мають бути відомими слідчому, прокурору, а в разі розгляду матеріалів кримінального провадження судом – судді. Тут вступають в силу вимоги ч. 2 ст. 256 КПК згідно з якими особи, які були залучені до проведення НСРД, можуть бути допитані як свідки за правилами, що встановлені цією ж процесуальною нормою.

Якщо мова йде про залучення до НСРД осіб, чий процесуальний статус має своє визначення у відповідних нормах КПК, то це за загальним правилом і очевидно можуть бути: перекладач (ст. 68 КПК); спеціаліст (ст. 71 КПК); у окремих випадках –

експерт, якщо проведення НСРД стосується предметів або об'єктів призначеної йому експертизи (п. 3.ч. 3 ст. 69 КПК). Норми Глави 21 КПК не містять переліку осіб, які можуть бути залучені до проведення НСРД, як немає в них і положень, котрими була б заборонена участь певних учасників кримінального провадження в негласних процесуальних діях. Участь в таких діях підозрюваного, на наш погляд, була б абсурдною, до того ж не передбачено і права підозрюваного або його захисника заявляти клопотання про проведення НСРД та запрошення їх до участі в таких діях.

Немає однозначності у визначенні такого права для потерпілого, якому вимогами п. 4. ч. 2 ст. 56 КПК надано право брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях. Якщо в поняття «інші» вкладається розуміння також і негласних процесуальних дій, оскільки НСРД все ж таки є різновидом процесуальних дій, то потерпілий за логікою законодавця, очевидно, може бути учасником негласної процесуальної діяльності, адже заборони для нього на участь в НСРД не встановлено.

Поняття як учасника кримінального провадження названо в п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК, проте його процесуальний статус, права, обов'язки та відповідальність за неналежне їхнє виконання, порядок залучення до участі в кримінальному провадженні окремою процесуальною нормою не визначені. Лише вимогами ч. 7 ст. 223 КПК встановлено, що слідчий, прокурор зобов'язані запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для: пред'явлення особи, трупа чи речей для впізнання; огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією; слідчого експерименту; освідування особи; обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи; обшуку особи. Обов'язкового залучення поняття для участі в НСРД законодавець не встановлює як не встановлює і заборони на його

залучення до проведення будь-яких процесуальних дій. Водночас положеннями тієї ж процесуальної норми передбачено, що поняті можуть бути запрошені для участі в усіх інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне. Виходячи із такого викладення цих нормативних приписів, понять не обов'язково, але на розсуд слідчого чи прокурора або оперативного працівника, який виконує їх доручення, може бути залучений до будь-яких НСРД і має право стати їх учасником. Саме так роблять на практиці слідчі, залучаючи поняті для участі в проведенні НСРД як незаінтересованих осіб. Питання спірне і варте на окреме дослідження та більш докладне обговорення, але це не входить до безпосередніх завдань даної статті.

На окреме обговорення варті й питання процесуального статусу учасників виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Законодавець в ст. 272 КПК вказує на те, що виконання такого спеціального завдання як негласної процесуальної дії здійснюється особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. Аналіз тексту зазначеної процесуальної норми не дає можливості прийти до однозначного розуміння того, чи є виконавець спеціального завдання суб'єктом проведення НСРД або ж він є особою-конфідентом, залученою для виконання спеціального завдання на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора. Як справедливо підкреслює С. Тагієв, конфіденційне співробітництво – це скоріше інструментарій, який дозволяє проведення тієї

чи іншої НСРД, у якому найбільше виявляється квінтесенція досліджуваних дій [7, с. 257]. Інший науковець – В.Г. Уваров вважає, що конфіденційне співробітництво має бути взагалі виключеним із системи слідчих дій та має отримати окрему регламентацію поза межами процесуального законодавства як захід здобуття розвідувальної й контррозвідувальної інформації [8, с. 168]. Інші вчені, наприклад, С. Салтиков, Д. Талалай вважають, що конфіденційне співробітництво в кримінальному процесі не можна відносити до окремих НСРД, але воно спрямоване на їх забезпечення й досягнення максимальної процесуальної ефективності проведення конкретної слідчої дії [9, с. 289]. Отже, багато хто з вітчизняних науковців не відносять конфідента до процесуальної особи як учасника негласних процесуальних дій, що наділений окремими процесуальними повноваженнями.

Якщо ця особа має право на проведення НСРД, то про неї як виконавця нічого не сказано в ч. 6 ст. 246 КПК, але виконавець слідчої дії має бути наділений правами слідчого і на нього покладається обов'язок не лише проведення процесуальної дії, а й складання протоколу за її результатами. А якщо така особа у соціальному статусі конфідента залучається слідчим чи прокурором до виконання спеціального завдання, то не визначеним залишається її процесуальний статус, права, обов'язки, процесуальні гарантії безпеки тощо. Залучати інших осіб до проведення НСРД мають право слідчий, прокурор або працівник уповноваженого оперативного підрозділу, який діє на підставі виконання ним доручення слідчого, прокурора. Якщо виконавця спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності визнати суб'єктом проведення НСРД, то його треба наділити правом залучення до участі в такій негласній процесуальній дії інших осіб. Ці та пов'язані з ними

питання виконання вимог ст. 272 КПК в чинному кримінальному процесуальному законі не врегульовані. Крім того, як зазначає Н. Гольдберг, існують певні труднощі щодо використання інформації конфідента при залученні його до проведення НСРД, адже ні КПК України, ні Інструкція про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні не відображують методiku і тактику такої форми співробітництва [10, с. 102].

Такими є не всі, але окремі з найбільш важливих, на нашу думку, питань визначення процесуального статусу учасників негласної процесуальної діяльності в кримінальному провадженні, та інших залучених у встановленому порядку до проведення НСРД осіб.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Аналіз теоретичних джерел, окремих положень чинного КПК України та практики підготовки й проведення органами досудового розслідування негласних процесуальних дій дає підстави для формулювання певних висновків. Насамперед варто вказати на те, що не кожен з учасників негласної процесуальної діяльності має чітко визначений у відповідних статтях чинного КПК України процесуальний статус із зазначенням їхніх прав та обов'язків. Це стосується як виконавців, так і осіб, залучених до підготовки й проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Для усунення наявних недоліків у чинних кримінальних процесуальних нормах, на нашу думку, варто внести до деяких з них окремі зміни.

1. З огляду на те, що слідчий суддя не здійснює досудового розслідування і фактично не приймає рішення про проведення НСРД, а лише вирішує питання щодо надання дозволу на її проведення, слідчого суддю варто виключити із змісту ч. 3 ст. 246 КПК як процесуальну особу, що приймає таке рішення.

2. Сформулювати в окремій статті Глави 21 КПК нормативні положення, які визначають процесуальний статус конфідента, його права й обов'язки для кожного конкретного випадку можливого залучення до НСРД, а саму статтю, що визначатиме процесуальний статус конфідента, розмістити в параграфі, який визначає загальні положення про НСРД, а не серед переліку інших.

3. Змінити редакцію процесуальної норми ст. 246 КПК, вказавши в ч. 6 суб'єктами проведення НСРД за дорученням слідчого не «уповноважені оперативні підрозділи», а «працівника уповноважених оперативних підрозділів», а до тексту ч. 3 та ч. 6 цієї статті внести зміни, що відображають надане нормами ст. 40-1 та ч. 1 ст. 300 КПК право дізнавача приймати рішення про проведення НСРД та давати доручення на їх проведення відповідним оперативним підрозділам у передбачених цим Кодексом випадках.

4. В редакції ст. 272 КПК чітко визначити суб'єкта проведення НСРД та суб'єкта виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності. Якщо законодавець вважатиме ними одну й ту саму особу, то вказати в цій процесуальній нормі процесуальний статус, права, обов'язки виконавця спеціального завдання, всі вимоги до нього як суб'єкта проведення такої процесуальної дії, що стосуються підготовки, проведення та фіксації її результатів, зокрема й складання протоколу та додатків до нього. Якщо вказана в ст. 272 негласна процесуальна дія і виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності як такого є різними за своєю сутністю діями, то виключити виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності із числа НСРД, передбачивши можливість його реалізації в межах здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Стаття присвячена розгляду дотримання прав та законних інтересів учасників досудового розслідування. Досліджено окремий аспект забезпечення таких прав для осіб, причетних до негласної процесуальної діяльності. Звертається увага на те, що в законодавчих нормах слідчого суддю безпідставно названо в числі осіб, які приймають рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки він лише надає дозвіл на проведення тих негласних дій, які вважають за потрібне провести слідчий або прокурор. Встановлено також, що прокурор не може брати участі в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій оперативним працівником навіть якщо він сам дав доручення на їх проведення. Положеннями ст. 40-1 та ст. 300 КПК дізнавачеві надано право на прийняття рішення й проведення НСРД та надання доручень оперативним підрозділам на їх проведення. Проте в жодній статті Глави 21 КПК про це не йдеться. Звернено увагу на неоднозначність сприйняття норм, що стосуються участі в негласних процесуальних діях потерпілого, понятих, осіб, що співробітничать зі слідчим на конфіденційній основі. Але невідомим залишається те, в якому процесуальному статусі, з якими правами й обов'язками можуть бути залучені конфіденти до участі в НСРД та якими все ж таки є випадки, що прямо передбачені і якими саме процесуальними нормами. Звернено увагу на невідповідність процесуальних положень, що викладені в різних статтях кримінального процесуального закону, які регулюють ті самі процесуальні правовідносини й призводять до різночитання й нерозуміння законодавчих приписів. Наголошується, що така ситуація може призвести не лише до про-

цесуальних помилок, а й до порушення прав учасників кримінального провадження та прийняття неправосудних рішень судом.

З метою усунення таких недоліків запропоновано внесення змін та доповнень до чинного КПК України в частині встановлення нормативного порядку підготовки й проведення негласних процесуальних дій.

Ключові слова: досудове розслідування; негласні слідчі (розшукові) дії; процесуальний статус особи; виконавець слідчої дії; залучена особа; права учасників негласної процесуальної діяльності.

Lamakh K. Determining the status of participants in secret procedural activities in criminal proceedings

The article focuses on the fact that the observance of the rights and legitimate interests of the participants in the pre-trial investigation corresponds to the principles of criminal proceedings. The issue of ensuring such rights for persons involved in secret procedural activities has a separate aspect. The Institute of Covert Investigative (research) Actions from the first days it arouses the interest of scientists and practitioners who defend its provisions or criticize or challenge some of the procedural norms. Review of scientific sources, analysis of legislative norms of Chapter 21 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, study of the practice of conducting secret procedural actions by investigators indicates the presence of certain shortcomings in the normative regulation of procedural status, determination of the rights of performers of secret investigative (search) actions and persons involved in their conduct.

Attention is drawn to the fact that in the legislative norms the investigating judge is unjustified

bly named among the persons who make the decision to conduct secret investigative (search) actions, since he does not establish the need for certain actions to be carried out by investigators, but only gives permission to conduct those secret actions that an investigator or prosecutor deems it necessary to conduct. It was also established that the prosecutor cannot participate in the conduct of covert investigative (research) actions by an operative, even if he himself gave instructions for their conduct. The author of the article claims that the provisions of Art. 40-1 and Art. 300 of the CCP, the inquirer is given the right to make a decision and carry out CIRA and to give instructions to the relevant operational units to carry them out in the cases specified by this Code. However, this is not mentioned in any article of Chapter 21 of the CCP, which regulates the preparation and conduct of secret procedural actions. There is also no clarity of presentation, and therefore, unambiguity of perception and norms concerning participation in secret procedural actions of the victim, witnesses and persons cooperating with the investigator on a confidential basis. Inconsistency of procedural provisions creates difficulties in their application.

In order to eliminate such shortcomings, the author of the article proposed making amendments and additions to the current Code of Criminal Procedure of Ukraine in terms of establishing a regulatory procedure for preparing and conducting secret procedural actions.

Key words: pre-trial investigation; covert investigative (research) actions; procedural status of the person; investigator; involved person; the rights of participants in secret procedural activities.

Література

1. Аркуша Л.І. Поняття, система та підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Південно-український правничий часопис*. 2013. № 3. С. 141–144.

2. Капліна О.В. Проект Кримінального процесуального кодексу України: проблеми залишаються. Проблеми реформування кримінального процесуального законодавства України в контексті європейських стандартів: тези доповідей наукового семінару. (Київ, 13 березня 2012 р.). Харків: Вид. Строчков Д.В., 2012. С. 50–53.

3. Погорецький М.А., Сергеева Д.Б., Щербина Л.І. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні слідчими СБ України: монографія: у 2 ч. Ч. 2. Київ: НА СБ України, 2016. 256 с.

4. Багрій М.В. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій: деякі проблеми теорії та практики // Кримінальний процесуальний кодекс України: десятиліття реалізації і проблеми сьогодення: збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 18 листопада 2022 р.). Львів: Львівський національний ун-тет імені Івана Франка, 2022. С. 131–143.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.

6. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти: навчальний посібник / В.А. Колесник, І.В. Гора, В.О. Ходанович. Київ: НА СБУ, 2019, 192 с.

7. Тагієв С.Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 512 с.

8. Уваров В.Г. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми юридичної визначеності та ефективності. *Правова позиція*. 2016. №2 С. 163–169.

9. Салтиков С., Талалай Д. Конфіденційне співробітництво та негласні слідчі (розшукові) дії. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №8. С. 285–290. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.47>.

10. Гольдберг Н.О. Проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій. *National law journal: theory and practice*. 2016. № 2. С. 100–103.

Т. Шеховцова,

аспірант кафедри історії та теорії держави та права
Запорізького національного університету

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ: ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Постановка проблеми. Гарантування безпеки всередині та ззовні є одним з головних завдань будь-якої держави. У системі міжнародних відносин воно реалізується за допомогою комплексу засобів, які включають в себе як дипломатичні (побудова міждержавних відносин, спрямованих на співробітництво у різних сферах і напрямках), так і військові аспекти. Особливістю сучасної міжнародної системи є закріплення імперативної юридичної заборони на ведення агресивної війни, яка тривалий час вважалась внутрішньою справою і непорушним правом держави.

Загальновідомо, що з другої половини ХХ ст. глобальна безпека тримається на доктрині «гарантованого взаємного знищення» шляхом застосування ядерної зброї. Військово-політичною гарантією забезпечення миру у таких умовах стало формування ядерного паритету, тобто балансу сил між державами, які володіють ядерною зброєю. Проте останніми роками спостерігається загрозна тенденція до ревізії основних принципів міжнародної безпеки в угоду геополітичним амбіціям та невиправдана зміна «правил гри»: так, у 2019 р. США в односторонньому порядку під надуманим приводом ініціювали розірвання Договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності (ДРСМД), який конституював ліквідацію цілого класу озброєнь і тривалий час виступав основою архітектури міжнародної безпеки і стратегічної стабільності. Крім того, через супротив ряду дер-

жав до теперішнього часу не прийнятий універсальний міжнародний акт, присвячений регулюванню обмеження та контролю ядерних озброєнь, які, будучи найбільш небезпечними видами зброї, наразі фактично перебувають поза межами імперативного регулювання.

Суттєвий вплив на військово-політичну систему має глобалізація, яка сприяє наростанню політичної напруженості в масштабі окремої країни або цілого регіону [1, с. 166]. Це має наслідком не тільки появу нових викликів, але й об'єктивно призводить до трансформації та надання нового якісного змісту традиційним загрозам, таким як експансіонізм, прагнення до гегемонії, політичний тиск на «держави-ізгої», забезпечення економічного зростання та процвітання держав методами недобросовісної конкуренції. Причому, аналіз подій останніх років дає змогу стверджувати, що на нинішньому етапі зіткнення державних та групових інтересів досягло надзвичайного накалу, отримало масштабний та різносторонній характер. У таких умовах спостерігається подальше розширення вже триваючих і виникнення нових збройних конфліктів.

Стокгольмський інститут дослідження проблем миру у своїй щорічній доповіді «Озброєння, роззброєння і міжнародна безпека» констатує, що станом на 2023 р. кількість держав, у яких відбуваються крупні збройні конфлікти, скоротилася з 55 (у 2022) до 52, що, втім, більше, ніж у 2021

(46 конфліктів). Водночас зросла ймовірна кількість загиблих внаслідок конфліктів зі 153 тис. у 2022 р. до майже 171 тис. у 2023 р., досягнувши найвищого рівня з 2019 р. В 2023 р. до категорії крупних конфліктів, тобто військових зіткнень із кількістю загиблих понад 10 тис. осіб, віднесено 4 конфлікти, що на один більше, ніж у 2023 р. Також збільшилася кількість збройних конфліктів високої інтенсивності – з 17 у 2022 р. до 20 в 2023 р. [2]. Істотну загрозу для міжнародної безпеки становить конфлікт на Близькому Сході, що знову активізувався після військового рейду ХАМАС по території Ізраїлю в жовтні 2023 р. Ізраїльська операція в секторі Газа, розпочата у відповідь на нього, не тільки не поклала кінець збройному протистоянню, але й мала наслідком поширення конфлікту на інші держави, в першу чергу Ліван та Ємен, які виступили на підтримку ХАМАС. Однак найбільше занепокоєння викликають наполегливі спроби окремих сил втягнути в пряме військове зіткнення Іран, які стають все більш інтенсивними і наближаються до прямого casus belli (наприклад, ракетний удар по консульству Ірану в Дамаску, в ході якого загинули в т.ч. старші військові офіцери Корпусу вартів Ісламської революції, вбивство одного з лідерів ХАМАС Ісмаїла Ханії в Тегерані). У таких умовах питання необхідності гуманізації поведінки сторін конфліктів і, відповідно, гарантування і забезпечення прав людини набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічним підґрунтям дослідження реалізації та забезпечення прав людини в умовах збройних конфліктів є наукові доробки вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували тенденції трансформації прав людини в умовах глобалізації у цілому, насамперед таких, як: С. Бобровник, І. Білас, О. Зайчук, Л. Луць, С. Максимов, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, О. Петри-

шин, Л. Удовика, І. Яковюк та інші. Крім того, у нагоді стануть здобутки українських та зарубіжних вчених щодо особливостей правового статусу осіб в умовах збройних конфліктів і механізму його захисту, зокрема таких, як: А. Беллал, Б. Бігуаа, В. Бліщенко, С. Віте, Е. Клепхам, Н. Льюбелл, В. Русінова, М. Сассолі, О. Тиунов, Т. Ферраро, О. Цветков та інших. Водночас, слід зауважити, що тенденція до збільшення кількості військових конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру, зростання кількості порушень в ході них прав людини, а також відсутність адекватного і реально діючого механізму протидії їм обумовлює необхідність подальшого дослідження вказаної проблематики.

Метою статті є виявлення і теоретичне осмислення тенденцій трансформації забезпечення і реалізації прав людини в умовах збройних конфліктів на сучасному етапі розвитку міжнародного права (на прикладі Афганістану, Ємену, Лівії та Сирії).

Виклад основного матеріалу. Військові конфлікти у тій чи іншій формі супроводжують людство впродовж усієї його історії. Так, за 3400 років історії було всього лише 250 років загального миру, увесь інший час на планеті велись війни (близько 15 тис. воєн), в яких загинуло більше 5 млрд осіб, що відповідає 2/3 нинішнього населення Землі. Тільки дві світові війни ХХ ст. забрали життя майже 100 млн. осіб, серед яких не лише військовослужбовці, а й цивільне населення. Після закінчення Другої світової війни спостерігалось поступове зменшення міждержавних воєнних конфліктів. На противагу в цей же час фіксується збільшення кількості конфліктів неміжнародного характеру – більше 400 різноманітних зіткнень місцевого значення, близько 50 крупних локальних воєн. До кінця ХХ ст. у світі щорічно нараховувалось більше 30 збройних конфліктів [3, с. 28].

Зазначена тенденція у цілому зберігається до теперішнього часу, причому для нинішніх зіткнень груп інтересів характерною є більша конфліктогенність, активне звернення до застосування сили у тому чи іншому вигляді для вирішення геополітичних проблем і стратегічних задач.

Катастрофічні людські втрати, а також нечувані за масштабами злочини проти людяності, вчинені в ході Другої світової війни, призвели до необхідності перегляду існуючих норм міжнародного права в частині посилення захисту мирного населення в ході збройних конфліктів і воєн. З цією метою 12 серпня 1949 р. були прийняті Женевські конвенції про захист жертв війни, які у 1993 р. резолюцією Ради Безпеки ООН були включені у систему міжнародного права і набули імперативного характеру. Разом із двома додатковими протоколами 1977 р. Конвенції складають блок джерел міжнародного гуманітарного права, відомий як «право Женеви». Крім нього, особливості ведення бойових дій і окремі аспекти прав людини в ході збройних конфліктів регулюють Гаазькі конвенції 1907 р. про закони і звичаї війни на суходолі («право Гааги»), а також опосередковано нормативні акти, які забороняють застосування певних видів зброї і встановлюють особливості правового статусу окремих учасників конфліктів (в першу чергу найманців).

З наведеного випливає, що повоєнна міжнародно-правова система у цілому має досить розвинену нормативну і інституційну базу, покликану забезпечувати верховенство прав людини і їх захист у ситуаціях воєнних конфліктів. Разом з тим, аналіз наслідків локальних воєн, які мали місце впродовж останніх десятиліть, переконливо свідчить про поширення тенденції до збільшення випадків порушення, в т.ч. грубих, прав людини. Так, у ході збройного конфлікту в Ємені, який три-

ває з 2014 року, загинуло близько 380 тисяч осіб, більше 4,5 млн. осіб (14% населення) були вимушені мігрувати до інших районів країни, об'єкти цивільної інфраструктури, в т.ч. критичної, зруйновані. Міжнародний Комітет Червоного Хреста вказує на розширення у державі гуманітарної кризи, яка є найбільшою у світі: практично припинили свою роботу служби життєзабезпечення, з 2016 р. в країні продовжується епідемія холери, на грані голоду близько 20 млн осіб, що складає 66% населення [4]. Це дає змогу стверджувати, що міжнародне право як універсальний регулятор міждержавних відносин у цілому і міжнародне гуманітарне право зокрема знаходяться у глибокій системній кризі, яка знаходить свій прояв на всіх рівнях міжнародної системи.

Найбільш очевидним прикладом цього є використання тематики прав людини в якості приводу для застосування військової сили проти інших країн. Ця практика отримала назву гуманітарних інтервенцій і набула значного поширення наприкінці ХХ ст. Саме порушення прав національних меншин за релігійними мотивами стало приводом для проведення військової операції проти Югославії у 1999 р. Одним із приводів військової інтервенції в Лівію у 2011 р. стали порушення прав людини, які начебто мали місце з боку прихильників М. Каддафі до і під час придушення заколоту в ході «арабської весни». Схожу аргументацію представники міжнародної коаліції приводять для виправдання своєї військової присутності у Сирії, де уряд Б. Асада звинувачують у накопиченні запасів хімічної зброї і її застосуванні, не наводячи при цьому жодних переконливих доказів.

Теоретики концепції гуманітарної інтервенції намагаються обґрунтувати і легалізувати її застосування принципом універсальності прав людини і його екстратериторіальною дією, яка

надає державі виключне право захищати порушені права людини в т.ч. за межами своїх кордонів. Так, ще у 1991 р. 6-й Генеральний Секретар ООН Б.Б. Галі у своїй щорічній доповіді Генеральній Асамблеї відмітив, що «принцип невтручання у внутрішню компетенцію держав не повинен розглядатись в якості захисного бар'єру, за яким систематично безкарно порушуються права людини (...). Доводи, які стосуються невтручання, територіальної цілісності і політичної незалежності держав є безперечними. Однак їх можна послабити, якщо включити положення про те, що суверенітет, навіть у наші дні, дає право на масове знищення чи початок систематичних кампаній по знищенню чи масовому вигнанню цивільного населення під видом придушення заколоту чи збройного повстання» [5, с. 37]. Таким чином, консенсусною точкою зору на міжнародному рівні є включення прав людини до сфери міжнародно-правового регулювання.

З огляду на це, ряд активістів гуманітарних організацій, в т.ч. теоретиків гуманітарних інтервенцій Б. Кушнер, вказують, що військові операції, здійснювані під егідою ООН або, за необхідності, окремими «великими державами», є єдиною моральною відповіддю, яку можна дати на деякі гуманітарні кризи [6, с. 265]. Тим не менш, на нашу думку, використання військової сили окремими державами або групами держав проти третіх країн, навіть за умови наявності серйозних порушень прав людини, не може вважатись виправданою, оскільки є прямим порушенням ряду фундаментальних принципів міжнародного права, зокрема, незастосування сили і невтручання у внутрішні справи держав.

Так, Статут ООН закріплює зобов'язання держав-учасниць утримуватись у міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканості чи політичної незалежності

будь-якої держави, так і іншим чином, несумісним з цілями ООН. Із цього принципу є лише три виключення, а саме: а) право держав на індивідуальну або колективну самооборону у випадку збройного нападу; б) застосування сили за рішенням Ради Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушення миру або акту агресії; в) застосування примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН учасниками регіональних угод або органів [7]. Визначення наявності загрози миру, порушення миру або акту агресії у кожному конкретному випадку є виключною компетенцією Ради Безпеки ООН. При цьому, застосування військової сили є крайнім заходом, який реалізується у випадку попереднього застосування до держав-порушників заходів невійськового характеру (економічні, політичні та ін.), які виявились недостатніми.

На жаль, практика ведення збройних конфліктів сьогодні протиричить зазначеним імперативним нормам. Зокрема, у березні 2003 р. міжнародна коаліція західних держав здійснила збройну інтервенцію в Ірак, обгрунтовуючи її порушенням урядом С. Хусейна вимог щодо розробки і використання зброї масового ураження. Ця військова операція проводилась без дозволу Ради Безпеки, що дає змогу кваліфікувати її як агресію проти суверенної держави. Аналогічна ситуація склалась у Сирії, де збройні сили міжнародної коаліції фактично окупували східні провінції арабської республіки, самовільно присвоївши собі право на військову присутність у цій державі. По Афганістану Рада Безпеки ООН у 2001 р. прийняла резолюцію № 1378, проте це було зроблено вже після початку збройної операції. При цьому, документ обмежується розмитою рекомендацією державам підтримувати зусилля із забезпечення охорони і безпеки в районах, невідконтрольованих «Талібану», зокрема, Кабулу (п. 5) [8], і не містить однозначних

вказівок про те, які конкретно заходи санкціонуються.

Аналогічним чином з максимальним ступенем невизначеності викладена резолюція Ради Безпеки ООН № 1973 від 17 березня 2011 р., що стосується ситуації в Лівійській Арабській Джамахірії (Лівії). Так, п.4 вказаного документу прямо забороняється присутність іноземних окупаційних сил у будь-якій формі на будь-якій частині лівійської території. Разом з тим, пунктом 6 передбачає впровадження у повітряному просторі Лівії безпальотної зони із заборонаю усіх польотів. Виключенням є польоти, які виконуються: а) з гуманітарною метою; б) для евакуації іноземних громадян; в) з метою захисту цивільного населення і місць його проживання, що знаходяться під загрозою нападу (п. 4); г) для забезпечення дотримання вимог безпальотної зони (п. 8); д) інші польоти, які були б визнані необхідними для блага лівійського народу державами, діючими в рамках покладених на них відповідною резолюцією повноважень [9]. Це положення викликало критику з боку ряду держав-членів Ради Безпеки ООН, які небезпідставно, як показали подальші події, сприйняли його як сигнал і фактичний дозвіл на здійснення військової інтервенції зацікавлених країн. Дійсно, аналіз наведеної норми дає змогу стверджувати, що вона містить змістовну невизначеність, яка допускає можливість як надмірно широкого її тлумачення, так і прямого порушення. Крім того, слід відмітити, що резолюція відзначається тенденційністю і одностороністю у висвітленні ситуації в країні: більшість її положень присвячені засудженню діяльності лівійського уряду без урахування умов, в яких вона реалізується, в той час як про протиправні дії повстанців і бойовиків у тексті навіть не згадується.

В узагальненому вигляді у Статуті ООН закріплена також імперативна заборона на втручання у внутрішні

справи держав. Більш детально дане положення викладене у Декларації ООН про принципи міжнародного права, відповідно до якої порушенням цього принципу є: а) пряме або непряме втручання з будь-якої причини у внутрішні та зовнішні справи, направлені проти правосуб'єктності держави чи його політичних, економічних і культурних основ; б) застосування або заохочення застосування економічних, політичних або інших заходів будь-якого характеру з метою домогтися підкорення собі іншої держави у здійсненні нею своїх суверенних прав і отримання від цього будь-яких переваг; в) організація, розпалювання, фінансування, підбурення чи допущення підривної, терористичної або збройної діяльності, спрямованої на насильницьке повалення устрою іншої держави, сприяння їй, а також втручання у внутрішню боротьбу в іншій державі; г) застосування сили, спрямоване на позбавлення народів їх національної самобутності [10]. Сучасна практика міжнародних відносин з усією очевидністю демонструє, що цей принцип є одним з найбільш порушуваних. Так, в середині січня 2019 р. влада США офіційно оголосила діючого президента Венесуели Н. Мадуро «диктатором, який узурпував владу» і визнала главою держави лідера опозиції країни. З метою нав'язування своєї позиції щодо Венесуели був застосований широкий спектр дій, які однозначно кваліфікуються як втручання, від дипломатичного і санкційного тиску до незаконних протестів і погроз зовнішньої інтервенції.

Юридичну оцінку проблеми допустимості гуманітарних інтервенцій надав і Міжнародний Суд ООН. Так, у рішенні у справі «Nikaragua v. United States of America» Суд постановив, що несанкціоноване використання державою військової сили для виправлення ситуації з серйозними порушеннями прав людини в іншій державі є неприйнятним. Більше

того, головуєчий колегії Н. Сінгх в окремій думці підкреслює, що принципи незастосування сили і невтручання у внутрішні справи суверенних держав є священними абсолютними нормами права, які мають велике значення для миру і прогресу людства, оскільки «сила породжує силу і посилює конфлікт, отруєє відносини, піддає загрозі мирне вирішення спору» [11]. Таким чином, Суд ООН заперечує існування в держав права на гуманітарну інтервенцію, визнаючи його порушенням основоположних принципів міжнародного права. Така позиція дає змогу класифікувати відповідні збройні конфлікти, в залежності від ситуації і умов, в яких вони розгортаються, як пряме втручання у внутрішні справи держави і агресію, що, в свою чергу, надає можливості для притягнення винних країн до відповідальності.

Тим не менш, досвід роботи міжнародних трибуналів, зокрема, по Руанді і колишній Югославії, переконливо свідчить про складність розслідування протиправної діяльності держав. Причиною цього є труднощі у кваліфікації відповідних дій, встановленні мотивів, мети, наявності політичного підтексту і кон'юнктури, а також сильна протидія з боку зацікавлених сторін, які нерідко мають серйозні важелі впливу на членів трибуналу. Крім того, в останні десятиліття особливо помітними стали «подвійні стандарти», які полягають в існуванні різної моралі для різних країн залежно від політичної позиції і ідеології, яку вони сповідують. За превалювання такої точки зору визнання або невизнання діяльності певної держави або групи держав в якості злочинної перетворюється у питання особистої оцінки.

Характерною рисою збройних конфліктів сучасності є відхід від класичної тактики ведення бойових дій і звернення до нетрадиційної моделі протистояння, яка полягає у використанні як прямих, так і непрямих дій.

Останні за своєю суттю не є військовими і являють собою комплекс різнонаправлених заходів (політичних, фінансово-економічних, дипломатичних, психологічних, інформаційних), спрямованих на реалізацію політики максимального тиску на державу-ціль. Яскравим прикладом використання подібної стратегії стали події «арабської весни», в ході яких в ряді держав регіону (Єгипет, Туніс) відбулась насильницька зміна політичного керівництва, а в трьох випадках (Лівія, Сирія, Ємен) протистояння переросло у прямі воєнні зіткнення. Очевидно, що така трансформація форм ведення збройних конфліктів суттєво ускладнює їх кваліфікацію, а отже, застосування норм конкретної системи права при їх врегулюванні.

Серед інших порушень міжнародного гуманітарного права в ході збройних конфліктів сучасності можна виокремити:

1. Нанесення вогневих ударів по цивільним об'єктам і цивільному населенню внаслідок помилок розвідки або технічних збоїв в роботі систем наведення на ціль засобів ураження, а також невибірковість ураження деяких типів зброї. Великий резонанс у цьому сенсі отримала програма знищення з безпілотних літальних апаратів, яка активно реалізується в США. Формально, дані програми спрямовані проти терористів (за принципом «одна боеголовка – одна ціль»), проте на практиці їх реалізація призводить до масової загибелі цивільного населення. Бюро незалежних журналістських розслідувань наводить дані, згідно яких тільки в Пакистані в період з 2004 по 2012 рік з безпілотників були вбиті від 2,5 до 3,3 тисяч людей, серед яких від 474 до 881 осіб були цивільними, включаючи 176 дітей [12]. Причому, нерідко такі жертви кваліфікуються як «ворожі елементи, знищені в ході операції», а усі особи чоловічої статі старше 16 років автоматично записуються комбатантами. Аналогічні

операції проводяться в Афганістані, Іраку, Ємені, Сирії.

2. Використання жилих кварталів населених пунктів без попереднього відселення цивільного населення, яке не бере участі у бойових діях, для посилення стійкості своєї оборони [13, с. 112]. Так, навколо військової бази коаліції Ет-Танф в Сирії розміщений табір для біженців Ель-Холь, який знаходиться під контролем окупаційної адміністрації коаліції. Профільні правозахисні організації повідомляють, що обстановка в Ель-Холь близька до ситуації гуманітарної катастрофи, оскільки його мешканці не мають необхідних для життя речей у достатній кількості і не можуть покинути територію табору; натомість адміністрація не пропускає гуманітарну допомогу, яку направляють Міжнародний Комітет Червоного Хреста і сирійський уряд. Активно подібна тактика застосовувалась також бойовиками ІДІЛ і «Хайат Тахрір аш-Шам», які використовують цивільне населення в якості «живого щита» для уповільнення або зриву наступів урядових військ.

3. «Килимові» бомбардування населених пунктів, інші напади невибіркового характеру, які призводять до руйнування цивільної інфраструктури і численних жертв серед цивільного населення. Яскравим прикладом цього є Мосул, в якому, за даними ООН, після авіаударів сил коаліції у 2015 р. 15 із 54 жилих районів на західній стороні виявились зруйнованими практично повністю і непридатними для проживання, ще у 23 районах зафіксовані помірні руйнування, близько 10 тис. будівель, переважно жилих будинків, суттєво постраждали або були повністю зруйновані. Більша частина міста знаходиться під завалами. В ході операції загинули близько 40 тис. осіб, більше 800 тис. стали вимушеними переселенцями [14]. Ізраїль у ході військової операції в секторі Газа наносив невибіркові удари по жилим кварталам великих

міст, таких як Газа, Рафах, Хан-Юніс, об'єктам критичної інфраструктури (школи, університети, лікарні, табори для біженців, пекарні, склади з продовольством, в т.ч. створені за програмою БАПОР), а також мечетям та церквам. Зокрема, внаслідок ракетного удару було зруйновано найдавнішу Грецьку православну церкву Св. Порфирія, побудовану в V ст.

4. Застосування заборонених видів зброї. Військова інтервенція в Ірак у 2004 р. супроводжувалась використанням фосфорних запалювальних боеприпасів, зокрема, в ході боїв за місто Фалуджа. Інформація про їх застосування неодноразово надходила в ході збройного конфлікту в Сирії (бомбардування військово-повітряними силами коаліції міста Дейрез-Зор у 2018 р.). Бойовики терористичних організацій під час відступів з міст активно використовують мініпастки, міні-іграшки, а також касетні бомби. Проте особливо загрозливим є застосування зброї масового ураження, в першу чергу, хімічної. Такі випадки також мали місце в Сирії (Марат-Умм-Хош у 2016 р., Хан-Шейхун у 2017 р.), проте наразі так і не отримали належної правової кваліфікації. Зокрема, Спільний механізм ОЗХЗ-ООН, який був спеціально створений для розслідування цих випадків, лише констатував факт застосування бойових отруйних речовин, проте так і не надав відповіді на питання, яким суб'єктом вони були застосовані, що призвело до численних інсинуацій з цього приводу і, як наслідок, бездоказового звинувачення в атаках сирійського уряду. Натомість К. Дель Понте, член комісії ООН з розслідування подій в Сирії у 2012-2017 рр., вказувала, що хімічну зброю застосовують саме антиурядові збройні формування [15]. Серед них найбільш значні запаси бойових отруйних речовин містяться в розпорядженні терористичних організацій. Крім того, суттєве занепокоєння викликає застосування снарядів

зі збідненим ураном, яке мало місце в ході Косовської війни, військової інтервенції в Югославію та Ірак.

5. Тероризм. Новелою сучасних збройних конфліктів стало долучення до них терористичних організацій, в першу чергу, Аль-Каїди і ІДІЛ, які виступили повноцінною військовою силою, спроможною захоплювати крупні населені пункти і тривалий час утримувати їх під контролем. Наприклад, в Сирії в період гострої фази військового протистояння «Ісламська держава» разом із угрупованням «Джебхат ан-Нусра», пов'язаним з Аль-Каїдою, контролювала близько 95% території і навіть оголосила про створення «халіфату». Активну участь терористичні організації приймали і в подіях в Лівії: Центр по боротьбі з тероризмом у своїй доповіді інформує, що східна Лівія, яка опинилась в епіцентрі протистояння уряду М. Каддафі, широко відома як цитадель «Аль-Каїди», а Бенгазі, в якому розпочались антиурядові виступи у 2011 р., займає другу після Алеппо позицію по кількості вихідців-бойовиків. Більше того, «військовий комендант» Тріполі Абд аль-Хакім Бельхадж є одним із засновників Лівійської бойової ісламської групи, яка є філією «Аль-Каїди» і до 2011 р. визнавалась Радою Безпеки ООН терористичною.

6. Вчинення злочинів проти людяності. Специфічні умови збройних конфліктів призводять до послаблення контролю за дотриманням прав громадян, діяльністю збройних та інших груп, задіяних у військовому протистоянні, нерідко розширенню свободи їх розсуду, виникненню «сірих зон» у правовому регулюванні діяльності державних інститутів (якщо такі зберігаються), що, в свою чергу, підвищує ризик вчинення злочинних діянь. Потерпілими від таких злочинів є окремі індивіди або групи людей, об'єднані спільними ознаками (етнічними, національними, релігійними, професійними), які вважаються ворожими. Наприклад, в ході

військових дій 1998–1999 рр. в Югославії рядом посадових осіб Армії звільнення Косова була організована діяльність із торгівлі людськими органами, жертвами якої стали переважно косовські серби. В ході роботи Міжнародного трибуналу по колишній Югославії ці факти не знайшли необхідного висвітлення, незважаючи на серйозну доказову базу, наведеною генеральним прокурором К. Дель Понте. Лише у жовтні 2020 р. Спеціальний суд у Гаазі затвердив обвинувальний акт проти колишнього президента частково визнаної республіки Косова Х. Тачі, якого звинувачують в організації торгівлі людськими органами, а також інших військових злочинах. Як злочин проти людяності слід кваліфікувати і жорстоке вбивство лівійського лідера М. Каддафі, вчинене після завершення битви за Сірт 20 жовтня 2011 р.

Висновки. Отже, закріплення на міжнародному рівні юридичної заборони ведення агресивної війни не вирішило проблему поширення збройних конфліктів. Нинішнє століття характеризується значною кількістю різноманітних міжнародних конфліктів, в т.ч. зі зміною політичного керівництва методом «кольорових революцій», чимало з яких переросли у локальні або крупні війни. При цьому, тенденцією сучасних збройних конфліктів стало збільшення кількості порушень прав людини і міжнародного гуманітарного права. Більше того, в ряді випадків міжнародне право, покликане забезпечувати міжнародний правопорядок, не тільки не здійснює належного реагування на наявні порушення, але й прямо чи опосередковано сприяє їх здійсненню. Яскравим прикладом цієї ситуації є т.зв. «гуманітарні інтервенції», які здійснюються рядом розвинених країн з метою «захисту прав людини» у третіх країнах, а насправді призводять до грубого порушення як власне прав людини, так і фундаментальних

принципів міжнародного права, таких як незастосування сили, невтручання у внутрішні справи суверенних держав, мирне вирішення спорів. Незважаючи на те, що права людини перестали бути виключно сферою внутрішніх справ держави, їх порушення, на нашу думку, не може вважатись достатнім приводом для військової інтервенції у суверенну країну. На жаль, можемо констатувати, що на сьогоднішній день питання прав людини зусиллями ряду держав перетворилось у засіб тиску на інші країни, механізм досягнення власних державних і геополітичних інтересів, які насправді не мають з правами людини нічого спільного.

Військова сила не допомагає захистити та відновити порушені права людини, натомість призводить до інших їх порушень, зокрема, масової загибелі цивільного населення, знищення об'єктів цивільної інфраструктури, руйнування населених пунктів внаслідок невідбиркових вогневих ударів, повітряних бомбардувань, використання заборонених видів зброї (фосфорні бомби, бойові отруйні речовини, касетні міни та ін.), повітряних і морських блокад, негуманного поводження з військовополоненими, допущення або сприяння тероризму, а також вчинення інших злочинів проти миру і людяності.

Стаття присвячена теоретичному осмисленню тенденцій трансформації забезпечення і реалізації прав людини в умовах збройних конфліктів на сучасному етапі розвитку міжнародного права. Незважаючи на закріплення у міжнародному праві імперативної юридичної заборони на ведення агресивної війни, збройні конфлікти залишаються поширеним способом розв'язання політичних протиріч у системі міжнародних відносин. Сформульовано положення про те, що вирішення геополітичних

завдань має наслідком розширення традиційних загроз, таких як експансіонізм, прагнення до гегемонії, економічний тиск методами недобросовісної конкуренції, збільшення кількості збройних конфліктів міжнародного характеру, міжнародний екстремізм і тероризм, що має негативний вплив на дотримання і забезпечення прав людини. При цьому в ході системного аналізу сучасних збройних конфліктів робиться висновок, що міжнародне право у цілому і міжнародне гуманітарне право зокрема знаходяться у глибокій системній кризі, яка знаходить свій прояв на всіх рівнях міжнародної системи.

Обґрунтовується недопустимість використання тематики прав людини в якості приводу для застосування військової сили проти інших країн, яка отримала назву гуманітарних інтервенцій і набула значного поширення наприкінці ХХ ст. Акцентується увага на тому, що екстратериторіальність дії принципу універсальності прав людини у вигляді використання військової сили до третіх країн суперечить іншим фундаментальним принципам міжнародного права, в першу чергу незастосування сили і невтручання у внутрішні справи держав, у стратегічній перспективі призводить до ерозії міжнародного правопорядку і руйнування миру та системи міжнародної безпеки. У зв'язку з цим також підкреслюється шкідливість поширення практики «подвійних стандартів», яка полягає в існуванні різної моралі для різних країн залежно від політичної позиції і ідеології, яку вони сповідують, приналежності до того чи іншого військово-політичного блоку і обумовлює селективне використання міжнародного права.

На основі комплексного аналізу сучасних збройних конфліктів в Сирії, Лівії, Ємені і Афганістані

визначаються інші типові порушення міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: права людини, збройний конфлікт, гуманітарні інтервенції, «подвійні стандарти», міжнародне гуманітарне право.

Shekhovtsova T. Human Rights in Armed Conflicts: Globalization Transformations

An article is devoted with transformation trends of the security and implementation of human rights in military conflicts at the current stage of development of international law. Although international law establishes an imperative prohibition on waging aggressive war, it remains widespread in the system of international relations. Solving geopolitical challenges leads to the expansion of traditional threats, such as expansionism, desire for hegemony, economic pressure by methods of unfair competition, increase in the number of international armed conflicts, international extremism and terrorism. It is established that international law is in a deep systemic crisis, which manifests itself on all levels on international system.

It is substantiated the inadmissibility of using human rights issues as a pretext for the use of military force against other countries. This practice was called humanitarian intervention and became widespread at the end of 20th century. However, the extraterritoriality of the principle of universality of human rights in the form of the use of armed force against third countries contradicts other fundamental principles of international law, such as non-use of force and non-interference in the internal affairs of states. Additionally it is emphasized the harmfulness of the spread of the practice of “double standards”, which consists in the existence of different moralities for

different countries depending on the political position and ideology, membership in certain military-political blocs. Such practices determine the selective application of international law and, in a strategic perspective, lead to the erosion of the international legal order, the destruction of peace and the international security system.

Based on a comprehensive analysis of modern armed conflicts in Syria, Libya, Yemen and Afghanistan, other typical violations of human rights and international humanitarian law are identified.

Key words: human rights, armed conflict, humanitarian intervention, “double standards”, international humanitarian law.

Література

1. Удовика Л.Г. Правова система України: глобалізаційні трансформації. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 320 с.
2. Global developments in armed conflicts, peace processes and peace operations. URL: <https://www.sipri.org/yearbook/2024/02> (дата звернення: 03.08.2024).
3. Іванків І.Б. Право людства на мир як умова дотримання прав людини. Наукові записки НаУКМА. 2017. Т.200. С. 27–31.
4. Yemen: Funding shortages risk worsening humanitarian crisis. URL: <https://www.icrc.org/en/document/yemen-funding-shortages-risk-worsening-humanitarian-crisis> (дата звернення: 26.08.2024).
5. Левенець А.В., Хрищева О.Г. Гуманітарна інтервенція як виняток з принципу невтручання у справи держав. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2019. №1. С. 32–40.
6. Сичик К.Б. Дихотомія політико-правового принципу державного суверенітету та гуманітарної інтервенції: міжнародний аспект. Гілея. 2020. №155. С. 264–269.
7. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: міжнародний документ від 26.06.1945 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (режим доступу: 03.08.2021).

8. Resolution 1378 (2001) / adopted by the Security Council at its 4415th meeting, on 14 November 2001. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/452431?ln=ru&v=pdf> (дата звернення: 05.08.2021).
9. Resolution 1973 (2011) / adopted by the Security Council at its 6498th meeting, on 17 March 2011. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/699777?ln=ru&v=pdf> (дата звернення: 05.08.2021).
10. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. Adopted by the Resolution 2625 (XXV) UN General Assembly, on 24 October 1970. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf> (дата звернення: 03.08.2021).
11. Case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), judgment of International Court of Justice of 27 June 1986. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 03.08.2021).
12. Daniel Hale exposed the machinery of America's clandestine warfare. Why did no one seem to care? URL: <https://nymag.com/intelligencer/article/daniel-hale-drone-wars.html> (дата звернення: 06.08.2021).
13. Лясковський В.І. Правова регламентація збройних конфліктів на сучасному етапі та особливості застосування в них міжнародного гуманітарного права. Юридична наука. 2013. № 5. С. 111–124.
14. Is anything left of Mosul? The battle to save the city and its people. BBC News. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-9d41ej6c-97c9-4953-ba43-284cc62fjdd0> (дата звернення: 06.08.2021).
15. UN accuses Syrian rebels of chemical weapons use. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/10039672/UN-accuses-Syrian-rebels-of-chemical-weapons-use.html> (дата звернення: 06.08.2021).

